

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSTANBUL ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İSTANBUL SUR İÇİNDE TARİHİ ESERLERİN
OLUŞTURDUĞU DOKULAR VE ZAMAN
İÇİNDEKİ DEĞİŞİMLER (MESE GÜZERGAHI)**

FATMA LEYLA BASUT

2501140411

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

İSTANBUL 2017

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : FATMA LEYLA BASUT Numarası : 2501140411
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : İSTANBUL ARAŞTIRMALARI Danışmanı : YRD.DOÇ.DR AHMET VEFA ÇOBANOĞLU
Tez Savunma Tarihi : 19.09.2017 Saati : 10:30
Tez Başlığı : İstanbul Sur İçinde Tarihi Eserlerin Oluşturduğu Dokular ve Zaman İçindeki Değişimler (Mese Güzergahı)

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF.DR AHMET KALA		KABUL
2- YRD.DOÇ.DR AHMET VEFA ÇOBANOĞLU		KABUL
3- YRD.DOÇ.DR SELMAN CAN		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- YRD.DOÇ.DR FATİH ELÇİL		
2- YRD.DOÇ.DR NURİ SEÇGİN		

ÖZ

İSTANBUL SUR İÇİNDE TARİHİ ESERLERİN OLUŞTURDUĞU DOKULAR VE ZAMAN İÇİNDEKİ DEĞİŞİMLER (MESE GÜZERGAHI)

Fatma Leyla Basut

Tezin amacı tarihi eserlerin yakın çevresiyle birlikte oluşturdukları dokuların incelenmesi ve bunlarda daha sonraki dönemlerde meydana gelen değişikliklerin tespit edilerek ortaya çıkarılması; tarihsel süreç içerisinde oluşan değişen dokunun İstanbul sur içi örneğinde tespitidir. Araştırma revaklı bir yol olan Mese ve yakın çevresindeki kalıntılar ile bütünleyici alanları kapsamaktadır. Güzergâh, I. Constantinus'un kentinden geçerek Byzantium'un eski kentini II. Theodosius surlarına bağlamaktadır.

İç içe geçmiş olan kent dokusu Byzantium'un eski kenti, I Constantinus'un kurduğu kent ve gelişimi, Osmanlı İstanbulu ve günümüzün kentinden oluşmaktadır. Sur içi İstanbul'daki doku tarih boyunca sürekli değişime uğramıştır. Uzamsal değişimler kentsel yapıyı parçalı bir halde bırakmıştır. Savaş, deprem ve yangınlar tarihi yapıları çevrelerinden izole etmiştir. Bazı yerlerdeki bozulmalar ise zaman içindeki yavaş ve dikkati çekmeyen değişimlerden oluşmaktadır.

Sit alanı olmasına rağmen sur içinde, tarihi dokuyu bütünleyici alanlarla beraber koruyabilecek bir plan yerine tekil koruma yöntemi kullanılmaktadır. Yollar, özellikle de Mese tarihi kent dokusunu bağlamak için kullanılabilir. Dethier 1870'de revaklı yolların ortaya çıkartılmasını önermiştir. Daha sonra kazılarla ortaya çıkartılan buluntular değişimlere maruz kalan çevreleriyle birlikte korunamamıştır. Diğer kayıplar Mese güzergâhındaki tarihi alanların yeniden tanımlanarak korunması gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Constantinopolis, Mese, güzergâh, revak, yol, doku

ABSTRACT

THE FORMATION AND CHANGES IN TEXTURE WITHIN THE WALLS OF ISTANBUL'S HISTORIC PENINSULA (MESE ITINERARY)

Fatma Leyla Basut

The aim of this thesis is to analyze historic structures together with the surrounding texture and to find out the changes in later time intervals; to determine the formation and changes in texture within the walled city of Istanbul. The research area is bounded by the remains around the porticoed street Mese and their complementary space. The itinerary passes through the city of Constantinus I and connects the old city of Byzantium to the walls of Theodosius II.

The intertwining texture of the city is composed of the old city of Byzantium, the city founded by Constantinus I, its development, the Ottoman İstanbul and today's city. The texture of the walled city has been exposed to constant changes throughout its history. The alteration of space has left the urban structure in fragments. Wars, earthquakes and fires often left historical structures isolated from their surroundings. The deterioration in some cases is also due to slow and inconspicuous changes in time.

Although the walled city is a historic site, instead of an integrated plan to preserve historic texture with complementary space, singular preservation method is used. The roads, especially Mese can be used as a way of connecting the historic city texture. Dethier suggested that the porticoed streets should be excavated in 1873. Since then remains of Mese were found but could not be preserved with surroundings which were subjected to changes. Other losses show that the space nearby Mese has to be redefined and preserved in a special way.

Key words: Istanbul, Constantinopolis, Mese, itinerary, portico, street, texture

ÖNSÖZ

Constantinopolis’te, “...her gün eski eserler tahrip edilmekte; bir ihtiyar çocukluğunda gördüğü şeyleri artık hatırlayamamaktaydı.”¹ (Pierre Gilles, XVI. yüzyıl)

İstanbul sürekli değişim altında. Kensel belleğin kaybolması, kentte yaşayanların kimliksizleşmesi, yaşanan mekânlarla ve geçmişle bağlarının kopması anlamına geliyor.

Tezin amacı tarihi eserlerin yakın çevresiyle birlikte oluşturdukları dokuların incelenmesi ve bunlarda daha sonraki dönemlerde meydana gelen değişikliklerin tespit edilerek ortaya çıkarılması; tarihsel süreç içerisinde oluşan değişen dokunun İstanbul sur içi örneğinde tespitidir.

Araştırma Tarihi Yarımada’da Geç Roma Devrinde inşa edilen, kentin ana caddesi Mese ve yakın çevresindeki kalıntılar ile bütünleyici alanları kapsamaktadır.

Tarihi yapıları, çevrelerindeki bütünleyici alanlarla birlikte değerlendirme yöntemi ile kentin tarihsel topoğrafyasının kentte yaşayanlar tarafından daha iyi anlaşılması mümkündür.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Vefa Çobanoğlu’na bu tezin yazılması için sağladığı tüm destek ve katkılarından dolayı teşekkür ederim.

¹ Jean Ebersolt, **Bizans İstanbulu ve Doğu Seyyahları**, Çev. İlhan Arda, 2. b.s., İstanbul, Pera T.T. A.Ş. , 1999, s.64

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
RESİMLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SUR İÇİ İSTANBUL VE DOKULARIN TARİHSEL OLUŞUMU

1.1.Geç Roma ve Bizans Devrinde Tarihi Dokunun Oluşum ve Çözülme Süreci ..	5
1.1.1.Tarihi Kentin Konumu	5
1.1.2. Geç Roma ve Bizans Devri Yapılarının Değişimleri: Çok Katmanlı Yapı	6
1.1.3. Mese: Güzergâhı ve Yapısı	7
1.1.4. Byzantium: Constantinopolis'in Üzerine Kurulduğu Yapı ve Yollar.....	14
1.1.5. I. Constantinus Döneminde Yapılanma	15
1.1.6. IV-V. Yüzyıllarda Constantinopolis	17
1.1.7. VI. Yüzyılda Mese ve Çevresinde Yapılanma.....	18
1.1.8. VII-VIII. Yüzyıllarda Constantinopolis	19
1.1.9. IX-XIV. Yüzyıllarda Constantinopolis	20
1.2. Osmanlı Devrinde Tarihi Dokunun Oluşum ve Çözülme Süreci.....	20
1.2.1. Kuruluş Döneminde Yapılanma.....	20
1.2.2. XVI. Yüzyılda İstanbul	25
1.2.3. XVII. Yüzyılda İstanbul.....	28
1.2.4. XVIII. Yüzyılda İstanbul	30
1.2.5. XIX. Yüzyılda İstanbul	32
1.3. XX. Yüzyılda İstanbul (Osmanlı Devri Sonrası)	38

İKİNCİ BÖLÜM

SUR İÇİNDE TESPİT EDİLEN ÖRNEKLERLE MESE VE ÇEVRESİNDE GEÇ ROMA VE BİZANS DEVRİ YAPILARININ OLUŞTURDUKLARI DOKULAR VE DEĞİŞİMLERİ

2.1. Severus Surları İçindeki Şehir.....	45
2.1.1. Yolların Dokusu	45
2.1.2. Milion ve Augusteion Çevresinde Yapılanma	47
2.1.3. Bazilika (Basilica Stoa) ve Bazilika Sarnıcı	51
2.1.4. Aya Sofya Yapı Alanı	52
2.1.5. Büyük Saray ve Khalke Kapısı	54
2.1.6. Hippodrom ve Çevresi	57
2.1.7. Zeuksippus Hamamları	60
2.1.8. Antiochus Sarayı Rotunda ve Büyük Hol	61
2.1.9. H Yolu ve Devamındaki Alt Yapılar	71
2.1.10. Hippodrom Çevresinde Prost Planlarının Etkileri	73
2.1.11. Milion ve Çevresinde Tarihi Yapıların Bütünlüklü Olarak Korunması. 74	
2.2. Constantinus'un Şehri (Severus Surları ile Constantinus Surları Arası)	78
2.2.1. Yolların Dokusu	78
2.2.2. Constantinus Forumu ve Yapıları	80
2.2.3. İkinci Vadi ve Uzunçarşı Caddesi.....	94
2.2.4. Çifte Saraylar Sarnıcı	97
2.2.5. Theodosius Forumu.....	101
2.2.6. Philadelphion ve Capitolium.....	117
2.2.6.1. Rotunda ve Myrelaion Kilisesi	120
2.2.7. Amastrianon Forumu	126
2.2.8. Bovis Forumu.....	128
2.2.9. Kserolophos	129
2.2.10. Arcadius Forumu ve Sütunu	131
2.2.11. Troadense Revakları.....	135
2.2.12. Exokionion	135
2.3. Constantinus ve Theodosius Surları Arası	142
2.3.1. Sigma	143
2.3.2. Sancaktar Hayreddin Mescidi	147
2.3.3. Studius Manastırı ve Kilisesi	149
2.3.4. Yedikule Surları	153

2.3.5. Mese'nin Kuzey Kolu	157
2.3.5.1. Kuzey Kolunun Güzergâhı.....	157
2.3.5.2. Belediye Sarayı Kazıları	158
2.3.5.3. Polyeuctus Kilisesi	159

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUR İÇİNDE TESPİT EDİLEN ÖRNEKLERLE MESE VE ÇEVRESİNDE OSMANLI DEVRİNDE YAPILARIN OLUŞTURDUKLARI DOKULAR VE DEĞİŞİMLER

3.1 Sultanahmet Çevresindeki Dokunun Osmanlı Devrinde Değişimi.....	166
3.1.1 Aya Sofya ve Çevresinde Değişimler	166
3.1.2. Atmeydanı/ Hippodrom Civarında Değişimler.....	168
3.2. Çemberlitaş İsa Kapısı Mescidi Arasında Osmanlı Devri Yapıları ve Değişimleri.....	171
3.2.1. Çemberlitaş/ Constantinus Forumu Çevresi.....	171
3.2.2. Atık Ali Paşa Külliyesi	172
3.2.3. Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi	172
3.3. İkinci Vadi ve Uzunçarşı Caddesi.....	174
3.3.1. Kemankuş Kara Mustafa Külliyesi	176
3.3.2. Merzifonlu Kara Mustafa Külliyesi	177
3.4. Beyazıt Çevresinde Yapılanma	179
3.4.1. Eski Saray	179
3.4.2. Beyazıt Külliyesi.....	184
3.4.3. Beyazıt Meydanı	190
3.4.4. Beyazıt Laleli Arası	192
3.5. Laleli Çevresinde Osmanlı Dokusu	196
3.5.1. Laleli Külliyesi.....	197
3.5.2. Ragıp Paşa Kütüphanesi.....	199
3.6. Lycus/ Bayrampaşa Deresi Çevresi	200
3.6.1. Pertevniyal Valide Sultan Camii.....	200
3.6.2. Murat Paşa Külliyesi	201
3.7. Cerrahpaşa (Arcadius Sütunu) Çevresi	206

3.8. Osmanlı Devrinde Constantinus Surları ile Theodosius Surları Arasında Değişimler.....	209
3.8.1. Surp Kevork Kilisesi	209
3.8.2. Studius Manastırı Çevresi	210
3.9. Theodosius Surları: Yedikule Hisarı	213

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

4.1. Severus Surları İçindeki Kent Dokusu	224
4.2. Constantinus ve Severus Surları Arası	233
4.3. Constantinus Surları ile Theodosius Surları Arası	249
SONUÇ	251
KAYNAKÇA	262

RESİMLER LİSTESİ

Şekil 1: Revaklı bir yolun kesiti, çizen A. Wilkins, M. M. Mango, 2001, s.7

Şekil 2: Constantinopolis'taki revaklı yolların yerlerini gösterir plan önerisi, çizen, A.Wilkins, M. M. Mango, 2001, s. 8

Şekil 3: Severus Hanedanı döneminde Byzantium, Brian Madigan haritası, Bassett 2004, s. 14

Şekil 4: Constantinus Hanedanı döneminde Constantinopolis, Brian Madigan haritası, Bassett. 2004, s. 16

Şekil 5: Constantinopolis'te 5. yüzyılda bölgeler, Albrecht Berger haritası sonrası, Magdalino 2007, s. 18

Şekil 6: İstanbul 1453-1520,Kuban 2010, s. 21

Şekil 7: İstanbul 1520-1603, Kuban 2010, s.26

Şekil 8: İstanbul, Halil İnalcık, TDV İslam Ansiklopedisi 2001, C.23, s. 27

Şekil 9: İstanbul Nahiyeleri, Zeynep Çelik, 1993, s. 27

Şekil 10: İstanbul 1603-1730, Kuban, 2010, s. 29

Şekil 11: İstanbul 1730-1789, Kuban 2010, s.31

Şekil 12: İstanbul 1789-1910, Kuban 2010, s. 32

Şekil 13: İstanbul 1913-1914, Alman Mavileri Haritası, C3, İBB Atatürk Kitaplığı, 2016, s. 36

Şekil 14: Henri Prost'un kullandığı turistik İstanbul Planı, Pierre Pinon, 2010, s.39

Şekil 15: İstanbul Avrupa Ciheti Nazım Planı, F. Cana Bilsel, 2010, s. 40

Şekil 16: Eski Byzantium ve Haliç yanındaki yeni kısım, Berger, 2000, s.45

Şekil 17: Khalke ve Constantinus Forumu arasındaki Bizans kalıntıları, J. Bardill, 1997, s. 47

Şekil 18: Aya Sofya, M.F. Auzepy, 2011, s. 56

Şekil 19: Hippodrom ve Büyük Saray, J. Bardill, 2010, s. 56

Şekil 20: Rüstem Duyuran Kazıları Hippodrom basamakları J. Bardill, 2010, s.59

Şekil 21: Hippodrom, J. Bardill, 2010, s.59

Şekil 22: Antiochus Sarayı Rotunda ve Büyük Hol plan şeması (çizen E. Mamboury), Müller-Wiener, 2001, s. 63

Şekil 23: Hippodrom'un batı tarafı sondaj kesiti (çizen E. Mamboury), Müller-Wiener, 2001, s. 63

Şekil 24: Büyük Hol ve Mese kenarındaki dükkânların kalıntıları, Müller Wiener 2001, s. 67

Şekil 25: Büyük Hol kazı alanında bir park düzenleme çalışması, 2014, L.Basut, s. 67

Şekil 26: Rotunda, Mehmet Akif Ersoy Parkı, 2015, L.Basut, s. 68

Şekil 27: N. Artamonoff, Euphemia Kilisesi 1942, Nicholas V. Artamonoff Collection, ICFA. NA.O336, DOAKS 2011-2013, s. 70

Şekil 28: Euphemia Kilisesi Kalıntıları, 2015, L. Basut, s. 70

Şekil 29: Peykhane Caddesi, Google Maps, 2016, s. 71

Şekil 30: Binbirdirek Sarnıcı Çevresi, Pinon, 2010, s. 73

Şekil 31: Sultanahmet Camii, Çelik Gülersoy, Mavi Cami, y.t.y. , resimler 3, s. 76

Şekil 32: Sultanahmet Tarihi Alanı Araştırması, Ali Muslubaş, 2008, s.77

Şekil 33: Constantinus'un kentinde yollar, Berger, 2000, Dop. 54, Plate.4, s. 78

Şekil 34: Melchior Lorichs, Porphyry Column Constantinople, Forum of Constantine. 328, LSA, 2457, Uni. Oxford, 2012, s. 85

Şekil 35: E. Mamboury, Constantinus Forumu, Alman Arkeoloji Enstitüsü, neg R17531, J. Bardill, 1997,s.86

Şekil 36: E. Mamboury, Porphyry Column, Constantinople, Forum of Constantine, 328, LSA, 2457, Uni. Oxford, 2012, s. 87

Şekil 37: Çemberlitaş Haritası, Google Maps, 2016, s. 88

Şekil 38: Constantinople, David Talbot-Rice, Excav 1928, BEMA-RB-RICE-1461461, 13.07. 2015, s. 90

Şekil 39: Ekrem Hakkı Ayverdi, 19. Yüzyılda İstanbul Haritası, İFC İE YAY, 1978, B3, s. 91

Şekil 40: Melchior Lorichs, Panoramic View of Istanbul,1559, T. VIII, Travelogues Aikaterini Laskaridis Foundation, 2014, s. 92

Şekil 41: Constantinus Sütunu 2015, L. Basut, s. 93

Şekil 42: Google Maps, Divan-ı Ali Sokak, 2015, s. 97

Şekil 43: Çifte Saraylar Sarnıcı, Müller-Wiener, 2001, s.98

Şekil 44: Çifte Saraylar Sarnıcı, Kerim Altuğ, 2013, Görsel Belgeler no. 112, s. 100

Şekil 45: Çifte Saraylar Sarnıcı üstündeki yapılar, Divan-i Ali Sok. No:16 Beyazıt, Fatih, L. Basut 2015, s. 100

Şekil 46: Vavassore: Plan von Konstantinopel 1520, D-DAI IST-PI.30, Arachne, University of Cologne, Archaeological Institute, Köln, 2016, s. 104

Şekil 47: Forum Theodosius çevresinde kalıntılar, Müller Wiener, 2001, s. 109

Şekil 48: Constantinople, David Talbot-Rice, Forum of Theodosius, Excav 1928, BEMA-RB-RICE-22022, s. 110

Şekil 49: Constantinople, David Talbot-Rice, Forum of Theodosius, Excav 1928, BEMA-RB-RICE-20020, 21021, s. 110

Şekil 50: Constantinople, David Talbot-Rice, Forum of Theodosius, Excav 1928, BEMA-RB-RICE-32032, s. 111

Şekil 51: Naumann, Theodosius Zafer Takı Restitüsyonu, Müller-Wiener, 2001, s. 112

Şekil 52: Theodosius Zafer Takı, C. Mango, 1981, s. 113

Şekil 53: Theodosius Zafer Takı, 2016, L. Basut, s. 113

Şekil 54: Beyazıt, Kiliseler, Müller Wiener, 2001, s. 116

Şekil 55: Rotunda, Philippe Niewöhner, 2010, s.119

Şekil 56: Myrelaion Kilisesi, Rotunda ve saray yapısı, Müller-Wiener, 2001, s. 122

Şekil 57: Paspates, Mesih Paşa (Bodrum) Camii, Süleyman Kırımtayif, 2001, s. 123

Şekil 58: Fatih-Aksaray Harik Mahalli Haritası, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 2016, s. 124

Şekil 59: Fatih-Aksaray Bodrum Camii civarının vaziyet planını gösterir haritası, 1955, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 2016, s. 125

Şekil 60: Mesih Paşa Camii, Google maps 2016, s. 126

Şekil 61: Lambert de Vos, Arcadius Sütunu, The Freshfield Album, 1574, Trinity College, Cambridge, Wren Digital Library, s. 133

Şekil 62: Lambert de Vos, Arcadius Sütunu orientale, Freshfield Albümü 1574, Trinity College, Cambridge, Wren Digital Library, s. 134

Şekil 63: İsa Kapısı Mescidi, Kırimtayif, 2001, s. 137

Şekil 64: İsa Kapısı Mescidi, Müller Wiener, 2001, s. 138

Şekil 65: İsa Kapısı Mescidi, Canan İzgi, 2009, s.140

Şekil 66: Mese üzerindeki duraklar, C. Mango 2000, s. 143

Şekil 67: Surp Kevork altyapılar, Nicholas Artamonoff, 1944, ICFA. NA.0307, DOAKS, 2011-2013, s. 146

Şekil 68: Surp Kevork Kilisesi'nin terasından altyapılar çevresinde yapılanma, 2016, L. Basut, s. 146

Şekil 69: Sancaktar Hayreddin Camii, The Byzantine Churches of Istanbul, Thomas Mathews, 2001, s. 148

Şekil 70: Sancaktar Hayreddin Camii, Thomas Mathews, 2001, s. 148

Şekil 71: Sancaktar Hayreddin Camii, 2016, L. Basut, s.149

Şekil 72: İmrahor İlyas Bey Caddesi google maps, 2016, s.150

Şekil 73: Studius Manastırı Kilisesi, Nicholas V. Artamonoff, 1937, Nicholas V. Artamonoff Collection, ICFA. NA. 0116, DOAKS, 2011-2013, s. 152

Şekil 74: Studius Manastırı Şapeli, Artamonoff, 1944, Nicholas V. Artamonoff Collection, ICFA. NA.0318, DOAKS, 2011-2013, s. 152

Şekil 75: Studius Manastırı Kilisesi, Alexander van Millingen, Gutenberg e-book Byzantine Churches 2009, s. 153

Şekil 76: Yedikule dış kapı, L. Basut, 2015, s. 154

Şekil 77: Büyük Altın Kapı, Cahide Tamer, Mimarlık Müzesi, 2012, s. 156

Şekil 78: Büyük Altın Kapı, Cahide Tamer, Yedikule, y.t.y., s.156

Şekil 79: Sarachane, Google maps, 2016, s. 157

Şekil 80: Saraçhane, Aras Neftçi v.d. , 10.11.2012, s.12, s. 160

Şekil 81: Polyeuctus Kilisesi Cyril A. Mango, v.d. , Çizen J. Bardill, 2011, s.162

Şekil 82: Polyeuctus Kilisesi, Foto Elisabeth Harrison, 2011, s.163

Şekil 83: Polyeuctus Kilisesi, Elisabeth Harrison, 2011 Cyril A. Mango, Michael Vickers, Jonathan Bardill, v.d. , 2011, s.164

Şekil 84: Polyeuctus Kilisesi, L. Basut, 2016, s. 165

Şekil 85: Sultan Ahmet Külliyesi, TDV İslam Ansiklopedisi 2009, s. 169

Şekil 86: Atmeydanı: Felix Bonfils, s.170

Şekil 87: Atik Ali Paşa Camii, s. 171

Şekil 88: Mese'nin kesiti, Kara Mustafa Paşa Medresesi yanında alt geçit yapımı
1964, DAI KB 2871, Müller-Wiener 2001, s. 178

Şekil 89: Beyazıt Devri Suyolları Haritası, 1239 (1823-24), s.181

Şekil 90: Beyazıt Devri Suyolları Haritası'na göre Eski Saray Suru çizimi, s. 181

Şekil 91: Seraskier's Gate, W. H. Bartlett, 1838, s.183

Şekil 92: Seraskerlik Kapısı, Beyazıt, s.183

Şekil 93: Beyazıt İmareti Bahçesinde bulunan kilisenin kalıntıları, L. Basut, 2016, s. 185

Şekil 94: Beyazıt Laleli arasında yolun seviyesinin alçaltılması, s. 187

Şekil 95: Beyazıt Laleli arasında yol seviyesi alçaltıldıktan sonra kalıntılar s.187

Şekil 96: Beyazıt Hamamı, 2016, L. Basut, s. 188

Şekil 97: Beyazıt Medresesi, Forum Tauri, s. 189

Şekil 98: Beyazıt Medresesi, 2016, L. Basut, s. 189

Şekil 99: Havadan Beyazıt Meydanı, s. 191

Şekil 100: Pervititch Sigorta Haritası, Beyazıt 1923-24, s. 194

Şekil 101: Beyazıt, Müller Wiener, 2001, s.195

Şekil 102: Seyyid Hasan Paşa Hanı, Kuban, 2010, s.195

Şekil 103: Laleli, 19. Yüzyılda İstanbul Haritası, Ekrem Hakkı Ayverdi, C3, s.197

Şekil 104: Laleli Camii, Kuban, 2010, s.199

Şekil 105: Ekrem Hakkı Ayverdi Haritası, C3, s. 201

Şekil 106: Dersaadet Haritası 1334-1335, s. 203

Şekil 107: Dersaadet Haritası 1334-1335 detayı, s. 204

Şekil 108: Aksaray ve çevresi, Murat Gül, The Emergence of Modern Istanbul, s.204

Şekil 109: Aksaray, Google maps, 2016, s. 205

Şekil 110: Aksaray alt geçit, L. Basut, 2016, s.205

Şekil 111: Cerrahpaşa, Haritamap 2016, 207

Şekil 112: Dersaadet Haritası 1334-1335, pafta no 8, s. 208

Şekil 113: Dersaadet Haritası,1334-1335, pafta no 8'den detay, s. 208

Şekil 114: Surp Kevork, Google maps haritalar, 2016, s. 209

Şekil 115: Studius Kilisesi, Artamonoff 1936, s. 211

Şekil 116: Studius Kilisesi avlu girişi, L. Basut, 2016, s. 212

Şekil 117: Yedikule Hisarı, Albert Gabriel çizimi, Kuban, 2010, s. 213

Şekil 118: Yedikule Hisarı, Cahide Tamer Arşivi, s. 215

Şekil 119: Hippodrom- Aya Sofya Aksı, L. Basut, s. 227

Şekil 120: Milion-Büyük Saray aksı, L. Basut, s. 227

Şekil 121: Rotunda kazı alanı parçalı kullanım, L. Basut, s.231

Şekil 122: Rotunda sigma giriş tarafı, L. Basut, s. 232

Şekil 123: Büyük Hol'den rotunda'ya bakış, L. Basut, s. 232

Şekil 124: Peykhane Sokak altyapılar üzerindeki binalar, L. Basut, 233

Şekil 125: Peykhane Sokak'taki altyapı, L. Basut, s. 234

Şekil 126: Theodosius Zafer Takı ve Mese üzerindeki yaya yolu, L. Basut, s. 238

Şekil 127: Theodosius Zafer Takı kaidesi yanında dükkânlar, L. Basut, s. 239

Şekil 128: Beyazıt Hamamı Müzesi dış duvarı, L. Basut, s. 239

Şekil 129: Theodosius Sütunu'na ait parça, Beyazıt Hamamı Müzesi, L. Basut, s. 240

Şekil 130: Beyazıt Meydanı, Müller-Wiener, 2001, s. 243

Şekil 131: Beyazıt Meydanı, L. Basut, s. 243

Şekil 132: Mesih Paşa Camii / Myrelaion Kilisesi, L. Basut, s. 244

Şekil 133: Arcadius Sütunu kaidesi, L. Basut, s. 247

Şekil 134: Arcadius Sütunu kaidesi arka kısım, L. Basut, s. 247

Şekil 135: İsa Kapısı Medresesi, L. Basut, s. 248

Şekil 136: Yedikule Surları ve hendek, 2016, , L. Basut, s. 250

Şekil 137: Teraslar, James Crow, 2007 (Janin 1964'e göre), s. 252

KISALTMALAR LİSTESİ

AAE	: Alman Arkeoloji Enstitüsü
A.e.	: Aynı eser
A.g.e.	: Adı geçen eser
ARACHNE	: Central object-database of the German Archaeological Institute
AJA	: American Journal of Archaeology
BEMA	: Birmingham Eastmed Archive
Bkz.:yuk.	: Bakınız yukarı
DAI	: Deutsches Archäologisches Institut
DİA	: TDV İslam Araştırmaları Merkezi
DOAKS	: Dumbarton Oaks
DOP	: Dumbarton Oaks Papers
İAM	: İstanbul Arkeoloji Müzesi
İAE	: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü
İE	: İstanbul Enstitüsü
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İFC	: İstanbul Fetih Cemiyeti
İST	: İstanbul

KTBKV	: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları
MGM	: Müzeler Genel Müdürlüğü
LSA	: Last Statues of Antiquity
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
UNI	: University
Nİ	: Üniversite
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliđi
TTAř	: Turizm ve Ticaret Anonim şirketi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTOK	: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu
TVY	: Tarih Vakfı Yayınları
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
YAY	: Yayınları
Yty	: Yayın Tarihi Yok
Y.y.	: Yazar yok:

GİRİŞ

Konusu, “Sur İçi Tarihi Kentte Dokular ve Zaman İçindeki Değişimler” olan tezde sur içi İstanbul’da tarihi dokunun oluşumu ve çözülmesi araştırılmaktadır. Sürekli değişen tarihi kenttedoğudaki yönetim merkeziyle batıdaki kara surları arasındaki dokuyu birbirine bağlayan yol olan Mese’nin izlerini takip ederek değişim incelenmektedir.

Michel de Certeau’ya göre hükümetler, kurumlar ve güç odaklarının stratejileri kenti oluşturur, kişilerse bunları kendilerine mal edecek şekilde değiştirirler.² Bu tanıma göre İstanbul farklı hükümetler, kurumlar ve güç odakları tarafından defalarca yapılandırılmış ve yine kenti kullanan farklı kültürler tarafından değiştirilmiştir. Savaşlar, depremler ve yangınlar da kenti etkilemiştir. Kentin tarihi dokusu uzun bir sürece yayılan değişimlerin sonucunda son şeklini almıştır.

Derrida’nın 1992’de Prag ile ilgili söyledikleri bugün İstanbul için de geçerlidir,

“Şu an içinde bulunduğumuz, bir namı olan ve bugün geleceğini planlamak zorunda olduğumuz, çok zengin bir tarihi olan bu yer, yapılarında, anıtlarında ve sokaklarında bu tarihi tabaka tabaka biriktirmiştir ve biz kendimize bununla ne yapacağımızı sormaktayız... Bu kentin bize hangi sorumluluğu yüklediğini sormalıyız... Miras bize çelişkili bir emir olarak verilir: Ben, bu kent, bir mirasım... Bana dokunmaz, beni olduğum gibi bırakırsanız, beni kaybedersiniz. Beni korumalı ve açmalısınız, beni

²Michel de Certeau, “The Practice of Everyday Life”, **Wikipedia**, 16.11.2014, (Çevrimiçi)

http://en.wikipedia.org/wiki/The_Practice_of_Everyday_Life , 04.05.2015,

Orijinal metin: “The city is generated by the strategies of governments, corporations, and other institutional bodies who produce things like maps that describe the city as a unified whole... People individualize mass culture, altering things, from utilitarian objects to street plans to rituals, laws and language, in order to make them their own.”

sakınmalı ve değiştirmelisiniz, beni kurtarmak için sevmeli ve yaralamalısınız ama sadece belirli bir şekilde...’’³

Bu ifadeye göre tarihi bir kenti olduğu şekilde muhafaza etmek mümkün olamasa da tarihi mirasın yüklediği sorumlulukları yerine getirmek gerekmektedir. Bu mirasa dokunur veya değiştirirken aynı zamanda sakınmak da gerekmektedir. Burada ifade edildiği gibi aslında karmaşık ve zor görünen tarihi eserlerin korunması Türkiye’de 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’na göre yapılmaktadır. Bu kanuna göre kültür varlıklarının ve bunlarla bağlantılı olarak sit alanlarının tanımları aşağıdaki gibidir:

(1) “‘Kültür varlıkları”; tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklardır.”⁴

(3) “‘Sit”; tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, kültür varlıklarının yoğun olarak bulunduğu sosyal yaşama konu olmuş veya önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlardır.”⁵

Kültür varlıkları olarak kabul edilen eserleri tanımlarken bu eserlerin çevreleriyle beraber korunması için Madde 3 (3)’de tanımlanmış olan sit alanlarının İstanbul’daki arkeolojik alanlarda gerekli olduğu şekilde uygulanamamış olması

³ Yusuf Örnek, “‘Mimarlık ve Felsefe: Çağdaş Filozofların Mimarlığı Yeniden Düşünmesi’”, **ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Dialoglar**, Temmuz 2015,s.135, (Çevrimiçi)

<http://www.ethosfelsefe.com/ethosdiyaloglar/mydocs/Ysf-Mimarlik1.pdf>, 16.10.2015

⁴**Resmi Gazete**, “‘Kültür ve Tabiat Varlıklarının Koruma Kanunu, kanun no 2863 ’’, 23.7.1983, (Çevrimiçi)

www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2863.doc, 16.11.2015

⁵**A.e.**

tarihi dokunun birçok yerde bütünlüğünün bozulmasına neden olmaktadır. Kentte tarihi değere sahip farklı devirlere ait yapıların bulunduğu çok katmanlı alanlar olduğu gibi kültür varlıklarının çevresinde sonradan yapılaşmaya açılmış yerler de mevcuttur. Yapıların çevreleriyle birlikte tanımlanarak korumaya alınmamış olması ise yapı bütünlüğünde kayıplara yol açmaktadır.

Yapı bütünlüğü neye göre oluşur?

“Veronese’ye göre Güzellik biçimle uyumun bir sonucudur; bütünler bölümün, bölümün kendi içinde yeniden bütünle uyumunun; bütün yapı tek bir beden gibi görülmelidir; biçimli bir beden gibi. Her öge öbürlerine uygun düşmeli, bütün öğeler yapılmak istenene gerekli olmalıdır.”⁶

Bu tanıma göre her yapı, o yapıyı oluşturan parçalardan meydana gelmektedir. Hiçbir yapı tek başına çevresinden soyutlanmış olarak var olamadığı için yapının kendisi de çevresinin bir parçasıdır. O halde bir yapıyı koruma altına alırken çevresiyle birlikte korunması önem taşımaktadır. Çevresiyle birlikte koruma nasıl anlaşılmalıdır? Tarihi yapıların çevrelerini birçok tarihi eserin etrafında görüldüğü gibi park ya da yeni yollarla düzenlemek mümkün müdür? Yoksa her bir eser için yapının geçmişte çevresiyle nasıl bir bütün oluşturduğunun araştırılıp düzenlemenin buradan elde edilecek verilere göre mi yapılması gerekmektedir? Bu konuya açıklık getirmek için Turgut Cansever’in Beyazıt Külliyesi ile ilgili yazdıklarına bakabiliriz. Cansever’e göre Beyazıt Külliyesi’nde yapılar farklı açılarda yerleştirilmişlerdir ve dış avlu duvarı olmayan külliyenin bütünlüğü, daha önce Beyazıt Meydanı’nın kuzeyinde bulunan II. Mehmet’in sarayının kavisli duvarıyla birlikte tamamlanmıştı.

“Beyazıt Camii inşa edildiğinde daha evvel Harbiye Nezaretinin ve bugünkü üniversitenin bulunduğu yerde Fatih’in Eski Sarayının sur duvarı camiye göre bir kavis oluşturuyordu. Saray kapısı kavis üzerinde bir yerde duruyordu. Cami kible istikametinde,

⁶ Lucette Valensi, **Venedik ve Bab-ı Ali**, Çev. A. Turgut Arnas, İstanbul, Bağlam Yayınları, Kasım 1994, s. 23

medrese asıl itibariyle bu aksa dik istikamette, fakat biraz dönük olarak... duruyordu. İmaret camiye paraleldi... Hamam da müstakil olarak duruyordu.”⁷

Cansever meydanı ise şu sözlerle tanımlamaktadır,

“Bu informal meydanda sarayın, caminin ve medresenin kapıları meydanı çevreliyor ve nihayet cami tarafında imaretin cephesiyle bitiyordu. Bu meydanın ucu saraydan ileriye doğru, caminin haziresini çevreleyen yapıların arasındaki boşluklarla devam ediyor, saray duvarı ile geometrik olmayan, informal bir duvarla çevrili bu meydan vücuda getiriyordu.”⁸

Bu açıklamalardan da görüldüğü gibi duvar etkisi yapıların yerleşimleri ile oluşmuştu ve tüm yapılar birlikte bir bütünü oluşturmaktaydı.

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi İstanbul sur içindeki tarihi yapıları çevrelerinin tarihsel topoğrafyası ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Günümüzde tarihi yapıların çoğunun, etraflarından geçen yeni yollar ve oluşan dokuyla çevreleriyle bağlantıları kopmuş durumdadır. Yeni düzenlemeleri, defalarca değiştirilmiş tarihsel topoğrafyanın son şekli üzerinden yapmak yerine tüm değişimi inceleyerek elde edilecek sonuçlar doğrultusunda oluşturmak gerekmektedir. Mese / Divan Yolu çevresinde değişimler ise doku bütünlüğü göz önünde bulundurulmadan yapılmış, değişen yolların çevrelerindeki yapı kompozisyonlarında parçalanmalar oluşmuştur.

Byzantium’un yollarının birbirine dik dokusu Constantinus Dönemi’nde terk edilmiş bir uygulamadır. Düz ve dik kesişen yollar XIX. yüzyılda tarihi yarımada da yeniden yer almıştır. Yenilik olarak batıdan alınan bu uygulama aslında İstanbul için eski ve terk edilmiş bir uygulamadır.

⁷ Turgut Cansever, **Osmanlı Şehri**, Ed.Seval Akbıyık, İstanbul, Timaş Yayınları, Şubat 2010, s.110

⁸ **A.e.**, s.111

BİRİNCİ BÖLÜM

SUR İÇİ İSTANBUL VE DOKULARIN TARİHSEL OLUŞUMU

Birinci bölümde sur içi kent ile kapsadığı alan ve kentin ana caddesi Mese'nin geçtiği güzergâh tanımlanmaktadır. Mese ve çevresindeki dokuların tarihsel oluşumu ve çözülmesi süreci Geç Roma ve Bizans Devri ile Osmanlı Devri olarak ikiye ayrılarak açıklanmaktadır.

1.1. Geç Roma ve Bizans Devrinde Tarihi Dokunun Oluşum ve Çözülme Süreci

1.1.1. Tarihi Kentin Konumu

Sur içi tarihi kent, Sarayburnu'ndan Marmara Kıyısını takip ederek Yedikule'ye ulaşan deniz surları, Yedikule Ayvansaray arasında kalan kara surları (Theodosius Surları) ve bu noktadan itibaren Haliç'i takip ederek Sarayburnu'na ulaşan ve üçgen şeklinde daralan yarımada'nın etrafını dönen surların kuşattığı bölgededir.

Kenti kuşatan surlar Byzantium'da Sarayburnu etrafında yer alırken, I. Constantinus Dönemi'nde batıya doğru büyüyen kentte kara surları İsa Kapı Mescidi'ni Haliç'e bağlayan bir yay şeklindeydi. II. Theodosius Dönemi'nde (408-450) batıda yeni surlar yapılmıştır. Marmara ve Haliç tarafında kıyıda yer alan surlar da 439 yılında kara surlarına kadar uzatılmıştır.⁹ Theodosius Devri Surları'na yapılan ilaveler 627'de Herakleius, IX. Yüzyılda V. Leon (813-820) ve XII. yüzyılda Manuel Komnenos (1143-1180) tarafından yapılmıştır.¹⁰

⁹ Semavi Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, Ed. Ayhan Yıldırım, 2.Bs., İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2010, s.44; Cyril Mango, *The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate*, **DOAKS No. 54**, Ed. Alice-Mary Talbot, Washington D.C., Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2000, s.179

¹⁰Eyice, **a.e.**, s.41

Constantinopolis'te yapılar saraylar, meydanlar, anıt sütunlar, hippodrom, tiyatrolar, caddeler, tapınaklar, kiliseler, manastırlar, hamamlar, savunma yapıları, su yapıları, saraylar, konutlar ve mezarlardan oluşmaktadır.

1.1.2. Geç Roma ve Bizans Devri Yapılarının Değişimleri:

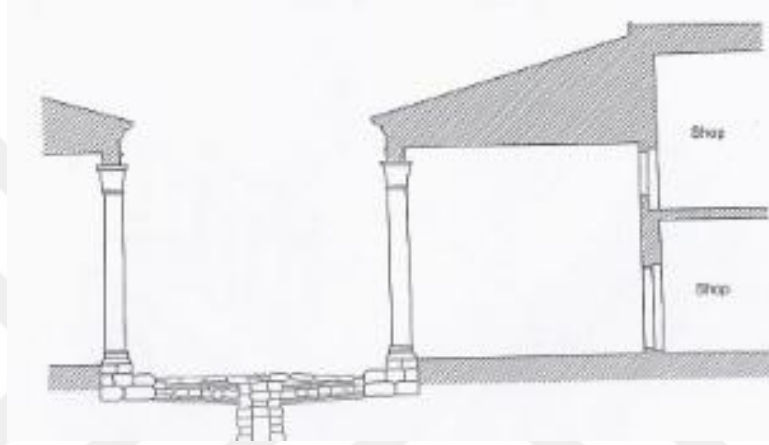
Çok Katmanlı Yapı

I. Constantinus'un Roma'nın yönetim merkezini Byzantium'a taşımasıyla imparatorun adını alan ve büyüyen kent, Batı Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra da Doğu Roma (Bizans İmparatorluğu'nun) yönetim merkezi olmaya devam etmiştir. Kent 1204-1261 yılları arasında Haçlı İşgali altına girmiştir. Constantinopolis'in 1453'de Türkler tarafından alınmasıyla Bizans İmparatorluğu sona ermiştir. Kent savaşlar depremler ve yangınlar nedeniyle birçok kez yıkıma uğramıştır.

Kuruluşunda Sarayburnu çevresinde yer alan kent, Geç Roma ve Bizans Devrinde büyüyerek daha önceleri **necropolis** olan alanı da içine almıştır. Dönüşüm, kent sınırları ve Mese'nin batıya doğru büyümesiyle başlamıştır. Daha sonra Osmanlı Yapıları aynı güzergâhta yer almıştır. Günümüzde Divan Yolu'nun üzerinde Çemberlitaş'ta bulunan Constantinus Sütunu ve Beyazıt'ta Simkeş Hanı önünde ve yanında bulunan Theodosius Zafer Takına ait yapı taşları bu forumlardan kalan izlerdendir. Aynı yolun devamında yer alan Arcadius Sütununun kaidesi ise evlerin arasına sıkışmış bir şekilde bulunmaktadır. Bu yapılara ait bazı taşlara ise Beyazıt Hamamı gibi daha sonradan yapılmış olan Osmanlı Yapılarında rastlanmaktadır. Kentin savaşlar, depremler ve yangınlarla birçok kez zarar görmesi nedeniyle İstanbul'da devşirme malzeme kullanımı yaygındır. Sultanahmet'te bulunan Hipodrom'un XVI. yüzyılda harap bir şekilde olduğu bu döneme ait Pieter Coecke van Aelst tarafından yapılan bir gravürden de anlaşılmaktadır. Bu resimde görülen ve günümüzde Sultanahmet Teknik Lisesinin (kuruluşu Sanayi Mektebi) bulunduğu alanda yer alan Hipodrom'un sphendon kısmındaki sütunlar Süleymaniye Camii'nin

iç avlusunda kullanılmıştır.¹¹ Bu örnekte olduğu gibi bir Roma Yapısı olan **sphendon**'un üst yapısının günümüzde bir okul alanı olması ve **sphendon**'a ait sütunların bir kısmının da Süleymaniye Camii'nde bulunması gibi tarihi dokunun birbirine karışarak yeniden yapılandığı alanlar İstanbul'da görülmektedir.

1.1.3. Mese: Güzergâhı ve Yapısı

Şekil 1. Revaklı bir yolun kesiti, çizen A. Wilkins, M. M. Mango, 2001, s.42

Geç Roma Devrinde yapımı tamamlanan Mese, Constantinopolis'in kent merkezini surlara bağlayan kentin iki yanı revaklı ana caddesidir. Kentte, kıyıda Haliç ve Marmara tarafında da sütunlu yollar mevcuttu.¹²

I. Constantinus döneminden önce Byzantium'da Tetrastoon'u Severus Surları'na bağlayan bir cadde mevcuttu. Caddenin doğu kısmı (**hai Seberou Stoi**) III. yüzyılda uzatılmaya başlamıştı.¹³ I. Constantinus kenti büyütürken surları daha ileriye inşa ettiğinde sur dışında kalan **necropolis** alanı da kente dâhil olmuştur. Bu

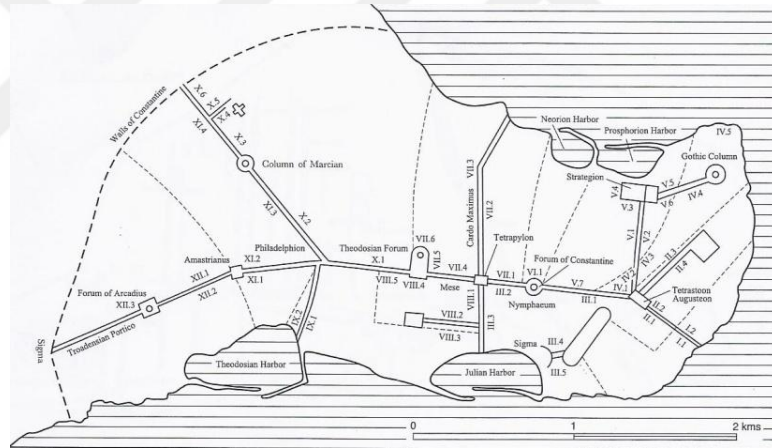
¹¹Eyice, **a.g.e.**, s.30

¹²Marlia Mundell Mango, "The Porticoed Street at Constantinople", **Byzantine Constantinople, Monuments, Topography, Everyday Life**, Ed. Nevra. Necipoglu, Brill, 2001, s. 29-51, s.45

¹³ Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası**, Çev. Ülker Sayın, Ed. Ekrem Işın, İstanbul, YKY Yayınları, Ocak 2001, s.269

dönemde kara surları, Etyemez, İsa Kapısı Mescidi ile Cibali arasında yer almıştır. II. Theodosius döneminde kentin tekrar büyüyerek sur içi İstanbul ile aynı alanı kaplamasıyla Mese de yeni surlara kadar uzanmış, tören kapısı olan Porta Aurea (Altın Kapı) yolun güney kolunun sonunda, Yedikule Surları üzerinde yer almıştır. Theodosius Surları'ndaki Porta Aurea ile Milion ve Hippodrom arasındaki uzunluğu 5,5 km olan Mese'nin yapımı yüz yıl sürmüştür.¹⁴

İmparatorluğun diğer merkezlerine olan mesafeler Sultanahmet'teki Milion Kemerine göre ölçülmekteydi. Milion, yolların kesişiminde yer alan bir **tetrapylon**'dur. Aşağıdaki çizime göre Milion, Byzantium'un limanlarının yakınında yer alan Strategion, Acropolis ve Büyük Saray'a bağlanan yolların kesişiminde yer almaktadır. Burada Traianus ve Hadrianus'un atlı heykelleri yer almaktaydı.¹⁵

Şekil 2. Constantinopolis'taki revaklı yolların yerlerini gösterir plan önerisi, çizen: A.Wilkins, M.M. Mango, 2001, s.34

Mese, Milion'dan sonra Constantinus Forumu ve Theodosius Forumu'nu geçerek Philadelphion'da ikiye ayrılmakta ve V. yüzyılda, kuzeybatıda Kharisios Kapısı'na, güneybatıda ise Arcadius Forumu'nu geçerek Yedikule'ye Porta Aurea'ya

¹⁴ Cyril Mango, The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate, **DOAKS No. 54**, s.180

¹⁵ Sarah Bassett, **The Urban Image of Late Antique Constantinople**, Cambridge University Press, 2004, s.71

uzanmaktaydı. Mese, Constantinus Forumu ve Theodosius Forumu arasında, kuzey-güney doğrultusundaki Makros Embolos ile günümüzde Uzunçarşı Caddesi' nin olduğu yerden Haliç'e bağlanmaktaydı. Kuzey-güney doğrultulu olan bu yol Roma şehir planlarında görülen **cardo maksimus** ve Mese de **decumanus maksimus** olarak kabul edilmektedir. Mese'nin Theodosius Surlarına kadar uzandığı kabul görse de orta yol anlamına gelen bu isim Albrecht Berger'e göre Capitolium'un doğu kısmı için kullanılmaktaydı.¹⁶

Mese'nin izleri günümüzde Divanyolu güzergâhında ve ilerisinde mevcuttur. Naumann, Sultanahmet'te Büyük Hol ile Firuz Ağa Camii arasında Mese'nin kenarında yer alan dükkânların kalıntılarını bulmuştur.¹⁷ Divan Yolu üzerinde Trek Turizm Bürosu altında, Milion Kemerine yakın bir konumda, "tonozlar sinsilesi halinde caddenin iki yanına doğru devam etmekte..."olan bazı kalıntılar mevcuttur.¹⁸ Arcadius Sütunu'nun yakınında 1982'de revaklara ait olduğu tahmin edilen granit sütunlar bulunmuş, Theodosius Zafer Takı yakınında, tramvay hattına paralel revakların R. Duyuran tarafından görüldüğü not edilmiştir.¹⁹ Polyeuctus Kilisesi güneyinde Mese'nin kuzey kolunun izlerine rastlanmıştır.²⁰ Mamboury ve Rice tarafından Constantinus Sütunu çevresinde bulunan sütunlar Mese'nin izlerindendir.²¹

¹⁶ Albrecht Berger, "Streets and Public Spaces in Constantinople", **DOAKS 54**, Ed. Alice-Mary Talbot, Washington D.C., 2000, s.162

¹⁷ **Bkz.:aş.**, şekil 26

¹⁸ Feridun Özgümüş, "2007 İstanbul Suriçi Yüzey Araştırması", **T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, C.I, Ankara, 2008, s.4

¹⁹ M. M. Mango, **a.g.e.**, s.47

²⁰ **A.e.**

²¹ **Bkz.: aş.**, şekil 38

Mese'nin yapısı ortada üzeri doğal taşla kaplı olan yol ile yanlarda yürüyüş alanlarından oluşmaktaydı. Yürüyüş alanları da taşla kaplıydı ve üzerleri sütunların taşıdığı **arşitrav**'lara bağlı eğimli çatıyla örtülüydü.²² Yolun altında üzeri kapalı bir kanal sistemi mevcuttu.²³

Mese'nin ortasında, günümüze göre 4 metre derinlikte 1,5- 1,6 m genişliğinde ve 1,8-2,0 m tuğla tonozlu duvar örülü iki kanal mevcuttur.²⁴ Bu kanalların üzerinde ise toprak borulardan yapılmış suyolları ile oyulmuş mermer blokların oluşturduğu tazyikli suyolları bulunmaktadır.²⁵

Doğu Akdeniz'de sütunlu yollar yapılarına göre birbirinden farklılık göstermektedir. Mese, J. Stephans Crawford'a göre Sardis, Ephesus, Smyrna, Corinth ve Delphi'nin bulunduğu Ege grubunda yer almaktadır.²⁶ Bu tip yollarda genişlik 10-14 m. olup sütunlar 5- 6,3 m. aralığındadır ve dükkânlar 4,5-5,2 m. genişliğindedir.²⁷ Sütun çapı 55 cm ve yüksekliği 5,5 m civarındadır.²⁸ Mese'nin 25 metre olan genişliği bu grupta yer alan diğer yolların ölçülerinin üstündedir.²⁹ Sütunlu yollar Doğu Roma mimarisinde I. yüzyıldan itibaren görülmektedir.³⁰

²² M. M. Mango, **a.g.e.**, s. 40

²³ **A.e.**

²⁴ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 270

²⁵ **A.e.**, ayrıca **Bkz.: a.e.**, resim 305, s. 269

²⁶ M. M. Mango, **a.g.e.**, s.43

²⁷ **A.e.**

²⁸ **A.e.**

²⁹ **A.e.**, s.46

³⁰ M. M. Mango, **a.g.e.**, s. 29

Notitia'ya göre revaklar bölgelere göre **perpetuae** (I. Bölge) , **magnae** (II-VII) ve **maiores** (VIII-XIV) olarak adlandırılmıştı³¹

Stoa ya da **embolos** olarak da adlandırılan sütunlu yollar ile bağlantılı yapılar **nymphaea**, **tetrapyla**, **fora**, **ornamental plaza** ve yarı dairesel **piazza** olan **sigma porticus**'dur. Constantinopolis'te IV, V, X ve XIV'üncü bölgelerde dört adet **nymphaea** (anıtsal çeşme) bulunmaktaydı.³² Revakların kesişiminde, dört yöne geçit veren anıtsal kemerler (**tetrapyla**) mevcuttu. Bunlardan biri Milion, diğeri Mese ile Macros Embolos'un kesişiminde yer alan Khalkoun olarak adlandırılan bronz **tetrapylon**'du. **Ornamental plaza** olarak adlandırılan alanlar forum ya da **macellum** niteliğinde olmayıp burada bazı anıtlar ve heykeller bulunmaktaydı.³³ Tetrark heykellerinin yer aldığı Philadelphion bu alanlara örnek teşkil etmektedir.³⁴ Piazza ya da **sigma porticus** olarak adlandırılan yapılar ise yarım daire şeklinde revaklı yapılardı. Bu yapılardan biri Constantinus Forumu'nun güneyindeydi, diğeri ise II. Theodosius tarafından yaptırılmıştı.³⁵ Antiochus Sarayı ve yanındaki **rotunda**'nın girişlerinde de yarı daire (**sigma**) şeklinde revaklar mevcuttu. Orijini Constantinopolis olan bu yapı tipinin başka şehirlerdeki revaklara örnek oldukları düşünülmektedir.³⁶ Forumlar (**fora**) dikdörtgen, daire ya da oval şeklindeydi. Theodosius Forumu'nun dikdörtgen, Constantinus Forumu'nun ise daire şeklinde olduğu tezleri kabul görmektedir.³⁷

³¹ Matthews, "The Notitia Urbis Constantinopolitanae", **Two Romes, Rome and Constantinople in Late Antiquity**, Ed. Lucy Grieg, Gevin Kelly, Oxford Uni. Press, 2012, s. 85

³² M. M. Mango, **a.g.e.**, s. 39

³³ **A.e.**, s. 35

³⁴ **A.e.**

³⁵ **A.e.**, 37

³⁶ **A.e.**

³⁷ **A.e.**

Mese'nin bölümleri farklı şekilde adlandırılmaktaydı. Khalke ve Constantinus Forumu arasındaki doğu kısım Regia, bu yolun güney kısmı **diabatika tou Akhilleos**, Milion ile Constantinus Forumu arasındaki kuzey kısım ise **embolos ton argyropateion** olarak adlandırılmıştı.³⁸ Yürüyüş alanlarının arkasında bazıları iki katlı olan dükkânlar bulunmaktaydı.³⁹ Mese üzerindeki dükkânların yerleri sattıkları mallara göre değişmekteydi. Khalke ve Million arasında parfüm satıcılarını, Milion ve Constantinus Forumu arasında Gümüşçüler Çarşısı izlemekteydi.⁴⁰ Constantinus Forumu'nda ise ipek, mum ve kürk satıcıları bulunmaktaydı.⁴¹ Constantinus Forumu ile Theodosius Forumu arasında fırınların bulunduğu mahalle Artopoleia bulunmaktaydı. Revaklar yer yer iki katlıydı ve heykellerle süslenmişti.⁴²

Mese tören yolu olarak da kullanılmaktaydı. Constantinopolis'te törenlerde Roma'daki gibi dairesel bir güzergâhı değil, sütunlu yolları takip ederek kiliselere ulaşmakta ve aynı yoldan geri dönülmekteydi.⁴³ Erken Bizans Döneminde devlet törenleriyle dini törenleri arasında fark vardı ve Constantinus Forumu devlet törenleri için kullanılmaktaydı.⁴⁴ Dokuzuncu yüzyılda Constantinus Forumu'nda bir şapel yapılmasıyla forum dini törenlerde de kullanılır olmuştu.⁴⁵ Törenlerde bazen Constantinus Forumu yerine Khalkoprateia Kilisesi de kullanılmaktaydı.⁴⁶ Dini

³⁸Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 269

³⁹ M. M. Mango, **a.g.e.**, 47

⁴⁰Paul Magdalino, **Studies on the History and Topography of Byzantine Constantinople**, Aldershot, Ashgate, 2007, s.22

⁴¹**A.e.**

⁴² Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 269

⁴³ Albrecht Berger, "Imperial and Ecclesiastical Processions", **Byzantine Constantinople, Monuments, Topography, Everyday Life**, Ed. N. Necipoglu, Brill 2001, s. 74

⁴⁴**A.e.**

⁴⁵**A.e.**

⁴⁶**A.e.**

törenler için önemli bir güzergâh ise Aya Sofya'dan Havariyun Kilisesi'ne giden dört kilometrelik yoldu.⁴⁷

Milion'un doğusunda, Strategion'da başlayıp batıya doğru yönelerek Capitolium'da biten, törenlerin de yapılmış olmaları mümkündür.⁴⁸ Byzantium'un agorası olan Strategion'da Constantinus'un at üzerinde bir heykeli bir obelisk ve elinde **cornucopia** tutan Tyche Heykeli yer almaktaydı.⁴⁹ Strategeion'un Sirkeci İstasyonu'nun bulunduğu alanda olduğu görüşü kabul görmektedir.⁵⁰

Revaklı yollar tarih boyunca çeşitli yangınlar nedeniyle zarar görmüş ve zaman içinde değişime uğramıştır. Mamboury'nin çizdiği Constantinus Forumu'nun planında yer alan dörtgen sütunlar ve Feridun Dirimtekin'in Augusteion civarında bulunduğu dörtgen sütunlar revaklı yollardaki değişimin örneklerindendir.⁵¹

406 senesindeki bir yangın sonrasında revaklarda ahşap merdiven ve malzeme kullanımı yasaklanmıştır.⁵² Bu düzenlemeden sonra 475, 491, 513, 532 yıllarındaki yangınlarda Mese'nin Constantinus Forumu'nun doğusunda kalan kısmı zarar görmüştür.⁵³ 603 ve 931 yangınları da Mese'yi harap etmiştir.⁵⁴

⁴⁷ A.e.

⁴⁸ Cyril Mango, The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate, **DOAKS No. 54**, s.177

⁴⁹ A.e., s. 177, 178

⁵⁰ A.e., s.187

⁵¹ Marlia Mundell Mango, **a.g.e.**, s. 49

⁵² Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.269

⁵³ A.e.

⁵⁴ A.e.

Constantinopolis'te 1203 tarihinde, Milion'dan Mese boyunca Constantinus Forumu, Philadelphion ve güneyde Iulianus Limanına kadar yayılan bir yangının revaklı yolların sonunu getirmiş olması mümkün görülmektedir.⁵⁵

1.1.4. Byzantium: Constantinopolis'in Üzerine Kurulduğu Yapı ve Yollar

Şekil 3. Severus Hanedanı döneminde Byzantium, Brian Madigan haritası, Bassett 2004 s. 21

Acropolis (1), Tetrastoon-Augusteion (2), 3. Zeuksippus Hamamları (3), Hippodrom (4), Bazilika (5), Strategion (6), Mese (7), Severus Surları (8)⁵⁶

M.Ö VII. yüzyılda Megaralılar tarafından kurulan ve M.S. II. yüzyılda Septimus Severus tarafından alınan Byzantium, Sarayburnu ve çevresindeydi. Severus Surları, Haliç Kıyısı'nda Neorion ve Prosphorion Limanları'nı içine almakta, günümüzde Çemberlitaş'ın bulunduğu alanın doğusundan geçerek Marmara Denizi'ne uzanmaktaydı.

Sütunlu bir yol, Tetrastoon'u surlara bağlamaktaydı. Tetrastoon geniş, dikdörtgen bir forum olup revaklarla çevrelenmişti ve batısında yolun karşı tarafında

⁵⁵ Marlia Mundell Mango, *a.g.e.*, s. 49

⁵⁶ Sarah Bassett, *The Urban Image of Late Antique Constantinople*, Cambridge University Press, 2004, s. 20

yine revaklarla çevrili olan Bazilika bulunmaktaydı.⁵⁷ Hippodrom ve Zeuksippus Hamamları'nın yapımına da Severus Dönemi'nde başlanmıştır. Acropolis'te Artemis, Apollo, Afrodite ve Poseidon tapınakları bulunuyordu.⁵⁸ Kentte askeri bir alan olan Strategion, tiyatrolar, hamamlar ve sivil yapılar bulunmaktaydı.⁵⁹ Bu dağılımdan da görüldüğü gibi I. Constantinus öncesinde kentte sütunlu yollar ve forumlar mevcuttu. Marmara Denizi ve Haliç Kıyısı'nda da sütunlu yollar bulunuyordu.⁶⁰

1.1.5. I. Constantinus Döneminde Yapılanma

Byzantium, IV. yüzyılda, I. Constantinus tarafından Roma İmparatorluğu'nun yeni yönetim merkezi olarak seçilmiştir. Sınırları genişleyen kentte, Constantinus Surları olarak bilinen yeni surlar, yollar ve yapılar yapılmıştır. Müller Wiener, Constantinus'un 328 yılında yeni bir yapılanma süreci başlattığını belirterek bu dönemde planlama şeklinin de değiştiğini ilave etmektedir.⁶¹ Kent planı Roma İmparatorluk Döneminde olduğu gibi “ızgara planlı şema değildir... birbirinden yelpaze biçiminde ayrılan ana caddeler ve bunları kesen büyük caddeleri öngören bir şemadır.”⁶² I. Constantinus'un başlattığı yapılanma sürecinde Constantinus Surları ile birlikte Mese, Augusteion ve Constantinus Forumları ile Büyük Saray, Aya İrini, Rhea ve Thyke Tapınaklarının yapılması dışında Septimus Severus tarafından yapımına başlayan Hipodrom ve Zeuksippus Hamamlarının inşası tamamlanmış ve Senato, Milion, Praetorium, Capitolium da inşa edilmiştir.⁶³ Önemli

⁵⁷ A.e.

⁵⁸ A.e., s.19

⁵⁹ A.e.

⁶⁰ Marlia Mundell Mango, a.g.e., s.45

⁶¹ Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e., s.19

⁶² A.e., s.19

⁶³ A.e. , s.20

(**vico magistri**) bulunmaktaydı ve naip yardımcılarının sorumlu oldukları farklı sokak grupları (**vici**) vardı.⁶⁸ Daha alt kademede polis ve itfaiye görevlileri (**collegiati**) çalışmaktaydı.⁶⁹

1.1.6. IV-V. Yüzyıllarda Constantinopolis

I. Constantinus'un başlattığı yapılanma oğlu II. Constantius döneminde (337-361) devam etmiştir. Bu dönemde Constantinus Surları, I. Aya Sofya ve Havariyun Kilisesi'nin yapımına devam edilmiştir. Havariyun Kilisesi yakınında Constantinianai Hamamları ve Sarayı'nın yapımına başlanmıştır.⁷⁰ Valens döneminde (364-378) kente su getiren kemerlerin yapımı tamamlanmıştır. Mese üzerinde yer alan Theodosius Forumu (380-393), Arcadius Forumu (402-421) ve Bovis Forumu'nun yapılması IV. yüzyılın sonları ile V. yüzyılın başı arasında gerçekleşmiştir.⁷¹ Constantinopolis'te ayrıca imparator ailesi için saraylar ve konutlar yapılmıştır. Bunlardan bazıları Flacillianum Sarayı, Placidianum Sarayı ile Domus Marinae, Arcadiae, Placidiae Augustae olup bu yapılar setler üzerinde yapılmıştır.⁷² Kentin eğimli yapısında teraslar üzerinde yapılanma yöntemi Osmanlı Dönemi'nde de kullanılmıştır. İlk Aya Sofya ile Augusteion'daki senato 404 isyanlarında yanmıştır.⁷³

I. Theodosius Dönemi (379-395) sonrasında imparatorluk doğu ve batı Roma olarak ikiye ayrılmıştır.

⁶⁸ A.e.

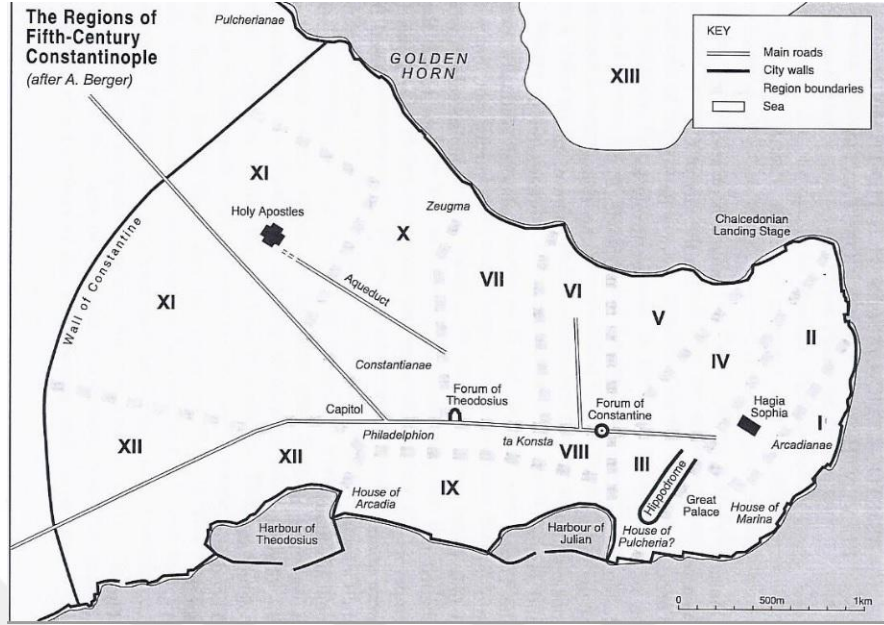
⁶⁹ A.e.

⁷⁰ Müller-Wiener, **a.g.e.** , s.20,

⁷¹ A.e.

⁷² A.e.

⁷³ A.e., s.248

Şekil 5. Constantinopolis'te bölgeler, 5. Yüzyıl, Albrecht Berger haritası sonrası, Magdalino 2007, s.54

II. Theodosius Dönemi'nde (408-450) surlar ileriye alınarak günümüzde de mevcut olan kara surları inşa edilmiş, deniz tarafındaki surlar da kara surlarına kadar uzatılmıştır. Notitia Urbis Constantinopolitanae'ye göre, kentin on dört bölgesi vardı. Bunlardan onikisi sur içinde kalmaktaydı. Notitia'da kent ve bölgeleri Constantinus Surları içindeki alana göre tanımlanmıştır.⁷⁴ Constantinopolis'te evler saraylar, domus ve basit evler olarak üçe ayrılmaktaydı.⁷⁵

1.1.7. VI. Yüzyılda Mese ve Çevresinde Yapılanma

I. Iustinianus Dönemi'nde (527-565), Nika İsyanı sonrasında yıkılan ve yanan yapıların yeniden yapılmasıyla büyük bir inşaat faaliyeti gerçekleşmiştir. İsyanlarda yıkılan Theodosius'un yaptırdığı Aya Sofya'nın yerine günümüzde müze

⁷⁴Thomas Matthews, "The Notitia Urbis Constantinopolitanae", **Two Romes, Rome and Constantinople in Late Antiquity**, Ed. Lucy Grieg v.d. Gavin Kelly, Oxford University Press, 2012, s. 84-85

⁷⁵Eyice, a.g.e. , s.54

olarak kullanılan kilise inşa edilmiştir. Iustinianus Augusteion’da Theodosius Sütunu’nun yerine kendi atlı heykelini diktirmiştir.⁷⁶ Aya İrini ve saray arasında yıkılmış kısımda kalan Zeuksippus Hamamları, sarayın bölümleri, Aya İrini Kilisesi ve Sampson Hastanesi yeniden yapılmıştır.⁷⁷ VI. yüzyılda domusların yerini kira evleri almıştır.⁷⁸ Bu dönemde büyük bir veba salgını şehri etkilemiştir.⁷⁹

1.1.8. VII-VIII. Yüzyıllarda Constantinopolis

IV-VII. yüzyıl başı arasındaki dönem bazı tarihçilere göre Geç Roma Dönemi olarak kabul edilmekte, bu görüşe göre Geç Roma Dönemi Phocas Dönemi’nin bitmesi (610) ile sonlanmaktadır.⁸⁰ Bu dönemden sonra Avar, Pers, Arap ve Slav saldırıları olmuş, Heraclius Dönemi’nde (610-641) Yunanca resmi dil olan Latincenin yerini almıştır.⁸¹ Avarlar VII. yüzyılda kenti kuşatarak su kemerlerine su taşıyan kanalları tahrip etmiştir. VII ve VIII. yüzyıllarda Araplar kenti kuşatmıştır. Arap saldırılarına son veren Leo III dönemi (717-741) **Iconaclast** (put kırıcı) anlayışın başlangıcı olmuş, bu anlayış İmparatoriçe Irene döneminde (797-802) sonlanmış, Leo V (813-820) ve Theophilos (829-842) dönemlerinde ise yeniden canlanmıştır.⁸² Bu dönemde yapıları süsleyen figürler zarar görmüştür. Kenti süsleyen bronz heykellerin birçoğu eritilmiştir. Bu döneme ait mozaik ve rölyeflerde

⁷⁶ Müller-Wiener, **a.g.e.** , s. , 248

⁷⁷ **A.e.** , s.22

⁷⁸ Eyice, **a.g.e.** , s.54

⁷⁹ Kuban, **a.g.e.** , s. 141

⁸⁰ **A.e.** , s. 140

⁸¹ **A.e.**, s.141

⁸² **A.e.**, s.142-145

azizler yerine tabiat ve av sahnelerine rastlanmaktadır.⁸³ Theopilos Dönemi'nde yapılanmada yeniden artış görülmektedir.⁸⁴

1.1.9. IX-XIV. Yüzyıllarda Constantinopolis

IX. yüzyılda, I. Basil Dönemi'nde yeni bir yapılanma süreci başlamış, bu süreç XII. yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir.⁸⁵ Bu dönemde eski yapıların malzemeleriyle yapılan yeni yapılara rastlanmaktadır. Nicetas Choniates'in, Isaac Angelos dönemindeki yapılanmayla ilgili anlatımlarından kıyıdaki bazı kiliselerin yıkılarak imparatora yeni bir mesken yapıldığı anlaşılmaktadır.⁸⁶ X. yüzyılda forum ve revaklı yollar hala ayakta idi. Kentin bu dönemdeki durumu Seremoniler Kitabı'nda anlatılmaktadır.⁸⁷ Bu dönem kentin 1204'de Haçlılar tarafından işgal edilmesiyle son bulmuştur. İşgalde büyük yıkıma uğrayan kent 1261-1453 arasında yeniden Bizanslılar'ın idaresine geçmiştir.

1.2. Osmanlı Devrinde Tarihi Dokunun Oluşum ve Çözülme Süreci

1.2.1. Kuruluş Döneminde Yapılanma

Osmanlı Devrinde Geç Roma ve Bizans Devrinde yollar, meydanlar kilise ve saraylar etrafında yapılanmanın yerini külliyelerin çevresindeki yerleşimler almıştır. Hippodrom'un yerini alan Atmeydanı, şölenler ve gösterilerin aynı alanda

⁸³ A.e., s.147-148

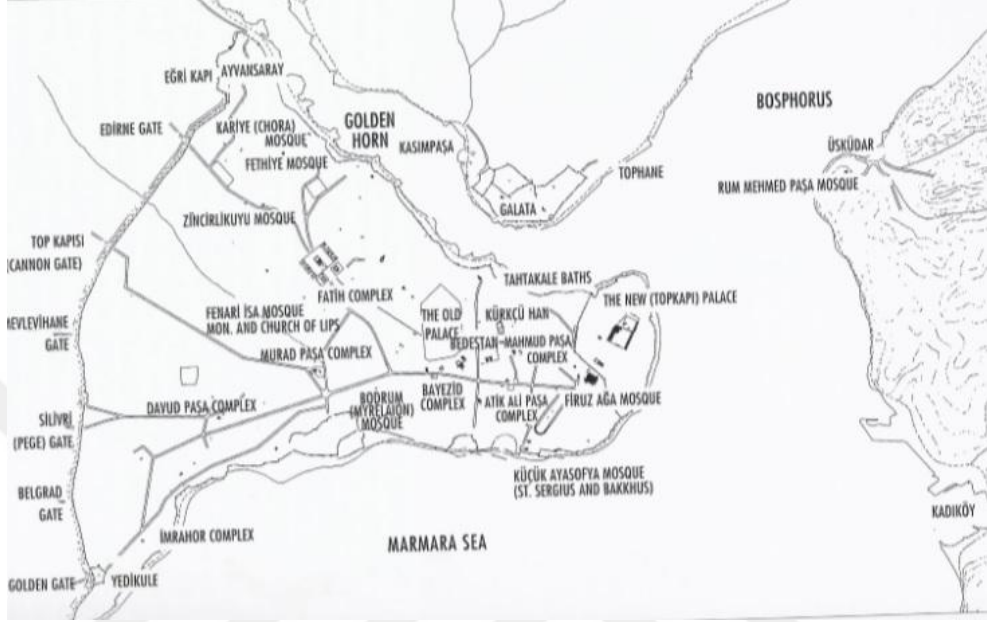
⁸⁴ A.e., s.144

⁸⁵ A.e., s.167

⁸⁶ A.e., s.168

⁸⁷ A.e., s.167

yapılmaya devam etmesiyle önemini korumuşsa da Mese üzerinde kalan diğer meydanlar önemlerini kaybetmişlerdir.

Şekil 6. İstanbul 1453-1520, Kuban 2010, s.276

İstanbul'un alınmasını takip eden dönemde, Mese/ Divan Yolu çevresinde yer alan önemli yapılar Firuz Ağa Cami, Atık Ali Paşa Külliyesi, Murat Paşa Külliyesi'dir. Atık Ali Paşa Külliyesi, Constantinus Forumu üzerinde, Murat Paşa Külliyesi Aksaray'da, Bovis Forumu üzerinde yer almıştır. Firuz Ağa Camii, Sultanahmet Semti'nde Adliye Sarayı yanında bulunan Büyük Hol kalıntılarının devamındaki alanda yer almaktadır.

Constantinopolis Türkler tarafından alındıktan sonra tarihi yarımada Osmanlılar tarafından Nefs-i İstanbul olarak adlandırılmış, Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılık olarak merkeze bağlanmış, zamanla bu bölgeler de İstanbul'un adı altında bütünleşmiştir.⁸⁸

⁸⁸Halil İnalcık, "İstanbul" **İslam Ansiklopedisi**, C.XXIII, 2001, s. 221, (Çevrimiçi)

Osmanlı yönetiminde kilise ve manastırların bir kısmı camiye dönüştürülmüş, sivil yapılar kullanılmıştır. Geç Roma ve Bizans Devirlerinde tarihi yarımadanın tepelerinde bulunan bir kısım yapıların yerlerini (Havariyun Kilisesi'nin yerine yapılan Fatih Camii gibi) Osmanlı yapıları almıştır. Osmanlı Devrinde kent Bizans yapılarının bulunduğu alanlarda yeniden yapılırken devşirme yapı malzemeleri kullanılmış, camiye dönüştürülen kiliselere ek yapılar yapılmış, manastır kiliselerinin manastırları ise çoğunlukla yok olmuştur. Osmanlı yapıları da depremlerden etkilenmiş, Fatih Camii yıkılarak yeniden farklı şekilde yapılmıştır.

1544-47 yılları arasında İstanbul'a gelen Pierre Gilles İstanbul'u şu sözlerle tarif etmiştir:

“Vadilerden yumuşacık bir meyille yükseliveren, her yerini korulukların gölgelendirdiği, her yanı meyve ağaçlarıyla ve verimli bahçelerle zenginleştirilmiş tepelerin arasından akıp giden Bosphoros”,⁸⁹

İstanbul'a 1453 yılında gelen bir Venedikliye göre kentte yapıların bazıları taştan, çoğu kil ve tahtadan yapılmıştı. Her tarafında koruluklar, çeşitli ağaçlar ve boş araziler vardı.⁹⁰

Evlerin tipleri ve sayıları ise Osmanlılar tarafından yapılan sayımlara ait kayıtlarda görülmektedir. Kentin Türkler tarafından alındığı dönemdeki yapılarıyla ilgili bilgilere bu dönemde yapılan sayım defterlerinde rastlanmaktadır. Fatih Semti, Aksaray'ın bir kısmı, kara surları ve Marmara Surları'nı kapsayan Aralık 1455 tarihli bir sayım defterinde Bizans Dönemi'nden 22 mahallede 918 hane kaydedilmiş olup bunlardan 291'inin boş ya da enkaz niteliğinde olduğu görülmektedir.⁹¹ Sayımda

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c23/c230107.pdf>, 23.03.2016

⁸⁹ Jean Ebersolt, **Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları**, Çev. İlhan Arda, 2. Bs, İstanbul, Pera Turizm Ticaret, 1999., s.66

⁹⁰ **A.e.** , s.61

⁹¹ İnalçık, **a.g.e.** , s. 221

kentteki evler tek katlı (süfli) ve iki katlı (ulvi) ve geniş olarak sınıflandırılmıştır, ayrıca Rumlar tarafından “drapez” olarak adlandırılan büyük konaklar da mevcuttur.⁹²

Sayım belgelerine göre biri Rumlar tarafından kullanılan, diğerleri boş ya da Müslüman göçmenler tarafından iskân edilen 26 manastır ve çoğu manastırların içinde yer alan ve ikisi Rumlar tarafından kullanılan 42 kilise bulunmaktaydı.⁹³ Konut ihtiyacı nedeniyle manastırlar da iskâna açılmıştı. II. Mehmet’in şehirde kullanılabilir durumdaki Bizans Yapılarını Aya Sofya Vakıflarına devrettiği ve bu binaların sultani ya da mukataalı (1428’i kiraya verilmiş) olduğu 1492 yılı kayıtlarında görülmektedir.⁹⁴ Bunlara “padişah kullarının” oturduğu 335 adet Bizans evi dâhil değildir.⁹⁵ Bu evler Aya Sofya, Bedesten yakınları, Unkapanı, Cibali arasında, Saraçhane ve Topkapı’da bulunmaktadır.⁹⁶ Bu şekilde Bizans’tan kalan bir kısım evlerin Osmanlılar tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır.

II. Mehmet eski yapıları Aya Sofya Vakıfları altında topladığı gibi yeni bir yapılanma hareketi başlatmış, bu dönemde külliyeler, çarşılar, kapanlar ve bedestenlerle şehirde Osmanlı kimliği oluşmuştur.⁹⁷ Aya Sofya Vakıflarına bağlanan kervansaray, ambarlar, mumhane, sabunhane gibi çeşitli iş merkezlerine ilave olarak şehrin farklı bölgelerinde, dikdörtgen şeklinde, karşılıklı sıra halinde yapılmış, her biri bir zanaat kolunu barındıran çarşılar görülmektedir.⁹⁸ Bu yapılanma vakıfların

⁹²A.e.

⁹³A.e.

⁹⁴A.e.

⁹⁵A.e.

⁹⁶A.e.

⁹⁷A.e.

⁹⁸A.e.,222

çatısı altında kurulmuştu ve şehrin bakımı, suyu, ihtiyaçları vakıflar tarafından karşılanmaktaydı.⁹⁹

Bedestenlerin bulunduğu alanların hemen yakınında tüccarların kalabilmeleri için kervansaraylar yapılmıştı ve esnaf kullanacağı hammaddeyi merkezi pazarlardan (kapan) sağlamaktaydı.¹⁰⁰ Bunlar yağ, un, bal ve yemiş kapanı olarak adlandırılmaktaydı.¹⁰¹ Deniz yoluyla ithal edilen mallar gümrük kapanı (Gümrük Emini, Eminönü), kara yoluyla ithal edilenler Kara Gümrük'ten şehre girmekte ve vergi alınmaktaydı.¹⁰² Büyük Bedesten'in inşasına 1456'da karar verilmiş,¹⁰³ bu şekilde değerli malların güvenli bir alanda alınıp satılması sağlanmıştır. Daha sonraları 1000 dükkâna ulaşan Büyük Çarşı'nın üzeri kapatılmış, 12 büyük ve 22 küçük kapı ile Kapalıçarşı oluşmuştur.¹⁰⁴ Aynı bölgede yer alan Mahmut Paşa Çarşısı 265 dükkândan oluşmaktadır.¹⁰⁵ Diğer çarşılar Aya Sofya, Çemberlitaş, Kemer, Hoca Piri Mescidi ve Tavukpazarı'nda yer almaktaydı ve Şehzadebaşı'nda bulunan Yeniçeri barakaları (Eski Odalar) yakınında dükkânlar mevcuttu.¹⁰⁶ Diğer ticaret merkezi ise Unkapanı Cibali arasında bulunmaktaydı.¹⁰⁷

Havariyun Kilisesi'nin yerine Fatih Camii'nin yapılmasıyla bu bölge ve çevresinde yeni bir iskân ve ticaret merkezi oluşmuştur. Sultanpazarı, Saraçhane

⁹⁹A.e., 223

¹⁰⁰A.e.

¹⁰¹A.e.

¹⁰²A.e.

¹⁰³A.e.

¹⁰⁴A.e.

¹⁰⁵A.e.

¹⁰⁶A.e.

¹⁰⁷A.e.

tarafında kurulmuştu, burada 280 dükkân, atölye ve depolar bulunmaktaydı.¹⁰⁸ Saraçhane’de duvarlarla çevrili 110 dükkân ve batı ve güney duvarların karşısında 5 dükkân ve 19 oda bulunmaktaydı.¹⁰⁹ 1493 kayıtlarına göre Saraçhane’de eyerciler, kuzeyinde ise at pazarı ve ahırlar bulunmaktaydı.¹¹⁰

Divanyolu ile Haliç arasındaki bölge Bizans Dönemi’nde olduğu gibi ticaretin merkezi olmaya devam etmiş, ordu ve kervanların geçtiği alan olması açısından Divanyolu etrafında şehrin bütünlüğü korunmuştur.¹¹¹ Deniz gümrüğü, kapanlar, bedesten, hanlar ve kervansaraylar ile ticari bölge Osmanlı Devrinde bir bütün olarak işlemiş ve denetime tabi olmuştur.

1.2.2. XVI. Yüzyılda İstanbul

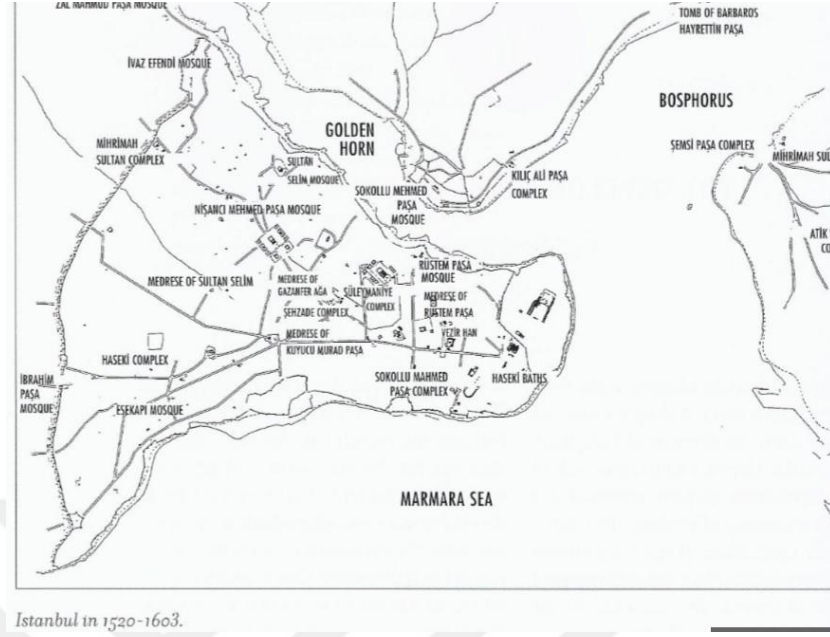
XVI. yüzyılda Divan Yolu çevresinde Haseki Hamamı, Sokollu Külliyesi, Beyazıt Külliyesi, Haseki Külliyesi yer almıştır. Bu yapılardan Haseki Hamamı Sultanahmet Semtinde, Zeuksippus Hamamları civarında, Beyazıt Külliyesi Theodosius Forumu üzerinde yer almaktadır.

¹⁰⁸ A.e.

¹⁰⁹ A.e.

¹¹⁰ A.e.

¹¹¹ A.e. , s. 223

Şekil 7. 1520-1603 arasında İstanbul, Kuban 2010, s.314¹¹²

Kentte külliyelerin etrafında nahiyeler ve bunlara bağlı mahalleler ile mahalle mescitlerinin oluşturduğu bir idare şekli mevcuttu. Şekil 8'e göre 1546 ile 1596 arasında Sultan Mehmet Nahiyesi 41 mahallesiyile ve vakıf sayısı ile en büyük nahiye olarak görülmektedir. Koca Mustafa Paşa 30, Beyazıt ve Murad Paşa Nahiyeleri 23'er mahalle'ye sahipken Aya Sofya'da 17 mahalle bulunmaktadır. Bu verilerden, kentin Osmanlılara geçişini takip eden elli sene içerisinde, Fatih ve Koca Mustafa Paşa'da mahalle sayısının fazla olduğu görülmektedir. Koca Mustafa Paşa, Davud Paşa, Atik Ali Paşa ve Topkapı nahiyelerinin alanları büyük olmalarına rağmen nüfusları seyrek ve vakıfları azdı.¹¹³ Koca Mustafa Paşa nahiyesi II. Beyazıt döneminde St. Andrews Kilisesi'nin camiye çevrilmesiyle ortaya çıkmış ve burada yeni mahalleler kurulmuştur.¹¹⁴ Kanuni Sultan Süleyman döneminde Topkapı ve

¹¹² Haritada görülen Vezir Hanı 1662-1676 arasında inşa edilmiştir **Bkz.:** Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Köprülü Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2002, C. XXVI, s. 255-257

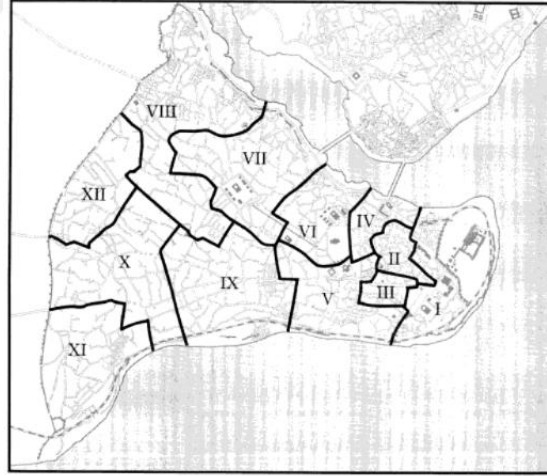
¹¹³ **A.e.**, s.227

¹¹⁴ **A.e.**

Edirnekapı'da ve Silivrikapı'da yapılan camiler, şehir girişlerinde nüfusun arttığını göstermektedir.¹¹⁵

Nahiye	Mahalle sayısı	953'te (1546) vakıf sayısı	1005'te (1596) vakıf sayısı
1. Ayasofya	17	191	345
2. Mahmud Paşa	9	96	115
3. Atik Ali Paşa	5	44	76
4. İbrâhim Paşa	10	106	129
5. Sultan Bayezid	23	198	319
6. Ebûlvefâ	12	165	306
7. Sultan Mehmed	41	372	681
8. Sultan Selim	7	33	90
9. Murad Paşa	23	119	330
10. Dâvud Paşa	13	84	264
11. Koca Mustafa Paşa	30	65	227
12. Topkapı	7	13	39
13. Atik Ali Paşa	22	108	259
Toplam	219	1594	3180

Şekil 8. İstanbul'da nahiyele, Halil İnalcık, TDV İslam Ansiklopedisi, 2001, s. 225

Şekil 9. İstanbul Nahiyele, Zeynep Çelik, 1993, s. 24

Osmanlı Devri yapılaşmasında külliyele ait çarşılar ve dükkânlar, hamamlar gibi mekânlar bu yapı gruplarına gelir sağlamak üzere merkezde yer

¹¹⁵A.e.

almaktadırlar. Merkezde vakıfların yer almasıyla oluşan yapılanmayı Turgut Cansever artı değerin vakıflar vasıtasıyla şehre dönmesini sağlayan bir sistem olarak tanımlamakta, aynı sistemin günümüzde de büyüyen kentlerde kamulaştırılacak alanlarda yeni merkezler oluşturmak suretiyle uygulanabileceğini belirtmektedir.¹¹⁶ Osmanlı’da merkezlerin şehirlerin %15’i gibi bir alanı kapladığını belirten Cansever’e göre, “Toplumsal müesseselerin dışındaki şehir ise evlerden, ikamet alanlarından oluşur.”¹¹⁷ İstanbul’u dört bölüme ayırarak bu yapıyı galaksi şeklinde bir şehire benzeten Cansever bu bölümlerin Tarihi Yarımada, Eyüp, Galata ve Üsküdar’dan oluştuğunu belirterek her birinin ayrı bir fonksiyona sahip olduğunu da ilave etmektedir. Bu şemaya göre İmparatorluğun İdare Merkezi olan Tarihi Yarımada’da kültür ve sanat üretilmekte, Galata’da ticaret, Üsküdar’da zanaat ve üretim yapılmaktaydı ve Eyüp kutsal ziyaret merkezi konumundaydı.¹¹⁸

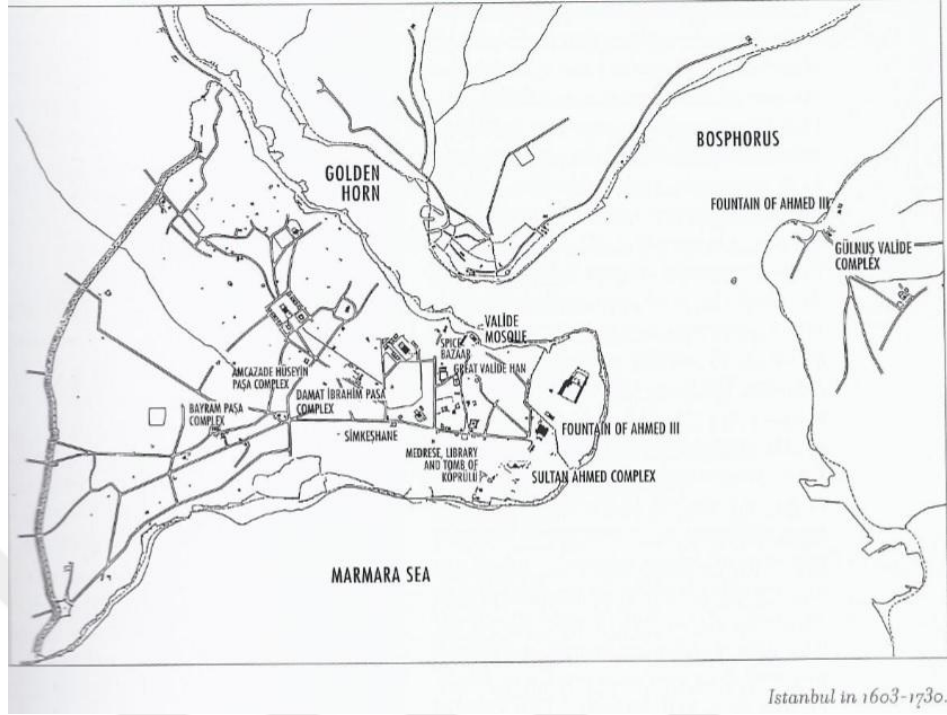
1.2.3. XVII. Yüzyılda İstanbul

XVII. yüzyılda Mese/ Divan Yolu çevresinde Sultan Ahmet Külliyesi, Köprülü Külliyesi ve Simkeş Hanı yer almıştır. Sultan Ahmet Külliyesi yapıları Büyük Saray ve Hippodrom’un **sphendon** kısmı üzerinde yer almıştır. Simkeş Hanı, Theodosius Forumu’nun Mese’ye bağlandığı zafer taklarından birinin ortaya çıkarıldığı alandadır. Mese üzerinde bu dönemde yer alan diğer yapılar, Kara Mustafa Paşa Külliyesi, Bayram Paşa Külliyesi’dir.

¹¹⁶ Cansever, **a.g.e.**, s.105

¹¹⁷ **A.e.**

¹¹⁸ **A.e.**, s.103

Şekil 10. 1603-1730 arasında İstanbul, Kuban, 2010, s. 347

XVII. yüzyılda tarihi yarımada konutların çoğu ahşap karkastı.¹¹⁹ 1509 depremi sonrasında depreme daha dayanıklı olması nedeniyle ahşap karkas yapı tipi kullanılmıştır. Taş yapılar çoğunlukla camiler ve etraflarındaki imaret, medrese, kütüphane, türbe gibi yapılardan oluşmaktaydı. Bu şekilde cami ve çevrelerindeki yapılar ahşap sivil dokudan ayrılmakta ve minarelerle yükselmekteydi. Depreme karşı güvenli olmalarına karşın yangınlar ahşap yapılar için büyük tehdit oluşturmaktaydı. XIX. yüzyılda kâgır yapıya dönmüş olmasına rağmen çok daha önceden yangınları önlemek için yazılan emirlere ait belgeler bulunmaktadır. Bunlardan biri 1696 tarihli bir emir olup yazıda İstanbul ve Galata'da inşa edilecek yapılarda taş, kil taşı ve kerpiç kullanılması bildirilmektedir.¹²⁰

¹¹⁹ Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Ankara, TTK, 1990, s.32

¹²⁰ A.e., s.33

Ahşap yapılar yangınlardan sonra aynı yerde yeniden yapılmakta, sokaklar yangınlar sonrasında yeniden inşa edilen evler nedeniyle değişmekte, yer yer küçülmekteydi. Bu nedenle sokaklar gibi daha önce forumların yer aldığı büyük meydanlar da yapılarla kaplanmıştı. Bu yapılanma şekli XIX. yüzyıl ortalarına kadar sürmüştür, bir örneği Constantinus Forumu'dur. Julia Pardoe, Constantinus Sütunu'nu gördüğünde sütunun etrafı evlerle kaplanmıştı.

Tüm bu yapılanma ile kentteki doku değişmiş olsa da XVII. yüzyılda seyyahlar, saraydan Edirnekapı'ya giden yolun kullanılabilir olduğunu ifade etmektedirler.¹²¹ Bu cadde padişah ve maiyeti tarafından savaşa ve Edirne'ye giderken kullanılan yoldur.¹²² Diğer yollar dar ve gayri muntazamdır ve daha çok atla dolaşmaya uygundur.¹²³ Aynı döneme ait emirnamelerde caddelerin kirletenler tarafından temizlenmesi ve sokakların tamirine dair bölümler bulunmaktadır.¹²⁴

1.2.4. XVIII. Yüzyılda İstanbul

XVIII. yüzyılda Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi Fransa'yı ziyaret etmiş, Versailles ve Fontainebleau'dan etkilenerek İstanbul'a dönmüştür (1721). Aynı dönemde Safevi Hanedanı'nın çökmesi nedeniyle Osmanlı'ların İran'a yaptığı seferler sonucunda Fransız etkisi doğunun floral motifleriyle birleşmiştir.¹²⁵ Lale Devri olarak adlandırılan bu dönemde, meydan yapılanmasının ortada çeşmelerle

¹²¹ A.e., s.30, 31

¹²² A.e.

¹²³ A.e.

¹²⁴ A.e.

¹²⁵ Kuban, a.g.e., s. 405

tekrar öne çıktığı görülmektedir.¹²⁶ Bunun bir örneği Topkapı Sarayı önündeki III. Ahmet Sebili ve Çeşmesi'dir.¹²⁷

Şekil 11. İstanbul 1730-1789, Kuban 2010, s. 415

Bu yüzyılda Divan Yolu üzerinde Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, Nur-u Osmaniye ve Laleli Külliyesi gibi Barok yapılar yer almıştır. Nur-u Osmaniye Camii, Forum Constantinus alanının kuzeyinde, Kapalı Çarşı'nın doğusundadır. Laleli Külliyesi'nin Capitolium ve Philadelphion civarında olduğu tezi kabul görmektedir. Hasan Paşa Hanı (Seyyid Hasan Paşa Külliyesi) ve Ragıp Paşa Külliyesi de bu dönemde Mese üzerinde yer alan yapılar arasındadır. Seyyid Hasan Paşa Hanı yolun güneyinde, medrese ve sebil kuzeyde, Beyazıt Hamamı arkasında yer almaktadır.

¹²⁶ A.e.

¹²⁷ A.e. , s.407

1.2.5. XIX. Yüzyılda İstanbul

XIX. yüzyılda Divan Yolu çevresinde II. Mahmud Türbesi yer almıştır. Pertevniyal Valide Sultan Camii (1871) 1856 Aksaray Yangını sonrasında Aksaray'da yapılmıştır. Luigi Storari 748 evin yok olmasına neden olan yangın sonrasında bir meydan tasarlamış ve meydanın batısında Valide Sultan Camii inşa edilmiştir.¹²⁸

Şekil 12. İstanbul 1789-1910, Kuban 2010, s. 452

Tanzimat (1839-1876) ile başlayan modernleşme süreci surları, limanı ve yollarıyla bu döneme kadar bütünlüğünü korumuş olan kentte büyük değişimlere neden olmuştur. Buharlı gemilerin kullanılması ve Haliç üzerinde köprülerin

¹²⁸ Kuban, a.g.e. , s. 464-465

yapımıyla İstanbul Limanı Tophane'ye doğru yapılmış, sarayın Dolmabahçe'ye taşınması ile İstanbul dışarıya doğru büyümüştür. Demiryolunun Sirkeci'ye ulaşması ile surların bir kısmı yıkılmış, Divan Yolu genişletilmiş ve etrafında bulunan tarihi yapıların bazı bölümleri yıkılarak bütünlükleri bozulmuştur.

Mary Mills Patrick, Sultan Aziz döneminde surları şöyle tarif etmekteydi,

“Haliç boyunca surlar hala ayakta ve kapıları zarar görmemişti. Eski bir âdete göre akşam toponun sesinden sonra buranın kapıları kapatılırdı. Kısa ve yerel bir demiryolu yapmak için Sarayburnu kıyılarındaki kazılarla bu eski korunakların çöküşünün başlangıcı, 1871 kadar geç bir dönemi bulmuştu.”¹²⁹

XIX. Yüzyılda Yönetim: Tanzimat öncesinde dört kadılığa ayrılarak yönetilen şehirde kadıların hukuki görevlerine ilave olarak kent ve inşaat faaliyetleri denetimi de yer almaktaydı. Bu yetkiler semtlerde kadı naibine, en küçük yönetim birimi olan mahallelerde ise imamlara devredilmişti.¹³⁰ Tanzimat ile inşaat faaliyetleri Nafia Nezareti'ne bağlanan Ebniye-i Hassa Müdüriyeti'ne verilmiştir.¹³¹ Kırım Savaşı'ndan sonra şehremaneti makamı ve şehir meclisi oluşturularak gıda maddelerinin karşılanması, “vergilerin salınması ve toplanması, yol yapımı ve tamiri, kentin temizliği ve tezyini loncaların ve çarşıların denetimi” gibi kent hizmetleri bu makama bağlanmıştır.¹³² Yeni idare, gelirini atlar ve arabalardan alınan vergilerden sağlamakta ve bütçesinin geri kalanı merkezi hükümet tarafından tamamlanmaktaydı.¹³³ Mayıs 1855'te İntizam-ı Şehir Komisyonu kurulmuş, yolların temizliği, aydınlatılması, genişletilmesi ve “inşaat usullerinin iyileştirilmesi”

¹²⁹ Mary Mills Patrick, **Son Sultanların İstanbul'unda**, Çev. Ayşe Aksu, Ed. Işıl Erverdi, İstanbul, Dergâh Yayınları, Mart 2009, s.85

¹³⁰ Zeynep Çelik, **Değişen İstanbul: 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, Şubat 1996, a.g.e. , s.37

¹³¹ A.e., s.37

¹³² A.e.

¹³³ A.e.

konusunda Avrupa başkentlerinin inşa ediliş şekilleri bu komisyonun kuruluş beyannamesinde yer almıştır.¹³⁴ Kentin on dört daireye ayrılması için bir nizamname taslağı hazırlanarak 1857’de ‘‘Pera, Galata ve Tophane’yi kapsayan Altıncı Daire-i Belediye’’ pilot bölge olarak seçilmiştir.¹³⁵ 1868’de Dersaadet İdare-i Belediye nizamnamesi çıkartılarak başkent on dört bölgeye ayrılmışsa da Altıncı Daire 1877’ye kadar bağımsız olarak çalışmış ve bu tarihte Dersaadet Belediye Kanunu’nun yürürlüğe girmesinden sonra kent yirmi belediyeye bölünmüştür.¹³⁶ Bir yıl sonra daire sayıları ona indirilmiştir.¹³⁷ 1877 nizamnamesiyle ‘‘nizami belediye vergisi ve özel bağışlara ilaveten inşaat kontratları, gıda, ticaret beratları ve ruhsatlardan alınan vergiler de belediye’’ gelirlerine eklenmiştir.¹³⁸ 1878-1908 tarihleri arasında Terkos Şirketi ve İstanbul Gaz İdaresi, belediye örgütüne katılmıştır.¹³⁹ Bütün bu gelişmeler sonucunda kentin yönetimi merkezileşmiştir.

Yolların düz ve geniş arterlerden oluşması ve Avrupa başkentlerinin örnek alınması, Avrupalı mühendis ve mimarların başkent inmarında çalışması ve yapı malzemesinin ahşaptan kâgire dönüşmesi daha 1836’da Mustafa Reşit Paşa tarafından önerilmiş, Helmut von Moltke 1839’da İstanbul’un Sokak yapısını düzeltmekle görevlendirilmiştir.¹⁴⁰ Kent planlamasıyla ilgili ilk nizamname 1848’de

¹³⁴ A.e.

¹³⁵ A.e., s.38

¹³⁶ A.e.

¹³⁷ A.e., s.40

¹³⁸ A.e.

¹³⁹ A.e.

¹⁴⁰ A.e., s.41

yapılmış ve bir dizi nizamname sonucunda 1877 Dersaadet Belediye Kanunu ve 1882 Ebniye Kanunu çıkarılmıştır.¹⁴¹

Yollar ve Düzenlemeler: XIX. yüzyılda Aksaray Yangını (1856) ve Hocapaşa Yangını (1865) sonrasında İstanbul'un sokak yapısında büyük değişiklikler gerçekleşmiştir. Aksaray Yangını sonrasında Luigi Storari görevlendirilmiştir.¹⁴² 1870 öncesinde Divan Yolu'nu Aksaray'da kesen kuzey güney doğrultulu yol, kısa bir mesafeyi batıya doğru yöneldikten sonra güneye doğru dönerek geçmekteydi.¹⁴³ Aksaray'da yolların genişletilmesi ve yolların buluştuğu kavşağın kenarlarının kırılmasıyla ortada bir meydan oluşmuştur. Aksaray Caddesi 9.50, diğer sokaklar 7.60 ve 6 metre olarak belirlenmiştir.¹⁴⁴

Hocapaşa Yangını sonrasında sokakların genişletilerek düzenlenmesi kararı alınmış ve düzenlemeler Islahat-ı Turuk Komisyonu'na (ITK) göre yapılmıştır.¹⁴⁵ ITK' ya göre “Ana arter olan Divanyolu 19 metre... İkincil arterlerin 12,20 metre genişliğinde olmaları öngörülmüyordu.”¹⁴⁶ Bu caddeler de daha sonra kendi içlerinde sınıflandırılmaktaydı. “...büyük caddeler 19 metre ve 15.20 metrelik iki alt gruba ayrılıyordu... Orta caddeler... 11,50 metre ve 7,60 metre...”olarak belirlenmişti ve “6 metre genişliğindeki yan sokaklar” oluşturulması kabul edilmişti.¹⁴⁷

Alman Mavileri olarak bilinen Tarihi Yarımada Haritası'nda (1913-1914) Hocapaşa ve Laleli'nin güneyinde Bodrum Camii'nin bulunduğu alanlarda yangına

¹⁴¹ A.e., s.42

¹⁴² A.e., s.46

¹⁴³ A.e., şekil 25, 26, s. 46

¹⁴⁴ A.e.

¹⁴⁵ A.e., s.47

¹⁴⁶ A.e., s.48

¹⁴⁷ A.e.

maruz kalmış yerlerin civarındaki yolların dokusundaki farklılık (yolların yangına uğramış alanlardaki ızgara dokusu kentin dokusundan farklı yöndedir) dikkati çekmektedir. Bu da yangına uğramış yerlerin kentin tarihsel topoğrafyasından farklı olarak yapılandırıldığını göstermektedir.

Şekil 13. İstanbul 1913-14, Alman Mavileri, C. 3 İBB Atatürk Kitaplığı, s. 8

“1882 Ebniye Kanunu’na göre üstündeki binalardan en az onu yok olan herhangi bir alan “tarla” kabul edilecek, yeniden planlanacak ve parsellenecekti... 1863 Turuk ve Ebniye Nizamnamesi tüm yapılaşmaların kare (murabba) veya dikdörtgen (müstatil) bloklar halinde gerçekleşmesini öngörmüştü”,¹⁴⁸

Bu şekilde yolların doğrultuları ve genişlikleri değişmekle kalmıyor, yangına uğramış alanlarda Osmanlı kentinin hareketli dokusu yerine kare ve dikdörtgen yapı tipleri ile ızgara planı tarihi yarımada da yer almaya başlıyordu.

¹⁴⁸ A.e., s. 43

Izgara plan tipi Byzantium’da kullanılan ve Geç Roma Devrinde terk edilen bir sistemdi.

“1863 nizamnamesine göre, sokak genişletilmesi için istimlâk gerektiğinde, sokağın iki yanından da eşit oranlarda ev yıkılması öngörülüyor, mal sahiplerine temyiz hakkı tanınmıyor, hatta mülklerinin çalışmaların gerektirdiği parçasını bağışlamaları bekleniyordu.”¹⁴⁹

Bu kararlar sonrasında yüzyıllar boyunca yangınlar sonrasında evlerini geleneksel yöntemlerle yeniden inşa eden kentliler, geleneksel yapı sistemlerini ve yapı biçimlerini zorunlu olarak terk etmiştir.

İstanbul 1894 senesinde büyük bir deprem geçirmiş, kâgir yapılar (Kapalıçarşı, surlar, camilerin minareleri) büyük zarar görmüştür. Bu dönemde tarihi yarımada sivil yapılarda depreme dayanıklı olan ahşap yapılar çoğunluklarını korumaktaydılar.

ITK anıtların çevrelerini açacak şekilde düzenlemeler de yapmıştır. Çemberlitaş’ta Constantinus Sütunu’nun çevresindeki yapılar kaldırılmış, Atik Ali Paşa Medresesi’nin bir kısmı yıkılmıştır. Aya Sofya Meydanı ile Firuz Ağa Camii arasındaki yapılar ortadan kaldırılmış, Divan Yolu’nun genişletilmesi için Atik Ali Paşa ve Sinan Paşa hazireleri kısmen yola katılmış, Köprülü Külliyesi’nin türbesinin yeri değiştirilmiştir.¹⁵⁰

Osmanlı Dönemi’nde kentin doğusunun nüfusu batısına göre daha yoğun olmuştur. Ekrem Hakkı Ayverdi Haritası’na göre XIX. yüzyılda Langa Bostanları ile Unkapanı hattının doğusunda daha dar alanda 92, batısında daha büyük alanda ise 98 mahalle bulunmaktadır.¹⁵¹

¹⁴⁹ A.e.

¹⁵⁰ A.e., s. 50

¹⁵¹ İnalçık, a.g.e., s.225

1.3. XX. Yüzyılda İstanbul (Osmanlı Devri Sonrası)

XIX. yüzyılda büyüyen ve genişleyen yollara göre yapılanma XX. yüzyılda da devam etmiştir. Kent, yolların açılması ve genişletilmesiyle büyük değişimlere uğramıştır. 1934 senesinde Türk Hükümeti Jacques Lambert ve Alfred Agache’a danışmış ve Agache “Büyük İstanbul. Bir kentleşme Programı” raporunu hazırlamıştır.¹⁵² Bu raporda arkeolojik alanların belirlenmesi ve arkeolojik gezi yollarının düzenlenmesi öngörülmektedir.¹⁵³ Lambert ise hazırladığı kentleşme programında anıtsal bütünlüklerin değerlendirilmesi üzerine yaptığı çalışmada Sultan Ahmet Camii çevresinde arazi eğrileri ve kotlarına göre bir çalışma yaparak (caminin) “anıtın zarif silüetini yansıtacak büyük bir su yüzeyi” ve “kent kazıları müzesi” yapılmasını öngörmüştür.¹⁵⁴ İlk defa Lambert ve Agache tarafından düşünülen Arkeolojik Park Projesi daha sonra Prost tarafından yapılan 1937 imar planına işlenmiştir.

Pinon, Prost’un İstanbul’da “1919 tarihli Fransız Güzelleştirme ve Büyüme Planları çizgisinde” çalıştığını belirtmekte ve bu anlayışı “dönemin şehircileri eski kentlerin dönüşümünden çok mahalleler ve yeni kentler kurmayı düşünürler” şeklinde açıklamaktadır.¹⁵⁵ Prost’un planları da bu doğrultudadır. Fransa’da tarihi kentlerle ilgili çalışmalar 1940’larda değişecek ve Paris’in eski semtleri “daha ılımlı şekilde” planlanacaktır.¹⁵⁶ Ancak İstanbul’un 1937’de yapılmış olan imar planı

¹⁵² Pierre Pinon, “Arkeoloji Parkı”, **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet’in Modern Kentine: Henri Prost’un İstanbul Planlaması (1936-1951)**, İstanbul, Suna ve İnan Kırac Vakfı İstanbul Araştırmaları Yayınları, 2010, s. 289

¹⁵³ A.e., s.290

¹⁵⁴ A.e., s.291

¹⁵⁵ Pierre Pinon, “Henri Prost’un Şehirciliği ve İstanbul’un Dönüşümleri”, **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet’in Modern Kentine: Henri Prost’un İstanbul Planlaması (1936-1951)**, İstanbul, Suna ve İnan Kırac Vakfı İstanbul Araştırmaları Yayınları, 2010, s. 75

¹⁵⁶ A.e., s.77

“Hala boş olan arazilerde bütünüyle yeni semtler yaratmak; hızlı ulaşım araçlarıyla donanmış, havadar konutlardan oluşan semtler. İstimlâki yukarı doğru gerçekleştirerek yeni semtlerde yapılabilecek kadar konutu eski semtlerde yıkmak” için hazırlanmıştır.¹⁵⁷

Prost planları arasında yer alan Unkapanı Yenikapı aksında Atatürk Bulvarı’nın yapımı, İstanbul’un tarihi merkezini surlara bağlayan Mese/ Divan Yolu’nu iki ayrı bölüme ayırmıştır. Prost’un üzerinde çalıştığı turistik İstanbul planı ve sonrasında hazırladığı nazım planı kentin doğu ve batısının belirgin bir şekilde bölündüğünü göstermektedir. Turistik İstanbul planında Murat Paşa Camii çevresinde açılan Vatan ve Millet Caddeleri’nin bulunduğu yer yoğun trafiğin kesişim noktasındadır. Murat Paşa Camii, Prost Planları sonucunda üzeri kapatılan Lycus Deresi’nin, Yenikapı’daki Theodosius Limanı’na doğru kıvrıldığı alanın yanında yer almaktadır. Aşağıdaki planda Lycus Deresi’nin geçtiği güzergâh görülmektedir.

Şekil 14. Henri Prost’un kullandığı turistik İstanbul Planı, Pierre Pinon, 2010, s.7

¹⁵⁷ A.e., s.76

Şekil 15. Prost, İstanbul Avrupa Ciheti Nazım Planı, F. Cana Bilsel, 2010, s. 27

Henri Prost¹⁵⁸ tarafından yapılan nazım planına göre sur içi İstanbul'da görülen en yüksek cepheye 9.50 metre olmak üzere yükseklik sınırlaması getirilmesi¹⁵⁹ bu bölgedeki önemli yapıların topoğrafyaya hâkimiyetini korumuştur. Atatürk Bulvarının yapımı ve Unkapanı Yenikapı aksında dokunun değişimi ise tarihi yarımada'yı bölerek surların bütünlüğünü bozmuş ve İstanbul'u sur içi, kapalı

¹⁵⁸ Henri Prost, (1874-1959) Fransız mimar, şehir plancısı, 1905-1906, 1911 ve 1936-51 yılları arasında İstanbul'da bulunarak İstanbul Planlaması üzerine çalışmış, 1937 Avrupa Yakası, 1939 Anadolu Yakası Nazım Planları, 1941 Eyüp Koruma Planı, 1948 Boğaz Kıyıları Raporu'nu hazırlamıştır. Önerdiği Vatan, Millet Caddeleri ile Sahil Yolu'nun açılması Türkiye'den ayrılmasından sonra dönemin yönetimi tarafından değerlendirilerek uygulamaya konulmuştur. **Bkz.:** F. Cana Bilsel, "Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951)", **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henry Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951)**, İstanbul, Suna ve İnan Kırac Vakfı İstanbul Araştırmaları Yayınları, 2010, s. 101-165

¹⁵⁹ Can Atalay, "Tarihi Yarımada", **Mimarist**, 42. Dönem Raporu, 26.04.2012, s.12, (Çevrimiçi)

http://www.mimarist.org/application/uploads/assets/files/42_donem/9_05_TarihiYarimada.pdf, 27.08.2015

bir kent olmaktan çıkarmıştır. Marmara Denizi tarafındaki surların dışına Kennedy Bulvarı'nın yapımı için denizin doldurulması 1960'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Bu dönemde çeşitli Geç Roma, Bizans ve Osmanlı yapıları yok olmuştur. Şehzadebaşı'nda Belediye Sarayının yapıldığı alanda bulunan VI. yüzyıl Bizans Villası'na ait taban mozaikleri de bu süreç sonucunda büyük ölçüde tahrip olan yapılar arasındadır.¹⁶⁰

Haliç civarında oluşan sanayi yapıları ise kente göçü hızlandırarak tarihi yapıların, özellikle ahşap yapıların el değiştirmesine ve yıkılarak yerlerini betonarme yapılara bırakmalarına yol açmıştır.

Günümüzde Tarihi Yarımada idari merkezin taşınmış olmasından dolayı en önemli işlevini kaybetmiş, bunun yerine turistik bir merkez haline dönüşmüştür. Yolların sürekli olarak büyümesi, bağlantıların artması ile Surîçi İstanbul İmparatorluk döneminde olduğu gibi korunaklı bir yapıya sahip değildir. Tarihi Yarımada günümüzde yurtdışından bavulda getirilen ucuz giyim kuşamın satıldığı, arasta ve bedestenlerde turistlere yönelik eşyaların sergilendiği, terk edilmiş tarihi evlerde evsiz göçmenlerin yerleştiği ve çevresini kuşatarak güvenliği sağlayan surlarda madde bağımlılarının barınarak bu yapıları güvensiz hale dönüştürdüğü bir bölge konumundadır.

Geleceğe yönelik planların da sur içi İstanbul'daki tarihi dokuyu etkileyeceği görülmektedir. Tarihi yarımada'nın kentsel ve arkeolojik sit alanı ilan edilmesi ile başlayan süreçte, 12.05.1995 tarihinde yeni imar planı üzerinde çalışmalar yapılmıştır. 2005 tarihinde yapılan bir plan sonrasında planın iptali için dava açılmış, 2010 tarihinde geçiş dönemi yapılaşma şartları uygulamaya konulmuş, bu süreç içerisinde 2011 tarihinde Koruma Amaçlı Nâzım İmar Planı İBB Meclisinde onaylanmış ve 2012'de uygulamaya konmuştur. Bu plana göre Prost tarafından belirlenmiş olan +40 sınırının ve kat yüksekliğinin değiştiği görülmektedir.

¹⁶⁰ Eyice, **a.g.e.**, s.38

“Tarihi yarımadaının tamamının İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu’nun 12.07.1995 tarih ve 6848 sayılı kararı ile kentsel ve arkeolojik sit alanı ilan edilmesinden sonra, İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nce 1/5000 ölçekli koruma amaçlı nâzım imar planı çalışmaları başlatılmış... Tarihi yarımadaının sit alanı ilan edilmesinden itibaren başlayan planlama süreci 10 yıl sürmüştür...2005 tasdik tarihli 1/5000 ve 1/1000 ölçekli koruma amaçlı nâzım ve uygulama imar planlarının ve bu planları onaylayan kurul kararlarının iptali için Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi’nce davalar açılmıştır.”¹⁶¹

“IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 17.03.2010 tarih ve 3632 sayılı bu kararı ile Tarihi yarımada “geçiş dönemi yapılaşma şartları” uygulamaya konulmuştur... 1/5000 ölçekli Koruma Amaçlı Nâzım İmar Planı 14.12.2011 tarihinde İBB Meclisi’nden geçerek, 30.12.2011 tarihinde İBB başkanı tarafından onaylanmış, 27.01.2012 tarihinde ise askıya çıkarılmıştır... Fatih Belediye Meclisi’nden 09.05.2012 tarihinde geçen tarihi yarımadaının 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı ise, İstanbul Büyükşehir Belediyesi başkanı tarafından 04.10.2012 tarihinde imzalanarak 15.10.2012 tarihinde askıya çıkarılmıştır.”¹⁶²

2012 itibariyle tarihli plana göre Anadolu ve Avrupa arasında motorlu taşıtlar için Avrasya Tüneli yapılarak Kennedy Caddesi’ne iki şerit eklenecek, cadde sekiz şeride çıkarılacak ve Sultanahmet Çatladıkapı önünde bir havalandırma bacası yapılacaktır.¹⁶³ Günlük 80 000 araç taşıma kapasitesi olan tünelde bu sayının 2025’te 130 000’e çıkması öngörülmektedir.¹⁶⁴

“Planda gösterilen kentsel çalışma alanları içerisindeki donatı alanları ile kentsel sosyal alanlarında bir üniversite tarafından arkeofizik yöntemler ile araştırma sonucunda arkeolojik kalıntıya rastlanmaması halinde ilgili koruma kurulu uygun kararı ile yeraltı otoparkı yapılacağı”

¹⁶¹ Can Atalay, **a.g.e.**, s.1

¹⁶² **A.e.**, s.4

¹⁶³ **A.e.**

¹⁶⁴ **A.e.**

“Topkapı Sarayı Bahçesi ile Sarayburnu sahilinin bütünleştirilmesi çerçevesinde Kennedy Caddesinin Sepetçiler Kasrı ile Sarayburnu Parkı kuzeyi arasında yer alan kısmı, kot farkından yararlanılarak doğal zemin kotu değiştirilmeden üstü kapatılmak suretiyle ilgili koruma kurulu uygun kararına göre kısmen veya tamamen yeraltına alınabilir”¹⁶⁵

“Caddesi cepmeli Kentsel Çalışma Alanı, Kentsel Sosyal Altyapı ve Kentsel Teknik Altyapı Alanlarında, +50 rakım sınırları üstünde kalan alanlarda bina yüksekliği 3 kat, +40 ile +50 rakım sınırları içinde kalan alanlarda bina yüksekliği 4 kat, +40 rakım sınırları altında kalan alanlarda bina yüksekliği 5 kat olarak değerlendirilir. Bu alanlarda kat yükseklikleri teknik zorunluluklar göz önünde bulundurularak, Koruma Kurulu uygun kararı alınarak İstanbul İmar Yönetmeliği çerçevesinde belirlenir”¹⁶⁶

“... Boş veya eski eser bulunmayan parsellerdeki uygulamalar ise, koruma bölgelerindeki tipolojik özelliklerine göre anıtsal eserin görsel ve topoğrafik etki alanındaki parsellere verilecek olan irtifalar anıt eserin görüntüsünü bozmaması şartıyla, alan tamamında tarihi dokuya uyumlu kentsel tasarım projeleri; sokak silüetleri ve bölge-sokak-ada-parsel-yapı ölçeğinde detayları içerecek...”¹⁶⁷

Özetle yukarıda kısmen aktarılan, Mimarlar Odası raporu ve burada yer alan 2012 tarihli koruma amaçlı nâzım ve uygulama imar planına göre tarihi yarımada yapı yüksekliği değişmekte, katlı otopark ve yer altı otoparklarının yapımına izin verilmektedir. Avrasya Tüp Geçidi’nin inşası ile Kennedy Caddesi 1. derecede otoyol olacaktır. Topkapı ve çevresiticari alan olarak belirlenmiştir. Hastane bölgelerinde çekirdek yapı dışındaki eklentiler planda yerinde kalmıştır. Topkapı Sarayı kıyısında yolun yer altına alınması planlanmaktadır.

¹⁶⁵ A.e.

¹⁶⁶ A.e.

¹⁶⁷ A.e.

İKİNCİ BÖLÜM

SUR İÇİNDE TESPİT EDİLEN ÖRNEKLERLE MESE VE ÇEVRESİNDE GEÇ ROMA VE BİZANS DEVRİ YAPILARININ OLUŞTURDUKLARI DOKULAR VE DEĞİŞİMLERİ

Bu bölümde seçilen alanlarda Geç Roma ve Bizans Devri'ne ait tarihi eserlerin yakın çevresiyle birlikte oluşturdıkları dokuların incelenmesi ve bunlarda daha sonraki dönemlerde meydana gelen değişikliklerin tespit edilerek ortaya çıkarılması; tarihsel süreç içerisinde oluşan-değişen dokunun İstanbul sur içi örneğinde tespiti ile ilgili çalışmalar yer almaktadır. Seçilen yapılar Mese ve üzerinde yer alan forumların yakın çevresindeki yer almaktadır.

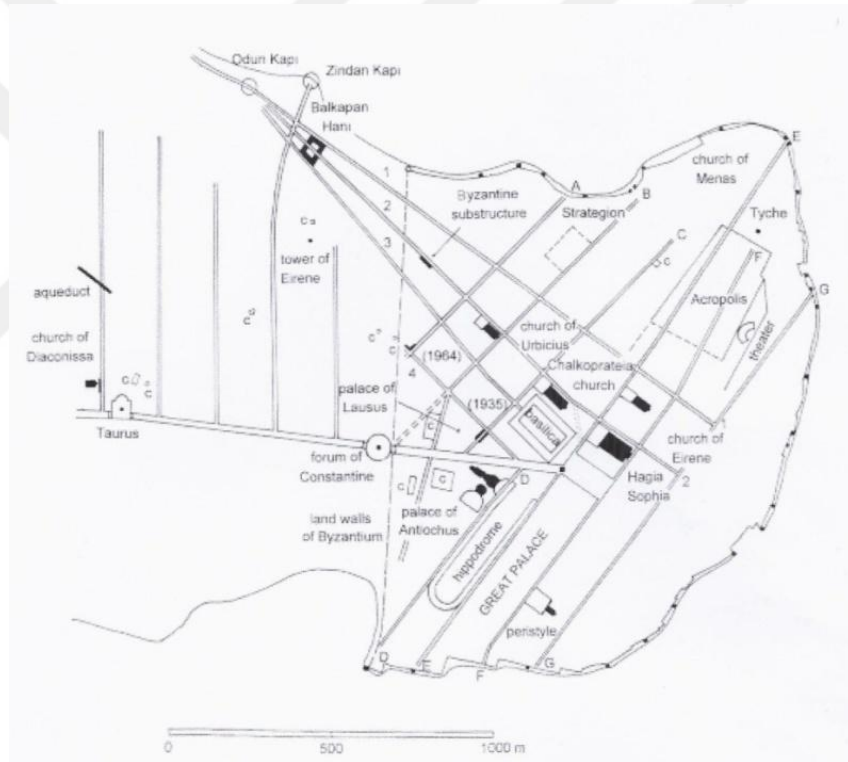
Constantinopolis'i, Severus Surları içindeki yapı, Constantinus'un şehri ve Constantinus'un Surları ile Theodosius Surları arasındaki kısım olarak üçe ayırarak inceleme yöntemi¹⁶⁸ kentin yolları ve yapılanması açısından kolaylık sağlamaktadır. Yollar ve yapılar Sarayburnu civarındaki eski kent dokusunun etrafında ve devamında gelişmiştir. Constantinopolis'in merkezini Theodosius Surlarına bağlayan yol olan Mese'nin izleri günümüzde Divanyolu güzergâhında ve ilerisinde halen mevcuttur. Sultanahmet'te bulunan Milion bu yolun doğudaki başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Milion ve Hippodrom çevresindeki doku eski kent dokusuna uymaktadır. Constantinus Forumu ile Constantinus Surları arasındaki kent ikinci bölümü, Constantinus Surları ile Theodosius Surları arası ise üçüncü bölümü oluşturmaktadır. Yolların yapısı üç bölümde de farklıdır. Yolların yapılanması binaların oluşturdıkları kompozisyonları da etkilemektedir.

¹⁶⁸ Albrecht Berger, "Streets and Public Spaces in Constantinople", **DOAKS**, No.54, s.162

2.1. Severus Surları İçindeki Şehir

2.1.1. Yolların Dokusu

Milion'un etrafındaki tarihi doku Mese'nin devamındaki yapılanmadan farklı olup bu civarda daha önce var olan dokuya göre oluşmuştur. Byzantium ve erken Constantinopolis'te ızgara tipli bir şema mevcuttu.¹⁶⁹ Büyük saray ve Hipodrom'un arasından geçen yol (E yolu) Aya Sofya'nın önünden de geçerek Acropolis'i kat etmekteydi; bu yol X. yüzyıla kadar var oldu.¹⁷⁰ (Şekil 16)

Şekil16. Eski Byzantium ve Haliç yanındaki yeni yerleşim, Berger,2000, Dop. 54, P.1,

¹⁶⁹ A.e., s.163

¹⁷⁰ A.e.

Iustinianus Döneminde Aya Sofya'nın büyütülmesiyle avlu, E yolunun üzerine doğru yapılanmıştır.¹⁷¹ Alt yapısı VI. yüzyılda yapılmış olan Balkapanı Hanı'nı Acropolis'e bağlayan ve parçaları kısmen var olan 1 numaralı yol ise Valens Su Kemerine paralel ve Acropolis'e diktir.¹⁷²

Mese'nin diğer tarafında da eski kent dokusundan izler bulunmaktadır. Çatalçeşme Sokağı ve devamındaki Alayköşkü Caddesi de aynı dokuya benzer bir yapıdadır. Alayköşkü Caddesi ve Çatalçeşme Sokağı Bazilika Sarnıcı'nın eksenine dik konumdadır (Şekil 17)ve Çatalçeşme Sokağı'nda 1929 senesinde bulunan (bir yapıya ait) sütunların sıralanışları nedeniyle bu yolun doğrultusunun Basilika'ya paralel olduğu görülmektedir.¹⁷³

Hippodrom'un batısında da aynı doku devam etmektedir ve burada yer alan yapılardan Antiochus Sarayı, Rotunda ve yarım daire şeklindeki girişi Hippodrom'a göre konumlandırılmıştır. Büyük Hol'ün ekseninin hafif kırık oluşu ise bu yapının daha sonra Mese'nin yanında yer alan bölgeye sığacak şekilde yapılmış olabileceğini düşündürmektedir.¹⁷⁴ Hipodrom'a göre dik olarak yapılanması nedeniyle bu yapı grubunu da Aya Sofya, Büyük Saray ve Hippodrom ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

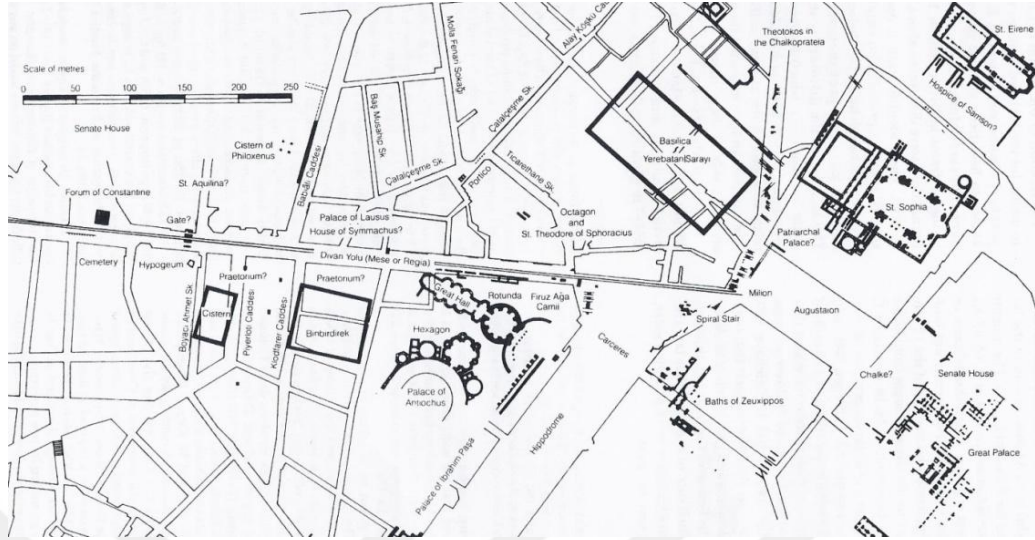
¹⁷¹A.e., s.165

¹⁷²A.e., s.164

¹⁷³ Jonathan Bardill, "The Palace of Lausus and Nearby Monuments in Constantinople: A Topographical Study", *AJA*, 101, No.1, Ocak 1997, s.80, (Çevrimiçi)

<http://www.jstor.org/stable/506250> , 19.10.2015

¹⁷⁴A.e., s.86

Şekil 17. Khalke ve Constantinus Forumu arasındaki Bizans kalıntıları, J. Bardill, 1997, s. 70

2.1.2. Milion ve Augusteion Çevresinde Yapılanma

Günümüzde Augusteion'un yerini alan Aya Sofya Meydanı'nın çevresi eski kent dokusuna göre yapılanmıştır. Meydanın batısında, Sultanahmet'te Divan Yolu üzerindeki su terazisi ve Hacı Beşir Ağa Çeşmesi'nin yanında kalıntısı bulunan Milion yer almaktadır.

Milion ortalarda dört adet kemerin oluşturduğu dört yönde geçişi sağlayan, üzeri kapalı bir tetrapylondur ve imparatorluğun merkezindeydi. IV. yüzyılın başında Byzantion'un sur kapısının önünde ana caddenin dönemecinde inşa edilmiş olan yapı Roma'daki Milliarium Aureum'un bir benzeridir.¹⁷⁵ Yapıyı Traianus, Hadrianus ve II. Theodosius'un atlı heykelleri ile Helios'un **quadriga**'sı süslemekteydi.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.216; Milion, Tetrastoon ve Basilica üçlüsünün yer aldığı planlama tipi Severus tarafından inşa edilen diğer kentlerde de mevcuttur, **Bkz.:** Matthews, **a.g.e.**, s. 103-104

¹⁷⁶ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.216; Bassett, muhtemelen yalnızca ikili grup olduğunu, bunların Traianus ve Hadrianus'un heykellerinden oluştuğunu belirtmektedir, **Bkz.:** yuk., s. 8

I. Iustinianus döneminde buraya bir güneş saati ve II. Iustinus Dönemi'nde (565- 578) imparatorun eşi, kızı ve yeğenin (Sophia, Arabia ve Helena) heykelleri diktirilmiştir.¹⁷⁷ VIII. yüzyıl başlarında üzeri kapalı olan bu yapı konsillerin resimleriyle bezenmiş fakat daha sonra kaldırılan resimlerin yerini Hippodrom'dan av sahneleri almıştır.¹⁷⁸ 1268-1271 yıllarında Milion, Augusteion ile birlikte Aya Sofya'nın mülkiyetine geçmiştir.¹⁷⁹ XV. yüzyılın sonlarında ayakta olan anıt daha sonra burada su terazisinin yapılmasıyla yıkılmış olabilir.¹⁸⁰

Milion'un karşısında Büyük Saray'a doğru Augusteion yer almaktaydı. Günümüzde aynı yerde¹⁸¹ bulunan Aya Sofya Meydanı'na göre güneyde Hippodrom, kuzeyde Aya Sofya Müzesi, batıda Bazilika Sarnıcı ve doğuda ise Büyük Saray'a ait kalıntılar yer almaktadır. Meydanın güney doğusunda Haseki Hamamı (Aya Sofya Hamamı) bulunmaktadır.

Byzantion'un güney surlarının önündeki alan Severus (193-211) tarafından revaklı bir meydan olarak (Tetrastoon) yeniden düzenlenmişti.¹⁸² I. Constantinus döneminde Tetrastoon'un doğu kısmında Augusteion, batısında Rhea ve Tykhe Tapınakları yer almıştır.¹⁸³

Kentin Constantinus tarafından kuruluşu ve yapılar Cronicon Paschale'de anlatılmaktadır.¹⁸⁴ Burada I. Constantinus'un kenti çevreleyen surları yenileterek

¹⁷⁷ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 216

¹⁷⁸ **A.e.**

¹⁷⁹ **A.e.**, s. 218

¹⁸⁰ **A.e.**

¹⁸¹ Ayasofya Meydanı aynı alanı kısmen kaplamaktadır, sınırları farklıdır, **Bkz.:aş.**, s. 50

¹⁸² Müller-Wiener, **a.g.e.**, 248

¹⁸³ **A.e.**

¹⁸⁴ Kuban, **Istanbul an Urban History**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1996, s.30-32

ilaveler ve Hippodrom'un inşasını tamamlatarak kendisine bir loca ve yakınında büyük bir saray yaptırdığı anlatılmaktadır.¹⁸⁵ Senato da sarayın yakınında yer almaktaydı ve avlusunda heykeller bulunmaktaydı.¹⁸⁶ Augusteion adını imparatorun annesi Augusta Helena adına diktirilen, senatonun karşısında duran bir sütundan almıştı.¹⁸⁷ Constantinus Zeuksippus Hamamlarını da tamamlattırarak çeşitli heykellerle donattırmıştı.¹⁸⁸ II. Constantius döneminde inşaatı tamamlanan Aya Sofya Bazilikası yerine daha sonra Theodosius Bazilikası (415) yapılmıştır. Nika İsyanlarında (532) Augusteion ve Theodosius Bazilikası'nın yakılmasından sonra ise aynı yere günümüzde müze olan Aya Sofya Kilisesi inşa edilmiştir.

Meydanın yüzyıllar boyunca değişimi Müller-Wiener tarafından ayrıntılı bir şekilde yazılmıştır. Bu açıklamalara göre meydana değiştiren olaylar sırasıyla şu şekilde oluşmuştur:

Meydana 390 senesinde imparatorun bir sütun üzerindeki gümüş heykeli diktirilmiştir.¹⁸⁹ 404 isyanında burada bulunan ilk Aya Sofya ile senato yanmış, Augusteion ve senato yeniden inşa edilmiş, Nika İsyanı'ndan (532) sonra ise Iustinianus tarafından Augusteion çevresine iki katlı galeriler yapılmış, güneyde ve batıda kapılar açılmış, aynı dönemde senato da yenilenmiştir.¹⁹⁰ I. Theodosius tarafından diktirilen sütunun yerine yapılan kaide ve yeni bir sütunun (543-544) üzerine imparatorun at üzerindeki heykeli yerleştirilmiştir.¹⁹¹ VII. yüzyılda ise

¹⁸⁵ A.e., s.30

¹⁸⁶ Müller-Wiener, a.g.e., 248

¹⁸⁷ Kuban, a.g.e., 30

¹⁸⁸ A.e., s.32

¹⁸⁹ Müller-Wiener, a.g.e., 248-249

¹⁹⁰ A.e.

¹⁹¹ A.e.

kilisenin güneydoğusuna inşa edilen patrikhane binası XVI. yüzyıla kadar meydanın sınırını belirlemiş, bu yapının inşasıyla meydan Aya Sofya'nın ön avlusu şeklinde kullanılır olmuştur.¹⁹² Augusteion'un kapıları 1182'de savaşta yok edilmiş, 1204 Latin işgalinde ise yağmalanmıştır.¹⁹³ 1316'da imparatorun atlı heykeli fırtınada zarar görmüştür, XV. yüzyılda ise meydanın harap olduğu bilinmektedir.¹⁹⁴ XVI. yüzyılın başında sütun yere indirilmiş, heykel eritilmiş ve yerine bir su dağıtım merkezi yapılmıştır.¹⁹⁵ Alandaki son kalıntılar II. Selim'in türbesinin yapımından önce yıkılmıştır.¹⁹⁶

Augusteion'un bulunduğu yapı alanının sınırları günümüzde kesin olarak bilinmemektedir. Augusteion civarında yer alan heykellerden İmparatoriçe Eudoksia'nın heykelinin kaidesi Darülfünun inşaatı yapılırken bulunmuş olup Aya Sofya Müzesi'nin bahçesindedir.¹⁹⁷ Pittakia bölgesinde, Augusteion civarında senatonun önünde dikilen Eudoksia Heykelinin kaidesi Aya Sofya'nın güneyinde 3 metre aşağıda, eski kaldırım üzerinde bulunmuştur.¹⁹⁸

¹⁹² A.e.

¹⁹³ A.e.

¹⁹⁴ A.e.

¹⁹⁵ A.e.

¹⁹⁶ A.e.

¹⁹⁷ Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, s.48

¹⁹⁸ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.51

2.1.3. Bazilika (Basilica Stoa) ve Bazilika Sarnıcı

Augusteion'un batısında, sarayın karşı tarafında yer alan ve inşa tarihi kesin olarak bilinmeyen bazilikanın avlusu Iustinianus döneminde kazılarak sarnıç yapılmıştır.¹⁹⁹ Bazilika, günümüzde Bazilika Sarnıcı olarak bilinen sarnıcın üzerinde yer almaktaydı. Yapının ikonoklast döneme kadar heykellerle süslü, revaklarla çevrili bir iç avlusu vardı ve burada dükkânlar ve 476 yangınında yanan büyük bir kütüphane bulunmaktaydı.²⁰⁰ Bazilikanın adı, yazılı belgelerde X. yüzyıla kadar geçmektedir.²⁰¹ Burada, Kybele (Rhea) ve Tyche (Fortuna) Tapınakları yer almaktaydı.²⁰² Bu tapınaklar girişin iki yanındaydı ve tapınaklarda Kybele ile Tyche'nin heykelleri bulunuyordu. Kybele devlet ve zaferi simgelemekteydi ve şehirlerin koruyucusuydu.²⁰³ Bazilikada yer alan diğer bir heykel de Lyssippos'un Herakles heykeliydi. Bu bronz heykel üniversite ve kütüphanenin yer aldığı bazilikada otorite ve saygınlığı temsil etmekteydi.²⁰⁴ Burada yer alan üniversite 425 senesinde Capitolium'a taşınmıştır.²⁰⁵ Nika İsyanlarındaki yangından sonra galerileri yeniden düzenlenerek sarnıç ilave edilen yapı VII. yüzyılda da üniversite ve davaların görüldüğü yer olarak kullanılmış, **ikonoklast** dönemde üniversite kapanarak daha sonraları burada zanaatkârlar yer almıştır.²⁰⁶ XVI. yüzyılda,

¹⁹⁹ Kuban, **a.g.e.**, s.84

²⁰⁰ Kuban, **a.g.e.**, s.84

²⁰¹ **A.e.**

²⁰² Müller Wiener, **a.g.e.**, s.21

²⁰³ Bassett, **a.g.e.**, s. 72

²⁰⁴ **A.e.**, s.73

²⁰⁵ Müller Wiener, **a.g.e.**, s.21

²⁰⁶ **A.e.** s.284

bazilikanın bulunduğu terasta evler bulunmaktaydı, yapının kalıntıları 1934 yılında kuzey kısımda bulunmuştur.²⁰⁷

Günümüzde bazilikanın üst yapısı mevcut olmayıp altında bulunan sarnıç müze olarak kullanılmaktadır. Yapının üst kısmında bulunan İstanbul İl Özel İdaresi eski meclis binasının sarnıca baskı yapması nedeniyle 2011’de yıkılması kararı alınmıştır.²⁰⁸

V. Yüzyılda Bazilika Sarnıcı’nın kuzeyine Khalkoprateia Bazilikası inşa edilmiştir. Alemdar Caddesi ile Çatalçeşme Sokağı arasında olan Khalkoprateia Bazilikası ile ilgili bir araştırma bu yapıya ait kalıntıların şapeliyle ilgilidir ve yazıda yapının üzerine otel inşa edilmiş olduğu da belirtilmektedir.²⁰⁹

2.1.4. Aya Sofya Yapı Alanı

Iustinianus Döneminde yapılan Aya Sofya Kilisesi’nden (537) önce aynı yerde II. Constantius (337-361) tarafından yapımı tamamlatılan birinci Ayasofya yer almaktaydı.²¹⁰ 381’de kundaklanan bu kilisenin yerine 415’te Theodosius Bazilikası yapılmıştır.²¹¹ Nika İsyanları’nda yıkılan Theodosius Bazilikası’nın kalıntıları günümüzde Aya Sofya Kilisesi’nin bahçesindedir.

²⁰⁷ A.e.

²⁰⁸ Zeynel Yaman, “Yerebatan Sarnıcının Yüğü Yıkımla Azaltılacak”, **Turizm Habercisi**, 2011, (Çevrimiçi)

<http://www.turizmhabercisi.com/yerebatan-sarnicinin-yuku-yikimla-azaltilacak.html>, 05.11.2015

²⁰⁹ Cecily Hennessy, “The Chapel of Saint Jacob at the church of Theotokos Chalkoprateia in Istanbul”, **Academia. edu**, 2015, s.341-357, (Çevrimiçi)

http://www.academia.edu/3647980/The_Chapel_of_Saint_Jacob_at_the_Church_of_the_Theotokos_Chalkoprateia_in_Istanbul, 31.10.2015

²¹⁰ Müller Wiener, **a.g.e.**, s. 84

²¹¹ A.e.

Theodosius Bazilikası kalıntıları 1935'te ortaya çıkarılmıştır. Bu kazılarla ilgili rapor aşağıdaki gibidir:

“...İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü adına 1935 yılında Aya Sofyanın batı avlusunda yapılan kazılarda (8) :

a) Aya Sofya'nın eksonarteks duvarından takriben 18,5 metre batıda, yani Jüstinien devri atriumunun hemen ortasında, yapılan kazıda, bugünkü avlu zemininden 3,6 m. derinlikte 6 basamak üzerine yükselen bir portik meydana çıkarılmıştır. Portiğin derinliği 5,5 m. dir. Ön sütun sırasından üç sütun kaidesi in situ vaziyetinde bulunmuştur. Portiğin zemini Jeometrik motifler arzeden renkli mozaikle süslü idi. Kazı sırasında beyaz mermerden mamul başlık, epistil girişleri, saçak kornişleri, arşitravlar ve kilit taşları gibi yapının üst kısımlarına ait mimarlık parçaları ele geçmiştir ki, bunlardan arşitrav bloklarının üzerleri oniki Havvariye temsil eden kabartma kuzularla süslenmiştir.”²¹²

VII. yüzyılda kilisenin güneyinde, kiliseye geçitlerle bağlı bir yapı olan Triklinos Thomaites inşa edilmiş, Latin işgalinde bu yapı kısmen harap olmuştur.²¹³ Iustinianus tarafından yaptırılan Aya Sofya'nın güney batısında vaftizhane yer almaktaydı.²¹⁴ Patrikhane kilisenin yanındaydı ve 790 yılında yanan ve yeniden yapılan bir kütüphanesi vardı.²¹⁵ Patrikhane 912'deki bir yangında harap olmuştur.²¹⁶ Kilise birçok kez depremler nedeniyle zarar görmüştür. II. Andronikos (1282-1328) döneminde Aya Sofya'ya payandalar ilave edilmiştir.²¹⁷

²¹²Rüstem Duyuran, “İstanbul’da Yapılan Başlıca Arkeolojik araştırmalar”*Arkitekt*, Sayı: 287, Şubat 1957, s. 77, (Çevrimiçi)

<http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/224/3062.pdf>, .2016

²¹³ Müller-Wiener, **a.g.e.** , s. 87

²¹⁴ **A.e.** , s. 85, 88

²¹⁵ **A.e.** , s. 87

²¹⁶ **A.e.**

²¹⁷ **A.e.**,s.89

2.1.5. Büyük Saray ve Khalke Kapısı

Büyük Saray'ın bulunduğu yapı alanı, Aya Sofya Meydanı'nın doğusundaki Khalke Kapısı'ndan Hippodrom'un doğusundaki bölgeye kadar uzanmakta ve deniz yönünde setlerle devam etmekteydi. Büyük Saray'ın törensel kapısı Khalke, Augusteion'un güneyinden geçen yolun (Regia) sonundaydı.²¹⁸ Kapının yanında, yeri ve sayısı kesin olarak bilinmeyen, Efes'teki Artemis tapınağından Iustinianus tarafından getirtilmiş olan Gorgon başları bulunmaktaydı.²¹⁹ Burada ayrıca Helenistik bir imparator ya da kralın bronz heykeli yer alıyordu.²²⁰ Nika İsyanları'ndan sonra, Iustinianus döneminde yeniden yapılan Khalke'ye, Efes'ten getirilen heykeller arasında atlar da bulunmaktaydı.²²¹ Atina'dan getirildiği söylenen ve birbirlerine ellerini uzatmış olarak duran iki heykel de filozof ya da edebiyatçıları temsil etmekteydi.²²²

İmparatorluk sarayı olarak 9. Yüzyıldan sonra Blachernae Sarayı kullanılmıştır.²²³ Büyük Saray Latin istilasında yağmalanmıştır. Osmanlı Devrinde 1912 İshak Paşa ve 1933 Darülfünun Yangınları ile Büyük Saray Alanı kısmen açılmış ve arkeolojik park olarak düzenlenmesi öngörülmüştür. Büyük Saray'ın kalıntılarının bir bölümü bir otelin arkeolojik park düzenlemesiyle birlikte yapılacak inşaatın bulunduğu alan ve çevresinde ortaya çıkarılmıştır. Yakın bir zamanda otele

²¹⁸ Bassett, **a.g.e.**, s.25

²¹⁹ **A.e.**, s. 186

²²⁰ **A.e.**

²²¹ **A.e.**, 187

²²² **A.e.**

²²³ Semavi Eyice, “Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi”, **Atatürk Konferansları**, Ankara, T.T.K., C.VII, Sayı 7, 1975, s. 105

bu alanda inşaat yapma izni verilmiş daha sonra izin mahkeme kararıyla kaldırılmıştır.²²⁴ Kazılar, inşaat ile birlikte durdurulmuştur.

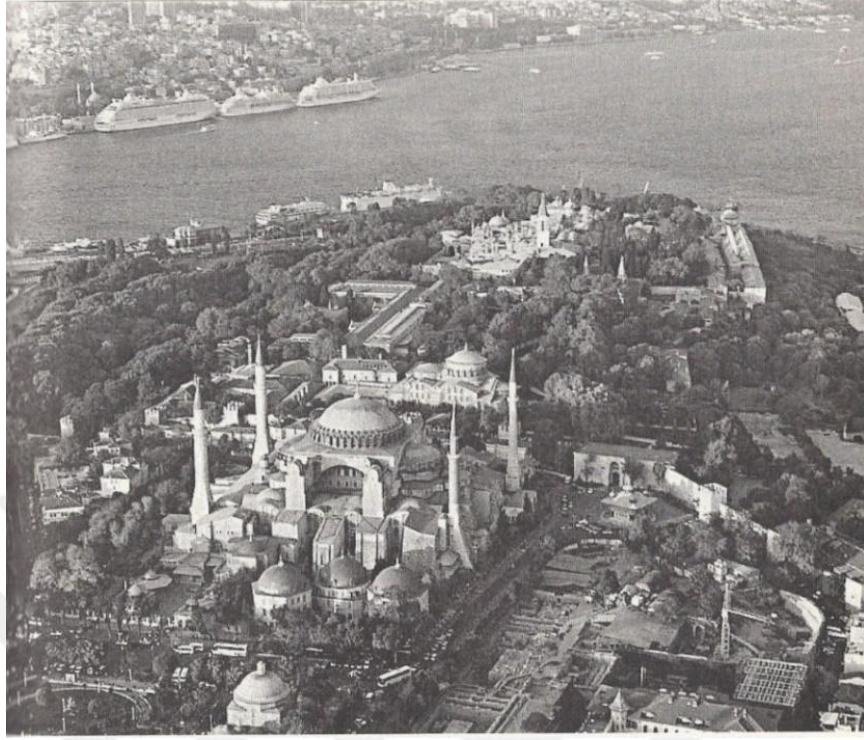
Şekil 18’de Aya Sofya’nın güneyinde, Augusteion üzerinde yer alan Aya Sofya Meydanı, doğusunda Büyük Saray kazı alanı ve otelin ek inşaatı görülmektedir. Büyük Saray alanı Aya Sofya Müzesi ve bahçesinde bulunan açık hava müzesi ile Augusteion Meydanı’nın oluşturduğu bir bütünün devamındadır.

Büyük Saray, Augusteion Meydanı ile Hippodrom’un doğusundan geçen E Yolu’nun (şekil 16) Marmara Denizi tarafındaydı ve denize kadar setlerle uzanmaktaydı. Sultan Ahmet Külliyesi arastasında,1933 yangınlarından sonra yapılan kazılarda Büyük Saray’a ait mozaiklerin bulunması nedeniyle yapının bir bölümü müze olarak düzenlenmiştir. Hippodrom’a bakan imparator locası Katishma ile saray arasında spiral bir merdiven (Kochlias) bulunuyordu.²²⁵

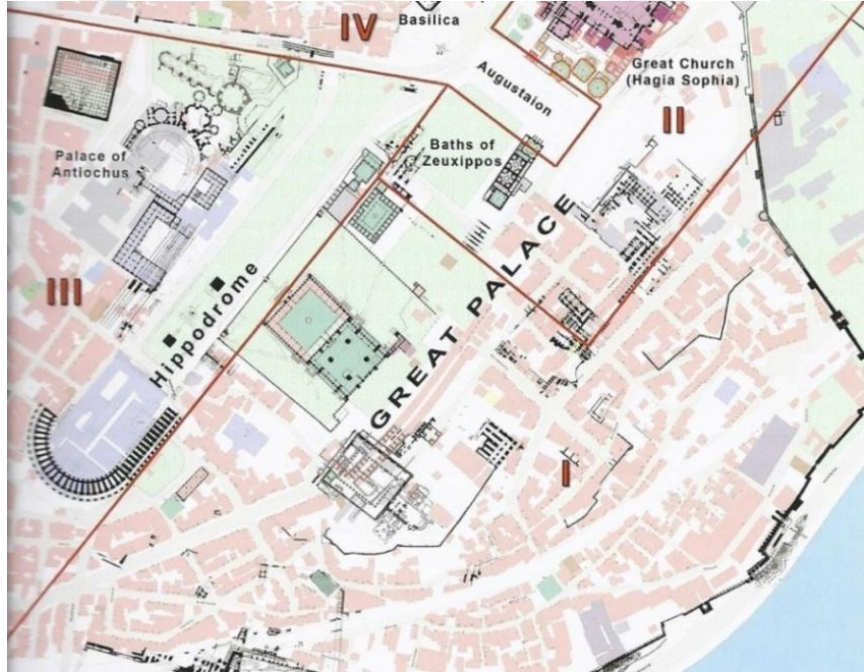
²²⁴ Şükran Pakkan, “Four Seasons’ta İptal Kararı”, **Arkeolojihaber**, 12.04.2012, (Çevrimiçi)

<http://arkeolojihaber.net/2009/04/12/four-seasons%E2%80%99ta-iptal-karari/>, 04.11.2015

²²⁵ Matthews, **a.g.e.**, s.83, 101

Şekil 18. Aya Sofya ve sağda Büyük Saray Alanı M.F. Auzepy, 2011, s. 105

Şekil19. Hippodrom ve Büyük Saray, J. Bardill, 2010, s. 93

2.1.6. Hippodrom ve Çevresi

Ayasofya Meydanı'na göre güneyde yer alan Hippodrom'un yapımına Septimus Severus Dönemi'nde başlanmış, inşası I.Constantinus Dönemi'nde tamamlanmıştır. Bu alan araba yarışları ve gösteriler için kullanılmaktaydı ve ortasında **spina** adı verilen çeşitli heykellerin olduğu alçak bir duvar bulunmaktaydı. Hippodrom'un güney ucunda yer alan **sfendon** (sapan anlamına gelen bu bölüm sapanın yarı daire şekline benzemektedir)²²⁶ at arabalarının dönebileceği şekilde yapılmıştı. Atların çıkış yaptığı ve **sfendon**'un karşısında bulunan bölüm **carceres** olarak adlandırılmıştı. Burada, Latin İstilasında Venedik'e götürülen bronz atlar yer alıyordu. Hippodrom, Latin İstilasında yağmalanmıştı ve İstanbul Osmanlılar tarafından alındığında harap durumdaydı. Bu alandaki en büyük değişim XVII. yüzyılda Sultanahmet Camii'nin inşasıyla oluşmuştur. Daha önce inşa edilen İbrahim Paşa Sarayı da Hippodrom'un alt yapısının üzerinde bulunmaktadır. Sultan Ahmet Camii'nin dış avlu duvarı Hippodrom ile aynı doğrultudadır ve eski kentin dokusuna paraleldir.

Hippodrom'da **spina**'nın üzerinde çeşitli heykeller yer almaktaydı. Bu anıtlardan günümüze yalnızca Theodosius Dikilitaşı, Yılanlı Sütun ve Constantinus'un örme sütunu kalmıştır. Yılanlı sütuna ait iki kafa eksiktir, üçüncüsü ise İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir.²²⁷ Heykeller **apotropaia**, zafer anıtları, halk adamları, Roma'dan önemli kişiler olmak üzere gruplara ayrılmıştı.²²⁸ Burada yer alan heykeller arasında tanrı ve tanrıça heykelleri, sfinks vb. heykeller, yabani hayvanlar, zafer anıtları, yarışçılar, yarı tanrılara ait heykeller yer bulunmaktaydı. Yaban hayvanları kötülüklere karşı koruyucu bir çeşit uğurdu, pagan tanrı

²²⁶ Marie France Auzepy, "İstanbul'un Hipodromu", **Bizans Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar** Ed. Annie Pralong, , Çev. Buket Kitapçı-Bayrı, İstanbul, Kitap Yayınevi, Kasım 2011 s.53

²²⁷ Bassett, **a.g.e.**, şekil 30, s. 226; Yılan kafası heykelinin parçası 1848'de Fossati'lerin çalışmasında bulunmuştur, **Bkz.:** Müller-Wiener, **a.g.e.** , s.69

²²⁸ **A.e.**, s.59

heykellerinden Zeus ise at ve at yetiştiricilerle (**apotropaia** grubu) bağlantılıydı.²²⁹ Kazılarda ortaya çıkarılan heykeller arasında günümüzde British Museum’da bulunan bir kaz heykeli yer almaktadır.²³⁰

Osmanlı Devri’nde, Büyük Saray Yapıları üzerinde Sultanahmet Camii’nin inşası ve **Sfendon** tarafında külliyein imaret bölümünün yer alması ile bu alandaki doku bölünerek günümüzde gelmiştir. **Sfendon**, Sultan Ahmet Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi ve Marmara Rektörlük Binası’nın yapı alanları dâhilindedir. Hippodrom’un meydanda kalan kısmı ortada yarışların yapıldığı alandır. Hippodrom’un oturma sıralarının bulunduğu alan Sultanahmet Camii bahçesinde ve karşı tarafta İbrahim Paşa Sarayı’nın bulunduğu alanın civarında yer almaktadır. Batı kısmındaki oturma yerleri 1203-1204 yıllarında Latinler tarafından çıkartılan bir yangında çökmüştür.²³¹ İbrahim Paşa Sarayı’nın altında, avluda kemerler ortaya çıkartılmıştır ve aynı yerde Hippodrom’a ait basamaklar bulunmaktadır. Oturma sıralarının bir parçası da Sultan Ahmet Camii’nin bahçesindedir.

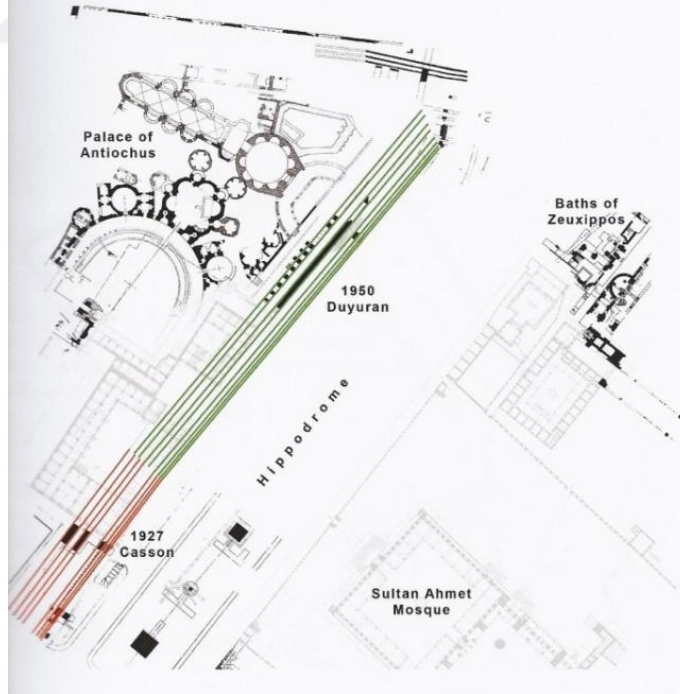
²²⁹ **A.e.**, s. 59-60

²³⁰ **A.e.**, s.217

²³¹ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.67

Şekil 20. Rüstem Duyuran Kazıları, Hippodrom basamakları, J. Bardill, 2010, s.126

Şekil 21. Hippodrom sıraları, J. Bardill, 2010, s. 105

2.1.7. Zeuksippus Hamamları

Zeuksippus Hamamları'nın kalıntıları 1915'te Sultan Ahmet Medresesi'nin önündeki yıkıntılar kaldırılırken ortaya çıkarılmış, daha sonra ise 1927-1928 yıllarında yapılan kazılarda burada bulunan iki heykel kaidesinin üzerindeki yazılardan yapının termal tesis olduğu anlaşılmıştır.²³² Rüstem Duyuran'ın kazı raporu aşağıdaki gibidir:

“Oxford Üniversitesi Profesörlerinden S. Casson'un Başkanlığı altındaki İngiliz heyeti 1927/28 yıllarında Hippodrom'un çeşitli yerlerinde bazı kazı ve sondajlar yapmıştır... Hip. un kuzey- doğu nihayetinde, Sultan Ahmet türbesinin bitişiğindeki boş sahada yapılan araştırmalarda bugünkü zeminden 0,50 m. aşağıda tuğladan örülmüş ve taş hatıllarla takviye edilmiş yapı kalıntıları ve bu arada sikkeler, seramik parçaları ve nihayet beyaz mermerden mamûl nereid ve dolfin kabartmaları ve kitabeli kaideler bulundu. Kitabeli kaideler kalıntıların İmp. Septim Sever devrinde yapılmış olup Nika isyanında tahribe uğradığı ve sonra sekizinci yüzyılda tekrar kullanıldığı bilinen Zeuksip hamamlarına ait olduklarını ispat etmeğe yaramışlardır... Zeuksip hamamları kazılarında bulunan kabili nakil eserler Müzeye taşındıktan sonra duvar kalıntılarının üzeri tekrar kapatılmıştır.”²³³

Severus tarafından inşa edilen Zeuksippus Hamamları I. Constantinus Dönemi'nde bronz ve mermer heykellerle süslenmiştir. Burada yer alan heykeller arasında Apollo “entelektüellik ve soysal stimülasyon”, Afrodit (su ile bağlantılı), Herakles (fiziksel sağlamlık), Hermafroditos ve Poseidon grubu bulunmaktaydı.²³⁴ Hamamda şairlerin, tarihçilerin ve devlet adamlarının portreleri yer almaktaysa da

²³² Müller Wiener, **a.g.e.**, s.51-52

²³³ Rüstem Duyuran, “İstanbul'da Yapılan Başlıca Arkeolojik araştırmalar” **Arkitekt**, Sayı 287, Şubat 1957, s. 77, (Çevrimiçi)

<http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/224/3062.pdf>, 2016

²³⁴ Bassett, **a.g.e.**, s. 52-53

bunlar çoğunlukla klasik Yunan Medeniyeti'nin temsilcilerine aitti.²³⁵ Zeuksippus Hamamları imparatorluğun merkezindeydi ve Roma termal yapı süsleme geleneğine göre inşa edilmişti.²³⁶ VI. yüzyılda yıkılan yapının izleri XX. yüzyılda ortaya çıkarılmış ve üzeri tekrar kapatılmıştır. Kazılarda bulunan bir tanrıça heykeli kafası, Aischines Heykeli'nin dairesel mermer kaidesi (1928-1929 kazıları) ve Hekube Heykeli kaidesi İstanbul Arkeoloji Müzesi bahçesindedir.²³⁷

2.1.8. Antiochus Sarayı Rotunda ve Büyük Hol

Yapıların Konumu: Antiochus Sarayı V. yüzyıl başlarında inşa edilen ve kalıntıları günümüzde Sultanahmet Adliye Sarayı'nın arka bahçesinde bulunan yapıdır. Girişi yarım daire şeklinde revaklı bir yapı olan ve bu revaklara orta aksta altıgen ve yanlarında dairesel formlu yapıların eklenmesiyle²³⁸ oluşan Antiochus Sarayı'nın altıgen bölümünde Euphemia Kilisesinin kalıntıları bulunmaktadır. Adliye Sarayı'nın bahçesinin dışında kalan yapılar ise **rotunda** (merkezi yapı), bu yapının Hippodrom'un kuzeybatısında yer alan revaklı girişi ve Divan Yolu-Mese tarafındaki Büyük Hol'den²³⁹ oluşmaktadır. **Rotunda** ve Büyük Hol, Sultanahmet Tramvay Durağı ile Atmeydanı arasındaki geçiş yolu üzerindedir. Aynı yapı adasının kuzeybatı köşesinde ise Firuz Ağa Camii (1491) bulunmaktadır. Bu alanda camiyle birlikte daha önceleri sıbyan mektebi ve bir de türbe mevcut olup caminin çevre

²³⁵ A.e., s. 55

²³⁶ A.e., s. 56

²³⁷ Bassett, a.g.e., s.171, 162, 180

²³⁸ Müller Wiener, a.g.e., s.124

²³⁹ Büyük Hol bazı yayınlarda Lausus Sarayı olarak geçmektedir. Bardill'e göre bu yapı Lausus Sarayı değildir, **Bkz.:** Jonathan Bardill, "The Palace of Lausus and Nearby Monuments in Constantinople: A Topographical Study", s. 69

duvarı 1869'da yol genişletilmesi nedeniyle yıkılmıştır.²⁴⁰ Yapı adasının kuzey tarafında köşede ise bir çeşme bulunmaktaydı.²⁴¹ Osmanlı Devri'nde, aynı yapı adasının Hippodrom tarafında, Aya Sofya'ya doğru yapılanan (günümüzde mevcut olmayan) ahşap konakların fotoğraflarından bu yapıların set üzerinde ve yüksekte yer aldıkları görülmektedir. Antiochus Sarayı'nın güneyinde bulunan İbrahim Paşa Sarayı gibi bu yapılar da Hippodrom'un alt yapısı üzerindeydi. Hippodrom'un kuzeybatı kenarı açısı değiştirilerek yarış arabalarının çıkış bölümüne doğru daralmaktadır.(Şekil 21) **Rotunda**'nın giriş tarafındaki yolun da Hippodrom'un kuzeybatı duvarlarıyla aynı doğrultuda olduğu görülmektedir. **Carceres** olarak adlandırılan yarış arabalarının çıkış bölümünün olduğu mevkide 1900'de yapılan Alman Çeşmesi bulunmaktadır.

Kazılar ve Yapıların Plan Şemaları: Plan şemasına göre (şekil 22) Antiochus Sarayı'nın girişi yarım daire şeklindeki sütunlu bölümden oluşmakta ve bu girişe bağlı olarak dört adet merkezi yapı bulunmaktadır.²⁴² I. Iustinus Döneminde (518-527) altıgen bölüm Aziz Euphemia'ya ait **rölik**'lerin (kutsal eşyalar) yer aldığı kiliseye dönüştürülmüştür.²⁴³ Plan şemasında, Euphemia Kilisesi'nin ilerisinde bulunan **rotunda** (B) ve bağlı olduğu Büyük Hol (C) ile B yapısının **sigma** girişi (A) görülmektedir. Yapıların sondaj kesitinde (şekil 23) Hippodrom'un batı tarafı ve arkasından geçen yol görülmektedir. Sondaj kesitinin açıklamalarında Hippodrom'un zeminin günümüzdeki zeminden 5 metre aşağıda olduğu da belirtilmiştir.²⁴⁴

²⁴⁰ M. Baha Tanman, A. Vefa Çobanoğlu, "Atmeydanı ve Çevresinde Osmanlı Mimarisi", **Hippodrom/Atmeydanıİstanbul'un Tarih Sahnesi**, Ed. Ekrem Işın, İstanbul, Pera Müzesi Yayını,C:II, s.37

²⁴¹ **A.e.**

²⁴² Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.124

²⁴³ **A.e.**, s.122

²⁴⁴ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.69

Adliye Sarayı'nın bulunduğu alanda XIX. yüzyılda yapılmış olan hapishane binasının yıkılması (1939) ile bu alanda kazılar başlamıştır.²⁴⁵ Bu bölgede Aziz Euphemia'nın hayatı ve ölümünü anlatan freskler 1939 yılında bulunmuş olup 1942'de altıgen bir hol ve önünde de yarım daire şeklinde revaklar çıkarılmıştır.²⁴⁶

“1939 yılı Kasım ayında Sultan Ahmet meydanının kuzey - batısındaki tevkifhane binası yıkıldığı sırada üzerlerinde fresk kalıntıları bulunan bazı Bizanten duvarların görülmesi üzerine, bu yerde, İst. Alman Ark. Enstitüsü tarafından 1942 yılında kazı yapılmış ve Ste. Öfemi Martiryonuna aidiyeti anlaşılan yıkı meydana çıkarılmıştır.”²⁴⁷

1951-52 senelerinde Rüstem Duyuran tarafından yapılan kazılarda bir kolon kaidesinde Antiochus'un adı bulunmuştur.²⁴⁸ Mese tarafında ise Duyuran, **rotunda** ve önündeki revaklı girişi ve Naumann 1964'te 52,5 m uzunluğunda ve 12,4 m genişliğindeki Büyük Hol'ü ortaya çıkarmıştır.²⁴⁹ Aynı zamanda Firuz Ağa Camii yanında, Mese kenarında yer alan dükkânların kalıntıları da bulunmuştur. Rüstem Duyuran'ın notlarına göre kazı sonuçları aşağıdaki gibidir:

“1950 yılının haziran ayında Sultan Ahmet meydanının batı tarafına rastlayan Adalet Sarayı inşaat yerindeki molozların kaldırılmasına başlandığı sırada eski İstanbul'un birçok önemli yapılarının bulunduğu bilinen bu geniş sahada, kalıntıların herhangi bir tahribe uğramadan tetkik edilebilmelerini temin maksadiyle, toprak nakliyatını büyük bir dikkatle takibe başlamıştık. Bir müddet sonra, beklediğimiz gibi, ilk kalıntılara rastlanılması üzerine Maarif Vekâletinden tahsisat istenilmiş ve kalıntılar ilmi bir şekilde topraktan temizlenerek plân ve krokilerinin alınması mümkün olmuştur... Ste. Öfemi

²⁴⁵ A.e.

²⁴⁶ Jonathan Bardill, “The Palace of Lausus and Nearby Monuments in Constantinople: A Topographical Study” A. J.A, 101, No.1, Ocak 1997, s.67

²⁴⁷ Rüstem Duyuran, a.g.e. , Sayfa: 77

²⁴⁸ Bardill, a.g.e. , s.67

²⁴⁹ A.e. , s.69

martyrionu önündeki porticus semiotunda tamamiyle topraktan temizlenmiş ve portiği çevreleyen yapı kalıntılarının büyük kısmı meydana çıkarılmıştır.”²⁵⁰

Antiochus Sarayı ve devamında Hippodrom ile ilgili buluntular aşağıdaki gibidir:

“a) VII ci maddede sözü geçen Ste. Öfemi martyrionu önündeki porticus semiotunda tamamiyle topraktan temizlenmiş ve portiği çevreleyen yapı kalıntılarının büyük kısmı meydana çıkarılmıştır...

b) İnşaat sahasının Sultan Ahmet meydanına bakan kısmında, İbrahim Paşa sarayı ile Firuzağa camii arasındaki kesimde, Hippodromun Batı tarafındaki oturma sıralarından sekiz sıra (takriben oniki metre uzunluğunda) in situ vaziyette bulunduğu gibi oturma sıralarını taşıyan kalın duvarın (1,83 m. genişlikte) yetmiş metrelik bir kısmı meydana çıkarılmıştır. Ayrıca daha arkada olmak üzere tuğladan inşa edilmiş ayaklar, kemerler ve Hippodrom'un üst oturma sıralarına çıkışı sağlayan beyaz mermerden mamûl merdiven de bulunmuştur.

c) Hippodrom kalıntılarıyla Martyrion arasında çok orijinal bir plân arzeden bizanten bir hamam yıkısı ve sonradan büyük bir havuz haline sokulduğu anlaşılan ön tarafı yarım daire şeklinde bir portikle süslenmiş yuvarlak bir yapı ve bunun arkasında bazı sarnıçlar tespit edilmiştir.

ç) Kazı sahasının muhtelif yerlerinde açtığımız tranşelerde ana toprağa kadar inildi ve bazı tranşeler içinde, ana toprağa çok yakın bir tabaka arasında, Hellenistik ve Roma devirlerine ait seramik parçaları ile pişmiş topraktan mamûl figürinler bulundu. Martyrion'un doğusundaki moloz tabakası içinde ise beyaz mermerden mamûl - Roma devri - heykeltraşlık parçalarına rastlandı ki bunların içinde en önemlisi 46 Sm. yüksekliğindeki bir triton heykeline ait olanıdır.

Adalet Sarayının birinci kısmı inşa edilirken Martyrionu çevreleyen kalıntılardan bir kısmı kaldırılmıştır. Hâlen Hippodrom tarafına bakan kalıntıları yerli yerinde ziyaret etmek imkânı mevcuttur.”²⁵¹

²⁵⁰ Duyuran, **a.g.e.** , s.77-78

Kazı alanın ve çevresinin anlatımlarına göre rotundanın ön tarafında bulunan yarım daire şeklindeki revaklar Hippodrom ile rotunda arasındaki yola doğru açılmakta ve yolun hizasını belirlemekteydi.

Günümüzde Antiochus Sarayı ve Çevresi: Hippodrom sıraları, yarım daire şeklindeki revaklar ve **rotunda** bir yapı dizisi olup günümüzde rotunda'nın sigma girişi ile Hipodrom'un batı duvarının arkasındaki yolun hizasının kaybolmasıyla bu alandaki yapı bütünlüğü ortadan kalkmıştır.

Divan Yolu Caddesi üzerinde, Firuz Ağa Camii'nin Çemberlitaş tarafında caddenin güneyinde, Sultanahmet Tramvay Durağının karşısındaki alanda bulunan kalıntılar şekil 22'de C triklinium olarak işaretlenmiş olan Büyük Hol'e aittir. Yapının bulunduğu alanın üzerikismen kaldırım taşı döşeli olup yapı kalıntıları yer yer alçak demir parmaklıklarla çevrili birbirinden ayrı adacıkların içindedir. Bu adacıkların birinde de bir aslan heykeli bulunmaktadır. Büyük Hol yapı alanı, tramvay durağının karşısında olup etrafında banklar ve ağaçlar bulunduğu bir çeşit dinlenme yeri ve geçiş alanı olarak kullanılmaktadır.

Büyük Hol ve Mese civarında kazıların yapıldığı dönemde yaya yolunun bu alanın dışından geçtiği (Şekil 24) ve kazı alanı ile yaya yolunun ayrıldığı dikkati çekmektedir. Daha sonra yaya yolunun tarihi alana taşmasıyla bu alandaki düzenlemeler belediye görevlilerince yapılır olmuştur.

Şekil 24. Büyük Holve önde Mese kenarındaki dükkânların kalıntıları, Müller Wiener, 2001, s. 269

Şekil 25. Büyük Hol kazı alanında bir park düzenleme çalışması, 2014

Firuz Ağa Camii tarafından Hipodrom Alanına doğru yapının kuzeyinden inen merdivenlerin sağında, belediye tarafından gösteriler için yapılmış olan ahşap, amfi tiyatro şeklinde kademeli oturma yerleri ile bir sahne bulunmaktadır. Oturma yerlerinin yanından aşağıya doğru inildiğinde, sahnenin ayağının, dikdörtgen taşlardan oluşan zemine dayandığı görülmektedir. Sahne, merkezi yapının (**rotunda**) bulunduğu alanın üzerindedir.

Büyük Hol kalıntılarının Adliye Sarayı tarafında da Hipodrom'a doğru inen merdivenli bir bağlantı mevcuttur. Bu bağlantı yapının güney duvarı boyunca devam etmektedir. Amfi ve sahne ortadaki **rotunda**'yı belirlemekten çok kapatmaktadır. Çevredeki tarihi dokuya aykırı, siyah bordürlü, küçük, kare granit taşlarla yakın bir zamanda yapılmış setler bulunmaktadır. Rotunda'nın girişinde yer alan **sigma porticus**'un ve önündeki yolun hizası günümüzdeki kullanımda belli değildir. Bu yol ve revaklar aynı zamanda Hipodrom'un batı duvarının arka hizasını belirlemekte olduğu için alanı sınırlayıcı özelliktedir.

Şekil 26. Rotunda'nın sahne olarak kullanımı, 2015

Euphemia Kilisesi, Adliye Sarayı'nın arka bahçesindedir. Bu alan korkuluklar üzerine yerleştirilmiş metal perdeler ile Büyük Hol ve **rotunda**'nın bulunduğu alandan ayrılmıştır. Adliye Sarayı'nın (inşa tarihi 1951-55) yıkılacağı ve bulunduğu alanın arkeolojik park olarak değerlendirileceği 2004 senesinde açıklanmış olmasına²⁵² rağmen yapı günümüze kadar yıkılmamıştır. Yerinde yakın bir zamanda taşınmış olan İl Milli Eğitim Müdürlüğü bulunmaktadır. Son günlerde Adliye Sarayı'nın arka bahçesindeki şantiye malzemelerinin buradan kaldırılmasıyla Euphemia Kilisesi'nin çevresi açılmıştır. Arka bahçe, Adliye Binası ve İbrahim Paşa Sarayı arasındadır ve bu alan artık İbrahim Paşa Sarayı'nda bulunan Türk ve İslam Eserleri Müzesine bağlı olarak kullanılmaktadır. Adliye Sarayı inşa edilirken İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümü yıkılmıştır

Bahçede bulunan Euphemia Kilisesi'ne ait freskler daha önce üzerleri örtülerek basit bir yapıyla koruma altına alındığından günümüze kadar gelebilmiş olup halen restore edilmektedir. Freskler kilisenin batı duvarında, Adliye Sarayı tarafında bulunmaktadır. Altıgeni tamamlayan duvarların alt kısmı ise bahçenin kuzey tarafında bulunmaktadır. Bu alana ait sütunlar ve yapı taşlarının bir kısmı bahçededir. Sütun ve kaideler İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne taşınmıştır.

²⁵² Ersin Kalkan, "Devlet Sultanahmet'ten Çekiliyor", **Hürriyet Web Arşiv**, 19.06.2004, (Çevrimiçi)

<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2004/06/19/477682.asp>, 03.11.2015

Şekil 27. Euphemia Kilisesi 1942, N. Artamonoff, ICFA. NA.O336, DOAKS 2011-2012²⁵³

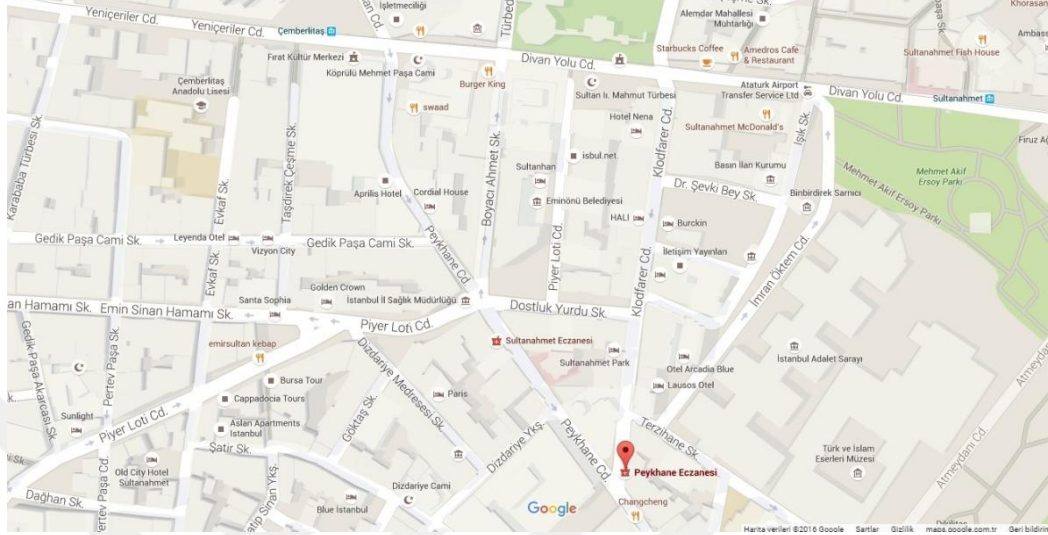

Şekil 28. Euphemia Kilisesi Kalıntıları, 2015

²⁵³ Nicholas Artamonoff, **Euphemia Kilisesi**, 1942, Nicholas V. Artamonoff Collection, ICFA. NA.O336, DOAKS, 2011-2013, (çevrimiçi)

<http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/452>, 29.11.2015

2.1.9. H Yolu ve Devamındaki Alt Yapılar

Şekil 29. Peykhane Caddesi, Google maps 2016²⁵⁴

Hippodrom'un kuzeyinde, Sultanahmet ile Çemberlitaş arasında yer alan sarnıçlar kentin eski dokusu ile I Constantinus tarafından yapılandırılan alan arasında yer almaktadır. Binbirdirek Sarnıcı, Şerefiye Sarnıcı gibi yapıların devamında, Adliye Sarayı'na yakın bir mevkide Peykhane Caddesi'nde yer alan apartmanların altında bir kısım tonozlu yapılar yer almaktadır.

Şerefiye Sarnıcı ile Binbirdirek Sarnıcı ve Mese'nin kuzeyinde yer alan büyük sarnıçla bağlantılı bir yolun yapılara göre tahmini yönelimi şekil 16'da görülmektedir.²⁵⁵ Bu haritaya göre Mese inşa edilirken şekil 16'da görülen B yolunun üst kısmı terk edilerek H yolu devreye sokulmuştur.²⁵⁶ Planda H yolu

²⁵⁴ Google Maps, **Peykhane Caddesi**, 2016, (çevrimiçi)

<https://www.google.com.tr/maps/@41.0071825,28.9721745,17.75z>, 10. 01. 2016

²⁵⁵ Berger, "Streets and Public Spaces in Constantinople", **DOAKS**, No. 54, s.166

²⁵⁶ **A.e.**

yukarıda adı geçen sarnıçlara göre belirlenmiştir. Peykhane Caddesi'nde yer alan sarnıçlar da aynı yolun devamında, Marmara tarafındadır.

Terzioğlu Halıcılık altındaki yapılar (özel mülk altında) binanın yemekhanesi olarak kullanılmaktadır. Üzerlerine cam döşeme yapılmıştır ve bodrum bu döşemeden ışık almaktadır. Buradan çıkan damgalı tuğlalar, camlar ve diğer buluntular da aynı alanda sergilenmektedirler. Bu yapılarla ilgili bir çalışmada tonozlu yapıların Nasip İşhanı, Servet İşhanı ve Terzioğlu Halıcılık olmak üzere üç yapının altında devam ederek büyük bir yapının parçası oldukları belirtilmekte ve devamında da bir **rotunda**'nın bulunduğu ilave edilmektedir.²⁵⁷

²⁵⁷Ferudun Özgümüş, “2007 İstanbul Suriçi Arkeolojik Yüzey Araştırması”, **26. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Yay. Haz. Doç. Dr Fahriye Bayram, Dr Adil Özme, C.I, No. 131-1, Ankara,2008, s. 5, (Çevrimiçi)

2.1.10. Hippodrom Çevresinde Prost Planlarının Etkileri

Şekil 30. Binbirdirek Sarnıcı Meydanı, Prost tarafından işaretlenen yıkılacak yapılar, Pinon, 2010, s. 280

Hippodrom çevresinin günümüzdeki durumunu değerlendirirken Cumhuriyet Döneminde yapılmış olan 1937 Nazım Planı ve etkilerini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. 1936 yılında İstanbul'a gelerek İstanbul Nazım Planı'nı hazırlayan mimar ve şehir plancısı Henri Prost, Sultanahmet'te Bizans Sarayı'nın olduğu alanı Arkeolojik Park olarak planlarken Hippodrom çevresinde de bazı değişiklikler öngörmüştür. Hippodrom'un bulunduğu alanı bir Cumhuriyet Meydanı olarak tasarlamak istemesi ve bu alanın üzerinde denize hâkim konumda bir adalet sarayı binası önermesi²⁵⁸ ile İbrahim Paşa Sarayı arkasında bulunan yapının inşası gündeme gelmiştir. 1942 senesine ait bir çizimde Adliye Sarayı olarak önerilen

²⁵⁸ Pierre Pinon, "Atmeydanı ya da "Büyük Cumhuriyet Meydanı" ve Adalet Sarayı, **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henry Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951)**, Ed. Cana Bilsel, P. Pinon, İstanbul, Suna ve İnan Kıraç Vakfı İAE, 2010, s.280

yapının çok daha büyük olduğu görülmektedir. Bu yapının inşa edilebilmesi için Tapu ve Kadastro Binası'nın yıkılması öngörülmüştür.²⁵⁹ Ayrıca Hippodrom'un **sfendon** duvarı üzerinde bulunan Sultan Ahmet Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi (kuruluşu Sanayi Mektebi) ve günümüzde Marmara Rektörlük Binası tarafından kullanılan yapının da yıkılması Cumhuriyet Meydanı projesi kapsamındaydı.²⁶⁰ Aynı proje kapsamında Binbirdirek Sarnıcı etrafındaki evlerin yıkımı ve bu alanın da bir meydan olarak değerlendirilmesi önerilmiştir.²⁶¹ Adliye Sarayı'nın bulunduğu alandaki kalıntıların bu yapının inşası öncesinde ortaya çıkartılmış olması burada planlanan yapının daha sonra küçültülerek inşa edilmesini gerektirmiştir. **Sfendon** duvarı tarafında kalan yapılar halen mevcut olup Adliye Sarayı civarındaki yıkımlar gerçekleştirilmiştir.

2.1.11. Milion ve Çevresinde Tarihi Yapıların Bütünlüklü Olarak Korunması

Özetle Aya Sofya Müzesi-Hippodrom aksı ve Büyük Saray-Yerebatan Sarnıcı aksının bulundukları alanın çevresindeki Geç Roma ve Bizans Devri Yapıları, kentin ızgara şeklindeki planlamasının bir parçasıdır ve Mese'nin diğer bölümlerine göre farklı yapıdadır.

Hippodrom ve civarı, yapılanma sürecinde İmparatorluğun çeşitli bölgelerinden değerli yapıtaşlarının ve heykellerin getirildiği alan iken bu alanda daha sonraları kayıplar oluşmuştur. Burada bir zamanlar var olan, yeri ve iki adet olması konusu tartışmalı olan Aslanhane gibi günümüze ulaşamayan yapılar ve diğer yapılara ait yapıtaşları dönüşerek kentteki farklı yapıların parçası olmuşlardır. Bir

²⁵⁹ A.e.

²⁶⁰ A.e.

²⁶¹ A.e.

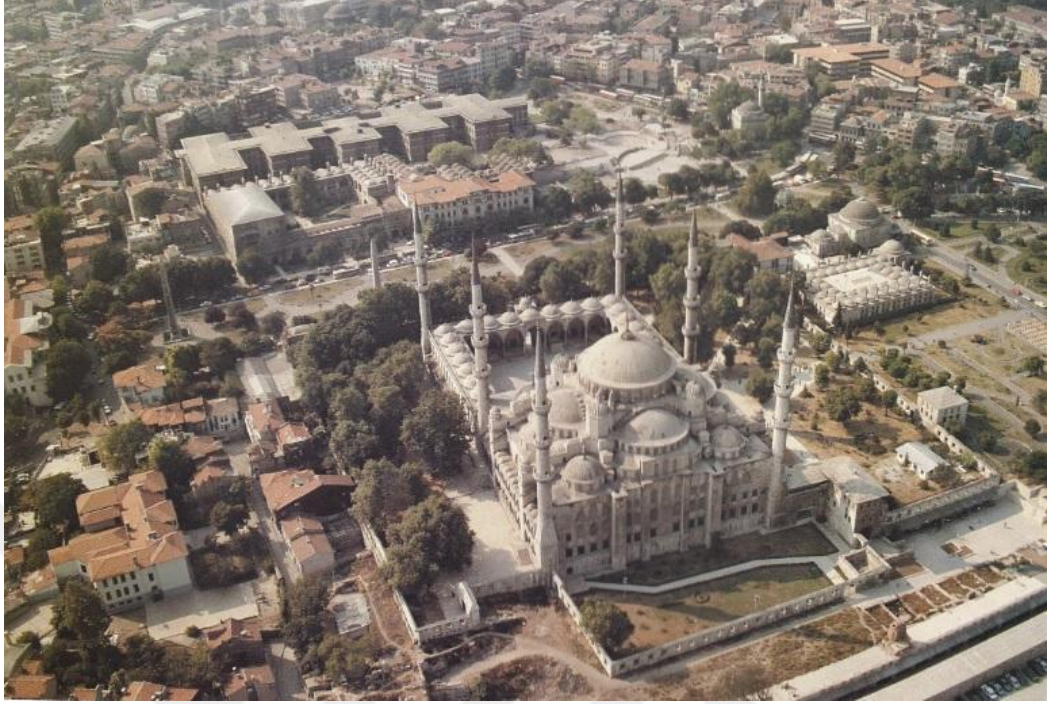
zamanlar burada bulunan bronz atlar ise San Marko Katedralini süslemektedir.²⁶² Bu örnekler kayıpların yalnızca bir kısmıdır. Bütün bu kayıplar alanın görünümünü değiştirmiş olsa da bütünlüğünü belirleyen aksların oluşturduğu yapılanma şekli değişmemiştir.

Hippodrom civarında Arkeolojik Park Projesinin uygulanamayışı ve Adalet Sarayı'nın bu alana inşasıyla parçalı bir yapı oluşmuştur. Günümüzde Büyük Saray kazı alanının kapalıdır. Milion-Khalke aksını ve Augusteion'un güney sınırını belirleyen Regia'nın üzerinde Ayasofya Meydanı yer almaktadır. Bu nedenle, Geç Roma ve Bizans Yapıları açısından Aya Sofya-Hippodrom aksı daha belirgindir.

Büyük Saray ile ilgili Arkeolojik Park kazılarının durmuş olması ise bu alanda ortaya çıkarılan yapıların korunması açısından problem teşkil etmektedir. Augusteion civarındaki yapı bütünlüğü açısından Büyük Saray, Augusteion ve Adliye Yapısı alanlarının mevcut doku ile birlikte bütün olarak ele alınması gerekmektedir.

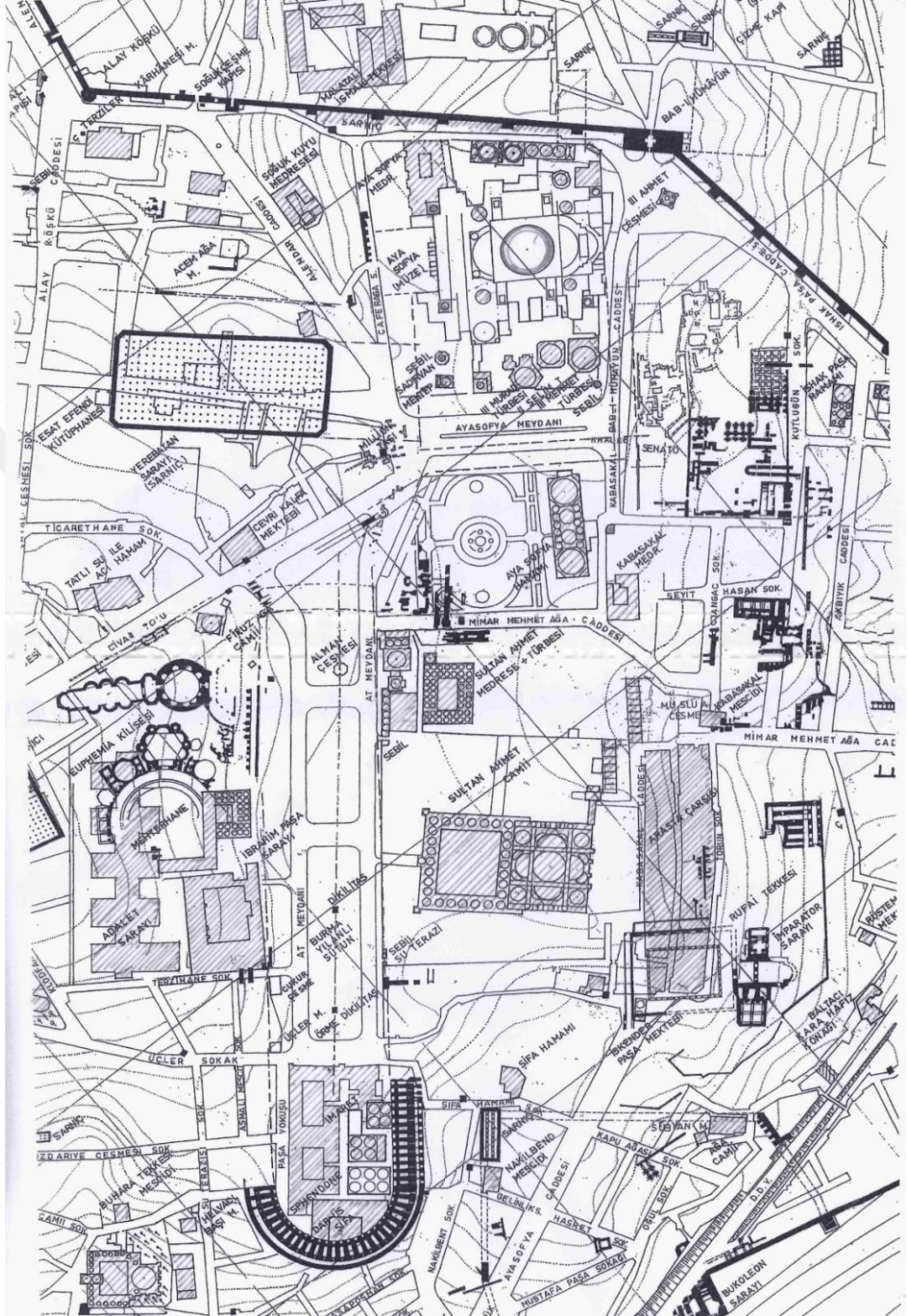
Şekil 31'de Sultanahmet Camii karşısında, Adliye Sarayı ve Firuz Ağa Camii arasında **rotunda** görülmektedir. Fotoğrafın çekildiği dönemde **rotunda**'nın üzerindeki ahşap platform henüz yapılmamıştır.

²⁶² Latinler tarafından yağmalanan ve Venedik'e götürülen bronz atların orijinaleri koruma amacıyla müzeye taşınmış olup dışarıda sergilemek üzere benzerleri yapılmıştır.

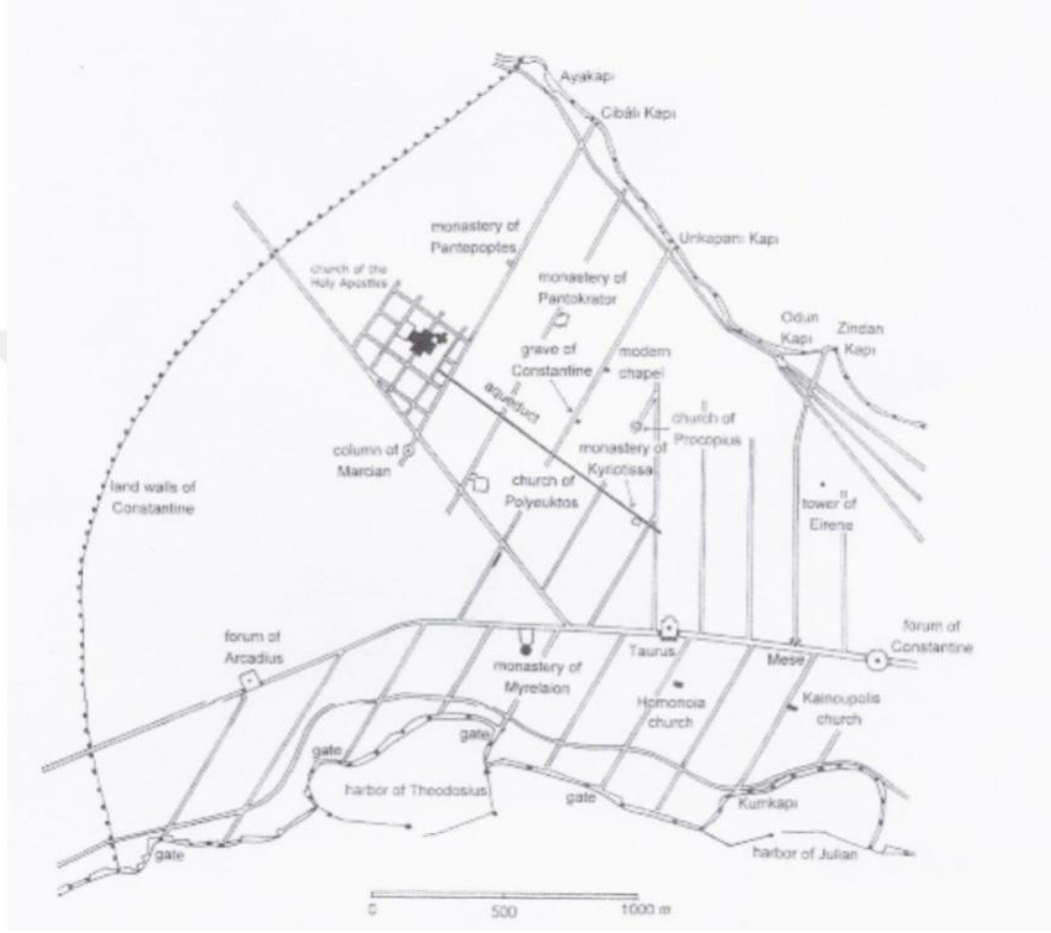
Şekil 31. Sultanahmet Camii, Adliye Sarayı, rotunda ve Firuz Ağa Camii, Çelik Gülersoy, Mavi Cami, y.t.y., .resimler no 3

Sultanahmet civarında Geç Roma ve Bizans dokusu üzerinde yer alan yapılar Ali Muslubaş tarafından yapılan haritada işaretlenmiştir. (Şekil 32) Bu haritaya göre günümüzde Ayasofya Meydanı'nın bir bölümünün, Augusteion'u sınırlayan Regia'nın üzerinde yer aldığı görülmektedir.

Şekil 32. Ali Muslubaş, Sultanahmet Tarihi Alanı Araştırması, İstanbul 2008, s. 127.

2.2. Constantinus'un Şehri (Severus Surları ile Constantinus Surları Arası)

Şekil 33. Constantinus'un kentinde yollar, Dop. 54, Plate.4, Berger, 2000,

2.2.1. Yolların Dokusu

Theodosius Surları'nın yapımından önce Mese, Augusteion, Constantinus ve Theodosius Forumları'ndan sonra Philadelphion'da ikiye ayrılmakta, kuzey kolu Havariyun Kilisesi'ne doğru uzanmakta, güney kolu ise İsa Kapısı Medresesi civarında Constantinus Surları'na ulaşmaktaydı.

Constantinus'un kentinde yolların dokusu eski kent dokusundan farklılaşmakta ve dik kesişen yollardan oluşan eski yapının yerini Müller Wiener'in

“birbirinden yelpaze biçiminde ayrılan ana caddeler”²⁶³ olarak ifade ettiği yol dokusu almaktaydı.

Bu yapı (Şekil 33) Constantinus Surlarına kadar devam etmekteydi.²⁶⁴ Constantinus Surları ve Theodosius Surları arasında yolların yapısı yine değişmekteydi.²⁶⁵ Constantinus tarafından yaptırılan surların günümüzde izi kalmamıştır fakat İsa Kapı Mescidi, Mese’nin güney kolunun adı geçen surlara ulaştığı yerdedir.²⁶⁶

Constantinopolis’in kuruluşunda Haliç’e bakan yamaçlarda yeni bir semt kurulması ile kuzey-güney doğrultulu sokaklar oluşmuştur; bunlardan Makros Embolos olarak bilinen yol günümüzde Uzunçarşı Caddesi’ne tekabül etmekte ve aynı anlama gelmektedir.²⁶⁷ Bu yola **cardo maksimus** ve Mese’ye **decumanus maksimus** olarak da değinilmektedir.²⁶⁸ Yolun Augusteion’dan sonra ulaştığı forum Constantinus Forumu’ydu. Aya Sofya’dan bu alana yürümek Bizans’ta törenlerin bir parçasıydı. Merasimler Aya Sofya Çemberlitaş arasında olduğu gibi farklı güzergâhlarda da yapılmaktaydı.

²⁶³ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.19

²⁶⁴ Albrecht Berger, “Streets and Public Spaces in Constantinople”, **Dumbarton Oaks Papers**, No.54, Ed. Alice-Mary Talbot, Washington, D.C. , DOAKS Research Library and Collection, 2000, s.162

²⁶⁵ **A.e.**, s.255

²⁶⁶ İsakapısı Mescidi için **Bkz.:** Ötüken. Semiha Yıldız, “**İsa Kapı Mescidi und Medresesi in Istanbul**”, Doktora Tezi, Rheinischen Friedrich Wilhelms Universität, Bonn, 1974

²⁶⁷ Albrecht Berger, “Imperial and Ecclesiastical Processions”, **Byzantine Constantinople, Monuments, Topography, Everyday Life**, Ed. N. Necipoğlu, Brill, The Medieval Mediterranean, 2001, s. 74

²⁶⁸ M. M. Mango, “The Porticoed Street at Constantinople”, **Byzantine Constantinople, Monuments, Topography, Everyday Life**, s. 45

2.2.2. Constantinus Forumu ve Yapıları

Constantinus Forumu ve Sütunu: I. Constantinus, kenti 328'de imparatorluğun yeni merkezi olarak yeniden yapılandırırken, Çemberlitaş'ta, II. Tepede, günümüzde yanık sütun olarak da bilinen porfir sütunun etrafında kendi adına bir de forum yaptırmıştı. Günümüzdeki yüksekliğin 4 metre kadar aşağısında bulunan **necropolis** alanı 1,5 metre dolgu yapılarak düzeltilmiş ve Severus Dönemi'nden kalan sütunlu caddenin sonundaki kapının ilerisine forum inşa edilerek ortasına bir sütun dikilmişti.²⁶⁹

Sütunun kasnaklarının sayısı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Müller-Wiener'e göre 9 kasnaktan oluşan 50 metre yüksekliğinde bir sütun dikilmiştir.²⁷⁰ C. Mango ise bu sütunun 7 kasnağı olup, yüksekliğinin dikildiği dönemdeki zemin seviyesinden 37 m. yukarıda olduğunu ve daha sonra ilave edilen soğan kaidenin, en alt kasnağın üzerini örttüğünü belirtmektedir.²⁷¹ Bu şekilde günümüzde yalnızca 6 kasnak görülmektedir.

II. Tepedeki sütunun üzerinde başında ışınlı tacıyla Apollon Helios olarak tasvir edilen Constantinus'un heykeli durmaktaydı.²⁷² Heykelin başındaki taç daha sonra farklı şekilde yorumlanarak üzerinde İsa'nın çarmıha gerildiği çivilerin bulunduğu öne sürülmüştür.²⁷³ Kaidenin üzerinde bulunan rölyef 7-8. yüzyıllarda yapılan bir şapelle örtülmüş²⁷⁴ ve 18. yüzyıl başlarında soğan biçimli bir kılıf içine

²⁶⁹ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 255

²⁷⁰ **A.e.**

²⁷¹ Cyril Mango, **Studies on Constantinople**, s.337

²⁷² Eyice, **a.g.e.**, s. 29

²⁷³ C. Mango, **a.g.e.**, s.3

²⁷⁴ Jean Pierre Sodini, 'Konstantinopolis, Bir Megapolün Doğuşu'', **Bizans, Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, Ed. Annie Pralong, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s.24 s. 25

alınmıştı.²⁷⁵ Üzerindeki heykel 1106'daki bir fırtınada düşmüştür.²⁷⁶ Müller-Wiener heykelle birlikte (sütunun 9 kasnaklı olduğunu tezine göre) üç kasnağın da düştüğünü de ilave etmiştir.²⁷⁷ Anna Komnena heykeli aşağıdaki gibi tasvir etmiştir, yazıda heykelin düştüğü de anlatılmaktadır:

“Constantinus Forumu'nun yaklaşık ortasında, sağ elinde asa, sol elinde bronz bir küre, dikkatleri çeken mor bir sütunun üzerinde doğuya doğru bakan bronz bir heykel vardı. Bunun Apollo'nun heykeli olduğu söyleniyordu, ama Constantinus'un sakinlerinin ona Anthelius I olarak adlandırdıklarına inanıyorum. Ama kralların büyüğü Constantinus, kentin babası ve efendisi heykelin ismini kendi ismi olarak değiştirdi ve İmparator Constantinus'un heykeli olarak adlandırdı. Ama heykele daha önceden verilen ad kaldı ve herkes ona Anelius ya da Anthelius dedi... Aniden çok sert bir güneybatı rüzgârı çıktı ve heykeli kaidesinden kopartıp (üfletip) yere fırlattı.”²⁷⁸

C. Mango Constantinus'un sağ elinde asa değil bir mızrak olduğunu, mızrağın 554 senesinde düştüğünü, sol elindeki kürenin ise 477 ve 869 senelerinde düştüğünü belirtmektedir.²⁷⁹

Sütunun üst kısmında ise Manuel Komnenos (1143-80) döneminden tuğlalar ve yazı bulunmaktadır.²⁸⁰ Manuel Komnenos'a ait kitabenin yazıldığı dönemde

²⁷⁵ Philipp Anton Dethier, **Boğaziçi ve İstanbul**, Çev. Ümit Öztürk, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1993, s.59-60

²⁷⁶ M. M. Mango, **a.g.e.**, s.33

²⁷⁷ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.255

²⁷⁸ Anna Komnena, **The Alexiad**, Book XII, Ed. v.d. Çev. Elizabeth A. Dawes. London: Routledge, Kegan, Paul, 1928. s.310 (alıntının aslı İngilizcedir)

²⁷⁹ Cyril Mango, **Studies on Constantinople**, Variorum, Aldershot, 1993, s.2-3

²⁸⁰ Porphyry Column, once crowned by colossal statue of Constantine I. Constantinople, Forum of Constantine. 328, **LSA**, 2457, Uni. Oxford, 2012, (Çevrimiçi)

<http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/detail.php?record=LSA-2457>, 22.11.2015

sütunun tepesine heykelin yerine bir haç dikilmiştir.²⁸¹ Latin istilasında (1204) forum yağmalanmıştır. Sütun, 1515 yangınından sonra demir çemberlerle sağlamlaştırılmıştır.²⁸² Birçok yangın ve 1648 depreminin ardından II. Mustafa Dönemi'nde (1695- 1703) sütunun kaidesinin etrafına sağlamlaştırmak amacıyla bir kılıf örülmüştür.²⁸³

Constantinus Forumu'nun Şekli ve Yapıları: Constantinus Forumu daire şeklindeydi ve forumun çevresinde bulunan iki katlı revaklar iki yanda Mese'ye abidevi kemerlerle bağlanmaktaydı.²⁸⁴ Forum okyanusa benzetilmekteydi, “Forum dairesel biçimde okyanusu taklit eder şekilde yapılmıştı.”²⁸⁵ Dairesel ve oval forumlar farklı dokuları birbirine bağlamak için de uygundu, Constantinus Forumu'nun doğusunda eski kent dokusu, batısında ise yeni doku yer almaktaydı.²⁸⁶ Senato kuzeyde ortadaydı, merkezi, kubbeli bir yapıydı ve üçgen alınlıklı klasik girişiyle Pantheon'a benzemekteydi.²⁸⁷ Senatonun sütunları porfirden, forumu çevreleyen revaklar ise Marmara Adası (Prokonessos) Mermeri'nden yapılmıştı.²⁸⁸ Forumun güneyinde **nymphaeum** (anıtsal çeşme) ve güneydoğusunda Praetorium bulunmaktaydı. Güneyde, alt katmanda, 1964 yılında ayrıca iki adet **hypogaeum** bulunmuştur.²⁸⁹

²⁸¹Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.255

²⁸²**A.e.**

²⁸³**A.e.**,s.256

²⁸⁴ M. M. Mango, **a.g.e.**, s. 33

²⁸⁵ Berger, **Accounts of Medieval Constantinople The Patria**, III-11, s. 145

²⁸⁶ Bassett, **a.g.e.**, s.30

²⁸⁷**A.e.**, s.30

²⁸⁸**A.e.**

²⁸⁹ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.220

Kuban'a göre Forum ve Constantinus Sütunu'nun konumu, Constantinus'un kentinin surlarına göre de merkezindeydi. Constantinus Surları'nın geçtiği Cibali, Altımermer ve Etyemez merkeze göre daireye benzer bir hattın üzerinde yer almaktaydı.²⁹⁰

Forumda sütun üzerinde yer alan Constantinus'un heykeli dışında Palladion, Paris, Hera ve Afrodite, Athena, Thetis, bir fil heykeli ile sirenler yer almaktaydı.²⁹¹ Kazılarda (1963) bir yunus heykeli parçası ile Tiberius başı ortaya çıkarılmıştır.²⁹²

Palladion Roma'dan Constantinopolis'e getirilen, Truva ile ilişkilendirilen, Pallas Athena heykeliydi, sütunun altında bir yere yerleştirilmişti.²⁹³ Palladion kenti düşmanlardan korumaktaydı. Truva'nın düşüşü bu heykelin Truva'dan çıkartılmış olmasına bağlanmaktaydı.²⁹⁴ Paris, Athena ve Afrodite'in bir arada olması da Truva ile bağlantılıydı.²⁹⁵

Forumun güneyinde yer alan **nymphaeum** ile ilgili yeterli bilgi yoktur. II. yüzyılda ortada dikdörtgen bir havuzu çevreleyen sütunlu cepheli, üç kademeli olan anıtsal çeşmelerin cephelerine III. yüzyılda heykeller eklenmiştir.²⁹⁶ Bassett, Paris'in kararı sahnesiyle bağlantılı olarak, deniz yaratıklarının (**hippocamp**) ve kazılarda parçası bulunan yunus heykelinin **nymphaeum**'da yer almış olabileceğini, bu deniz

²⁹⁰ Kuban, **Istanbul an Urban History**, s.27

²⁹¹ Bassett, **a.g.e.**, s.68

²⁹² **A.e.**,s.208, ayrıca bkz. şekil 24, s.207

²⁹³ **A.e.**

²⁹⁴ **A.e.**, s.69

²⁹⁵ **A.e.**, s.70

²⁹⁶ **A.e.**,

yaratıklarının Peleos ve Thetis'in düğününü kutlama sahnesine dâhil olabileceklerini belirtmekte ve Paris'in kararının bu düğünde alındığını ilave etmektedir.²⁹⁷

Kazılara Göre Constantinus Forumu (Mamboury-Vett Kazıları):

Constantinus Sütunu çevresinde Mamboury ve Vett 1918-1923 senelerinde kazı yapmışlardır.²⁹⁸ Mamboury tarafından yapılan haritada (Şekil 35) Constantinus Forumu ve güneyde **nymphaeum** alanı görülmektedir. Constantinus Sütunu kesitinin çiziminde ise (Şekil 36) sütun ile basamaklarla çıkılan kaidesi ve etrafında kemerler yer almaktadır. Şapel olarak kullanılmadan önce sütunun altı demir parmaklıklarla çevrili bir mabet olarak kullanılmaktaydı.²⁹⁹ Constantinus Sütunu'nun altındaki bölümün dini törenler için şapel olarak kullanıldığı dönemde ise bir kapısı ve penceresi vardı ve Mamboury'nin kesitinde görülen kemerler heykelin 1106'da düşmesinden sonra yapılmış olmalıdır.³⁰⁰ Sütunun üzerindeki heykelin ve üst başlığının düşmesi nedeniyle üst kısımdaki değişim Manuel Komnenos tarafından yapılmış ve üzerine bir haç dikilmiştir.³⁰¹ X. yüzyıldan sonra şapelin kullanıldığına dair bir belge bulunmamaktadır.³⁰² Lorichs'in çizimine göre XVI. yüzyılda heykelin kaidesi ve üzerindeki kabartmalar görülebilmektedir, kaidenin etrafı kapalı değildir.

²⁹⁷ **A.e.**

²⁹⁸ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.256

²⁹⁹ **A.e.**

³⁰⁰ Cyril Mango, **Studies on Constantinople**, s.108

³⁰¹ **A.e.**

³⁰² **A.e.**, s.108-109

Şekil 34. Melchior Lorichs, Constantinus Sütunu Kaidesi, LSA-2457, 2012³⁰³

Mamboury ve Vett'in kazı yaptığı dönemde yapının batı, güney ve doğu tarafındaki merdivenler ortaya çıkarılmış, kuzey tarafındaki basamakların üzeri açığa çıkarılmamıştır.³⁰⁴ Constantinus Sütunu'nun batı tarafında bir kanal kazısı yapılırken 2.40 metre aralıkta ve 20 metre boyunca yer alan sütunlara ait kaideler ("Portique Kalinarique") bulunmuştur.³⁰⁵ Mamboury ve Vett'in yaptığı arkeolojik kazılarda sütunun altına bitişik evden koridor açılarak girildiği tespit edilmiştir.³⁰⁶ Atik Ali

³⁰³ Melchior Lorichs, **Porphyry Column Constantinople, Forum of Constantine**. 328, LSA, 2457, Uni. Oxford, 2012, (çevrimiçi)

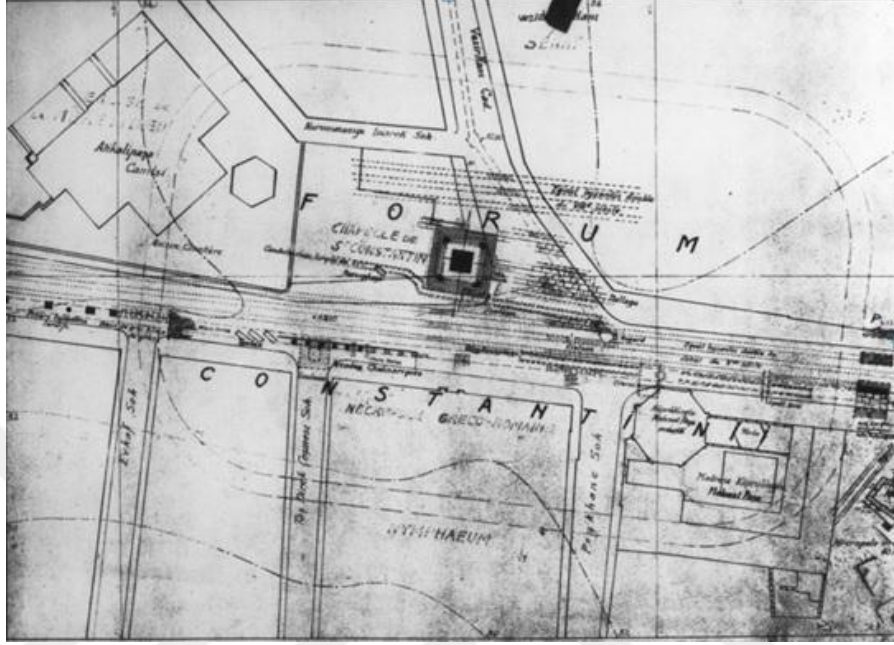
<http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/detail.php?record=LSA-2457>, 22.11.2015

³⁰⁴ Cyril Mango, **Studies on Constantinople**, s.108

³⁰⁵ A.e.;

³⁰⁶ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.256

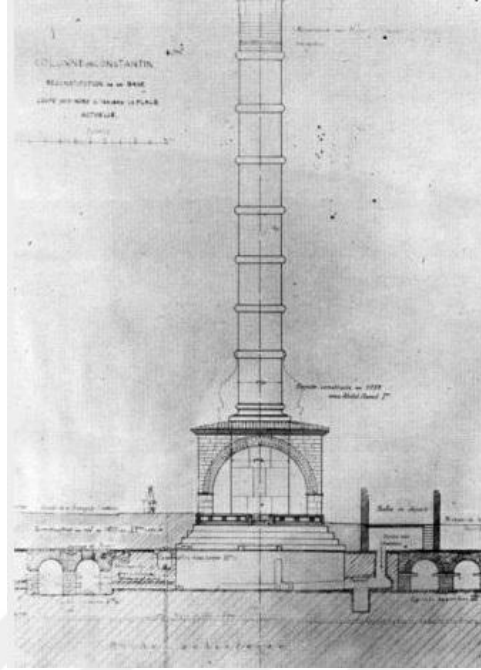
Paşa Camii'nin yakınında Mese'nin yanındaki dükkânlarla ilgili olduğu düşünülen duvar kalıntıları bulunmuştur.³⁰⁷

Şekil 35. E. Mamboury, Alman Arkeoloji Enstitüsü, neg R17531, Bardill, 1997, s.71³⁰⁸

³⁰⁷ Bardill, “The Palace of Lausus and Nearby Monuments in Constantinople”, *AJA*, V. 101, No. 1, 1997, s. 71

³⁰⁸ **A.e.**, (Yazıda ayrıca Mamboury'nin planında forumun 75 m doğusunda işaretli olan kalıntıların 1931'de bir kanal kazısı sırasında ortaya çıkartıldığı ve Mamboury tarafından kentin Constantinus öncesi surlarıyla ilişkilendirildiği ifade edilmektedir.)

Şekil 36. E. Mamboury, Constantinus Sütunu Kesiti, 1929-1938, LSA-2457, 2012³⁰⁹

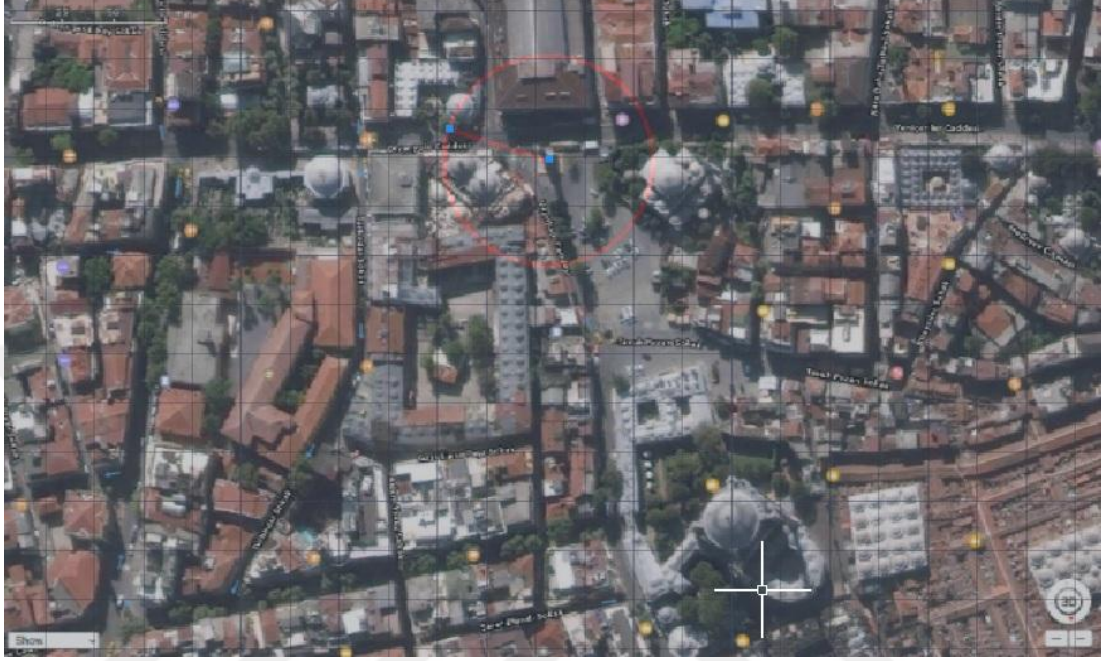
Mamboury ve Vett'in kazılarında forumun günümüzdeki seviyesinden 2,35 metre aşağıda bulunan plaka kaplaması ve plakanın altında kalan **necropolis** alanına ulaşılmıştır. ³¹⁰ M. Mundell Mango, Mamboury tarafından forumun güney-batı tarafında iki dizi halinde bulunan sütunlardan doğu ucunda olanların küçük olup (50 cm çapında), 1 metre aralarla devam ettiğini ve bunların yola ait revaklar olamayacaklarını, batı uçtakilerinise 50 metre uzakta ve 2,5 metre aralıkta olup Mese'ye ait olabileceğini belirtmektedir. Buna göre yolun Constantinus Sütunu'nun 50 metre ilerisinde başladığını kabul ederek forumun en fazla 100 metre çapında

³⁰⁹ Mamboury, Ernest: **Porphyry Column, Constantinople**, Forum of Constantine. 328, **LSA, 2457**, Uni. Oxford, 2012, (Çevrimiçi)

<http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/detail.php?record=LSA-2457>, 22.11.2015

³¹⁰ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.255

olabileceğini ifade etmektedir.³¹¹ Aşağıdaki harita üzerine 50 metre yarıçapında bir daire çizilerek forumun tahmini sınırı işaretlenmiştir.

Şekil 37. Çemberlitaş Google Maps, 2016 Haritası³¹² üzerine 50 metre yarıçapındaki alan işaretlenmiştir

Constantinus Forumu’nda D. Talbot Rice Kazıları: Çemberlitaş’ta kazı yapan D. Talbot Rice Constantinus Sütunu karşısında 115 no.lu kazı alanıyla ilgili 1928 tarihli notlarında bu alandaki buluntulara yer vermiştir. Notlar ve çevirileri aşağıdadır.

³¹¹ M. M. Mango, *a.g.e.*, s. 46-47

³¹² **Çemberlitaş Haritası**, Google Maps, 2016, (Çevrimiçi)

<https://www.google.com.tr/maps/@41.0077987,28.971377,17.75z>, 29.06.2016

“Yüzeyden 2.25 metre aşağıda eski yol yüzeyi. Günümüzdeki yüksekliğin 2,30 m altında diziler halinde bütün hendek boyunca sütun kaideleri, kaldırımdan takribi 1,5 metrede. Bunlar muhtemelen yolu sınırlayan sütunların kaideleriydi. Tam olarak aynı olan fakat geçmişte üzeri oyulmuş kaideler Ali Paşa Camii’nin sıra sütunlarında vuku bulmaktadır. İki dizi arasındaki mesafe, birinin merkezinden diğerine 5,07m. Muhtemelen arada bir sütun vardı. Başka bir ölçüm kaideden kaideye 2,45m vermektedir...”³¹³

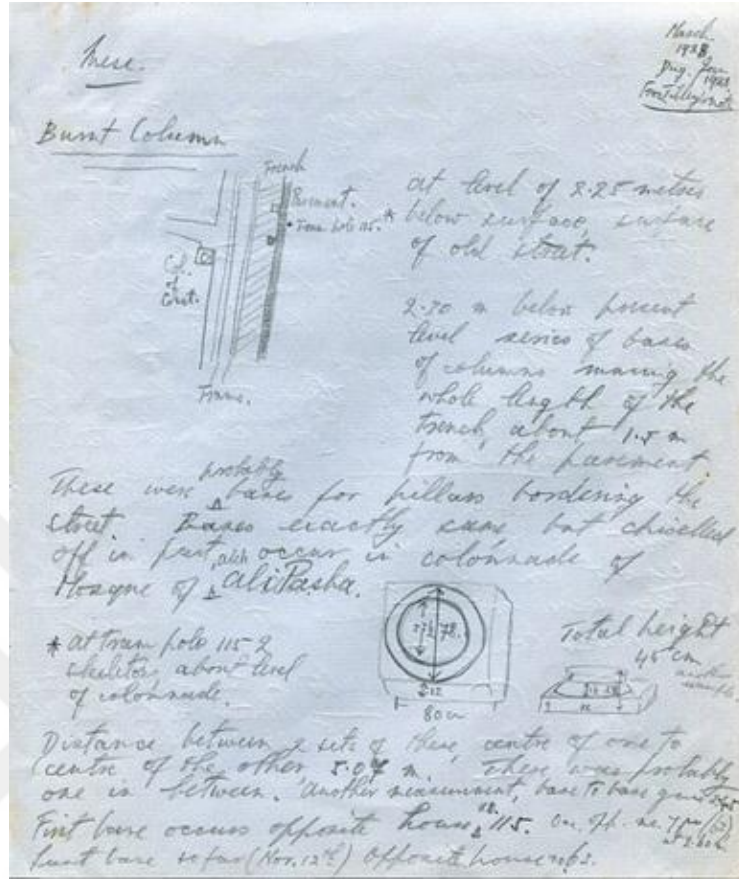
Çizimlerde ayrıca 80 cm ebadında kare kaideler üzerine oturan 78 cm çapında sütun alt kısımları ve 72 cm çapında sütunlar görülmektedir. Bu kalıntılar toplamda 45 cm yüksekliğindedir. Revaklarla aynı seviyede iki adet iskeletin de bulunduğu not edilmiştir.

Bu şekilde Rice tarafından yapılan kazılarda yolu sınırlayan sütunların kaidelerinin Atik Ali Paşa Camii’nde kullanıldığı ortaya çıkarılmış, sütun dizileri arasındaki mesafenin 2.45 m olduğu görülmüştür. 1928’de D. T. Rice tarafından bir kısmı ortaya çıkartılmış olan bu sütun dizisinin forumun şekli ile ilişkilendirilmesi çözümlenememiştir.³¹⁴

³¹³ D. Talbot- Rice, **Constantinople**, David Talbot-Rice, , BEMA-RB-RICE-1461461, BEA, 13.07. 2015, (Çevrimiçi)

<https://www.flickr.com/photos/birminghameastmedarchive/albums/72157651841930269>, 22.11.2015

³¹⁴ Bardill, “The Palace of Lausus and Nearby Monuments in Constantinople”, **AJA**, V. 101, No. 1, 71

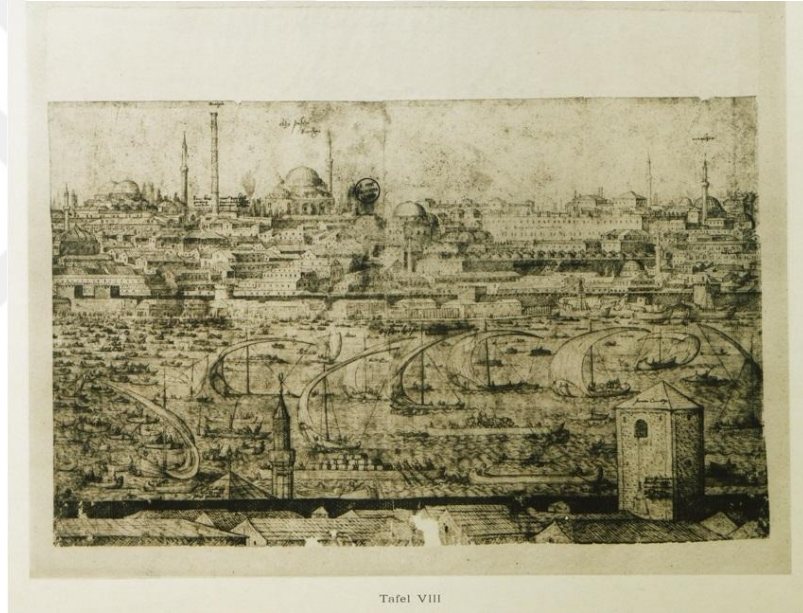
Şekil 38. D.Talbot-Rice 1928, BEMA-RB-RICE-1461461³¹⁵

Constantinus Forumu'nun bulunduğu alanın bir kısmında Atık Ali Paşa Külliyesi inşa edilerek foruma ait bazı yapıtaşları külliyenin yapımında kullanılmıştır. Cami forumun kuzeybatısında yer almış ve meydana göre hafif açılı (kibleye göre) yerleştirilmiştir. Bu yapılara ve değişimlerine Osmanlı Devri Yapıları ile ilgili bölümde yer verilmiştir.

³¹⁵ Talbot-Rice. David, **Constantinople, David Talbot-Rice**, Birmingham Eastmed Archive, BEMA-RB-RICE-1461461, 13.07. 2015, (çevrimiçi)

Osmanlı Matbaası yer almaktadır. Çemberlitaş'ın güneyinde Divan Yolu'na dik konumlanmış yollar dikkati çekmektedir.

XIX. yüzyılın sonunda anıtsal yapıları çevreleyen ahşap yapıların XX. yüzyılda yerlerini kâgir ve daha yüksek yapılara bırakmasıyla İstanbul Panoraması da değişime uğramıştır. Lorichs'in panoramasında denize hâkim konumda olan belirleyen Constantinus Sütunu, günümüzde uzaktan görülememektedir (Çemberlitaş'ta rakım 59 metredir).³¹⁸ Constantinus'un sütunu günümüzdeki zemine göre 34.80 yüksekliğindedir.³¹⁹

Şekil 40. Melchior Lorichs, İstanbul Panoraması 1559, T. VIII³²⁰

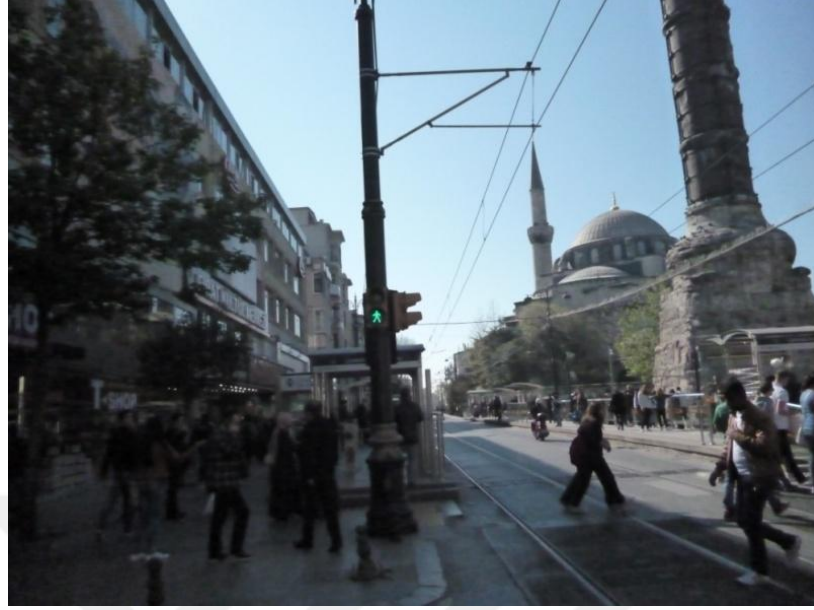
³¹⁸Çemberlitaş, **HaritaMap**, 2012-2015, (Çevrimiçi)

<http://www.haritamap.com/yer/cemberlitas-fatih>, 22.11.2015

³¹⁹Porphyry Column, Forum of Constantine, **LSA-2457**, 2012

³²⁰ Lorichs. Melchior, **Panoramic View of Istanbul 1559**, T.VIII, Travelogues, Aikaterini Laskaridis Foundation, 2014, (Çevrimiçi)

<http://eng.travelogues.gr/item.php?view=54712>, 25.11.2015

Şekil 41. Constantinus Sütunu ve karşısında, Nymphaeum tarafındaki yapılar, 2015

Marmara Denizi ile Nur-u Osmaniye Camii yönünde her iki tarafta birden yükselmiş olan bir yapılaşma mevcuttur. Constantinopolis'te ise V. ve VI. yüzyıllarda yapılan kent yasalarına göre evlerin birbirlerinin deniz manzarasını kesmeyecek şekilde yapılması şart koşulmaktaydı.³²¹ Osmanlı Devrinde teraslar üzerindeki ahşap evler bu dokuyu bozmamıştır. Hoca paşa Yangını sonrasında yollar genişletilmiş, etraftaki yapılanma ahşaptan kâgire dönüşmüş ve bu yapıların yerlerini XX. yüzyılda daha yüksek betonarme yapılar almıştır. Geniş bir zaman diliminde oluşan bu değişim ile Çemberlitaş ve deniz bağlantısı yok olmuştur. Constantinus Sütunu karşısında inşa edilen betonarme yapılara inşaat izni verilirken forumun kapladığı alan ve merkezi yapısı göz önüne alınmamış, yeni yapılar bu alanın üzerinde yer almıştır.

³²¹ Paul Magdalino, **Studies on the History and Topography of Byzantine Constantinople**, Leiden, Ashgate Variorum, Routhledge, 2007, s.210

Son zamanlarda çevredeki yapılar yeniden dönüşmekte ve yenilenmektedir. Çevrenin turistik önemi yapı değerlerini arttırmakta, depreme karşı yenilenmesi öngörülen eski yapıların yerlerine yeni yapılar yapılmaktadır. Nymphaeum ve bu bölgedeki sarnıçların üzerindeki yapıların yenilenmesi ve yeni temel kazıları ise tarihi doku için tehdit oluşturacaktır.

2.2.3. İkinci Vadi ve Uzunçarşı Caddesi

Konumu: İkinci vadi Constantinus Forumu ile Forum Theodosius I arasındadır. Mese, Marmara ve Haliç Kıyıları'ndaki limanlara yollarla bağlıydı. VII. Bölge, Mese'nin kuzey tarafındaydı, Constantinus Sütunu'nun sağ tarafından başlayarak Mese'nin sağ kanatındaki revaklar boyunca Theodosius Forumu'na uzanmakta, Theodosius Sütununu içine almakta ve kuzeyde Haliç'e kadar devam etmekteydi.³²² VII. Bölge'de Mese'ye dik ve Haliç'e inen (karşılıklı olarak kabul edildiğinde üç caddeye tekabül edebilen) altı adet revak dizisi yer almaktaydı.³²³

Cardo Maksimus ya da kuzey-güney doğrultulu en uzun yolun geçtiği güzergâhın kuzey kısmı halen mevcuttur. **Macros Embolos** olarak adlandırılan bu caddenin yerinde günümüzde Uzunçarşı Caddesi yer almaktadır. Bu yol Kapalıçarşı'nın kuzeyinden Haliç'e doğru uzanmaktadır. Haliç tarafında Balkapanı Hanı yakınındaki Zindankapı, bu yolun nihayetinde yer almaktadır.³²⁴ Makros Embolos ile Mese'nin kesişim yerinde bir **Tetrapylon** bulunmaktaydı. Khalkoun Tetrapylonu aynı zamanda üzerinde bulunan piramit şeklindeki rüzgârgülü nedeniyle Anemodulion olarak da bilinmekteydi.³²⁵

³²² Matthews, **a.g.e.**, s. 106

³²³ **A.e.**

³²⁴ M. M. Mango, **a.g.e.**, şekil 31

³²⁵ Jonathan Bardill, **Brickstamps of Constantinople**, New York, Oxford University Press. 2004, C.I, s.129

İkinci Vadi Civarında Tarihsel Topoğrafyada Değişimler: A. Wilkins'e ait bir plan önerisinde (Şekil 2) Mese'nin bağlantıları ve **Cardo Maksimus** görülmektedir. Berger'in planında ise (Şekil 33) yolun Mese'nin güneyinde kalan kısmı kuzeydeki kısım ile aynı doğrultuda değildir. Kuzey kısımdaki cadde Uzunçarşı Caddesi olarak günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Güneydeki yolun nihayetinde Iulianus Döneminde (361-363) inşasına başlanan Iulianus Limanı bulunmaktaydı. Deniz surlarının 439'da genişletilmeye başlamış olması ile önceleri antik kent bölgesinin dışında kalan ve depo (ambarlar) ve zanaat işlevi olan bu bölge surların içine dâhil edilmiştir.³²⁶ Iustinianus Dönemi'nde güneydeki limanların çevresinde aktif olan ticaret XI. yüzyılda tekrar kuzeydeki limanlara kaymıştır.³²⁷

Iulianus Limanı 465'te bir yangında tahrip olmuş, Anastasius Döneminde (491-518) derinleştirilmiş, 561'de tekrar yangın geçirmiş, II. Iustinus Döneminde (565-578) yeniden inşa edilmiş ve o dönemden sonra adı Sofya Limanı olarak değişmiştir.³²⁸ Limanın yakınında bir tahıl ambarının varlığı bilinmektedir ve VII-IX. yüzyıllarda askeri amaçlı kullanılmıştır.³²⁹ Limanın doğusunda sigma şeklindeki yapı bulunmaktaydı. Liman daha sonra Kontoskalion adını alarak Bizans Devri'nin sonuna kadar kullanılmış, Osmanlı Devrinde aynı yerde Kadırga Limanı yer almıştır. Osmanlı Devrinde doldurulmuş olan liman meydan olarak kullanılmıştır.

Günümüzde İkinci Vadi ve Uzunçarşı Caddesi: Günümüzde Macros Embolos'un yerini alan Uzunçarşı Caddesi'ni Kapalı Çarşı ile çevresinde yer alan hanlarla iç içe geçmiş sokakların arasından seçebilmek için bu alana Beyazıt Kulesi'nden bakmak gerekmektedir. Kuleden, Marmara Denizi ve Sultanahmet

³²⁶ Müller-Wiener, **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s.9

³²⁷ Elisabeth Malamut, "I. Aleksios Komnenos Döneminde Konstantinopolis (1081-1118)", **Bizans Yapılar Meydanlar Yaşamlar**, s. 46

³²⁸ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.8

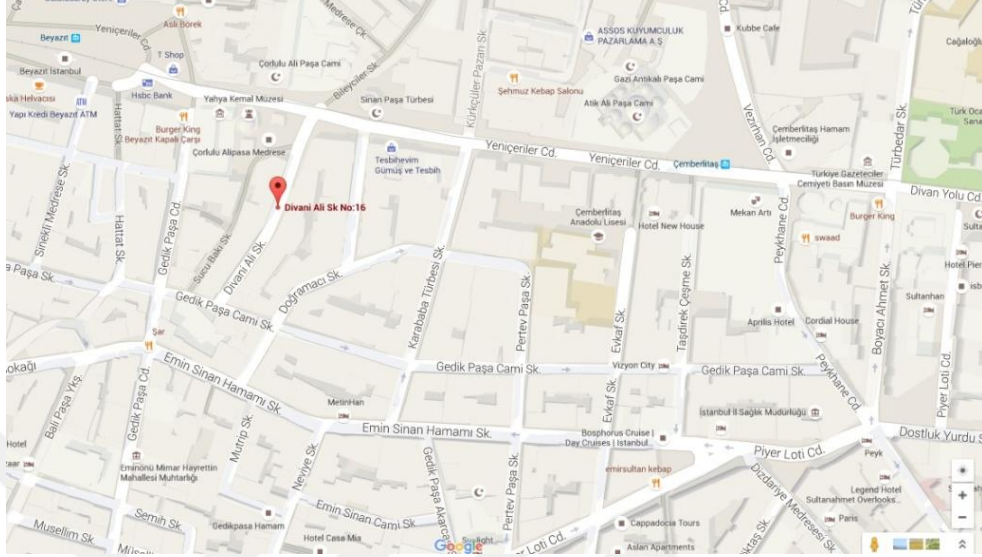
³²⁹ **A.e.**

yönüne doğru bakıldığında ikinci vadinin üzerinde yer alan Kapalıçarşı'nın çatıları, Eski Bedesten, Sandal Bedesteni ile ilerisinde yer alan Nur-u Osmaniye Camii hafifçe Kapalıçarşı'ya dönük yarım daire şeklindeki avlusuyla görülür. Arka planda ise Constantinus Sütunu, Sultanahmet Camii'nin önünde ve Atık Ali Paşa Camii'nin arkasında soldadır. Constantinus Sütunu, Mese/ Divan Yolu'nun hizasını belirlemektedir. Camiler ise yol dokusuna göre açılı (kıbleye göre) yerleştirilmiş Osmanlı Dokusunun bir parçasıdır. Yakın planda Kapalıçarşı'nın batısında Fuat Paşa Caddesi yer almaktadır. Uzunçarşı Caddesi bu caddenin paralelinde ileridedir. Uzunçarşı Caddesi'nin sonuna doğru Haliç tarafında Rüstem Paşa Camii bulunmaktadır. Uzunçarşı Caddesi ile Divan Yolu arasında Kapalı Çarşı yer almaktadır.

Osmanlı Devrinde Kadirga Limanı'nın doldurulması ile Mese'yi Marmara'ya bağlayan caddenin güney kısmının işlevini değiştirmiştir. Kuzeyde yer alan Uzunçarşı Caddesi ise halen Haliç bağlantılı çarşı işlevi görmektedir. Bizans Devrinde revaklı olan yol bu özelliğini kaybetmiştir.

Cardo Maksimus'un, Mese'yi kestiği **tetrapylon**'un çevresinde nirengi noktası olabilecek bir yapı olan Çifte Saraylar Sarnıcı günümüzdeki kullanım şekli ve parçalı yapısı ile önemine göre değerlendirilemeyen yapılar arasındadır.

2.2.4. Çifte Saraylar Sarnıcı

Şekil 42. Divan-ı Ali Sokak, Google Maps, 2015³³⁰

Makros Embolos ve Mese'nin kesişimdeki bronz **tetrapylon**'un yakınında bir sarnıç ile üzerinde İmparator Phocas tarafından diktirilen sütun bulunmaktaydı.³³¹ Yakın bir mevkide, Divan Yolu'nun güneyinde Divan-ı Ali Sokağı'nda, 1935 yılında Mamboury tarafından bir sarnıç bulunmuştur. Çifte Saraylar Sarnıcı olarak adı geçen sarnıcın uzunluğunun 23,95 metre, eninin 16,50 metre olduğu ve içinde 24 sütun bulunduğu kaydedilmiştir.³³² Bulunan sarnıcın Phocas tarafından diktirilen sütunun altındaki sarnıç olduğu ileri sürülmüşse de bu sarnıç C. Mango'ya göre yeterince

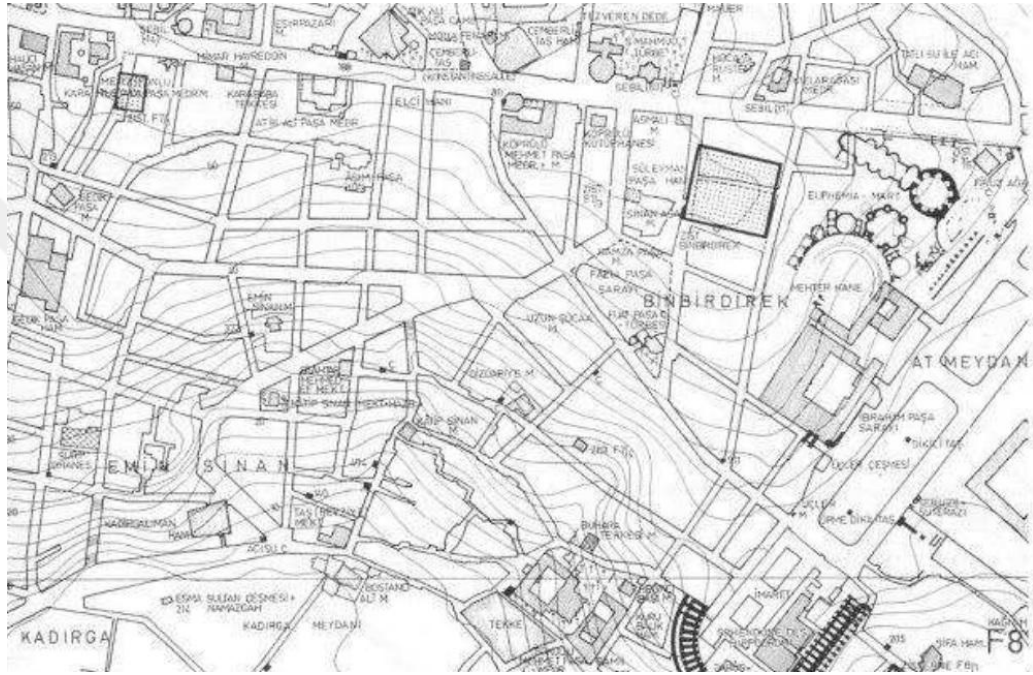
³³⁰ Divan-ı Ali Sokak, **Google Maps**, 2015, (çevrimiçi)

<https://www.google.com.tr/maps/@41.0082674,28.9681378,18z>, 17.01. 2015

³³¹ Jonathan Bardill, **Brickstamps of Constantinople**, New York, Oxford University Press. 2004, C.I, s.129

³³² Raymond Janin, **Constantinople Byzantine**, s. 208

büyük değildir.³³³ Sarnıçta sade, sepet biçimli sütun başlıkları ile impostlar bulunmaktadır, sütun başlıkları Binbirdirek Sarnıcı'ndakilerle benzer özellikler göstermektedir ve 500 yılı civarında yapılmıştır.³³⁴ Sarnıç 1934'da bir ev inşa edilirken ortaya çıkarılmıştır.³³⁵ Bu sarnıç Müller-Wiener'in haritasında sol üst köşede (Şekil 43) F7 olarak işaretlenmiştir.

Şekil 43. Çifte Saraylar Sarnıcı (F7), Müller-Wiener, 2001

Divan-ı Ali Sokağı ve çevresi zamanla değişime uğramış ve yerleşim alanları, turizm ve iş alanlarına dönüşmüştür. Bunun sonucu olarak günümüzde aynı sokakta alt katları lokanta ve kahve olarak kullanılan üç-dört katlı betonarme yapılar yer almaktadırlar. Bu yapılar arasında Medusa Cafe'nin (Kafar Han) altındabir sarnıç

³³³ Jonathan Bardill, *a.g.e.*, s.129

³³⁴ *A.e.* , Bardill Philoxenus Sarnıcının Binbirdirek Sarnıcı olmadığını belirtmektedir. Philoxenus Sarnıcı için Bkz., “The Palace of Lausus and Nearby Monuments in Constantinople: A Topographical Study”, *AJA* 101, No.1, Ocak 1997, s.80-83

³³⁵ *A.e.*

bulunmaktadır. Yukarıda, günümüze ait bir haritada Medusa Cafe'nin (Kafar Han) yeri görülmektedir. (Şekil 42)

Mamboury tarafından bulunan sarnıcın bir bölümü Kafar Han'ın altında bulunmaktadır. Bu sarnıçla ilgili bir çalışmada, Çifte Saraylar Sarnıcı olarak adı geçen sarnıcın büyük kısmının sokak ve karşı sıradaki binaların altında olup doğu köşesinin hanın inşası esnasında tahrip olduğu belirtilmiştir.³³⁶ “Yelken tonozlarla örtülü 12 bölümden meydana gelen yapı” Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmiştir.³³⁷ Dikdörtgen planlı olan sarnıcın bir köşesi pahlıdır.³³⁸ Sarnıçtaki başlıklar trapez şeklinde olup üzerlerinde sade impostlar bulunmaktadır.³³⁹ Yazıda sarnıcın beden duvarları ile tonozların su geçirmez sıva ile kaplı olduğu ve zeminin dolgudan dolayı yükseldiği de belirtilmiştir.

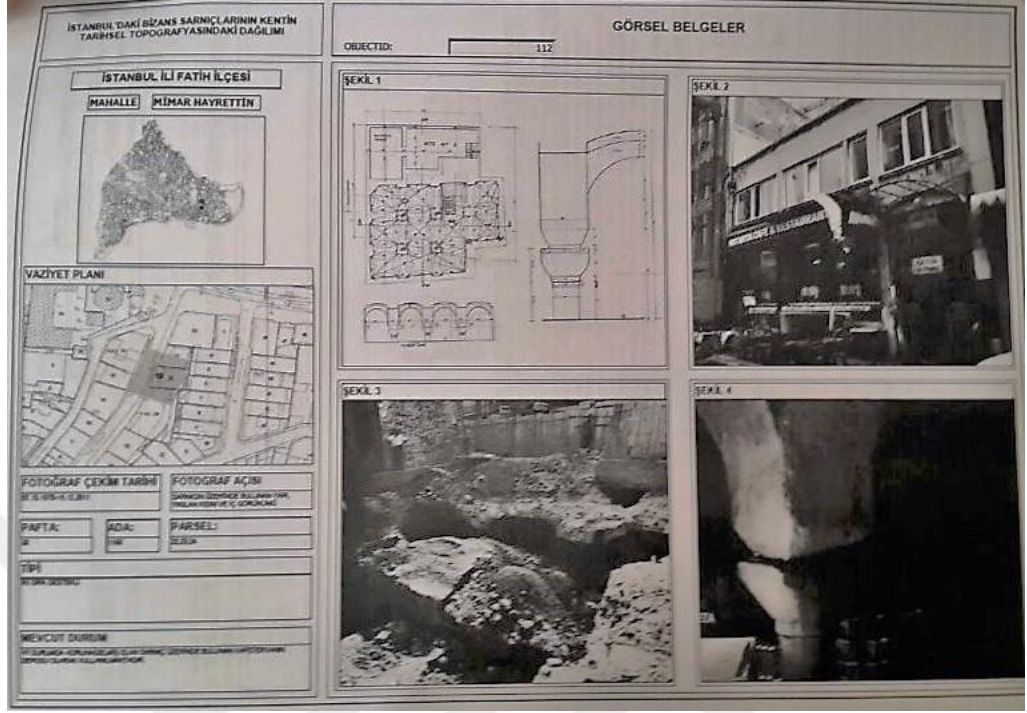
Günümüzde yolun ve farklı yapıların altında bölünmüş olan sarnıcın kalan kısmı yapı sahiplerinin kullanım tercihlerine göre değerlendirilmektedir. Sarnıcın su geçirmez sıvası çıkartılmış olup alttaki tuğlalar görülmektedir. Yapının bütünlüğünün bozulmuş olması ve üzerine inşaat yapılması nedeniyle sarnıcın dışarıdan seçilmesi mümkün değildir.

³³⁶ Kerim Altuğ, “İstanbul’da Bizans Sarnıçlarının Mimari Özellikleri ve Kentin Tarihsel Topografyasındaki Dağılımı”, **Doktora tezi**, İstanbul, İTÜ, Haziran 2013, s.364

³³⁷ **A.e.**

³³⁸ **A.e.**

³³⁹ **A.e.**

Şekil 44. Çifte Saraylar Sarıncı, Görsel Belgeler no. 112, Kerim Altuğ, 2013

Şekil 45. Çifte Saraylar Sarıncı üstündeki yapılar, Divan-i Ali Sok. No:16 Beyazıt, Fatih, 2015

2.2.5. Theodosius Forumu

Konumu ve Yapıları: Çemberlitaş'ta ikinci tepede bulunan bulunan Constantinus Forumu'ndan sonra üçüncü tepeye ve I. Theodosius (379-395) tarafından inşa edilen Theodosius Forumu'na (Forum Tauri) ulaşılmaktaydı. Günümüzde bu foruma ait zafer taklarından birinin kalıntıları Beyazıt Meydanı'nın ilerisinde, Simkeş Hanı'nın önündedir. Bu bölge aynı zamanda antik kentin **necropolis** alanının üzerinde yer almaktadır

Forumun kapsadığı alanla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Albrecht Berger'e göre forum küçüktü ve 55/55 metre büyüklüğündeydi, bulunan Zafer Takı doğudakiydi ve forumun eksedrası güneye bakmaktaydı.³⁴⁰ Kuban'ın çizimindeyse eksedra güneye doğru olup zafer takı batıdaki olarak işaretlenmiştir ve zafer taklarının konumlarının forumdan bağımsız olabileceği belirtilmiştir.³⁴¹ Cyril Mango'ya göre ise forum 120/100 metre büyüklüğündeydi.³⁴²

Matthews forumu bölgelerin sınırlarına göre tanımlamakta, boyutuna ve Theodosius Bazilikası'nın konumuna açıklık getirmektedir. Matthews'un Notitia'ya göre açıkladığı bölgelerin sınırları ve yapılarla ilgili yazısına göre Theodosius Bazilikası forumun güneyinde yer almaktadır. Yazıda VII. Bölgenin, Constantinus Forumu'ndan başlayarak Theodosius Forumu'na doğru uzandığı, Theodosius Forumu'nun kuzeyde kalan bölümünü ve Theodosius Sütunu ile oğullarının atlı heykellerini kapsadığı, VIII. bölgenin ise Constantinus Forumu'ndan başlayarak Theodosius Forumu'na doğru VII. Bölgenin karşısında yer aldığı ve forumun

³⁴⁰ Albrecht Berger, **Streets and Public Spaces in Constantinople**, ed., Alice-Mary Talbot, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2000, s.168

³⁴¹ Kuban, **a.g.e.**, s.95

³⁴² Berger, **a.g.e.**, s.168

güneyinde duran Theodosius Bazilika'sını kapsadığı belirtilmektedir.³⁴³ Ayrıca bazilikanın forum boyunca uzunlamasına yer aldığı ve boyutunun Cedrenus'a göre 240 x 84 adım (Roma) olduğu ve bunun 70 x 24 metreye tekabül ettiği de eklenmiştir.³⁴⁴

Janin, Theodosius Bazilikası'nın ölçüsünü 240 x 85 Roma adımından 80 x 28 metre olarak hesaplamıştır.³⁴⁵

Theodosius Forumu'nun Yapıları ve Değişimleri: Theodosius Forumu öncesinde aynı yerde I. Constantinus tarafından yapılmış bir plaza mevcuttu.³⁴⁶ ValensDönemi'nde, üçüncü tepede 372-373 yıllarında çok büyük bir **nymphaeum**'un yapımına başlanmış, çalışmalar I. Theodosius Dönemi'nde (379-395) devam etmiştir.³⁴⁷

I. Constantinus Dönemi'nde devlet görevlilerine ait villaların da yer aldığı bölgede³⁴⁸, I. Theodosius Dönemi'nde bir bazilika ve İmparator Theodosius'un heykeli ile heykelin doğusunda ve batısında oğulları Arcadius ve Honorius'un heykellerinin yer aldığı revaklarla çevrili bir forum inşa edilmiştir.³⁴⁹

³⁴³Thomas Matthews, "The Notitia Urbis Constantinopolitanae", **Two Romes, Rome and Constantinople in Late Antiquity**, Ed. Lucy Grieg v.d. Gavin Kelly, Oxford University Press, 2012, s. 106

³⁴⁴**A.e.**

³⁴⁵ Raymond Janin, **Constantinople Byzantine**, Institute Francais d'Etudes Byzantines, Paris 1950, s. 173

³⁴⁶ Bassett, **a.g.e.**, s. 209

³⁴⁷ Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası**, s.258; Notitia'da belirtilen nymphaeum X. Bölgede yer almaktadır.

³⁴⁸**A.e.**

³⁴⁹**A.e.**, s.263-264

Bu alanda, yapılardaki değişimler Müller-Wiener'e göre řu şekilde gelişmiştir: Forum 407 depremi ve 465 yangınında zarar görmüş, yangında forumda yer alan ve yeri bilinmeyen Theodosius Bazilikası yıkılarak yeniden yapılmıştır.³⁵⁰ 480 yılındaki depremde düşen Theodosius'un heykelinin yerine 506 yılında I. Anastasius'un heykeli yerleştirilmişse de, bu heykel daha sonra kaldırılmış, 557 yılında Arcadius'un heykeli düşmüştür.³⁵¹ Bu alanda daha önceden mevcut olan bir hamam 570 yılında onarılmıştır.³⁵² Latin Kuşatmasında Theodosius'un heykelinin kaidesi kırılmış, üzerindeki heykel eritilmiştir.³⁵³ Sütun XV. yüzyılda seyyahlar tarafından görülmüştür.³⁵⁴ Sütunun Fatih Devrinde eski sarayın bulunduğu alanda Angiolello tarafından 1477'de görüldüğünü ilave eden Müller-Wiener'e göre Beyazıt Camii, Medresesi ve İmareti de forumun bulunduğu alana inşa edilmiş, sütun 1517'de fırtınada düşmüş, sütundan kalanlar ise Beyazıt Hamamı'nın inşasında kullanılmıştır.³⁵⁵ Ayrıca yazar, bu alana ait sütunların Şehzade Camii'nin inşasında da kullanıldığını belirtmiştir.³⁵⁶

Müller-Wiener'in açıklamalarına göre forum oldukça büyük bir alanı kaplamaktaydı ve Theodosius'un sütunu eski sarayın bulunduğu alandaydı. Sütun Vavassore (1520) ve Hogenberg (1572) çizimlerinde Eski Sarayı çevreleyen birinci sur ile ikinci surun arasında yer almaktadır.

³⁵⁰ A.e.

³⁵¹ A.e.

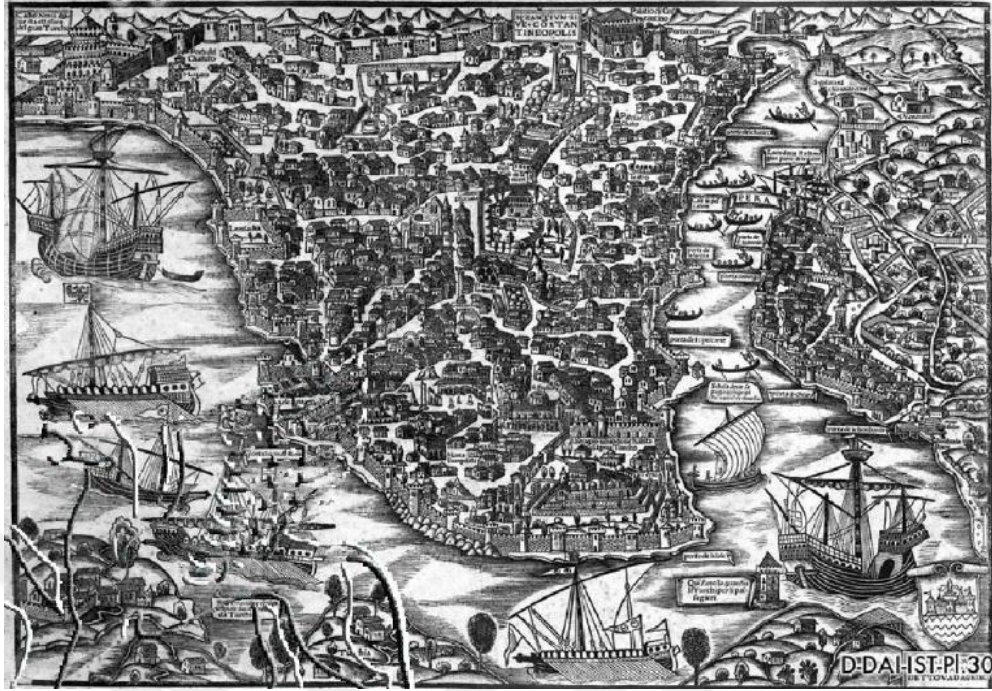
³⁵² A.e.

³⁵³ A.e.

³⁵⁴ A.e.

³⁵⁵ A.e.

³⁵⁶ A.e.

Şekil 46. Vavassore, Constantinopolis, 1520, D-DAI-IST-PI.30, Arachne 2006

Eski Saray Alanı ve Çevresindeki Surlara Göre Theodosius Sütunu’nun

Konumu: II. Mehmet, İstanbul’u aldıktan sonra yaptırdığı ilk saray olan Eski Saray’ın çevresinde çift sur yer almaktaydı. Sarayın alanı batıda Diaconissa Kilisesi’nin doğusu ile doğuda Macros Embolos, kuzeyde Süleymaniye Camii arkasındaki set ile güneyde Mese ile sınırlanmaktaydı.³⁵⁷

Bizans Devri’nde, II. Mehmet’in sarayının bulunduğu alanda, Leo I’in sarayı yer almaktaydı.³⁵⁸ Teraslı yapılarıyla forumun bulunduğu alan Marmara’ya hâkim konumdaydı.³⁵⁹ Forumun kuzey tarafındaki yapılar arasında daha önceleri

³⁵⁷ Berger, “Streets and Public Spaces in Constantinople”, s. 167

³⁵⁸ Kuban, **a.g.e.**, 94

³⁵⁹ **A.e.**, 92

Severus Tapınağı ve Sarayı ile Severus döneminden içinde **idoller**'in bulunduğu dört adet yapı bulunmaktaydı.³⁶⁰

Theodosius Forumu'nun kapladığı alanın büyüklüğü üzerinde farklı görüşler bulunsa da arkeolojik öneme sahip alan Beyazıt Meydanı'nı ve bu meydanın çevresini kapsamaktadır. Osmanlı Devrinde Beyazıt Külliyesi'nin bu alanda yer almasıyla forumun yapı taşları külliyeğe ait yapılarda kullanılmıştır. Beyazıt Hamamı ile Medresesi arasında kalan İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi gibi sonradan yapılmış olan betonarme yapılar sit alanı üzerinde kalmaktadırlar. Ordu Caddesi'nin aşağıya alınmasıyla Beyazıt Hamamı'nın temel duvarlarının üzerinde Theodosius Sütunu'na ait yapı taşları ortaya çıkmıştır. İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü'nün çevresindeki alan aynı zamanda Antik Bizantion **necropolisi**'nin bir parçasıdır.

Son zamanlarda yapılan bir araştırmada, II. Mehmet'in sarayının (Eski Saray) bulunduğu İstanbul Üniversitesi Merkez Binası'nın bahçesi ve çevresindeki Bizans ve Osmanlı eserlerinin tarihlendirilmeleri ve tanımlanmaları yapılmıştır. Bu çalışmada bölgenin Bizans ve Osmanlı Dönemleri'ndeki değişimine de yer verilmiştir.³⁶¹ Aynı yazıda sarayın etrafında iç içe iki sur duvarı olduğu, Merkez Binası'nın etrafındaki çevre duvarlarının ise Eski Saray'ın iç avlu duvarlarıyla “örtüştüğü”³⁶² belirtilmiştir. Araştırmada, **nymphaeum**'un II. Beyazıt Hamamı'nın kuzey doğusundaki kavisli duvar parçasının olduğu alanda da aranmış olduğuna değinilmiştir.³⁶³ Nymphaeum'un bulunduğu X. Bölge, IX. ya da VIII. Bölge'nin

³⁶⁰ **A.e.** , 94

³⁶¹ Ayşe Denknalbant Çobanoğlu, v.d. , **a.g.e.** , s.38

³⁶² Ayşe Denknalbant Çobanoğlu, v.d. , **a.g.e.** , s.38

³⁶³ **A.e.** , s.5

kuzeyindeydi, güneyinde geniş bir caddeyle vardı, alanı bol ve diğerlerine göre düzdü.³⁶⁴

Theodosius Forumu’nda Yer Alan Heykeller: Forum Theodosius ve burada bulunan heykellerin anlatımı Patria’ya göre aşağıdaki gibidir:

“Tauros’da Büyük Theodosius’un heykeli vardır. İlk yapıldığında gümüşlendi. Orada diğer eyaletlerden misafirleri kabul ederlerdi. Alonitzi adıyla bilinen yerde antikiteden saraylar ve bir Roma misafir evi vardı. Theodosius’un heykeli geniş bir sütunun üzerinde duruyordu. Ayrıca oğullarının heykelleri de dikilmişti; batıya doğru oğlu Honorius’un heykeli taş bir kemerin üzerinde durmakta ve doğuya doğru Oğlu Arcadius’un heykeli taş bir kemerin üzerinde durmaktaydı... Forumun ortasında bir atlı heykeli vardır bazıları bunun Navi’ni oğlu Joshua olduğunu iddia ederler. Diğerleri Bellerophon olduğunu söylerler. Büyük Antakya’dan getirilmişti. Atlı heykelin kaidesi oyma taştan yapılmıştır ve Rusların şehri kuşatmasından önceki son dakikalardan sahneler taşımaktadır.”³⁶⁵

Rodoslu Konstantin ise atlı heykeli tanımlarken bu bronz heykelin Arcadius tarafından babasının zaferlerinin şerefine diktirilmiş olduğunu ve Theodosius’un İskitleri Trakya’dan sürdükten sonra dönüşünün canlandırıldığını ifade etmektedir.³⁶⁶

“Binici gururla sağ elini başarıları doğrultusunda İskitlerin ve Barbarların öldürülmesinin betimlendiği geniş sütuna doğru uzatmaktaydı.”³⁶⁷

Kedrenos I’e göre, “Yukarıdaki bölgedeki binici heykeli Büyük Theodosius’dur, elini şehire ve sütunda yazılı olan başarılarla doğru uzatmaktadır.”³⁶⁸

³⁶⁴ Matthews, **a.g.e.**, s.108

³⁶⁵ Bassett, **a.g.e.**, s. 209 (Alıntının aslı İngilizcedir)

³⁶⁶ **A.e.**

³⁶⁷ **A.e.**(Alıntının aslı İngilizcedir)

³⁶⁸ **A.e.**(Alıntının aslı İngilizcedir)

Theodosius Forumu öncesinde de aynı yerde I. Constantinus tarafından yapılmış bir plaza mevcut olup forum 386'dan sonra I. Theodosius tarafından geliştirilmiş ve anıtsal sütun dikilmiştir.³⁶⁹ Atlı heykel ise meydana 394'de ilave edilmiştir.³⁷⁰

Önceleri Theodosius'un anıtsal sütunun üzerindeki heykelinin atlı olduğu ileri sürüldüyse de Reinach sütunun üzerindeki heykelin düşmesinden çok sonra da atlı heykelin mermer bir kaide üzerinde durduğunu ispatlamıştır.³⁷¹

Günümüzde üzerlerinde asker kabartmaları bulunan bir parça Beyazıt Hamamı Müzesi'nde sergilenmektedir. Üzerinde on bir askerin bulunduğu bu parça hamamın güney-doğu temelinde bulunmuştur.³⁷² (şekil 129) Temelin güneybatısında bulunan asker kabartmaları halen yerindedir. (şekil 128) Hamamın inşasında kullanılan devşirme taşlar ve parapetler de aynı müzede bulunmaktadır.

Arkeolojik Kazılar ve Foruma ait Yapıtaşları: 1927-28 yıllarında Simkeş Hanı'nda D. Talbot-Rice'in yaptığı kazılarda Zafer Takı'na ait kalıntılar bulunmuş, 1943-47 arasında yolun kuzeyinde İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi inşa edilmiştir. 1958 yılında ise Ordu Caddesi genişletilmiş ve seviyesi aşağı indirilmiş; bu dönemde ortaya çıkan yeni kalıntılar kısmen dozerlerle yok edilmiş, alanın güneyinde bulunan yapılar sonradan yapılan inşaatların altında kalmıştır.³⁷³ İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakülteleri Binası temel kazılarında ve İstanbul Üniversitesi Merkez Binası ile Süleymaniye arasında inşa edilen ek binaların bulunduğu alanda 1943-47 yılları arasında antik Byzantium **necropolis'i**'ne

³⁶⁹ A.e. , s.211

³⁷⁰ A.e. , s.212

³⁷¹ A.e. , s. 210

³⁷² Müller-Wiener, a.g.e. , s.265

³⁷³ Müller-Wiener, a.g.e. , s. 264

ait yüzün üzerinde mezar steli bulunmuştur.³⁷⁴ Burada ayrıca dikdörtgen planlı, beşik tonozlu IV-V. yüzyıla ait **hypogeum**'lar da ortaya çıkarılmıştır.³⁷⁵ Fen ve Edebiyat Fakültesi temel kazılarında ise Arcadius'a ait olduğu düşünülen bir baş³⁷⁶ ve üç adet bazilikaya ait kalıntılar bulunmuştur.³⁷⁷ Bazilikalardan birine ait vaiz kürsüsü Aya Sofya Müzesi'nin bahçesinde, fotoğrafı ise İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Arkeoloji Müzesi'nde, Beyazıt'ta bulunmuş olan eserler arasında üzerinde boğaya saldıran aslanların bulunduğu bir friz ile bir erkek heykeli gövdesi bulunmaktadır. Forum Theodosius çevresindeki buluntular Müller Wiener'in haritası ve açıklamalarına göre aşağıdaki gibidir:

“ A. Theodosius Kemerinin kaidesi...

B. A kemeriyle iki taraflı avlulu bir yapının üç paralel stilobat çizgisi ile bağlanmış kalıntıları. Batıya doğru kıvrılan, Beyazıt Hamamına doğru sıralanan sütunlar ya da paye sıraları (1943-1973 arası)

C. Bir sarnıç ile birlikte 4-6 yüzyılın kazı kalıntıları...

D. Forumun güney terasındaki mekân sisteminin yapı kalıntıları...

E. 1953 yılında (E. Mamboury tarafından saptanan yapı kalıntıları) Mese'den gelen bir kanal sistemi olmalı... Bu sistem büyük bir olasılıkla forumun güneyindeki teraslarına ait bir sarnıcı içermektedir...

F. 1957 yılındaki kazı çalışmalarında kanalizasyon çukurlarında ortaya çıkartılan yapı kalıntıları... kuzeydoğu bağlantısı olan ve bulunduğu sikkeye göre 1203 yılından kalan tuğla duvarlar...

³⁷⁴ Neziha Başgelen, **İstanbul Tarihi Yarımada ve Arkeoloji 1860-1960**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007, s.10

³⁷⁵ Ayşe Denkalbant Çobanoğlu, v.d. , “İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü'nde Bulunan Taş Eserler”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 2016, Sayı 25, s. 4

³⁷⁶ Neziha Başgelen, **a.g.e.**, s.16

³⁷⁷ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.72

Theodosius Zafer Takı: Konumu ve Yapısı: Theodosius Forumu'na ait Zafer Takı'nın kalıntıları 1928 yılında D. Talbot-Rice tarafından ortaya çıkartıldıklarında Simkeş Hanı'nın avlusunda yer almaktaydılar.

Şekil 48. Constantinople, David Talbot-Rice, Forum of Theodosius, Excav 1928, BEMA-RB-RICE-22022

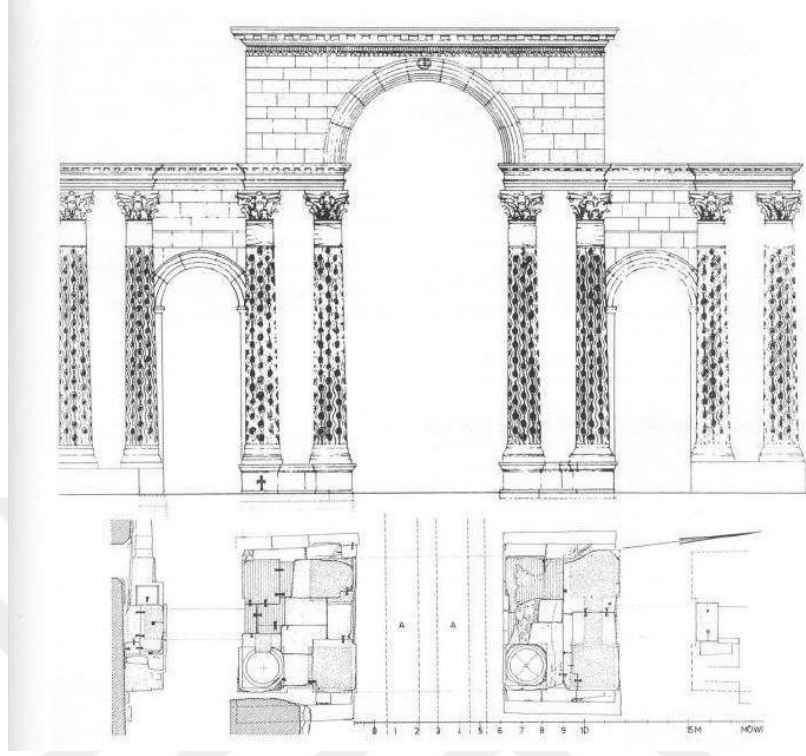
Şekil 49. Constantinople, David Talbot-Rice, Forum of Theodosius, Excav 1928, BEMA-RB-RICE, 20020 ve 21021

Şekil 50. Constantinople, David Talbot-Rice, Forum of Theodosius, Excav 1928, BEMA-RB-RICE, 32032

Talbot-Rice Arşivi'ne ait bu fotoğraflar kazı esnasında yapı taşlarının bulunduğu yer ve durumlarını göstermektedir. Zafer Takı'nın çizimi ise Naumann tarafından yapılmıştır. Bu çizime göre ortada yüksekte büyük bir taç kemer ve bu kemerin iki yanında daha alçakta daha küçük kemerler yer almaktadır. Bu kemerler dikdörtgen kaideler üzerinde bulunan budak ya da dal şekilli olarak tanımlanan³⁸⁰ dörtlü sütunlar tarafından taşınmaktadırlar. Günümüzde yol kenarında iki adet dikdörtgen kaide ve birinin üzerinde dörtlü sütunlar bulunmaktadır.

³⁸⁰ Müller-Wiener-, **a.g.e.**, s.263

Şekil 51. Naumann, Theodosius Zafer Takı Restitüsyonu, Müller-Wiener, 2001, s. 263

Zafer Takı'na ait kalıntıların tamamlanmasıyla ilgili Müller-Wiener şunları yazmıştır, “iki yan geçit orta geçide oranla daha az derin olduğundan belki de yukarıdaki çizimde görüldüğü gibi iki taraflı sütun çiftleri olarak tamamlanmalıydı.”³⁸¹

Zafer Takının Çevresinde Değişimler: Zafer takına ait dörtlü sütunlar yakın bir zamana kadar yaya yolunun iki yanında aynı kotta yer almaktaydı. Yaya yolu aynı güzergâhtan geçen Mese'nin üzerinden devam etmektedir. Daha sonra yaya yolu kademelendirilmiş, Simkeş Hanı tarafına doğru birkaç basamakla aşağıya bağlantı yapılmıştır. Bu düzenleme ile yolun iki yanında yer alan yapıtaşları ile yaya yolunun oluşturduğu geçit görünümü ortadan kalkmıştır.

³⁸¹ A.e.

Şekil 52. Theodosius Zafer Takı, C. Mango, 1981, s. 52

Şekil 53. Theodosius Zafer Takı, 2016

Dikdörtgen kaidenin biri kaldırımın üst seviyesinde kalmıştır, diğer dikdörtgen kaide ise alt kademede, dükkânların ve dışarıda sergiledikleri eşyaların arasında bulunmaktadır. Kalıntıların bir bölümü ise yer yer tarihi alana taşmış olan yaya yolunun kenarındadır ve yeterince korunamamaktadır.

Önceki yapılanmada yaya yolunun iki tarafında olduğu kolaylıkla anlaşılan sütunlardan günümüzde üst kotta bulunanlar ön plandadır. Alt kademede daha önce kaidenin üzerinde bulunan sütunlar (şekil 52) ise yerlerinde değildir. Sütunlara ait bazı parçalar ve sütun başlıkları yol kenarındadır. Alt kademede bulunan kaidenin etrafındaki dükkânlar kuzey kanadı yıkılmış olan Simkeş Hanı'na ait bir duvar parçasının devamında yapılanmıştır.

Bu alanın devamında bulunan bir grup yapı taşı ve temeller Simkeş Hanı'nın yanındaki arsada kalmıştır. Arsayı çevreleyen metal perde üzerindeki bir levhada inşaat arazisi yazısı bulunmaktaydı. Bu alandaki faaliyetlerle ilgili 2013 tarihli bir gazete haberinde, “Simkeşhane Binası tarafında yapılan bir çalışma esnasında temelde bulunan bazı taşların yerinden çıkarılarak rastgele yol kenarına bırakıldıkları”³⁸² belirtilmektedir. Bir bekçi kulübesinin ve bazı temellerin bulunduğu arsa son zamanda zeminine kısmen taş döşenerek park haline getirilmiş, etrafındaki metal perde kaldırılmış ve kaldırımda bulunan bir kısım tarihi yapıtaşları park alanına alınmıştır.

Özetle Theodosius Zafer Takı ve çevresinde yaya yolu zamanla tarihi yapı taşlarının bulunduğu alana taşmış ve sonradan kademelendirilerek Simkeş Hanı'nın giriş terasının altında oluşturulan dükkânlara bağlantı yapılmıştır. Bu değişimlerin sonucu olarak tarihi alan daha önceleri yaya yolunun iki yanında yer alırken bu sınır ortadan kalkmıştır. Yapı taşlarının bir kısmına ait temeller arkada metal perde ile çevrili arsada kalmışken yakın bir zamanda bu bölüm park olarak açılmış ve yapı

³⁸² Ömer Erbil, **Radikal**, 22.02.2013, (Çevrimiçi)

taşlarının bir kısmı bu alana taşınmıştır. Bu örnekte görüldüğü gibi İstanbul'da yolların genişletilmesi gibi belirgin değişimlerin dışında zaman içinde yavaş yavaş oluşan değişimler de yapı bütünlüğünde kayıplara yol açmaktadır. Bu da arkeolojik alanlarda bulunan yapıların koruma sınırlarının tanımlanması ve bu sınırlara sonradan müdahale edilmemesi gerektiğini göstermektedir.

Fen ve Edebiyat Fakültesi Binalarının Bulunduğu Alandaki Yapılar:

Theodosius Zafer Takı civarındaki yapıtaşlarının yolun karşısında bulunan B yapısı ile bağlantısı kısmen yol altındadır. (Şekil 47) Yolun kuzeyinde Beyazıt Hamamı, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ile İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi yer almaktadır. Aşağıda tanımlanmış olan B noktası ve civarındaki kalıntılar Beyazıt Hamamı ile Merkez Kütüphane arasındadır.

“B. A kemeriyle iki taraflı avlulu bir yapının üç paralel stilobat çizgisi ile bağlanmış kalıntıları. Batıya doğru kıvrılan, Beyazıt Hamamı'na doğru sıralanan sütunlar ya da paye sıraları (1943-1973 arası)”³⁸³

Fen ve Edebiyat Fakültesi binasının bulunduğu yerde ise üç adet kilise ve bir sarnıç bulunmuşsa da bu yapılar yıkılmıştır. A, B ve C kiliseleri olarak adlandırılan bu kiliseler 1942 yılında Zeynep Hanım Konağı'nın yanması ve 1943'de fakülte inşasının başlaması ile ortaya çıkarılmıştır.³⁸⁴ 1971'de fakülte bahçesinin kuzeyinde bir kilise daha bulunmuştur.³⁸⁵ Bu kiliseye ait kalıntılar Kuyucu Murat Paşa Medresesi'nin batısındadır.

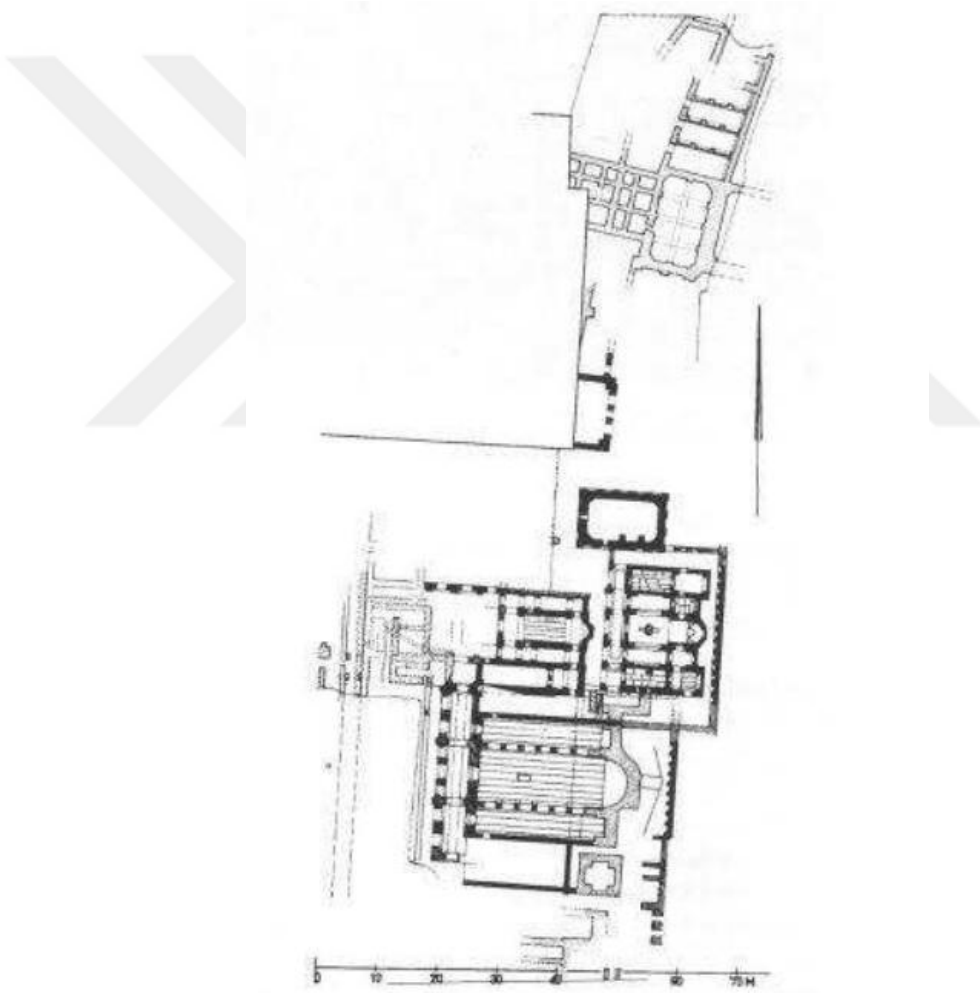
³⁸³ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.260-261

³⁸⁴ **A.e.**, s.72

³⁸⁵ **A.e.**

Fen ve Edebiyat Fakültesi'nin bulunduğu yerde ortaya çıkarılan kiliselere ait planın açıklamasında altta kilise A, ortada sağda kilise B ve ortada solda kilise C'nin yer aldığı, yukarıdaki yapının ise bir sarnıca ait olduğu belirtilmektedir.³⁸⁶

Yukarıda tarif edilen alana ait bir kısım yapıtaşları halen Beyazıt Hamamı ilerisindeki kaldırımında bulunmaktadır.

Şekil 54. Beyazıt, Kiliseler, MüllerWiener, 2001, s. 72

³⁸⁶ A.e.

Theodosius Forumu'nun Deniz Tarafında Alt Yapılar: Theodosius Forumu'nun deniz tarafında kalan alana 1950 öncesinde çoğunlukla ahşap olan yapıların yerine daha sonra betonarme yapılar inşa edilmiştir. İş hanı, otel gibi kullanılan bu yapıların bir kısmı Geç Roma ve Bizans altyapılarının üzerinde bulunmaktadır. Günümüzde bu civarda bir villanın **hypocaust** yapısı ile tonozlu yapılar yer almaktadırlar. Star İşhanı altında bulunan bu yapı 2006 ortaya çıkarılmıştır. Bu yapıların VI. yüzyılda yenilenmiş olan Geç Roma Malikânelerine ait olduğu düşünülmektedir.³⁸⁷

Bu yapılara zafer takının temellerinin bulunduğu arsanın yanından yukarıya doğru devam ederek ulaşmak mümkündür. Yapılar Gedik Paşa Camii'ne doğru uzanan bir alanda yer almaktadır. Bunlardan bir kısmı Soğanağa İşhanı (Star İş Hanı arkası), Antik Otel gibi yapıların altında bulunmaktadır.

2.2.6. Philadelphion ve Capitolium

Konumları ve Yapıları: Mese, Theodosius Forumu'ndan sonra Philadelphion'da ikiye ayrılmaktaydı. Kuzeydeki kolu Havariyun Kilisesine ve Edirnekapı'ya, güneydeki kolu ise Arcadius Forumu'ndan geçerek Yedikule'ye uzanmaktaydı. İmparatorların zafer dönüşlerinde kullandıkları güzergâh Exokionion, Xerolophos, Bovis Forumu, Capitolium, Philadelphion ve Theodosius Forumu'nu (Forum Tauri) takip ettiği için Philadelphion Theodosius Forumu'nun batısında aranmaktadır.³⁸⁸ Philadelphion Mese'nin porfir sütunlar ve heykellerle süslenmiş

³⁸⁷Ferudun Özgümüş, “İstanbul’da Bulunan Bazı Bizans Kalıntıları, **Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu**, 2011, (çevrimiçi)

<http://sgsymposium.ku.edu.tr/symposium/ferudunozgumus>, 05.06.2016

³⁸⁸ Janin, **a.g.e.**, s. 172

uzantısında yer almaktaydı.³⁸⁹ Philadelphion'un batısında yer alan Capitolium, Janin'e göre Mese'nin kuzeyindeydi.³⁹⁰

Notitia'da Capitolium'un VIII. Bölgede yer aldığı belirtilmiştir, bu bölgede, “Constantinus Forumu'nun bir kısmı, boğaya kadar olan sol taraftaki sütun dizisi, Theodosius Bazilikası, Capitolium, sokak yirmi bir, ev yüz sekiz, daha büyük (**greater- maiores**) sütun dizileri beş, özel hamam on, özel fırın beş, basamak beş, et pazarı iki...” bulunmaktadır.³⁹¹

VIII Bölge, Constantinus Forumu'ndan Theodosius Forumu'na kadar Mese boyunca VII. Bölgenin karşısından devam etmekteydi; Theodosius Bazilikası da VIII Bölge'de, güneydeydi.³⁹² Constantinus Forumu'ndan batıya doğru devam ederek Theodosius Forumu'na ulaşan VIII Bölge, X ve IX. Bölgelerin arasına doğru uzanıyordu.³⁹³ VIII. Bölgenin uzantısı ve Capitolium'un yeri ile ilgili kazılarla elde edilecek verilere ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Capitolium Roma'da olduğu gibi Jüpiter, Juno ve Minerva üçlüsünün bulunduğu bir tapınağın varlığına işaret etse de buradaki tapınakta 407 senesinde düşen bir haçın bulunduğu bilinmektedir.³⁹⁴ Bu yapının üç tarafında eksedralar yer almaktaydı.³⁹⁵

³⁸⁹ Bassett, **a.g.e.**, s.31

³⁹⁰ Janin, **a.g.e.**, s. 172

³⁹¹ Matthews, **a.g.e.**, s. 92

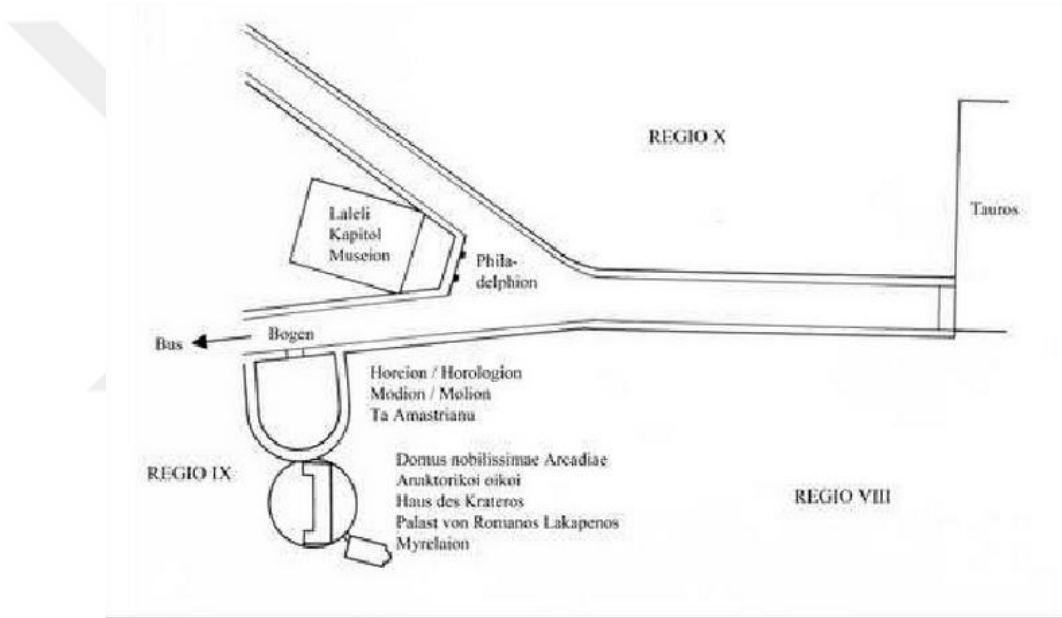
³⁹² Thomas Matthews, **a.g.e.**, s. 106

³⁹³ **A.e.**, s.108- 109

³⁹⁴ Cyril Mango, “The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate”, **DOAKS 54**, s.177; Raymond Janin, **a.g.e.**, s.172

³⁹⁵ Cyril Mango, **a.g.e.**, s. 177; Janin **a.g.e.**, s. 172

Philadelphion’da Constantinus’un icraatlarının betimlendiği bir sütun üzerinde değerli taşlarla süslü bir haç ile Tetrark heykelleri vardı.³⁹⁶ Philadelphion’un kuzeyinde kemerin olduğu yerde Carus tarafından yapılan bir kapı olduğu da söylenmekteydi.³⁹⁷ Tetrark Heykelleri ikili gruplar halinde, Philadelphion’un batı girişindeki sütunların yan tarafındaydı.³⁹⁸ Latin İstilasında Venedik’e götürülmüş olan Tetrark Heykelleri’ne ait bir ayak parçası Naumann ve Nezih Fıratlı tarafından Mese’nin güneyinde olan Myrelaion Kilisesi yakınında bulunmuştur.³⁹⁹

Şekil 55. Rotunda yerleşim planı (Capitolium ve güneyinde yer alan yapılar), Niewöhner, 2010, s. 412

³⁹⁶ Albrecht Berger, **Accounts of Medieval Constantinople: The Patria**, London, Harvard University Press 2013, II-50, s. 85

³⁹⁷ **A.e.**, II-48, s. 85

³⁹⁸ Bassett, **a.g.e.**, s. 242

³⁹⁹ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 267

2.2.6.1. Rotunda ve Myrelaion Kilisesi

Konumları ve Yapıları: Patria'ya göre Mese'nin güneyinde Theodosius Forumu ile Amastrianon arasında yapı kompleksleri de bulunmaktaydı.⁴⁰⁰ Theodosius Limanı civarında tahıl ambarları mevcuttu.⁴⁰¹ Modion olarak adlandırılan ve Philadelphion ile Theodosius Forumu arasında bulunan bir yapının yakınında da bir tahıl ambarı bulunmaktaydı.⁴⁰² Modion tahıl ölçümü için kullanılmaktaydı.⁴⁰³ Theodosius Forumu ile Amastrianon arasında tahıl ambarlarına yakın bir konumda olan fırınlar ("lüks bir ev" olan Myrelaion'un yakınında yer almaktaydı.)⁴⁰⁴ Myrelaion, X. yüzyılda Romanos Lekapenos tarafından dini bir vakfa dönüştürülmüştü.⁴⁰⁵ Bu vakıf fakirleri beslemekteydi ve Lekapenos, mezarı başında fakirlere günde 30,000 somun ekmek dağıtılmasını vasiyet etmişti.⁴⁰⁶ Lekapenos kendi sarayını inşa ettikten sonra vakıf "kendi Myrelaion'unda" yer almıştır.⁴⁰⁷

Myrelaion Kilisesi (Mesih Paşa Camii)ve **rotunda** (merkezi yapı) Ordu Caddesi'nin güneyinde bulunan Laleli Caddesi'nin devamında, Şair Haşmet Sokağı ile Mesih Paşa Caddesi'nin çevrelediği alanda yer almaktadır. Mesih Paşa Camii, alt katında yer alan mezar şapeli nedeniyle Bodrum Camii olarak da adlandırılmıştır.

⁴⁰⁰ Paul Magdalino, **Studies on the History and Topography of Byzantine Constantinople**, Ashgate, 2007, s.23

⁴⁰¹ **A.e.**, s. 24

⁴⁰² **A.e.**

⁴⁰³ **A.e.**

⁴⁰⁴ **A.e.**

⁴⁰⁵ **A.e.**, s.25

⁴⁰⁶ **A.e.**

⁴⁰⁷ **A.e.**

Myrelaion Kilisesi, yakınında yer alan sarayın mezar kilisesi olarak 920 senesinde inşa edilmiştir.⁴⁰⁸ Planı Yunan Haçı şeklindedir. Caminin batısında bir **rotunda** (merkezi yapı) ve bu yapının üzerinde de saray yapısı bulunmaktaydı. **Rotunda** ilk yapıldığında üzeri kubbeyeyle örtülü büyük bir yapı olup bu yapıdan günümüze kuzey ve güneyde sütunlarla ulaşılan kapılarının bulunduğu altyapı kalmıştır.⁴⁰⁹ Sarayda İmparator Romanos Lekapenos (919-944) tarafından bir kadınlar manastırı kurulmuştur.⁴¹⁰ **Rotunda** sarayın inşasıyla sarnıç olarak kullanılmıştır. Constantinus Copronymus (740-775) tarafından burada yer alan manastırın isminin değiştirilmiş olması manastırın inşa tarihinin daha eski olabileceğini göstermektedir.⁴¹¹ Myrelaion'da Lekapenos'un eşi Teodora ve oğlu ile Lekapenos'un kızının mezarı yer almaktadır.⁴¹² Manastıra, MamasManastırı'ndan üç **sarkofagi** nakledilmiştir, bunlardan biri imparator Mauris ve çocuklarına aittir.⁴¹³ Lekapenos'un mezarı da 948'de aynı yere getirilmiştir.⁴¹⁴ Kilise, 1203 senesinde, Mese ve Eleutherios Limanı arasındaki yangından etkilenmiş, XIII. yüzyılda manastırla birlikte yeniden yapılmıştır.⁴¹⁵

⁴⁰⁸ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.103

⁴⁰⁹ **A.e.**, s.240

⁴¹⁰ **A.e.**

⁴¹¹ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.103.; Alexander van Millingen, v.d. , **Byzantine Churches in Constantinople** Their History and Architecture, Gutenberg e-book Byzantine Churches, Bryan Ness, Turgut Dinçer, 2009, s. 197 (Çevrimiçi)

“http://www.gutenberg.org/files/29077/29077-h/29077-h.htm#Page_35”, 26.07. 2016

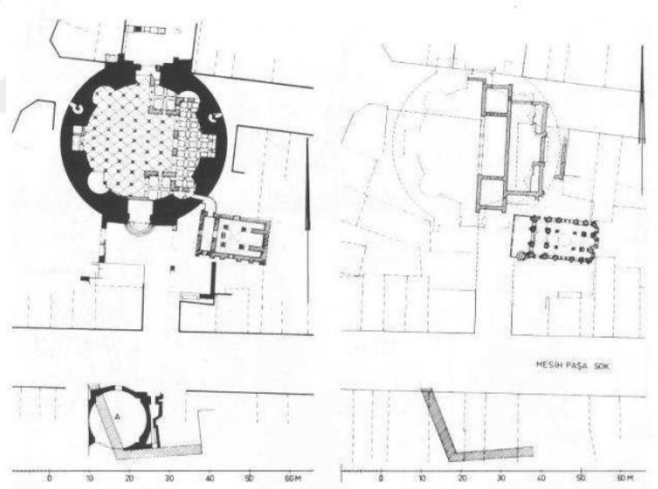
⁴¹² Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 103

⁴¹³ Alexander van Millingen, **a.g.e.**, s.197

⁴¹⁴ **A.e.**

⁴¹⁵ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 103

Kazılara Göre Myrelaion Kilisesi ve Çevresi: Bu alanda ilk kazılar Talbot Rice ve Macridy tarafından 1930 yılında yapılmıştır.⁴¹⁶ 1965 yılında Striker ve daha sonra Naumann tarafından kazılara devam edilmiştir.⁴¹⁷ Aşağıda yer alan planda, Myrelaion Kilisesi ve çevresindeki yapılar görülmektedir. Bu yapılardan Mesih Paşa Caddesi'nin güneyinde bulunan küçük **rotunda** (merkezi yapı) günümüze ulaşmamıştır. Planın açıklamalarında V. yüzyıla ait bölümlerin siyah, X. yüzyıl yüzyıla ait bölümlerin sık taranmış, daha sonraki yıllara ait bölümlerin ise seyrek taranmış olduğu belirtilmiştir. Yolun hemen kuzeyinde bulunan dikdörtgen yapı Mesih Paşa Camii'dir. İlerisindeki büyük bir dairesel yapı olan **rotunda** sonradan sarayın sarnıcı olarak kullanılan yapıya aittir. Soldaki plan caminin bodrum katını ve sarnıcı göstermekte, sağdaki plan ise caminin üst katından geçmektedir. Sağdaki planda, **rotunda**'nın üzerinde yer alan seyrek taranmış yapı ise saray yapısını göstermektedir.⁴¹⁸

Şekil 56. Myrelaion Kilisesi, Rotunda ve üstte saray yapısı, Müller-Wiener, 2001, s.106

⁴¹⁶ A.e., s.105

⁴¹⁷ A.e.

⁴¹⁸ Müller-Wiener, a.g.e., s. 106; Millingen, a.g.e., s. 197, Millingen'e göre manastırı Lekapenos onartmıştır.

Myrelaion Kilisesi ve Rotunda Çevresindeki Değişimler: Osmanlı Devrinde Myrelaion Kilisesi Mesih Paşa tarafından 1501-1502’de camiye dönüştürülerek bir vakıf kurulmuştur.⁴¹⁹ Kilisenin orta ve kuzey apsisinde pencereler açılmış, bazı pencereler kapatılmış, minare eklenmiştir.⁴²⁰ 1784 ve 1912 yıllarında yangın geçiren yapı bir süre harabe olarak kaldıktan sonra yeniden restore edilmiştir.⁴²¹ Caminin çevresi yangın mahalli olarak parsellenerek yapılarla kuşatılmıştır.

Şekil 57. Paspates, Mesih Paşa Camii, Süleyman Kırımtayif, 2001, s. 32

⁴¹⁹ Süleyman Kırımtayif, **Converted Byzantine Churches in Istanbul**, İstanbul, Ege Yayınları, 2001, s.33

⁴²⁰ A.e.

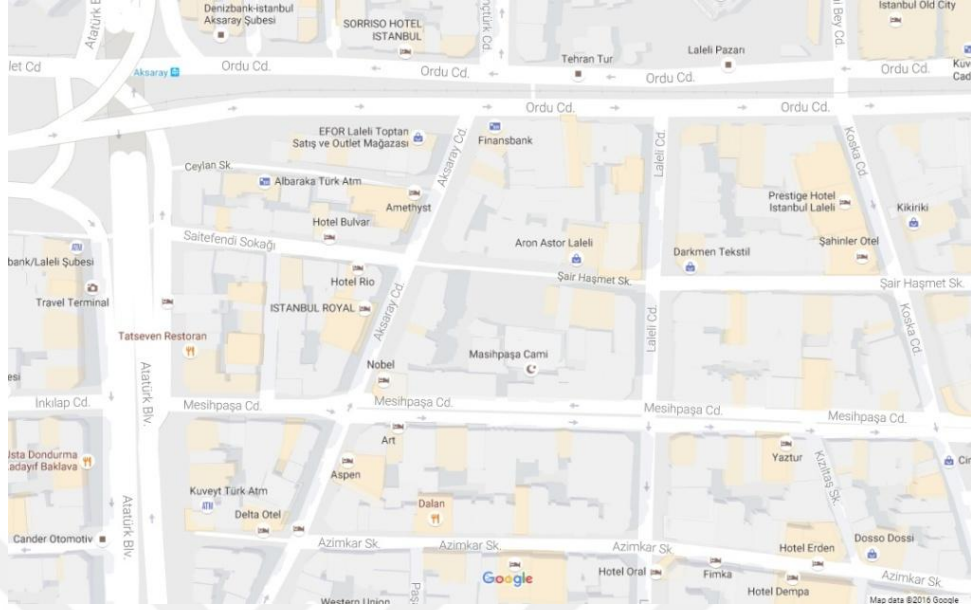
⁴²¹ A.e.

Aşağıda yer alan 25 Temmuz 1328/ 7 Ağustos 1912 tarihli Fatih-Aksaray Harik Mahalli Haritası üzerinde kırmızı ile daha sonraki bir tarihte yapılan düzenleme görülmektedir. Caminin güneyindeki yol (siyah çizili) açılı olarak caminin önüne kadar gelmektedir. Plan üzerinde kırmızı ile işaretlenen parsellere göre planlanan yol ise daha güneyde ve düzdür. Bu şekilde adını vermiş olduğu yol üzerinde yer alan cami, yolun düzleştirilerek güneye çekilmesiyle yoldan uzaklaşmıştır.

Şekil 58. Fatih- Aksaray harik mahalli haritası, 1328/1912, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 004718.pdf

Plan, bir başka haritada (Şekil 59) tekrar değiştirilerek içeriye, Mesih Paşa Camii'ne doğru kıvrılan yolun ucu kapatılmıştır. Yolun kapatıldığı setin kuzeyinde yer alan **rotunda** haritada çizilerek, Bizans Sarnıcı olarak işaretlenmiştir. Bu şekilde caminin çevresinin günümüzdeki planı oluşmuştur.

Şekil 60. Mesih Ali Paşa Camii, Google maps, 2016

Caminin ilerisinde bulunan **rotunda**'nın üzeri yakın bir zamanda betonla örtülmüş, yapı üzerinde bir teras oluşturulmuştur. Bu teras oluşturulmadan önce **rotunda**'nın üzerinde bulunan sarayın izi seçilebilmekteydi.⁴²² Yapının güneyindeki merdivenler ise otopark inşası esnasında yok edilmiştir.⁴²³ Etrafı yüksek yapılarla çevrili **rotunda** halen Myrelaion Çarşısı olarak kullanılmaktadır. 1955 planında yer alan ve caminin bodrum katının önünde yer alan yapılardan biri 2015'te yıkılmış olup yeniden inşa edilmektedir. (şekil 132) İnşaat alanının önü metal bir perde ile kapatılmıştır.

2.2.7. Amastrianon Forumu

Capitolium'un batısında Mese'nin güney kolu Lycus vadisine doğru devam etmekteydi. Edirnekapı ile Topkapı arasında, Sulukule civarında Kara Surları'ndan kente giren, Aksaray'da Murat Paşa Camii yakınlarında kıvrılarak Langa

⁴²² Hilary Sumner-Boyd, John Freely, **Strolling Through Istanbul**, s. 193

⁴²³ Mehmet İ. Tunay, Byzantine "Archaeological Findings in Istanbul, **Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life**, s.228

Bostanları'na ve Theodosius Limanı'na uzanan Lycus Deresi, günümüzde Bayrampaşa Deresi olarak bilinmektedir. Vatan Caddesi'nin yapıldığı yerden akan dere kısmen kurumuş ve yer altına alınmış olduğundan Aksaray'da izine rastlanmamaktadır. Semavi Eyice derenin üzerinden caddenin geçirildiği dönemde yolun iki yanında su baskınlarının olduğunu yazmıştır.⁴²⁴

Mese'nin güzergâhı üzerinde, Capitolium'dan batıya doğru ilerlerken Amastrion Forumu'na varılmaktaydı. Bu forumun yeri hakkında kesin bir bilgi yoktur.

Kedrenos'a göre Amastrion ismini kente gelen ve ölen Amastris adındaki fakir bir adamdan almaktaydı, burada suçlular infaz edilmekteydi.⁴²⁵

Patria'ya göre Zeus Helios mermer bir arabanın üzerinde durmaktaydı ve arkaya doğru uzanmış olan Heracles de buradaydı.⁴²⁶ Bir nehir, kaplumbağalar, yılanlar ve Paphlagonia'dan gelen efendi ile Amastris'li kölesi de Amastrion'da yer almaktaydı.⁴²⁷ Aynı yerde yarım daire şeklinde ince uzun sütunlar bulunuyordu.⁴²⁸

Forumla ilgili anlatımlarda kuzeyde yedi sütunun ortasında Zeus Helios ve Selene heykellerinin yer aldığı büyük bir tapınak ve dört at tarafından çekilen bir araba (**qudriga**) ile Zeus Helios, Aristides, Heracles ve Apollo heykelleri, bir nehir ya da nehir tanrısı ile kaplumbağalar, yılanlar gibi su hayvanları tasvir edilmektedir.⁴²⁹ Bovis Forumu'nun Murat Paşa Camii çevresinde olduğu görüşüne

⁴²⁴ Eyice, **a.g.e.**, s.14

⁴²⁵ Bassett, **a.g.e.**, s.144

⁴²⁶ Berger, **Accounts of Medieval Constantinople: The Patria**, 2013, II-52, s. 8

⁴²⁷ **A.e.**

⁴²⁸ Bassett, **a.g.e.**, s.144

⁴²⁹ **A.e.**, s.143-144

göre, Capitolium ile Bovis Forumu arasında yer alan Amastrion'un Lycus Vadisi'nin doğusunda yer alması muhtemeldir.

2.2.8. Bovis Forumu

IV. yüzyılda inşa edilen Bovis Forumu, Amastrion'un ilerisinde yer almaktaydı. Burada büyük bir fırın ve üzerinde bir boğa kafası bulunuyordu.⁴³⁰ Forumda suçlular cezalandırılıyordu. Iulianus döneminde (361-363) burada Hristiyanlar idam edilmiştir.⁴³¹ 562 yılındaki bir yangında forum harap olmuştur.⁴³² Boğa kafası, Phokas'ın (602-610) hükmettiği zamana kadar burada kalmış, daha sonra Herakleios (610-641) tarafından eritilmiştir.⁴³³ Burada Kserolophos'taki gibi kemerler ve heykeller de bulunmaktaydı.⁴³⁴ Forumda Constantinus ve Helena'nın gümüş bir haç tutan heykelleri de vardı.⁴³⁵ İkonakırıcılık Döneminde de infaz yeri olarak kullanılan alana IX. yüzyılda hadım Niketas bir hamam yaptırtmıştır.⁴³⁶

Murat Paşa Camii'nin önünde 1957-58 yıllarında abidevi bir kemerin (tak) parçaları ve nehir tanrısını temsil eden bir heykel bulunmuştur.⁴³⁷ Bulunan ve yok edilen sütunlar kireçtaşından olup 6 metre aralıkla yer alan ve 2 metre yüksekliğe

⁴³⁰ Berger, **a.g.e.**, II-53, s.87, 89

⁴³¹ Miller-Wiener, **a.g.e.**, s.253

⁴³² **A.e.**

⁴³³ Berger, **a.g.e.**, II-53, s.87-89

⁴³⁴ **A.e.**

⁴³⁵ Kuban, **a.g.e.**, s.99

⁴³⁶ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 254

⁴³⁷ Cyril Mango, "The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate", **DOAKS 54**, s. 176

erişen yapı taşlarıdır.⁴³⁸ Aksaray’da bulunmuş olan nehir tanrısı heykelinin kaidesi ve palmiye şeklindeki sütun İstanbul Arkeoloji Müzesi’ndedir. 1972’de Vatan ve Millet Caddeleri’nin ikiye ayrıldığı yerde, VI. yüzyıla ait seramik parçaları ve Erken Bizans Dönemi’ne ait iki katlı bir **hypogaeum** ortaya çıkartılmıştır.⁴³⁹

Murat Paşa Camii yanında, Zübeyde Hanım Parkı’nda 2003 yılında da bir sütun başlığı bulunmuştur. Sütun başlığı aynı parkta sergilenmektedir. Başlık Erken Bizans Dönemi’ne tarihlendirilmiştir.⁴⁴⁰ Bayrampaşa Deresi Murat Paşa Camii’nin kuzey ve doğusundan dönerek güneye Yenikapı Limanına dökülmektedir.

2.2.9. Kserolophos

Kserolophos Tarihi Yarımada’daki yedinci tepenin adıdır. Günümüzde Cerrahpaşa’da bulunan Arcadius Sütunu’nun kaidesi bu tepenin üzerindedir. Yedinci tepe “gözle görülür şekilde diğerlerinden ayrılmıştır... Lykus Deresi bu yedinci tepeyi baştanbaşa çevirir”⁴⁴¹

Gilles’e göre üçgen şeklindeki kentin üçüncü açısı buradadır.⁴⁴² Gilles, yedinci tepeyi diğer tepelerden ayıran vadinin bahçe ve tepelerle dolu olduğunu belirterek kentin bu kısmını aşağıdaki gibi tarif etmiştir:

⁴³⁸ **A.e.**, Müller-Wiener bu sütunların Murat Paşa Camii’ni çevreleyen duvarlarda yaklaşık 3 m. ara ile durduklarını, 3 x 4 m. tabanı ve 2 m. yüksekliği olan bir zafer takına ait olabileceklerini belirtmiştir, Bkz.. Müler-Wiener, **a.g.e.**, s.254

⁴³⁹ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.220, ayrıca Bkz.: **a.e.** , şekil 254, s.221

⁴⁴⁰ Ferudun Özgümüş, Ken Dark, “İstanbul 2003 Yılı Çalışmaları”, **22. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, C.I, Ankara, s. 153, (Çevrimiçi)

http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arastirmalar/22_arastirma_1.pdf, 26.04.2016

⁴⁴¹ Dethier, **a.g.e.**, s.25

⁴⁴² Pierre Gilles, **The Antiquities of Constantinople**, London, John Ball, 1729, s.65, Getty Research Institute, 3.29. 2010, (Çevrimiçi)

“Yarımadanın altı tepesini yedinciden ayıran vadinin inişi kolaydır. Kıyıdaki düzlüğü alırsanız dört bin adımlık mesafeye uzanmaktadır. Bunu hariç tutar ve mesafeleri yedinci tepenin dönemecinden alırsanız üç bin üç yüz adımdan fazla değildir. O kadar aynı hizadadır ki, yürüyerek çok az yükseliş olduğunu algılayamazsınız; yine de gözün ayırt etmesiyle daha büyük bir alana doğru hissedilir şekilde uzayıp genişlediğini keşfedebilirsiniz. Üçüncü ve beşinci vadilerin kenarlarını ve beşinci ve altıncı tepelerin en alçak noktalarını sınırlar.”⁴⁴³

Kserolophos Roma Devrinde pagan törenlerin ve kehanetlerin yapıldığı yerd. Burada çeşitli heykeller vardı. Daha önceleri Kserolophos’a Thema deniliyordu.⁴⁴⁴ Bu tepe Severus’un kurban verdiği yerd ve birçok kehanet burada meydana gelmişti.⁴⁴⁵ Diakrinomenos’a göre II. Theodosius, Valentinianus ve Markianus’un sütunun altında heykelleri vardı. Bu heykeller bir depremde düşmüşlerdi.⁴⁴⁶

Kserolophos’da on altı spiral sütun, Artemis’in kompozit bir heykeli, Severus’un heykeli ve üçayak (**tripod**) üzerinde bir **horoscope** (kehanet için kullanılan harita) bulunmaktaydı.⁴⁴⁷ Bassett burada yer alan Artemis heykelinin Efes Artemis’i gibi etrafında hayvanlar olan bir grubun içinde yer aldığı için kompozit olarak ifade edilmiş olabileceğini belirtmektedir.⁴⁴⁸ Artemis’in, çevresinde hayvanlarla olan kompozisyonları klasik ve sonrası dönemlerde görülse de heykelin yapı olarak farklı malzemelerden yapıldığı için kompozit olarak ifade edilmiş

<https://archive.org/details/antiquitiesofcon00gill>, 22.09.2016

⁴⁴³ **A.e.** , s.64, (Gilles adımların bir kişinin ortalama adımı olduğunu Roma adımı olmadığını da ilave etmiştir, alıntının aslı İngilizcedir.)

⁴⁴⁴ Gilles, **a.g.e.**, s.255 (Alıntının aslı İngilizcedir.)

⁴⁴⁵ Berger, **a.g.e.**, II-19, s.61,63

⁴⁴⁶ **A.e.** ; Gilles, **a.g.e.**, s.255

⁴⁴⁷ Berger, **a.g.e.**, II-19, s.61, Gilles, **a.g.e.** , s.255

⁴⁴⁸ Bassett, **a.g.e.**, s.187

olabileceğini de eklemektedir.⁴⁴⁹ Üçayaklar (**tripod**) çoğunlukla bronz olsalar da farklı malzemelerden örnekleri mevcut olup boyutları birkaç santim ile üç metreye kadar değişmekte, Delfi’de kehanet için kullanılmaktaydılar.⁴⁵⁰ Yarışmalarda ödül alanlar üçayak ile ödüllendirilmekteydi.⁴⁵¹

V. Yüzyıl başlarında bu tepede Arcadius Forumu ve ortasına dikilen Arcadius Sütunu yer almıştır. Arcadius Forumu, Mese’nin güney kolu üzerinde, Constantinus Surları’ndan önce batıdakison forumdu. Bu forumdan sonra (Theodosius Surları’nın yapımından önce) kentin çıkış kapısına varılıyordu.

Forum XII. bölgedeydi. XII. Bölgede, Constantinus Surları’ndaki Altın Kapı, Theodosius Limanı, ambarlar, darphane yer almaktaydı.⁴⁵²

Gilles, VII. Tepenin bulunduğu alanın kent girişindeki Porta Aurea ile aynı yükseklikte yer aldığını ve Marmara Denizi’ne doğru alçaldığını da yazmıştır.⁴⁵³

2.2.10. Arcadius Forumu ve Sütunu

Aksaray’daki kesintiden sonra Mese’nin izlerine Cerrahpaşa’da Haseki Kadın Sokak’ta rastlanmaktadır. Burada Arcadius Sütunu’nun kaidesi yer almaktadır. Forumun ölçüleri ve kapladığı alan bilinmemektedir. Arcadius Sütunu 402’de dikilmiş, 421’de ithaf edilmiş, 1716’da yıkılmış olup sütunun üzerinde spiral şekilde yukarıya doğru uzanan rölyefler bulunmakta ve bu rölyeflerde bir deniz

⁴⁴⁹ A.e.

⁴⁵⁰ A.e., 188

⁴⁵¹ A.e.

⁴⁵² Matthews, “The Notitia Urbis Constantinopolitanae”, **Two Romes, Rome and Constantinople in Late Antiquity**, Ed. Lucy Grieg, Gevin Kelly, Oxford Uni. Press, 2012, s.120

⁴⁵³ Gilles, **a.g.e.**, C.IV, s. 251

zaferi betimlenmekteydi.⁴⁵⁴ Arcadius (395-408) 402’de mermer bir onur sütunu diktirmiş, üzerinde Arcadius’un heykelini taşıyan kabartmalı sütun II Theodosius (408-450) tarafından daha sonra diktirilmiştir.⁴⁵⁵ MS 542’de sütunun üzerindeki heykel depremden, 550’de sütun yıldırımından zarar görmüş, 740 depreminde sütun yıkılmışsa da XV. yüzyılın başlarında sütunun üzerinde bir keşişin yaşadığına dair belgeler bulunmaktadır.⁴⁵⁶ XVI. yüzyılda demir halkalarla desteklenen sütun 1715 yılında başka bir yere taşınmış ve bir kısım malzemesi yapılarda kullanılmış olsa da Müller-Wiener, D. Ainaloff’un 1894 yılında sütunun bulunduğu yerde bazı parçalarını bulmuş olabileceğini belirtmektedir.⁴⁵⁷ Osmanlı Devrinde etrafında ahşap evler ve dükkânlar olan kaidenin bulunduğu forum alanında kadınlar için Avrat Pazarı olarak adlandırılan bir pazar yer almıştır.⁴⁵⁸

Sütunun çizimleri (1574) Freshfield Albümü’nde yer almaktadır. 1922’de çizimlerin Stephan Gerlach tarafından yapıldığı ileri sürülmüşse de son zamanlarda bunların Flaman Lambert de Vos tarafından yapılmış olduğu tezi kabul görmektedir.⁴⁵⁹ Freshfield tarafından 1935 senesinde Trinity Koleji’ne bağışlanmış olan albümde Constantinopolis’teki anıtsal yapıları gösteren 21 adet eskiz bulunmaktadır.⁴⁶⁰ Çizimlerin detayları arasında surlardan çıkan askerler ve bir kapı görülmektedir.

⁴⁵⁴ Alan Cameron, Jacqueline Long, Lee Sherry, **Barbarians and Politics at the Court of Arcadius**, University of California Press, 1993,s.238

⁴⁵⁵ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 250

⁴⁵⁶ **A.e.**

⁴⁵⁷ **A.e.**, S. 253

⁴⁵⁸ **A.e.**

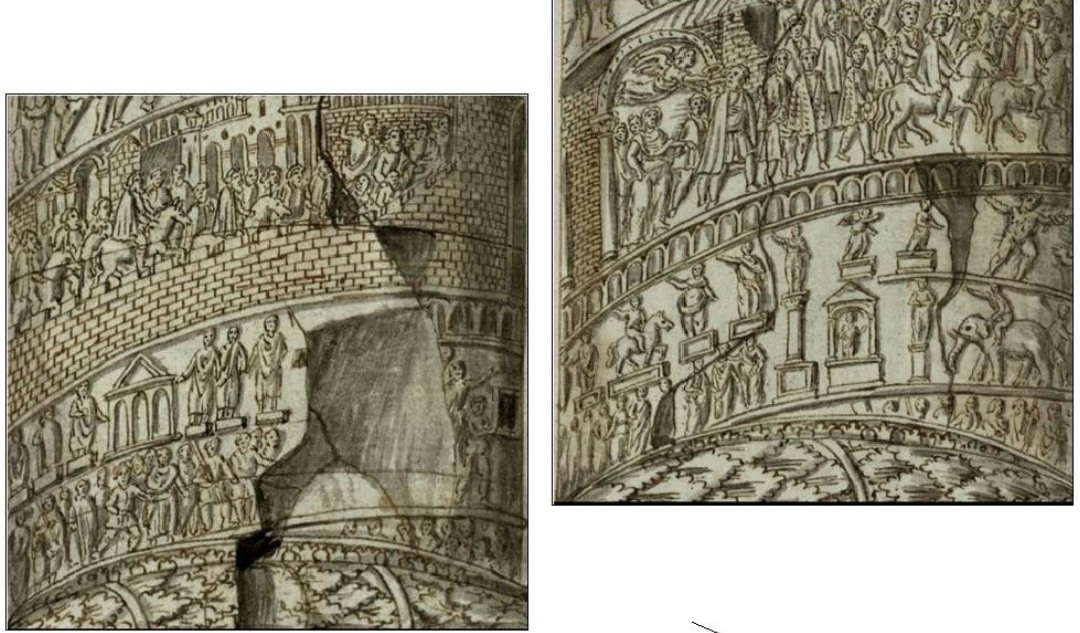
⁴⁵⁹ Arcadius Sütunu, **Freshfield Albümü**, Cambridge, Master and Fellows of Trinity College, Cambridge,2015, (Çevrimiçi)

<https://trinitycollegelibrarycambridge.wordpress.com/tag/freshfield-album/> , 12.08.2016

⁴⁶⁰ **A.e.**

Sütunun içinde elli altı pencere, 233 basamak bulunmaktaydı.⁴⁶¹ Basamaklar iki çeşit olup bir kısmı kare, diğerleri dairesel olarak yapılmıştı, her dönüşün bitiminde ufak bir sahanlık bulunmakta ve buradan diğer dönüşe geçilmekteydi.⁴⁶²

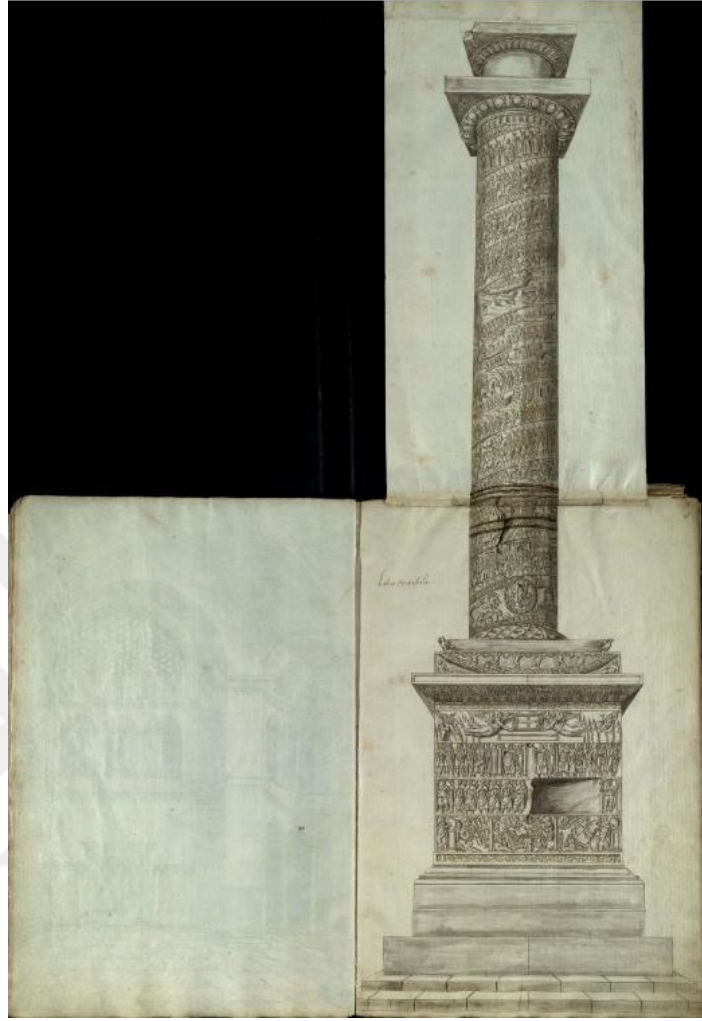
Sütunun üzerindeki rölyefler aşağıdan yukarı doğru spiral şeklinde dönmekte, törenler, sefere çıkış, bir deniz zaferi ve dönüşü anlatılmaktadır. Aşağıda yer alan çizimlerin yan yana getirilmiş bağlantılı detaylarında askerlerin kent kapısından çıkışları görülmektedir.

Şekil 61. Arcadius Sütunu, occidentale (s.13) ve meridionale'den (s.12) detaylar, Freshfield Albümü 1574, Trinity College, Cambridge, Wren Dig. Lib. 2015

⁴⁶¹Gilles, **a.g.e.**,C.IV, s.252

⁴⁶²**A.e.**

Şekil 62. Arcadius Sütunu, orientale, Freshfield Albümü 1574, Trinity College, Cambridge, Wren Dig. Lib. s.11

Günümüzde, yıkılan sütunun kaidesi Cerrahpaşa Semtinde, Haseki Kadın Sokağı'nda ev ve apartmanların arasında bulunmaktadır. Bu kaideyi bulabilmek için Cerrahpaşa Caddesi'nden Haseki Kadın Sokağı'na girerek biraz ilerlemek ve ön sıradaki apartmanı geçmek gerekmektedir. Apartmanın hemen yanında yer alan kaidenin önü demir parmaklıklarla kapatılmış olmasına rağmen apartmanın altında yer alan geçitten kaidenin arkasına dolanmak mümkündür. Arka taraf günümüzde atölye olarak kullanıldığından avlunun üzeri sütunun kaidesine kadar devam eden basit bir metal örtü ile kapatılmıştır. Sütunun içine avludan ulaşmak mümkün olsa da bu alan atölyenin ve apartmanın özel alanı içinde kalmaktadır.

2.2.11. Troadense Revakları

Constantinus Surları'ndaki Altın Kapı (Porta Aurea) ile Arcadius Forumu arasında, Mese'nin iki yanında Troadense Revakları olarak adlandırılan revaklar yer almaktaydı. Burada **kestanbol quartz monzonite** olarak da bilinen Troadense mermerinden ⁴⁶³ sütun dizileri yer almaktaydı. Mese'nin revaklı yapısı Constantinus Surları'nda sona ermekteydi. Theodosius Surları ile Constantinus Surları arasındaki alan, kente sonradan katılmıştı ve burada Mese'nin yanında revaklar bulunmuyordu. Mese'nin Constantinus Surları'ndan Arcadius Forumu'na doğru uzanan kısmı ile Capitolium ile Milion arasının revaklı olduğuna dair kanıtlar mevcutsa da bu iki bölüm arasında kalan Lycus Deresi çevresinde revaklar olduğuna dair kanıt yoktur.⁴⁶⁴

Kent içinde yer alan revaklar birbirinden farklılık göstermekteydi. Notitia'ya göre VIII-XIV. bölgeler arasındaki revaklar daha büyük (**maiores**) olarak adlandırılmaktaydı.⁴⁶⁵

2.2.12. Exokionion

I. Constantinus tarafından inşa edilen surların dışında bir sütun ve Büyük Constantinus'un heykeli bulunmaktaydı, Exokionion olarak adlandırılan bu alanda başka heykeller de vardı.⁴⁶⁶ Bu heykeller Maurikos (582-602) döneminde yok

⁴⁶³ Enver Vural Yavuz, “Antique quarries of marmor troadense (NW Turkey): insights from field mapping and absolute dating” Turkish Journal of Earth Sciences, 23, **Tubitak**, 2014, s. 495-512, (Çevrimiçi)

<http://journals.tubitak.gov.tr/earth/issues/yer-14-23-5/yer-23-5-2-1404-2.pdf>

⁴⁶⁴ Cyril Mango, “The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate”, **DOAKS** 54, s.180

⁴⁶⁵ Thomas Matthews, **a.g.e.**, s. 85

⁴⁶⁶ Berger, **Accounts of Medieval Constantinople: The Patria**, 2013, II-54, s. 89

edilmişse de Kyzikos'tan (Erdek) getirilen heykeller Patria'nın yazıldığı dönemde yerindeydi.⁴⁶⁷

I. Constantinus Dönemi'nde surları (Severus Surları'ndan) ileriye alma ve savunma görevi 40 000 Got'a verilmişti.⁴⁶⁸ II. Constantius gibi Arian Hristiyan olan Gotlar daha sonra I. Theodosius döneminde (Paganlıktan katı Ortodoksluğa dönüldükten sonra) Kion'un (Constantinus'un heykelinin) durduğu tahkimli bölgenin dışına atılmış ve onlara Exokionitler adı verilmiştir.⁴⁶⁹

Prefektus Anthemius, Hunlar ve Kavimler göçü nedeniyle Exokionitlerin yanına sığınan Trakyalı göçmenler için Exokionion'un dışına 412 senesinde birinci iç suru yaptırmıştır.⁴⁷⁰ Cyrus Constantinus da 447 senesinde hendeği ileri çektirtip derinleştirerek ikinci suru yaptırmış ve kazı toprağını iki sur arasındaki burçların olduğu yerde kullanmıştır.⁴⁷¹ Bu şekilde Constantinus'un yıkılan kapılarının karşılarında sivil, aralarda da askeri kapılar yer alan savunma sistemi kurulmuştur.⁴⁷²

İsa Kapısı (Esekapı) Mescidi ve Medresesi: Constantinus Surları üzerindeki Altın Kapı'nın (Exokionion Kapısı) olduğu yerde günümüzde İsa Kapısı Mescidi ve Medresesi yer almaktadır.

⁴⁶⁷ A.e.

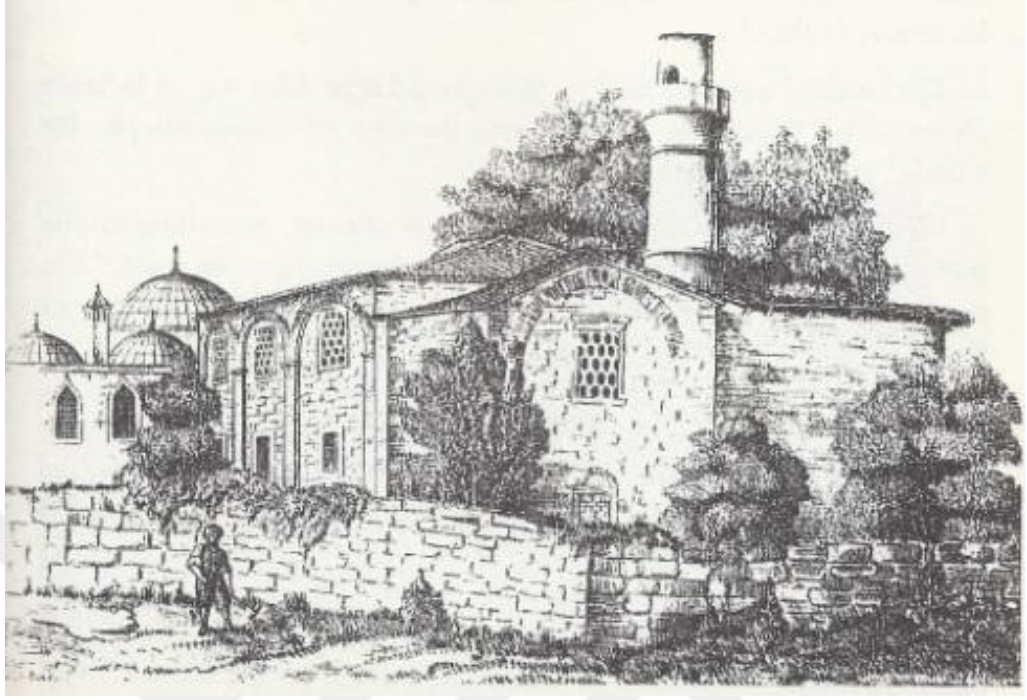
⁴⁶⁸ Philipp Anton Dethier, **Boğaziçi ve İstanbul**, Çev. Ümit Öztürk, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1993, s.27; Theodosius Surları'nın yapımı Theodosius Codu 413'te kaydedilmiştir, **Bkz.:** Matthews, "The Notitia Urbis Constantinopolitanae", s.84

⁴⁶⁹ A.e., s.27

⁴⁷⁰ A.e.

⁴⁷¹ A.e., s.28

⁴⁷² A.e.

Şekil 63. İsa Kapısı Mescidi, Kırımtayif, 2001, s. 95

“Yedikule’den Sulumanastır’a giderken ve İsakapı Mescidi’ne ulaşmak isterken sol taraftan gitmek gerekir. İsakapı dolayısıyla Exakionion’un girişini işaretler. Bunun devamında Xerolophos’ta forum Arcadius’un yerine gelen Avratpazar Mahallesi İsakapı’nın doğusunda bulunmaktadır ve buna büyük bir yolla bağlanmaktadır. Konstantin duvarına Exakionion Kapısı açılmıştı, günümüzde İsakapı bu kapının yerindedir.”⁴⁷³

İsa Kapısı (Esekapı) Mescidi ve Medresesi, Cerrahpaşa Caddesi’nin devamında Kocamustafapaşa Caddesi’nin güneyinde, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Adli Tıp Kurumu bahçesinde bulunan yapıdır. XIV. yüzyılda⁴⁷⁴ yapılmış küçük bir Bizans Kilisesi’nden mescide dönüştürülmüş olan yapıadını burada bulunan büyük bir

⁴⁷³ Janin, **a.g.e.**, s.34, Alıntının aslı Fransızca’dır.

⁴⁷⁴ Yapı son kazılarda XII. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Bkz. Murat Sav, İhya Sürecinde Temel Araştırmasına Dönük Mescid Kazıları, **Vakıf Dergisi**, Ocak 2001

kemerden almıştır.⁴⁷⁵ 1509 depreminde zarar gören yapının üzerinde çarımha gerilmiş İsa resmi bulunmaktaydı.⁴⁷⁶ Bu kapıya Notitia’da Altın Kapı olarak değinilmekteyse de belgelerde aynı kapının Attalus Kapısı gibi farklı isimlerle anıldığı da görülmektedir ve kapının I. Constantinus sonrasında tamamlanmış olması olasıdır.⁴⁷⁷ Mermer bloklardan yapılmış olan kapı’yı süsleyen heykellerden biri olan Constantinus Heykeli 740 senesindeki bir depremde düşmüştür.⁴⁷⁸

Şekil 64. İsakapısı Mescidi, Müller Wiener, 2001, s. 118 (Kilisenin doğu kısmına bakış)

⁴⁷⁵ Semavi Eyice, “Esekapısı Mescidi ve Medresesi”, **İslam Ansiklopedisi**, 1995, C.XI, s. 371, 372, TDV İSAM 2014, (Çevrimiçi)

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c11/c110237.pdf>, 22.11.2016

⁴⁷⁶ Cyril Mango, “The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate”, **DOAKS** 54, s. 176

⁴⁷⁷ **A.e.**, s. 175

⁴⁷⁸ **A.e.**

Üç apsisli ve tek nefli olan kilise ‘‘tuğla bantlar ve kabayonu’’ taş malzemedenden yapılmış olup güneydeki apsisteki freskler 1930’larda henüz yok olmamıştı.⁴⁷⁹ Pandantifte Başmelek Mikhael ve kuzey duvarında Aziz Hypatios bulunmaktaydı.⁴⁸⁰

Mescit ve Medrese depremlerde defalarca zarar görmüştür. Eyice 1509 depremindeki yıkımların, Tevarih-i Al-i Osman’da ‘‘Merhum Davud Paşa Hamamı kurbunde vaki olan Bab-ı İsa demekle meşhur kâfiri yapı yıkılıp...’’⁴⁸¹ sözleriyle anlatıldığını yazmıştır. 1560 civarında Hadım İbrahim Paşa tarafından camiye çevrilen harap yapıya Mimar Sinan tarafından yanındaki medrese eklenmiştir.⁴⁸² Yapının minaresi, avlu duvarı ve bacaları 1648 yılındaki depremde yıkıma uğramış, tekrar inşa edilmiş ve son olarak da 1894 depreminde zarar görmüş, iki duvarı ve ‘‘minaresinin şerefeden yukarısı’’ yıkılmıştır.⁴⁸³ Eyice birçok kez yıkılan mescidin mahallesi olmadığını da ekleyerek 1914-18 İstanbul Medreseleri’nin durumu ile ilgili kayıtlarda ‘‘kadrodan çıkartıldığı’’, minaresinin ise Paspates’in kitabındaki resmine göre Sinan üslubunda olmadığını belirtmektedir.⁴⁸⁴ Mescit 1930-60 yıllarında fakir aileler tarafından kullanılmış, daha sonra Cerrahpaşa Hastanesi yönetimi tarafından etrafı temizletilmiştir.⁴⁸⁵

⁴⁷⁹ Müller Wiener, **a.g.e.**, s.118

⁴⁸⁰ **A.e.**

⁴⁸¹ Semavi Eyice, **a.g.e.**, s.371 (Kapı Buondelmonti’nin planında porta antiquissima pulchra olarak geçmektedir, XV. yüzyılda yıkılmamıştır, Bkz.: Matthews, **a.g.e.**, s.85)

⁴⁸² **A.e.**

⁴⁸³ **A.e.**

⁴⁸⁴ **A.e.**

⁴⁸⁵ **A.e.**

Şekil 65. İsa Kapısı Mescidi, Canan İzgi, 2009

2009 senesinde yapılan kazılarda son cemaat yerinin batısında 80/90 cm ebadında ve 3 metre yüksekliğinde pembe granit bir taş çıkarılmış, mono blok taşın devamında doğu batı yönünde bir duvar parçası olduğu belirtilmiştir.⁴⁸⁶ Damgalı tuğlalara göre kilisenin ilk yapımının XI-XII. yüzyıllara, ikinci yapımının XIV. yüzyıl başlarına, üçüncü yapımının XVI. yüzyıla, dördüncü dönemin ise 1894 depremine tarihlendirildiği belirlenmiştir.⁴⁸⁷ Bu şekilde son bulgulara göre yapının XIV. yüzyıldan önce yapıldığı belirlenmiştir.

Sonuç olarak İsa Kapısı Medresesi ve çevresindeki yapılar, Constantinus Surları'nın yerini belirleyen sur kapısı, bir dikilitaş, kilise, cami ve medrese yapılarını içinde barındıran bir kompozisyonndan oluşmaktadır. Yapıların günümüzdeki kullanımı, bir rehabilitasyon merkezi olarak düzenlenmekte olan

⁴⁸⁶ Murat Sav, İhya Sürecinde Temel Araştırmasına Dönük Mescid Kazıları, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, Ocak 2001, s. 107, (Çevrimiçi)

<http://istanbulavrupa.vgm.gov.tr/editor/file/Vak%C4%B1f%20Restorasyon%20Y%C4%B1ll%C4%B1%C4%9F%C4%B1/SAYI%202/2008%20%C4%B0hya%20S%C3%BCrecinde.pdf>

⁴⁸⁷ **A.e.**, s. 108

mescit ve medrese ile girişteki çeşmenin kullanımıyla sınırlıdır. Yapılar hastane bahçesindedir. Bahçede bulunan sütun yerinde bırakılmamış, duvar kenarına taşınmıştır. Kazı alanının üzeri yeni döşeme ile kapatılmıştır. Malzeme olarak orijinal yapıda kullanılan kaba yonu taş yerine yenileme yapılırken kesme taş kullanıldığı görülmektedir. Paspates'in kitabındaki çizimde gayri muntazam (kaba yonu) taşlarla örülmüş alçak avlu duvarı da kesme taş duvarla örülmüştür ve daha yüksek yapılmıştır.

Yakın bir zamanda, SSK İstanbul Hastanesi bahçesinde İsa Kapısı yakınlarında kemer aralığı 1 metre, kemer yüksekliği 0,80 metre olan tonozlu bir kalıntı ortaya çıkartılmıştır.⁴⁸⁸ İsa Kapısı Mescidi'ne yakınlığı açısından kalıntı önemli bir konumdadır. Bu tonozlu yapıya benzer bir yapı da SSK Hastanesi'nin demiryolu tarafında 1998 yılında ortaya çıkartılmıştır.⁴⁸⁹

İsa Kapısı Mescidi ve çevresindeki yapılar, Constantinus Surları'nın konumlarını belirleyen nirengi noktalarıdır ve Mese'nin güzergâhı üzerinde yer almaktadır. Avlunun ortasında yer alan sütunun duvar kenarına çekilmiş olması, bu nirengi noktalarından birinin yerinin değiştirilmesi anlamına gelmektedir.

⁴⁸⁸Ferudun Özgümüş, Ken Dark, “İstanbul 2003 Yılı Çalışmaları”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 22. Araştırma Toplantısı Sonuçları, Ankara, 2004, C.I, s. 155

⁴⁸⁹A.e.

2.3. Constantinus ve Theodosius Surları Arası

Constantinus Surları ile kentin sınırlarını belirleyen Theodosius Surları arasındaki bu alanın kente katılmasıyla Mese'ye 1800 metrelik bir yol katılmıştır.⁴⁹⁰ Theodosius Surları'nda Milion ve Hippodrom'a uzantısı 5,5 kilometre civarında olan Mese yüz yıllık bir süreçte yapılmış ve MS. 435'ten sonra da esas olarak değişmemiştir.⁴⁹¹ Kente sonradan katılan alanda Mese'nin kenarında revaklar bulunmuyordu.

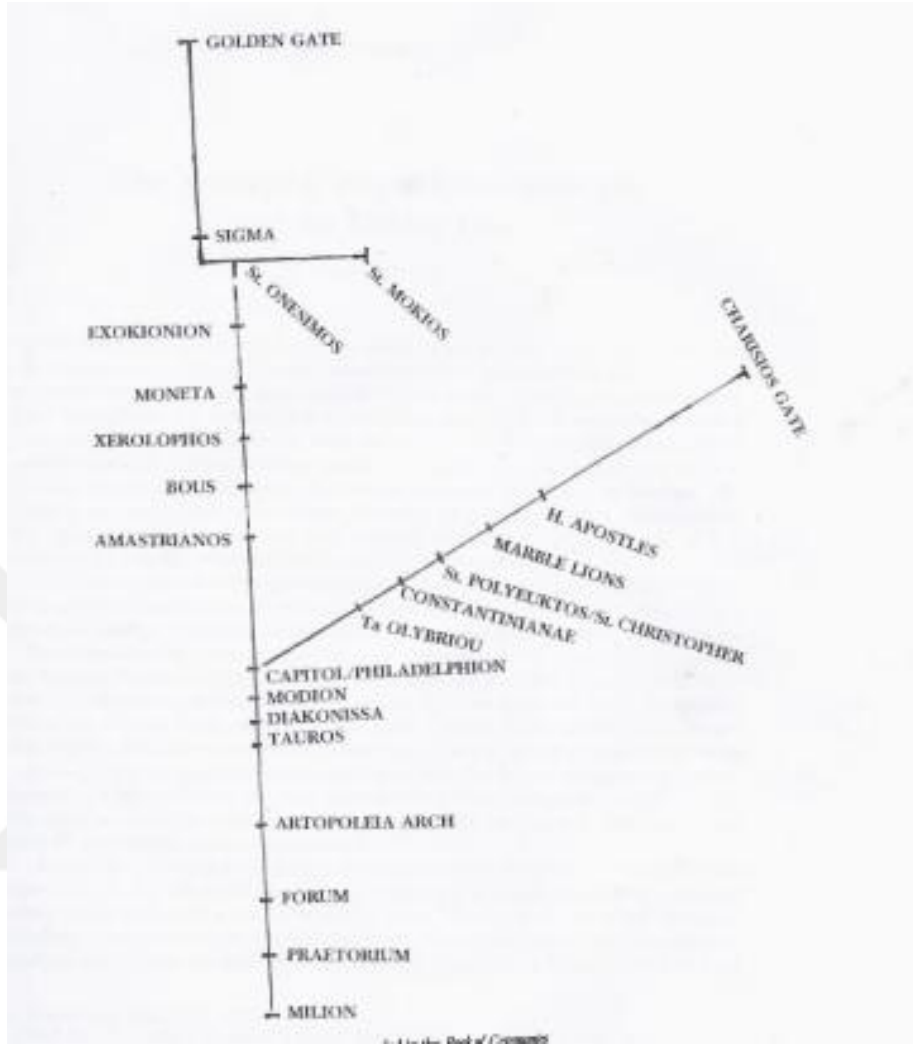
Constantinus Surları ile Theodosius Surları arasında, yolun çevresindeki Bizans yapıları ve izleri Gastria Manastırı (Sancaktar Hayreddin Mescidi), Surp Kevork (Sulu Manastırı), Studios Manastırı ve Kilisesi (İmrahor İlyas Bey Camii) çevresindedir. Bu bölgede ayrıca Aziz Georgios, Aziz Nikolas, Analipsis, Aziz Menas, Aziz Konstantinus Rum Kiliseleri ve ayazmalar ile Surp Kevork, Surp Hovannes, Anarad Higutyan, Ermeni Kiliseleri yer almaktadır. Koca Mustafa Paşa Camii St. Andreas Kilisesi'nden camiye çevrilmiş bir yapıdır.

Seremoniler kitabında yer alan istasyonların şemasına göre (Şekil 66) Sigma ve Theodosius Surları üzerindeki Altın Kapı'dan önce yolun St. Mokios'a bağlantısı olduğu görülmektedir. Patria'da Zodyak'ın kadranının St. Mokios'taki boşluğun yerinde olduğu, burada bir zamanlar astronomik hesaplamalar yapıldığı ve birçok ölçüm aletinin III. Leo tarafından imha edildiği belirtilmektedir.⁴⁹² Burada yer alan açık hava sarnıcı günümüzde park olarak kullanılmaktadır.

⁴⁹⁰ Cyril Mango, "The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate", **DOAKS 54**, s. 179

⁴⁹¹ **A.e.**, s.180

⁴⁹² Berger, **Accounts of Medieval Constantinople: The Patria**, DOAKS Med. Library, Harvard Uni. Press, 2013, II-91, s.113

Şekil 66. Seremoniler Kitabı'nda kayıtlı olan istasyonlar, C. Mango 2000, D 2

2.3.1. Sigma

Constantinus Surları ile Yedikule arasında Sigma olarak bilinen yarım daire şeklinde revaklar (**sigma porticus**) vardı ve burada II. Theodosius'un bir sütun üzerinde heykeli bulunmaktaydı.⁴⁹³ Sulumanastır'ın bulunduğu alanda bir

⁴⁹³ C. Mango, "The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate", **DOAKS** No. 54, 2000 s.180

Helenianae Sarayı yer alıyordu ve sigma bu sarayın yanında veya bulunduğu alandaydı.⁴⁹⁴

“Sigma Mustafapaşa Mahallesi ve İsakapı Mahallesi arasında Sulumanastır (Peribleptos) üzerindedir.”⁴⁹⁵

Orta Çağ törenlerinden Exokionion’un Sigma’nın kuzey doğusunda olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹⁶

IX ve X. yüzyıllarda Theodosius Surları’ndaki girişten Sigma’nın bulunduğu alana devam eden yol burada kara tarafına doğru (St. Mokios Kilisesine doğru) dönmekte ve daha sonra Constantinus Surları dışındaki Exokionion’a ulaşmaktaydı.⁴⁹⁷

Günümüzde Sulu Manastır’a (Theotokos Peribleptos Manastırı) ait alt yapıların üzerinde Surp Kevork Kilisesi yer almaktadır. Yıkılmış olan manastır, Hagia Panagia Peribleptos adına 1031 tarihinde yapılmış olup Latinler tarafından tahrip edilmiş ve Mikhael Paleologos (1261-1282) tarafından tamir ettirilmiştir.⁴⁹⁸

II. Mehmet burada yer alan kiliseyi Ermenilere tahsis etmiştir. XV-XVII. yüzyıllarda henüz yanmamış olan kilisede Mikhael Paleologos, İmparatoriçe Theodora ve oğullarının resimleri bulunmaktaydı.⁴⁹⁹ Yapı üç ayrı bölümden

⁴⁹⁴ A.e.

⁴⁹⁵ Janin, **a.g.e.**, s.34; ayrıca Bkz.: Mango, “The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate” s. 180

⁴⁹⁶ Janin, **a.g.e.**, s.34

⁴⁹⁷ A.e.

⁴⁹⁸ Eremya Çelebi Kömürçüyan, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, s.75; Eyice, **a.g.e.**, s.63 (Eyice kilisenin I. Romanos Lekapenos (920-944) tarafından yapıldığını yazmıştır, H. Andreasyan, Eremya Çelebi üzerine yazdığı notlarda yapının Romanos III. Argyros (1028-1034) tarafından yapıldığını yazmakta ve yapım tarihini 1031 olarak belirtmektedir.)

⁴⁹⁹ Kömürçüyan, **a.g.e.**, s.75

oluşmaktaydı ve bunlardan birinde İsa'nın son akşam yemeğini tasvir eden bir mozaik vardı.⁵⁰⁰ Kilisenin bölümlerinin adları Surp Georg, Surp Asduadzadzin ve Surp Yerortutyun olup üçüncü bölümde ayin masasının karşısındaki yarım kubbede mozaikler yer alıyordu.⁵⁰¹ İncicyan Surp Yerortutyun Bölümü'nün kuzey köşesinde, aşağıda bir ayazma olduğunu ve burada bir ayin masası bulunduğunu yazarak bu kısmı aşağıdaki şekilde tarif etmiştir:

“Kilise avlusunun yer altı kemerler üzerinde tanzim edilmiş olmasının burasının vaktiyle manastır için yapılmış bir sarnıç olduğu kolayca anlaşılır. Bu sarnıca ait yer altı suyunun ağzı, halen kapanmış keşiş odalarının altında görülmektedir. Bu sarnıç veya ayazmadan dolayı, türkler kiliseye Sulu Manastır adını vermiştir.”⁵⁰²

Surp Kevork Kilisesi ile buradaki alt yapılar 1944 senesinde N. Artamonoff tarafından fotoğraflanmıştır. Bu fotoğraflarda kilisenin üzerinde yer aldığı alt yapılar (Peribleptos Manastırı'na ait) açıkça seçilebilmektedir. Günümüzde ise altyapıların etrafında barakalar yer almaktadır. Kilisenin terasından aşağıya doğru bakıldığında bu barakaların yola kadar devam ettiği görülmektedir. Alt yapıların olduğu alan ve önündeki barakalar bir düzlükte yer almakta ve devamındaki arazi Marmara Denizi'ne doğru alçalmaktadır.

⁵⁰⁰ A.e., s.76

⁵⁰¹ P. Ğ. İncicyan, a.g.e., s.41

⁵⁰² A.e.

Şekil 67. Surp Kevork, altyapılar, Nicholas Artamonoff, 1944, ICFA. NA.0307, DOAKS 2011-2013

Şekil 68. Surp Kevork Kilisesi'nin terasından altyapılar çevresinde yapılanma, 2016

2.3.2. Sancaktar Hayreddin Mescidi

Surp Kevork Kilisesi yakınlarında bulunan Sancaktar Hayreddin Mescidi kiliseden dönüştürülmüş bir yapıdır. Gastria Manastırı ile bağlantısı olduğu ileri sürülse de bu görüş kanıtlanmamıştır. İncicyan bu yapıyı aşağıdaki özellikleriyle anlatmaktadır:

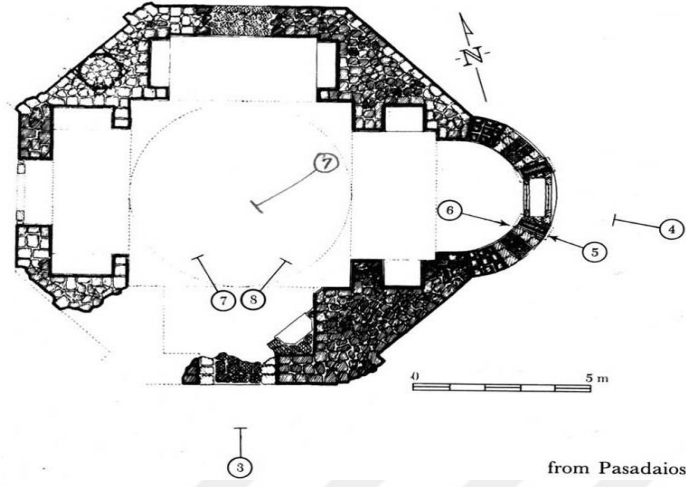
“Bu kilise, bence, Du Gange’ın dediği gibi Porphyrogenetos’un Psamatia manastırı diye zikrettiği binadır. Codinos’a nazaran, aziz imparatoriçe Helen, bu kiliseyi ve ayrıca da bir saray ile ihtiyarlara mahsus bir ev yaptırmıştır. Bu binalardan manastıra Kastria adı verilmiştir, çünkü Helen, Kudüs’te haçın gömülü bulunduğu topraktaki çiçekleri, Rumcada saksı demek olan kastria’lar içine dikmiş ve adı geçen manastıra koymuştu.”⁵⁰³

Sancaktar Hayreddin Mescidi, Surp Kevork Kilisesine çok yakın bir alanda, biraz daha kara tarafında, kuzeydoğuda yer almaktadır. Yapı eğimli arazide yer almakta ve avluya kaldırıma göre oldukça alçakta kalmış bir kapıdan girilmektedir. Avlunun diğer yönde bahçe tarafına bağlantısı mevcuttur. Küçük bir mescit olduğundan namaz saatleri dışında kapalıdır. Yapı II. Mehmet döneminde Sancaktar Hayreddin tarafından mescide çevrilmiş, minberi vezir Mustafa Paşa tarafından vakfedilmiştir.⁵⁰⁴

Mescidin planı sekizgen şeklinde olup doğu kenarında apsis yer almaktadır. Orta kısmı kare şeklinde olan haç şeklindeki planın içine sonradan mihrap ilave edilmiştir. Aşağıdaki planda numaralarla işaretlenmiş bölümlerin fotoğraflarında yapının eskiden iç ve dış duvarlarında yer alan sütun ve sütun başlıkları görülmektedir. Günümüzde mescidin içi sıvanmış ve boyalıdır. Dış duvarlar yenileme esnasında kesme taş ile tamamlanmıştır.

⁵⁰³ P. Ğ. İncicyan, **18. Asırda İstanbul**, Çev. Hrant Andreasyan, İstanbul, İst. Fetih Cemiyeti, İst. Ens. Yayınları, 1976, s. 41

⁵⁰⁴ Süleyman Kırımtayif, **a.g.e.** , s.41

Şekil 69. Sancaktar Hayreddin Camii, Thomas Mathews 2001⁵⁰⁵

Şekil 70. Sancaktar Hayreddin Mescidi, dış görünüş, Thomas Mathews, 2001

⁵⁰⁵ Mathews. Thomas, **The Byzantine Churches of Istanbul**, Sancaktar Hayreddin Camii Institute of Fine Arts New York University, 2001, (çevrimiçi)

<https://www.nyu.edu/gsas/dept/fineart/html/Byzantine/index.htm?https&&www.nyu.edu/gsas/dept/fineart/html/Byzantine/home.htm>, 09.06.2016

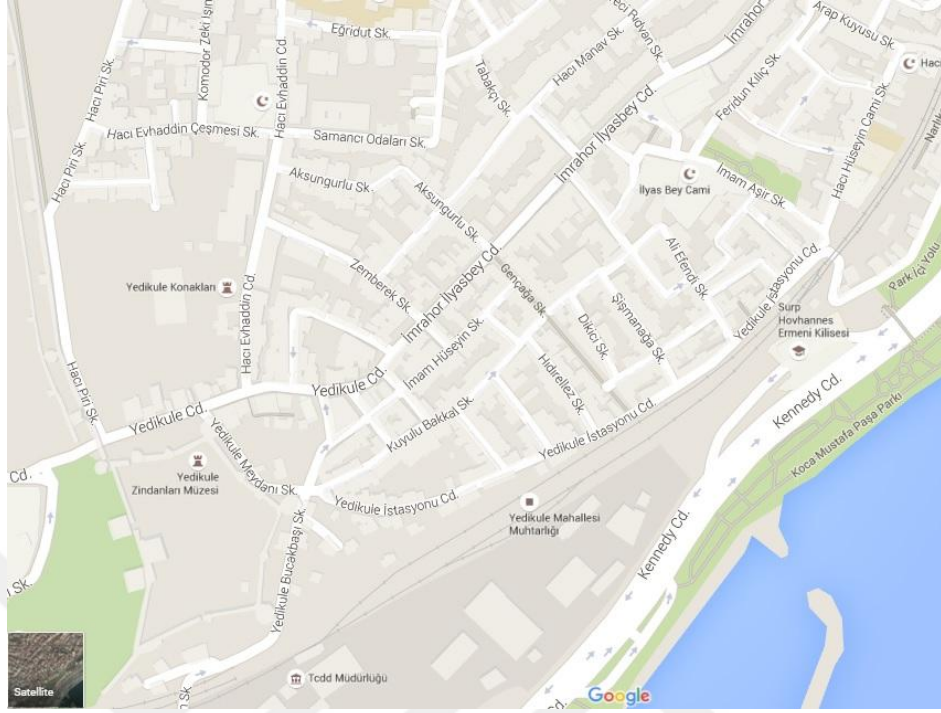

Şekil 71. Sancaktar Hayreddin Mescidi, iç görünüş, 2016

2.3.3. Studius Manastırı ve Kilisesi

Studius Kilisesi (Hagios Ioannes Studius) Yedikule'dedir. Kilise'ye Mese güzargahından başka deniz tarafından da bağlantı vardı. Kilisenin denizle bağlantısı olan Narlıkapı'da, deniz surlarının yıkıntılarının önünde Surp Hovannes Kilisesi yer almaktadır.

1960'lara kadar deniz kenarında yer alan Surp Hovannes Kilisesi'nin önündeki doldurulmuş alanda günümüzde Kennedy Caddesi bulunmaktadır. Surp Hovannes Kilisesi'nin biraz ilerisinde, kara tarafındaki tren yolu alt geçidinden İmam Aşir Sokağı'na ulaşılmaktadır. Kara tarafına doğru yukarı çıkan bu yolun devamında Studius Kilisesi yer almaktadır.

Şekil 72. İmrahor İlyas Bey Caddesi, Google maps, 2016⁵⁰⁶

Bizans Devrinde imparator 29 Ağustos'ta Narlıkapı'dan girerek yukarıya doğru yol alır ve Studius Kilisesi'ne giderdi.⁵⁰⁷ Narlıkapı'nın ismi eskiden Hagios Ioannes Studius olarak bilinmekteydi, adını Studius Kilisesi'nden almıştı.⁵⁰⁸ Roma'dan İstanbul'a 463 senesinde gelen Studius tarafından yaptırılan Studius

⁵⁰⁶ İmrahor İlyas Bey Caddesi, **Google maps**, 2016, (çevrimiçi)

<https://www.google.com.tr/maps/@40.9935723,28.9245323,16.21z>, 10.06.2016

⁵⁰⁷ Eremya Çelebi Kömürçüyan, **a.g.e.** , s.69

⁵⁰⁸ **A.e.**, s.68

Kilisesi vaftizci Ioannes ismini taşımaktaydı.⁵⁰⁹ Kilisenin arazisi denize kadar uzanmakta ve burada uykusuz keşişler manastırı (Acoemetae) yer almaktaydı.⁵¹⁰

Studios Kilisesi, dini yapılarda çoğunlukla bazilika formunun kullanıldığı bir dönemde yapılmış olup İstanbul'da bu yapı tipinin tek örneğidir.⁵¹¹ Bazilikada üç tarafı kemerlerle çevrili atrium, ortada ibadet edenlerin arınması için “mermer bir **phiale** ya da çeşme”, batı cephesinde kiliseye girmesi uygun olmayan tövbekârların durduğu sütunlu bir narteks, orta nef ve yan nefler olarak sütunlarla ayrılan iç mekân, din adamlarının durduğu yarım daire şeklindeki apsis ve galeriler yer almaktadır.⁵¹² Kilise Isaac Komnenos (1057-58) döneminde ve 1290'da tamirat görmüştür.⁵¹³ II. Beyazıt Döneminde (1481-1512) camiye çevrilmiştir. 1782 senesinde yanan kilisenin çatısı 20. yüzyıl başlarında kar yükünden çökmüştür.⁵¹⁴

Aşağıda, 1937 senesinde minareden çekilmiş olan bir fotoğrafta kilisenin çevresindeki büyük açıklık ve konutlar görülmektedir. Bu fotoğrafta diğer camiye dönüştürülmüş kiliselerde olduğu gibi mihrabın açılı yerleşim şekli ve arkasına sonradan örülmüş olan duvar görülmektedir. Yan nefler Korint başlıklı yüksek sütunlar ile narteks'ten ayrılmıştır. Yerdeki **opus sectile** mermer döşemenin apsis tarafındaki kısmı mihrabın yapımı nedeniyle kesilmiştir. Dış nartekste Korint nizamı sütun başlıkları bulunmaktadır. Arşitrav üzerindeki friz lenger yapraklarıyla bezenmiştir.

⁵⁰⁹A.e.

⁵¹⁰A.e.

⁵¹¹Alexander van Millingen, **a.g.e.**, s. 50

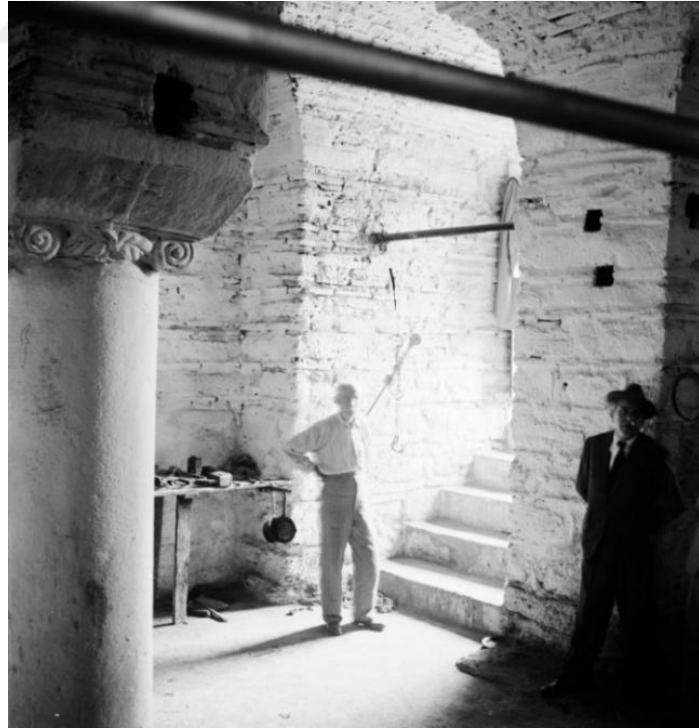
⁵¹²A.e., s. 50

⁵¹³A.e., s. 38-39,

⁵¹⁴A.e., 49-50

Şekil 73. Artamonoff Studius Manastırı Kilisesi, 1937, ICFA. NA. 0116, DOAKS, 2011-2013

Şekil 74. Artamonoff Studius Manastırı Şapeli 1944, ICFA. NA.0318, DOAKS 2011-2013

Kilisenin yakınında günümüzde izi olmayan bir şapel bulunmaktaydı. Bu şapel 1940 civarında Nicholas Artamonoff tarafından fotoğraflanmıştır. Şapelde Korent nizamı başlıklı 23 adet sütun yer almaktaydı.⁵¹⁵

Şekil 75. Alexander van Millingen v.d., Gutenberg e-book Byzantine Churches 2009, s.48, şekil 8
Güneydoğudan Studius Kilisesi

2.3.4. Yedikule Surları

Mese'nin güney kolu Theodosius Surları üzerindeki Altın Kapı'da sona ermekteydi. Yedikule Surları'nda içte ve dışta olmak üzere iki kapı yer almaktadır. İstanbul Osmanlılar tarafından alındıktan bu kapılar kapatılmıştır. Bu nedenle sur içine daha kuzeyde yer alan Yedikule Kapısı'ndan girmek gerekmektedir. Dış kapının önünde bir yol ve burç duvarı bulunmaktaydı.⁵¹⁶ Burç duvarının izleri ve

⁵¹⁵ Alexander van Millingen, **a.g.e.**, s. 54

⁵¹⁶ Cyril Mango, "The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate", **DOAKS 54**, s.181

hedeğin kalıntıları günümüzde de mevcuttur. Hendek bostan olarak kullanılmaktadır.

Şekil 76. Yedikule Altın Kapı (dış kapı), 2015

Küçük altın Kapı olarak bilinen dış kapıdaki sütunlar, sütun başlıkları ve kaideleri yeniden kullanılmış yapı malzemelerinden oluşmaktadır.⁵¹⁷ Bu malzemeler yapıya sonradan ilave edilmiştir.⁵¹⁸ Sütunların iki yanında sur duvarı üzerinde mermerler bulunmaktadır. Bunların üzerinde rölyefler yer almaktaydı. Mermer çerçeveler de yeniden kullanılmış malzemedendir.⁵¹⁹ 1927’de burada bulunan rölyeflere ait bazı parçalar İstanbul Arkeoloji Müzesi’ne kaldırılmıştır.⁵²⁰ Rölyeflerle

⁵¹⁷ A.e.

⁵¹⁸ A.e.

⁵¹⁹ A.e.

⁵²⁰ A.e.

ilgili en erken açıklamalara 1411 tarihli belgelerde rastlanmaktadır.⁵²¹ Rölyeflerin tarifleri Gilles'in yazılarında, 1625'de (rölyepleri kaçırmak için iki İngiliz'in görevlendirildiği) büyükelçi Roe'nun yazışmalarında ve 1670'de Dr. John Covel'in anlatımlarında yer almaktadır.⁵²² Küçük Altın Kapının boşluğu tuğla ile kısmen doldurulmuş olup 1838'de buraya mermer söveli bir kapı açılarak üstte kalan sıvalı kısma II. Mahmut'un tuğrası ile kitabe konulmuştur.⁵²³

İç kapı (Büyük Altın Kapı) üç kemerli formu ve fillerin çektiği **qudriga** ile Roma'daki Zafer Kapısı'nın benzeriydi.⁵²⁴ “Altın Kapı'nın fil heykelleri Atina'daki Ares Tapınağı'ndan küçük Theodosius tarafından getirtilmişti (II, 408-450)”,⁵²⁵

Dışarıdan bakıldığında zafer takının sağ tarafındayer alan açıklıktaki tuğlalar 1961'deki restorasyon çalışmalarında sökülmüştür.(Şekil 77) Bu açıklığın kenarında ve üzerinde yer alan sütun ve sütun başlıklarının aynısının orta açıklıkta yer aldığı görülmektedir. (Şekil 78) Bunların orta kapıya ait olmayıp resimde sol tarafta yer alan açıklıktan orta açıklığa nakledildikleri anlaşılmıştır. ⁵²⁶ Açıklık restorasyon sırasında tekrar kapatılmıştır. Mese'nin güney kolunun sonunda yer alan kapılar günümüzde de kapalıdır.

⁵²¹ **A.e.**

⁵²² **A.e.**, s.184

⁵²³ İzzet Kumbaracılar, Cahide Tamer, **Yedikule**, TTOK, İstanbul, y.t.y. , s. 53

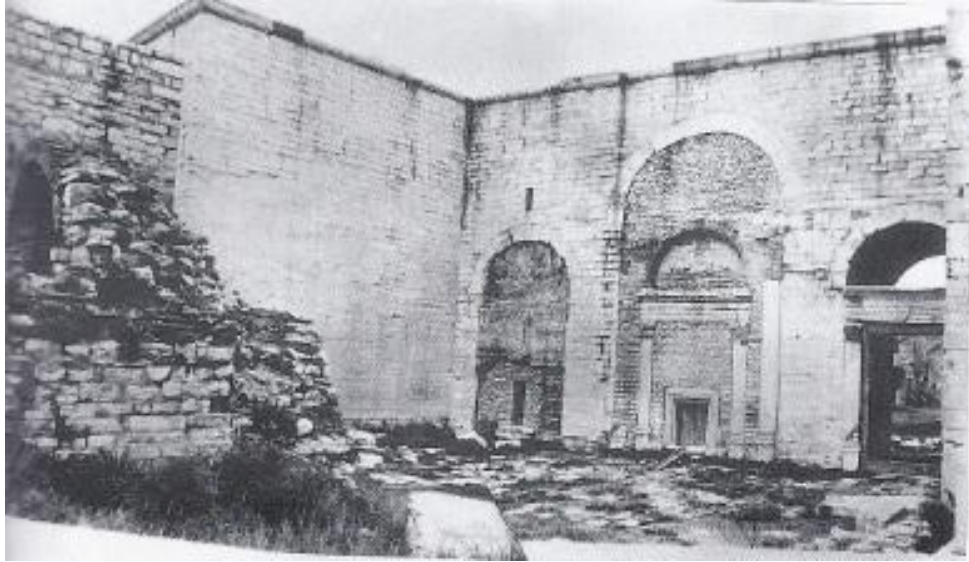
⁵²⁴ Cyril Mango, **a.g.e.**, s.181

⁵²⁵ Berger, **Accounts of Medieval Constantinople: The Patria**, 2013, II-58, s.91 (Alıntının aslı İngilizcedir.)

⁵²⁶ İzzet Kumbaracılar, Cahide Tamer, **a.g.e.**, s.52

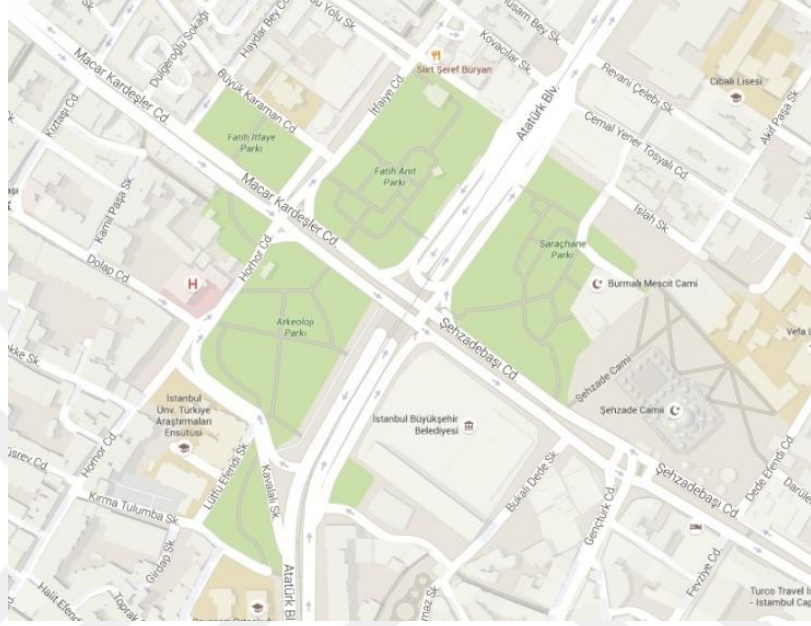
Şekil 77. Büyük Altınkapı, Cahide Tamer sağ geçit, 1961

Şekil 78. Büyük Altın Kapı, Cahide Tamer, Yedikule, y.t.y. s. 79

2.3.5. Mese'nin Kuzey Kolu

2.3.5.1. Kuzey Kolunun Güzergâhı

Şekil 79. Polyeuctus Kilisesi Kalıntıları, Sarachane, google maps, 2016⁵²⁷

Philadelphion'da (Laleli civarında) ikiye ayrılan Mese'nin kuzey kolu Aziz Polyeuctus Kilisesi'nden (Şekil 66) geçerek Havariyun Kilisesi'ne ve Theodosius Surları'nın yapımıyla Kharisios Kapısı'na ulaşmaktaydı. Mese'nin kuzey kolunun izlerine Polyeuctus Kilisesi'nin güneyinde rastlanmıştır. Polyeuctus Kilisesi'nin yakınında Iuliana Anicia'ya Eudocia'dan miras kalan saray bulunuyordu.⁵²⁸

⁵²⁷ Sarachane, Google maps, 2016, (çevrimiçi)

<https://www.google.com.tr/maps/@41.0150641,28.9546463,16.75z> , 15.04.2016

⁵²⁸ Magdalino, “Aristocratic Oikoi in the Tenth and Eleventh Regions of Constantinople”, **Byzantine Constantinople: Monuments Topography and Everyday Life**, Ed. N. Necipoğlu, s. 60

Günümüzde Divan yolu Beyazıt'ta ikiye ayrılmakta ve yolun kuzey kolu Vezneciler Caddesi, Şehzadebaşı Caddesi'nin devamında Atatürk Bulvarı'na ulaşmaktadır. Atatürk Bulvarı'nın doğusunda, Belediye Sarayı'nın yapımı esnasında ortaya çıkarılan mozaikler ile aynı bulvarın batısında yer alan Aziz Polyeuctus Kilisesi'nin kalıntıları bölünmüş dokunun parçalarıdır.

2.3.5.2. Belediye Sarayı Kazıları

İstanbul Belediye Sarayı'nın yapıldığı sırada temel kazılarında bir villaya ait mozaikler ortaya çıkarılmıştır. Bu yapı Constantinopolis'te yer alan özel saraylardan birine aittir. Mozaik döşeme yaklaşık 5-7 metre derinde olup üzerinde figürler yer almaktaydı.⁵²⁹ Eyice, yapının VI. yüzyılda yaşamış Prenses Iuliana Anicia'ya ait olmasının muhtemel olduğunu belirtmekte, mozaikler için “pek bir şey korunmamıştır” demektedir.⁵³⁰ III. Valentinianus'un yeğeni olan Anicia Iuliana Mese'nin kuzey kolu üzerinde, Constantinianai Bölgesi'ndeki aile mülkünün yakınlarında bir kilise yaptırmıştır.⁵³¹ Bulunan yapı Polyeuctus Kilisesi'ne yakın bir mevkide yer almaktadır.

Rüstem Duyuran'ın bu mozaikler ile ilgili bir yazısı Arkitekt Dergisi'nde 1954 tarihinde yayınlanmıştır. Duyuran, kazı sahasının batı tarafında 10 metrenin altına inildiğini ve bu alanda “muntazam bir plan vermeyen 1,20-1,5 m. genişliğinde” bir duvar parçasına rastlandığını, doğu tarafında ise 5-7 m. derinliğinde “oldukça geniş bir sahaya yayılmış mozaikler” bulunduğunu ifade etmiştir.⁵³² Aynı yazıda mozaiklerin zemininin beyaz olduğu ve bu zemin üzerinde

⁵²⁹ Semavi Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, s.53

⁵³⁰ **A.e.**

⁵³¹ Müller-Wiener, a.g.e. , s. 190

⁵³² Rüstem Duyuran, “Belediye Sarayı Mozaikleri”, **Arkitekt**, Sayı 9-12,,1954, s. 170

insan, hayvan ve geometrik figürlerin yer aldığı da belirtilmektedir. Bu figürler aşağıdaki şekilde anlatılmaktadır:

“Umumiyetle örgü ve dalga motifleriyle kareler, mainler veya üçgenlerin birbirinden ayırdığı insan ve hayvan figürleri bazan münferid bazan toplu sahneler halinde tasvir edilmişlerdir. Toplu sahnelerde yaban domuzu avı...spor yapan veya oyun oynayan çocuklar...tasvir edilmiştir. Münferid figürler umumiyetle kare veya sekizer köşeli çerçeveler içine alınmışlardır: Odun...kuzu veya tavuk taşıyan köylüler, dans eden kadın ve erkekler...gibi...”⁵³³

Duvar kalıntılarından Roma Devri özellikleri taşıyan sekiz köşeli bir salon ile bunu izleyen dikdörtgen biçimli diğer bir salonun varlığı da tespit edilmiştir.⁵³⁴ Yazıda mozaiklere ait resimler de bulunmaktadır.

Mozaikler Arkeoloji Müzesi’ne taşınmış, fakat burada sergilenmemiş,⁵³⁵ daha sonra Aya Sofya Müzesi’nin dış narteksinde sergilenmiştir.⁵³⁶ Bu yapıya ait mozaiklerin bir kısmı günümüzde İstanbul Mozaik Müzesi’ndedir.⁵³⁷

2.3.5.3. Polyeuctus Kilisesi

Konumu: Polyeuctus Kilisesi, Saraçhane’de, Atatürk Bulvarı’nı Edirnekapi istikametinde geçtikten sonra yolun güneyindeki parkın devamında yer almaktadır. Aşağıdaki fotoğrafta Valens Su Kemerleri’nin ilerisinde, Atatürk Bulvarı’nın solunda

⁵³³ A.e.

⁵³⁴ A.e.

⁵³⁵ Nezih Başgelen, **İstanbul Tarihi Yarımada ve Arkeoloji 1860-1960**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007

⁵³⁶ Mehmet. İ. Tunay, “Byzantine Archaeological Findings in Istanbul During the Last Decade”, **Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life**, s.228

⁵³⁷ Bkz.: Cihat Soydan, Alpay Pasinli, **İstanbul Mozaik Müzesi**, (Çevrimiçi)

Belediye Sarayı, sağında ise Polyeuctus Kilisesi'nin yer aldığı arkeoloji parkı görülmektedir.

Dini törenler için önemli bir güzergâh Aya Sofya'dan Havariyun Kilisesi'ne giden dört kilometrelik yoldu.⁵³⁸ Havariyun Kilisesi'ne, Mese üzerinden gidildiği gibi Zeugma'dan başlayıp Valens Su Kemerleri'nden geçerek de ulaşılmaktaydı.⁵³⁹ Mese'nin kuzey kolunun izlerine Polyeuctus Kilisesi kazılarısirasında, kilisenin güneyinde rastlanmıştır.⁵⁴⁰ Kilisenin bulunduğu alanda 15 ve 16. yüzyıllarda konaklar ve Karagöz Camii bulunmaktaydı.⁵⁴¹

Şekil 80. Sarayhane, Aras Neftçi⁵⁴²

⁵³⁸ Albrecht Berger, “Imperial and Ecclesiastical Processions”, **Byzantine Constantinople, Monuments, Topography, Everyday Life**, s. 74

⁵³⁹ A.e.

⁵⁴⁰ R. Martin Harrison, **Excavations at Sarachane in Istanbul**, New Jersey, Princeton University Press and DOAKS Research Library and Collection, 1986, s.xii

⁵⁴¹ A.e.

⁵⁴² Zeynep Ahunbay vd., **Istanbul A World Heritage Site**, Ankara, Republic of Turkey Ministry of Culture Publications, 10.11.2012, (Çevrimiçi)

Kilisenin Yapısı: Günümüze altyapısı kalmış olan kilisenin tabanı 52 metrelik bir kare platform ve bu platforma ekli batı narteksi ile doğu apsisinden oluşmaktadır.⁵⁴³ Yapının batı tarafında bir atrium bulunmaktadır ve buradan kiliseye (orijinal yer seviyesinden 5 metre yukarıya) abidevi bir merdivenle bağlantı mevcuttur.⁵⁴⁴ Yapının altında kare şeklinde bir mahzen (mahzen mezar) ve yapının ortasında eliptik bir vaiz kürsüsü yeri ile kuzeydoğu ve güneydoğuda odalar bulunmaktadır.⁵⁴⁵ Altyapının dışında atrium döşemesinden bazı taşlar ve atriumun kuzeyinde 12. yüzyılda sarnıç olarak kullanılan ve daha önce muhtemelen vaftizhane olan bir yapı da bulunmuştur.⁵⁴⁶ 524-527 yılları arasında inşa edilen kilise 1190-1204 yılları arasında yıkılmış ve parçaları Venedik'e götürülmüştür.⁵⁴⁷

<http://www.tedaproject.gov.tr/Eklenti/6585,istanbulaworldheritagesitepdf.pdf?0> , 31.03.2016

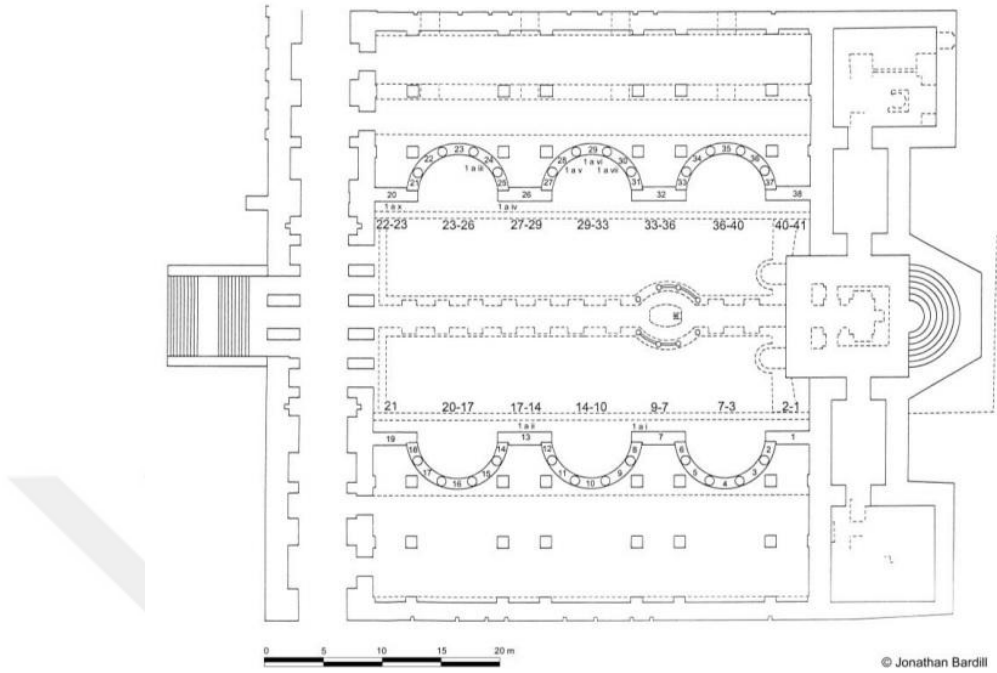
⁵⁴³R. Martin Harrison, **Excavations at Sarachane in Istanbul**, New Jersey, Princeton University Press and DOAKS Research Library and Collection, 1986, s., s.xi

⁵⁴⁴A.e.

⁵⁴⁵A.e.

⁵⁴⁶A.e.

⁵⁴⁷A.e., s. xii

Şekil 81. Polyeuctus Kilisesi, Cyril A. Mango, ‘v.d.’, çizen J. Bardill, 2011, s. 12

Polyeuctus Kilisesi Aya Sofya’nın yapımından önce kentin en büyük kilisesidir ve mimari süslemelerinde Pers etkisi görülmektedir.⁵⁴⁸ Sütunların taşıdığı nişlerin üzerinde kıvrımlı **entablature** blokları güneydoğu köşeden başlamakta ve üzerlerindeki yazı saat yönünde devam etmekteydi.⁵⁴⁹ Yapının ölçüleri ve süslemeleriyle Solomon’un Tapınağı’nın İncil’deki anlatımına göre yapıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁵⁰

Polyeuctus Kilisesi Kazıları: Kilise’nin kalıntılarına 1960 yılında Atatürk Bulvarı’nda yol çalışması sırasında rastlanmıştır.⁵⁵¹ Yol çalışması esnasında üzerinde

⁵⁴⁸ A.e., s.5

⁵⁴⁹ A.e., s.25

⁵⁵⁰ R. Martin Harrison, a.g.e., s.xii

⁵⁵¹ Cyril Mango, Michael Vickers, Jonathan Bardill, v.d. , a.g.e. , 2011, s.1

bir manzumenin yer aldığı parçalar bulunmuş, daha sonra bu parçalarda yer alan yazılar Sevcenco tarafından çözülmüş ve bunların kiliseyi yaptıran Prenses Anicia Iuliana'ya ithaf niteliğinde olduğu anlaşılmıştır.⁵⁵² 1961 yılında Sevcenco ve C. Mango tarafından bu konu üzerinde bir yazı hazırlanmıştır.⁵⁵³ Daha sonra İstanbul Arkeoloji Müzesi ve Dumbarton Oaks arasında bir anlaşma imzalanarak 1964-1969 yılları arasında kazı yapılmıştır.⁵⁵⁴ Martin Harrison ve ekibinin o dönemde yaptığı çalışmalarla ilgili fotoğraflar ve yazılar 2011 senesinde yayınlanmıştır. Kazıda kiliseye ait alt yapılar, sütun başlıkları, sütunlar bulunmuştur.

Şekil 82. Elisabeth Harrison, 2011, s.12

⁵⁵² A.e., s.1

⁵⁵³ A.e.

⁵⁵⁴ A.e.

Şekil 83. Polyeuctus Kilisesi, , Cyril A. Mango, v.d. , Foto Elisabeth Harrison, 2011, s.16

Günümüzde Polyeuctus Kilisesi ve Çevresi: Günümüzde kazı alanının kuzeyi park olarak kullanılmaktadır. Bir kısım kalıntılar ve sütun başlıkları bu parkın içindedir. Parkın güneyinde yer alan kilise alanı tel örgülerle çevrilidir. Alanı korumak için yapılmış olan tel örgüler yer yer kesilmiştir. Kazı alanının güney kısmından Atatürk Bulvarına bağlantı yapılmış olması nedeniyle tarihi alan bütünüyle yollarla çevrilidir. Alt geçit, Atatürk Bulvarı üzerindeki trafiğin kesintisiz akabilmesi için yapılmıştır. Geçidin üzerinde Edirnekapı Unkapanı yönünde hareket eden araçlar karşı yönden gelen trafiği keserek Atatürk Bulvarı'na ulaşabilmektedirler. Arkeolojik Park alanı, Atatürk Bulvarı'nı Şehzadebaşı Caddesi'ne bağlayan yonca işlevi gören bir adanın içinde, etrafı taşıt trafiğiyle kuşatılmış bir alandır. Kilisenin güneyinde görülmüş olan ve Mese'ye ait olduğu tahmin edilen revakların günümüzde izi yoktur.

Şekil 84. Polyeuctus Kilisesi, 2016

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUR İÇİNDE TESPİT EDİLEN ÖRNEKLERLE MESE VE ÇEVRESİNDE OSMANLI DEVRİNDE YAPILARIN OLUŞTURDUKLARI DOKULAR VE DEĞİŞİMLER

Mese'nin geçtiği güzergâh Osmanlı Devrinde de kullanılmıştır. Mese'nin izleri Divan Yolu ve çevresinde yer almaktadır. Osmanlı Devrinde Forumların üzerinde ve çevrelerinde yeni yapılar inşa edilmiş, zamanla bu yapılar da da değişime uğramışlardır.

3.1 Sultanahmet Çevresindeki Dokunun Osmanlı Devrinde Değişimi

3.1.1 Aya Sofya ve Çevresinde Değişimler

Osmanlı Devrinde Aya Sofya camiye dönüştürüldükten sonra Aya Sofya vakıfları kurulmuş ve kent içindeki birçok yapı bu vakfa bağlanmıştır. Avlunun içerisine Padişah Türbeleri ile muvakkithane, mektep, medrese, sebil ve şadırvan, imaret yapıları vecamiye dönüştürülen kilisenin güneybatı köşesine bir minare eklenmiştir.⁵⁵⁵ Kuzeydoğu köşesine II. Beyazıt döneminde bir minare daha ilave edilmiştir.⁵⁵⁶ II. Selim (1566-1574) Dönemi'nde Mimar Sinan camiyi onarmış, payandalar ile patrikhane arasındaki evler ve ambar yıkılmıştır.⁵⁵⁷ Aya Sofya'nın 35 arşından (24 m) yakınına yapı yasağı getirilmiştir.⁵⁵⁸ Aynı dönemde eski minarelerin

⁵⁵⁵Müller-Wiener, **a.g.e.**, 248-249

⁵⁵⁶**A.e.**, s. 91

⁵⁵⁷**A.e.**

⁵⁵⁸**A.e.**

yerine yenileri yapılarak payandaların üzerleri kaplanmıştır.⁵⁵⁹ III. Murat Dönemi'nde yapının güneyindeki patrikhanenin kalan kısımları yıkılarak yerine 1577 yılında II. Selim'in türbesi yapılmıştır.⁵⁶⁰ Köşeleri kırık dikdörtgen şeklindeki bu türbenin daha sonra yanlarına altıgen ve sekizgen şeklinde iki türbe daha yapılmıştır. Sultan İbrahim (1640-1648) Dönemi'nde avlu duvarının güney köşesine bir sebil inşa edilmiştir.⁵⁶¹ III. Ahmet Dönemi'nde (1703-1730) camide bir Hümayun mahfili yapılmış ve I. Mahmut Dönemi'nde camiye kütüphane, ön avluya şadırvan ve kuzeye imaret yapısı eklenmiş, dış avluya okul ve çeşme inşa edilmiştir.⁵⁶² Sultan Abdülmecit Dönemi'nde (1839-1861) onarımlar yapılarak girişe muvakkithane binası yapılmış, güneydoğudaki minarenin boyu yükseltilmiştir.⁵⁶³ Atriumun kalıntıları 1873 yılında yıkılmıştır.⁵⁶⁴ 1935 yılında müzeye çevrilen yapının bahçesinde yer alan medrese yıkılmış, aynı dönemde Theodosius Bazilikası kalıntıları ortaya çıkartılmıştır.⁵⁶⁵

Günümüzde biri mevcut olmayan iki adet vaftizhaneden güneybatıda ve daha küçük olanı türbe olarak kullanılmaktadır.⁵⁶⁶ XIII. yüzyıl sonu-XIV. yüzyıl başlarında eklenen payandalar ve Osmanlı Devrinde ilave edilen dört minare ile yapı dışa ve yukarı doğru büyümüştür. Yapının düşey etkisi iç alanda daha belirgindir. Avluda bulunan ve sonradan eklenmiş olan muvakkithane yapısı günümüzde müze

⁵⁵⁹ A.e.

⁵⁶⁰ A.e.

⁵⁶¹ A.e.

⁵⁶² A.e., s. 93

⁵⁶³ A.e.

⁵⁶⁴ A.e.

⁵⁶⁵ A.e., s.94

⁵⁶⁶ Marie-France Auzepy, "Konstantinopolis'in Siyasal ve Dinsel Yaşamında Aya Sofya'nın Yeri", **Bizans Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, Ed. Annie Pralong, Çev. Buket Kitapçı Bayrı, İstanbul, Kitap Yayınevi, Kasım 2011, s.100

personeli tarafından ofis olarak kullanılmaktadır. Muvakkithane, türbeler ve sıbyan mektebi ziyarete kapalıdır.

3.1.2. Atmeydanı/ Hippodrom Civarında Değişimler

Hippodrom Osmanlı Devrinde Atmeydanı adını almıştır. Atmeydanı Kanuni Sultan Süleyman Döneminde şölenler ve gösteriler için kullanılmaktaydı. Padişahın Şehzade Mustafa'nın sünnet düğününü İbrahim Paşa Sarayından seyrettiğini Hünernâme'de görmekteyiz.⁵⁶⁷ Hippodrom'un doğusundaki alanda ise Sultan Ahmet Camii'nin inşa edildiği döneme kadar caminin yapıldığı alanda vezirlerin sarayları bulunmaktaydı. Evliya Çelebi'ye göre bu arsada bulunan beş adet vezir sarayı satın alınarak yıktırılmıştır. “ Merhum Sultan Ahmed bu caminin yapıldığı arsa üzerinde beş adet vezir sarayını malıyla alıp hepsini temelden yıkınca sahra gibi geniş bir yer açılmıştır”⁵⁶⁸ ifadesiyle Çelebi bu alandaki değişimi anlatmaktadır. Sultan Ahmet Camii yapılırken Atmeydanı buradan çıkartılan hafriyat ile doldurulmuştur.⁵⁶⁹

Sultan Ahmet Külliyesi'nin bir kısım yapıları ise dış avlunun içinde yer almayarak Hippodrom'un batısında, sfendon duvarı tarafında (şekil 85) yapılmıştır. Bu yapılardan tabhaneler günümüze ulaşmamış olup hamam, yemekhane, mutfak, fırın yapıları Sultanahmet Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi'nin bahçesindedir. Sanayi Mektebi, Sultanahmet Darüşşifası'nın yerinde 1866/67 yıllarında kurulmuş olup darüşşifanın hamamı lisenin güneydoğusundadır.⁵⁷⁰ Yıkılan darüşşifadan günümüze yapının hamamı ile “basık kemerli mermer giriş kapısı, baklavalı

⁵⁶⁷ Haluk Şehsuvaroğlu, “İstanbul'un En Meşhur Meydanı: At Meydanı”, **Asırlar Boyunca İstanbul**, Ed. Osman Bahadır, sayı.3, 2bs, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı Basım ve Yayıncılık A.Ş., 2005, s.35

⁵⁶⁸ Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Ed.M. Sabri Koz, C.I, 1.kitap, İstanbul, YKY Yayınları, 2013, s.112

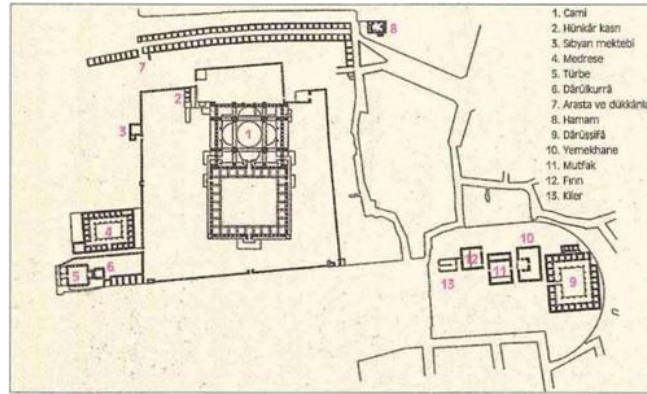
⁵⁶⁹ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 69

⁵⁷⁰ Ahmet Vefa Çobanoğlu: “Yok OlanBir Yapı Sultanahmed Darüşşifası”, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. I ,Sayı. 2, Nisan 1988, s.38

başlıklara sahip onbir tane mermer sütun ve avlusunda vaktiyle mevcut olan havuzun mermer fiskiyeli çanağı⁵⁷¹ kalmıştır. Darüşşifanın bulunduğu alanda zemin yükseltilmiş olup, sfendon duvarı üst kısmında Osmanlı Devrinde yapılmış taş ve tuğla sıralı duvar örgüsü yer almaktadır.⁵⁷²

Sanayi Mektebi yapılarından meydan tarafında, daha önce aynı yerdeki tabhanenin üzerine yapılan kısım 1894 depreminde yıkılmıştır. Bu yapının yerinde Ziraat ve Ticaret Nezareti olarak inşa edilen Marmara Üniversitesi Rektörlük Binası bulunmaktadır. Yapının daha önce burada bulunan Sanayi Mektebinin alt yapısı üzerine inşa edilmiş olduğunu gösteren kemer izleri yakın bir zamanda bir rastera çalışmasında görülmüştür. İmarete ait kiler yapısı Atmeydanı tarafında yer alan Marmara Üniversitesi Rektörlük Binası'nın güneydoğusundadır.

Osman Nuri Ergin tarafından Sanayi Mektebi'nin eski Kılıçhane Binası'nda kurulduğu yazılmış olsa da bu yapının varlığı ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁵⁷³

Şekil 85. Sultan Ahmet Külliyesi Yerleşim Planı (Z. Ahunbay planı üzerine A. V. Çobanoğlu tarafından işlenmiştir)⁵⁷⁴

⁵⁷¹ A.e., s.35

⁵⁷² A.e., s. 36

⁵⁷³ A.e., s. 39

Şekil 86.⁵⁷⁵ Felix Bonfils, Atmeydanı, Suna ve İnan Kırâç Vakfı İ.A.E. Koleksiyonu

Günümüzde mutfak yapısı İstanbul Cumhuriyet Eğitim Müzesi olarak düzenlenmiştir. Mutfakın güney tarafında daha sonradan eklenmiş bir eklenti bulunmaktadır. Yemekhane yapısının alt katı günümüzde de yemekhane olarak kullanılmaktadır, üst katı ise kütüphanedir. Hamam yapısı Sultanahmet Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi'nin bir parçasıdır. Kiler yapısı Marmara Üniversitesi Rektörlük Binası alanında kalmıştır.

⁵⁷⁴ Ahmet Vefa Çobanoğlu, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Çiz., Zeynep Ahunbay Planı üzerine A. V Çobanoğlu), C.XXXVII, 2009, s. 500, (çevrimiçi)

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c37/c370305.pdf>, 18.11. 2015

⁵⁷⁵ Felix Bonfils, “Atmeydanı: Görsel Tarihin Sahnesinde Çizgiler, Renkler, Fotoğraflar”, **Hippodrom/Atmeydanı İstanbul’un Tarih Sahnesi**, C:II, İstanbul, Pera Müzesi Yayını, Mart 2010, s.284

3.2. Çemberlitaş İsa Kapısı Mescidi Arasında Osmanlı Devri Yapıları ve Değişimleri

3.2.1. Çemberlitaş/ Constantinus Forumu Çevresi

Şekil 87. Atik Ali Paşa Camii Revaklarında kullanılan Constantinus Forumu sütunları ve sağda Muhittin Sebati tarafından çizilen 1922 tarihli resim⁵⁷⁶

Çemberlitaş'ta Constantinus Forumu'nun bulunduğu alanın bir kısmına XV. yüzyılda Atik Ali Paşa Külliyesi inşa edilmiştir. XVI. yüzyılda forum alanı tavuk pazarı olarak kullanılmış ve buraya birçok ahşap ev yapılmış, 1587'deki yangında birçok ev ve dükkân yanmıştır.⁵⁷⁷ 1652, 1660 yangınları ve 1648 depreminden sonra sütunun kaidesi taş örülü bir kılıf içine alınmış, 1779 yangınında tekrar zarar görmüş, 1909'da onarılmıştır.⁵⁷⁸

⁵⁷⁶ Muhittin Sebati'nin Atik Ali Paşa Camii, lebriz.com, 10 Mart 2009, (çevrimiçi) <http://lebriz.com/pages/lsd.aspx?lang=TR§ionID=7&articleID=494&bhcp=1>, 23.11.2015

⁵⁷⁷ Müller-Wiener, a.g.e., s.256

⁵⁷⁸ A.e.

3.2.2. Atik Ali Paşa Külliyesi

XV. yüzyılda inşa edilen külliye cami, imaret tekke ve yolun karşı tarafında medrese ile Elçi Han'dan oluşmaktaydı. Atik Ali Paşa Camii'nin revaklarında forumu çevreleyen revaklara ait sütunlar kullanılmıştır.⁵⁷⁹ Eyice Atik Ali Paşa Külliyesi'nin kervansarayı olduğu tahmin edilen ve yolun karşı tarafında bulunan Elçi Han'ın Hocapaşa yangınında (1865) yandığını, yine caddenin karşısında bulunan medresenin ön cephesinin küçültüldüğünü ve caminin kible tarafında da bir zamanlar imaret ile tekkenin bulunduğunu belirtmiştir. İmarat ve tekkenin zaman içinde yıkılarak daha sonra dükkân olarak kullanıldığını ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında yol düzenlemesi nedeniyle yıkıldıklarını da eklemiştir.⁵⁸⁰

Constantinus Sütunu etrafındaki alanın açılması Hocapaşa Yangını sonrasında gerçekleşmiştir. 1928 senesinde D. Talbot Rice kazı yaptığı dönemde, esasını İTK' nin oluşturduğu değişimle yapılmış olan Divan Yolu üzerinde Çemberlitaş mevkiinde çalışmaktaydı.

3.2.3. Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi

XVII. Yüzyılda, Çemberlitaş'ta, Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi inşa edilmiştir. Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa tarafından 1662 yılında yaptırılmış olan ve derslane-mescit, medrese odaları, dükkânlar, türbe ile çeşmeden oluşan külliyeye 1676 yılından önce oğlu Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa tarafından kütüphane ve Vezir Han ilave edilmiştir.⁵⁸¹ Türbenin etrafında bir hazire bulunmaktadır.⁵⁸² Divan

⁵⁷⁹ Bkz.: yuk., s. 89

⁵⁸⁰ Semavi Eyice, "Atik Ali Paşa Camii", TDV İslam Ansiklopedisi, C.IV, 1991, © İSAM 2014, s.66, (Çevrimiçi)

<http://www.tdvia.org/dia/ayrmetin.php?idno=040066>, 22.11.2016

⁵⁸¹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Köprülü Külliyesi", İslam Ansiklopedisi, C.XXVI, 2002, s. 255, (Çevrimiçi)

Yolu'nun genişletilmesi nedeniyle sebil günümüze ulaşmamıştır.⁵⁸³ Medresenin dershanesi (aynı zamanda mescit olan yapı) Çemberlitaş'ta, Divan Yolu ile Peykhane Sokağı'nın kesiştiği köşededir.⁵⁸⁴ Yapının kuzeyde Divan Yolu'na ve yan tarafta medrese avlusuna açılan iki kapısı olup cadde tarafındaki kapı önündeki revaklar caddenin genişletilmiş olması nedeniyle günümüze ulaşmamıştır.⁵⁸⁵ L şeklindeki medresenin cadde tarafındaki odaların bir kısmı da aynı nedenle yıktırılmıştır.⁵⁸⁶

Önceleri derslane-mescidin kuzeyinde yer alan türbe 1871 yılında, yol genişletilmesi nedeniyle yıktırılmış, aynı yapının doğusunda medrese odaları ile mescidin arasında yeniden yapılmıştır.⁵⁸⁷ Çeşme, Peykhane Sokağı'nda, derslane-mescidin batı cephesindedir.⁵⁸⁸ Mescidin Peykhane Sokağı'na açılan kapının iki yanında sağ tarafta bir adet olmak üzere toplam dört dükkân mevcuttur.⁵⁸⁹

1864 yılında çalışır durumda olan medrese 1894 depreminde zarar görmüş, 1914'te faalken 1919 yılında yangın felaketine maruz kalanlar tarafından işgal edilmiştir.⁵⁹⁰

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c26/c260156.pdf>

⁵⁸² A.e.

⁵⁸³ A.e.

⁵⁸⁴ A.e.

⁵⁸⁵ A.e.

⁵⁸⁶ A.e.

⁵⁸⁷ A.e.

⁵⁸⁸ A.e.

⁵⁸⁹ A.e., s.256

⁵⁹⁰ A.e., s.255

Yakın zamanda onarım gören medrese Kubbealtı Akademisi Kùltür ve Sanat Vakfı tarafından kullanılmaktadır.⁵⁹¹

3.3. İkinci Vadi ve Uzunçarşı Caddesi

Osmanlı Devrinde Constantinus Forumu ile Forum Theodosius arasında, kuzeyde kentin ticaret bölgesi yer almıştır. Bu bölgede bedestenin inşası fetihten hemen sonra gerçekleşmiştir. Hanlar, kapanlar ve çarşının bulunduğu bölge Neorion Limanı (Bahçekapı) ve Porta Droungariou (Odun Kapısı) arasındaki iskeleler ile Divanyolu arasındaydı.⁵⁹² İncalcık bedesteni ve çevresiyle bağlantısını ise aşağıdaki şekilde tarif etmiştir:

“Constantinopolis’in fethinden önce kurulan diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi bedestenin dört kapısından çıkan dört ana yol ve onlara paralel satranç tahtası düzenindeki sokaklarda esnaf için çarşılar inşa edilmişti.”⁵⁹³

1489 yılında 641 dükkândan oluşan çarşıdaki dükkân sayısı zamanla 1000’e ulaşmış, üzeri kapatılarak on iki büyük ve yirmi küçük kapı ile dışarıya bağlanmıştır.⁵⁹⁴ Fatih Vakfıyesinde Kapalıçarşı’dan Çarşı olarak bahsedilmektedir ve bu dönemde üzeri kapalı olduğuna dair hiçbir belge bulunmamaktadır.⁵⁹⁵ Bu da yapının başlangıçta üzerinin açık olduğunu göstermektedir. Eski Bedesten’deki bir

⁵⁹¹ A.e.

⁵⁹² Halil İncalcık, “İstanbul” TDV İslam Ansiklopedisi, C.XXIII, 2001, s. 222, (çevrimiçi)

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c23/c230107.pdf>, 23.03.2016

⁵⁹³ A.e., s.224

⁵⁹⁴ A.e.

⁵⁹⁵ Mustafa Cezar, **Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System**, İstanbul, Kùltür Yayınları İş Türk Ltd, 1983, s. 97

kapının üzerinde bulunan kuş motifinin Bizans Devrine ait olabileceği ileri sürülmüşse de bu görüş kabul görmemiştir.⁵⁹⁶

Aynı bölgede Mahmut Paşa İmareti yanında 265 dükkândan oluşan büyük bir çarşı daha yer almaktadır.⁵⁹⁷ Çarşıların yakınında tüccarların kalabileceği hanlar da inşa edilmiştir. Liman tarafında ise kapanlar ve gümrük yer almaktaydı.

Çarşı ile Haliç kıyıları surlarda bulunan kapılar ve bu kapılara ulaşan yollar vasıtasıyla birbirine bağlanmaktaydı. 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'u gezen John Murray ikinci vadiyi ve üçüncü tepeye bağlantısıyla ilgili güzergâhı aşağıdaki gibi tarif etmiştir,

“Köprüyü geçin ya da Balık Pazarı Çarşısı'ndan girin; Valide Sultan'ın Camii'ni, Mısır Çarşısı'nı, kahve dövenlerin dükkânlarını (tahmis) görün; Uzunçarşı'nın dükkânlarından Yeni Han, Valide Han ve Bedestenin yanındaki Sultan Osman Camii'ne (Nur-u Osmaniye) geçin. Buradan Vezir Han'a ve Porfir Sütun'a (Dikili Taş) ve Ali Paşa ve Sultan Beyazıt Camilerine. Kazancıların pazarı ve tavuk pazarı Serasker Kapısı'nın yanındadır.”⁵⁹⁸

Yazar buradan Beyazıt Meydanı'nın karşı tarafına geçerek Bodrum Camii ve Laleli Camii çevresindeki yapıları anlatmakta ve daha sonra tekrar Süleymaniye'ye gelerek buradan devam etmektedir.

“Yolun karşı tarafında bir tarafında Süleymaniye'nin dış avlusu diğer tarafta yeniçerilerin hastanesi ile çevrelenen Seraskeriyat (Savunma Bakanlığı) ve yangın gözlemcilerinin olduğu yangın kulesi bulunmaktadır. Yangın Kulesi'nden Sulu Saraya

⁵⁹⁶ A.e., s. 178

⁵⁹⁷ Halil İnalcık, a.g.e., s.224

⁵⁹⁸ John Murray, **Handbook for Travellers In Turkey In Asia**, London, John Murray, 1871, Hathi Trust Digital Library s.73, (Çevrimiçi)

<http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015011509869;view=1up;seq=84>, 07.01.2016

inersiniz, Yağ Kapanı ve Bal Kapanı Hanı ile Rüstem Paşa'nın Camii'ne bakarsınız ve Zindan Kapısı'nda tekneye binip, Yağ Kapanı İskelesi'nde inersiniz.'',⁵⁹⁹

Yazarın İstanbul'u gezdiği dönemde Haliç Kıyısı'nda yer alan iskeleler ile sur içi İstanbul'un bağlantısı sağlanmaktaydı. Haliç Kıyısı'ndaki surların ve bu surlardaki kapıların yıkılması ile yolların Haliç'e açıldığı noktalar ortadan kalkmıştır. Tepelere ulaşan yollar arasında Uzunçarşı Caddesi Bizans Devrinden günümüze kadar varlığını korumuştur. Bu yolun nihayetindeki Rüstem Paşa Camii yolun alt sınırındaki nirengi noktasını teşkil etmektedir. Yakın bir yerde bulunan Bal Kapanı Hanı, Mese'yi kuzey güney doğrultusunda kesen **Makros Embolos** ile Aya Sofya'dan gelen yolların kesişim noktasında (Şekil 16) yer almaktadır.

Osmanlı Devrinde Kapalıçarşı'nın yapımı ile Geç Roma ve Bizans Devirleri'nde Uzunçarşı ile aynı güzergâhta yer alan cadde olan Macros Embolos'un Mese'yi kesen uzantısı çarşının altında/ içinde kalmıştır. Günümüzde Uzunçarşı Caddesi'nin çarşının içindeki uzantısı Divan Yolu'na doğru batıya kıvrılarak ulaşmaktadır.

3.3.1. Kemankeş Kara Mustafa Külliyesi

Mese ile Uzunçarşı Caddesi'nin kesişiminin civarında, günümüzde tramvay duraklarının bulunduğu alanda Kaliçeci Hasan Camii karşısında, Kemankeş Kara Mustafa Külliyesi yer almaktaydı.⁶⁰⁰ Medrese, darülcürre, sebîl, çeşme, türbe, sıbyan mektebi ve hazireden oluşan külliye Mustafa Paşa tarafından 1641-1644 tarihleri arasında yaptırılmıştır.⁶⁰¹

⁵⁹⁹ A.e.

⁶⁰⁰ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Yok Olan Bir Yapı: Kemankeş Kara Mustafa Paşa Külliyesi”, **Yıldız Demiriz'e Armağan**, İstanbul, Simurg, 2001 s.34

⁶⁰¹ A.e.

1871 yılında medresenin cadde tarafındaki cephesi yol genişletilmesi nedeniyle kesilmiş, ikinci bir kat ilave edilmiştir.⁶⁰² Külliyei oluşturan bölümlerden darülkurranın da medresenin yarısının kesilmesiyle ortadan kalkmış olması muhtemeldir.⁶⁰³

Yapı, 1894 depreminde hasar görmüş, 1914 yılında durumunun ikamete uygun olmadığı tespit edilmiş, 1919 tarihli bir kayıta göre Kadınlar Cemiyeti Dikiş Yurdu ve daha sonra ayakkabıcılar çarşısı olarak kullanılmış ve 1957 yılında külliyein diğer bölümleriyle birlikte yıktırılmıştır.⁶⁰⁴ Medreseye bitişik olan ve 1957’de yıktırılan türbe 3.00 metre yüksekliğinde bir set üzerinde yer almaktaydı.⁶⁰⁵ Türbenin yanında bir sebil ve sebinin ilerisinde bir çeşme bulunmaktaydı.⁶⁰⁶ Sebil ve çeşmenin de 1871’de yol genişletilmesi sırasında yıkılmış olmaları muhtemeldir.⁶⁰⁷

3.3.2. Merzifonlu Kara Mustafa Külliyesi

Divan Yolu üzerinde değişime uğramış yapılardan biri de Merzifonlu Kara Mustafa Külliyesi’dir. Külliye, Çarşıkapı’da, yolun kuzeyinde bulunan ve revaklı avlulu bir cami ile iki büyük medreseden oluşan Çorlulu Ali Paşa Medresesi’nin karşısındadır.⁶⁰⁸ Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi’nde bir dersane mescit,

⁶⁰² A.e., s.35

⁶⁰³ A.e., s.36

⁶⁰⁴ A.e., s. 35

⁶⁰⁵ A.e.,s.36

⁶⁰⁶ A.e., s.37

⁶⁰⁷ A.e.

⁶⁰⁸ Semavi Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, s. 168

sebil, hazire sıbyan mektebi ve dükkânlar yer almaktadır.⁶⁰⁹ Medresenin içinde ayrıca bir kütüphane yapılmıştır.⁶¹⁰

İnşaatı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından 1683 yılından öncebaşlatılmış, oğlu tarafından yapımı Mimar Hamdi'ye tamamlatılmış olan yapılar 1837 ve 1894 depremlerinde hasar görmüştür.⁶¹¹ Depremlerden sonra XIX. yüzyılda onarılan yapı, 1918'de yangın mağdurları tarafından işgal edilmiş, 1954 yılında yol genişletilmesi nedeniyle değişime uğramış, 1960-64 yıllarında Vakıflar İdaresi tarafından tekrar onarılmıştır.⁶¹² Onarıldıktan sonra sebili kiraya verilen yapı, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü, Kubbealtı Akademisi K.S. Vakfı'na tahsis edilmiştir.⁶¹³ 1964'te bir alt geçit kazısında medresenin yanında Mese'nin altyapısı ortaya çıkmıştır.

Şekil 88. Mese'nin kesiti, Kara Mustafa Paşa Medresesi yanında alt geçit yapımı 1964, DAI KB 2871, M. Wiener, 2001, s. 268

⁶⁰⁹ Semavi Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, s. 168

⁶¹⁰ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXIX, 2004, s. 249

⁶¹¹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, **a.g.e.**, s. 249,

⁶¹² **A.e.**

⁶¹³ **A.e.**, s. 250

Divan Yolu'nun genişletilmesi nedeniyle Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi'ne ait dükkânlar yıkılmış, hazire cadde üzerinden sebinin sağ tarafına alınmış ve sonradan pencereci bir taş duvar örülmüştür.⁶¹⁴ Avlu kapısı geriye alınmış, bir kısım dükkânlar yıkılmıştır.⁶¹⁵ Yıkılan dükkânların sayısı, yapının kuzeye bakan cephesinde dört, batıya bakan cephesinde ise sekiz adettir.⁶¹⁶

3.4. Beyazıt Çevresinde Yapılanma

3.4.1. Eski Saray

Eski Saray (Saray-ı Atik) ve daha sonraları Seraskerlik Binası (Harp Nezareti), günümüzde İstanbul Üniversitesi Merkez Binası'nın olduğu yerde, Beyazıt Meydanı'nı kuzeyinde bulunmaktaydı. Eski Saray'ın sınırları Ayverdi'nin Evliya Çelebi'nin anlatımını yorumlamasına göre aşağıdaki gibiydi:

“Hudud şarkta Kazancılar- Bakırcılar'dan başlayıp garbda Vezneciler Hamamı'nın köşesinde, 1925 senesine kadar mevcut olan Sabuncu Hanı kapısına ulaşmakda oradan şimale dönerek, Evliya'nın Dellak Mustafa'ya 'aid olarak bildirdiği saraya doğru biraz kırılarak, Küçük Pazar Seddi ve sarnıcı üzerine çıkmakda, oradan Tahta Kal'e üstündeki sedden geçip, Kazancılar köşesine birleşmektedir. Kazancılar Yokuşu aşağı yukarı, Sabuncu Hanı köşesi ile tereddüdsüz ma'lumdur. Dellak Mustafa Paşa Sarayı'nı ta'yin pek kabil değildir: ma'mafih Etnaf Hastanesi altındaki duvarların bu binanın bir parçası olması mümkündür: (4) Küçük Pazar Seddi İstanbul Üniversitesi Biyoloji Enstitüsü'nün şimal yüzündedir. Burası eskiden Ağa Kapısı ve bilahare Şeyhülislamlık Dairesi idi. Tahta Kal'e Seddi ve Devoğlu Yokuşu üzerindedir. Buna göre en uzun mesafe cenubdan şimale 800-850, şarkdan garba 400 m. olacaktır. Bu sarayın

⁶¹⁴Semavi Eyice, Tarih Boyunca İstanbul, s. 168

⁶¹⁵ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi”, s. 249

⁶¹⁶A.e., s. 250

Fatih devrinde en geniş zemanki ölçüdür. Tam müstatil kabul edersek 320-360.000 m2 eder. Edirne Sarayı kadar demektir.”⁶¹⁷

Kanuni Sultan Süleyman Devrinde saray 3 mil uzunluğunda bir duvar ile bölünmüş, doğuda Divan Kapısı, güneyde Beyazıt ve batıda Süleymaniye Kapısı yapılmış olup Beyazıt Dönemi’ndeki suyollarını gösteren haritada da dördüncü kapı yoktur.⁶¹⁸

Eski Saray’ın XVIII. yüzyıldaki sınırları Seraskerlik Binası’nın yapımına kadar korunmuştur. ⁶¹⁹ Beyazıt Su Yolları Haritası’na göre (Seraskerlik Binası inşa edilmeden önce 1823-24 tarihini gösteren) Eski Saray alanını çizen Ekrem Hakkı Ayverdi, bu haritayı aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

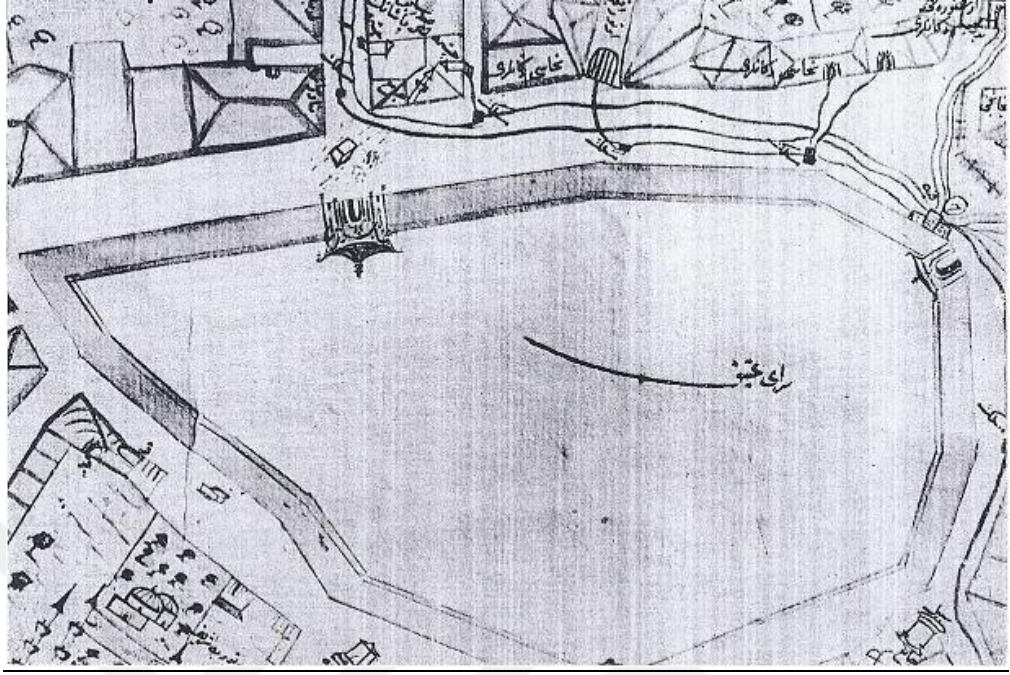
“Bu haritaya nazaran Bayezıd cebhesi şimdiki halinden daha ileride ve biraz kırıktır. Buradaki kapı üzerinde, Bab-ı Ali’nin Soğuk Çeşme Kapısı üzerinde bulunan saçağın bir benzeri vardı. 1254 Tarihli Cami’ler Haritası’nda da bu cebhe daha ileri görünüyor. Bab-ı Ser’askeri yapılırken bu uc kesilerek daha az kırık bir cebhe yapılmış, üzerine büyük bir tak kapı inşa olunmuştur. Şark cebhesi yerinde kalmış, haritadaki pek sivri köşe galiba değişmiştir. Bu haritaya nazaran ‘arsa en uzun yerinde 520 m., en geniş yerinde 290 m. dir, ki yukarıda yazdığımız tavsife göre bulunan ölçülerden enden 100, boydan 300 m. kadar kesilmiş halini göstermektedir. Bu kesilen yerlere Vezneciler Hamamı ve onun hizasındakiler, boy tarafına da Süleymaniye Cami’i, sonra Şeyhülislamlık ve şimdi Biyoloji Enstitüsü olan Ağa Kapısı yapılmıştır.”⁶²⁰

⁶¹⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimarisi’nde Fatih Devri (1451-1481)**, İstanbul, Fetih Cemiyeti, C. IV, 1974, s. 678, 679

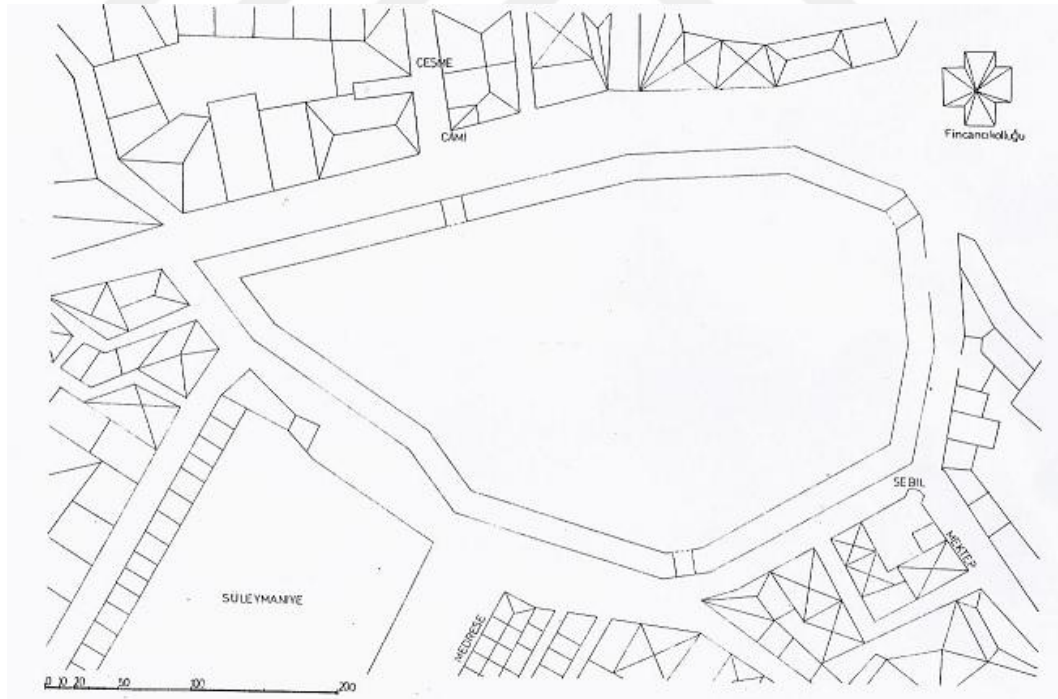
⁶¹⁸ A.e., s. 679

⁶¹⁹ A.e., s. 681

⁶²⁰ A.e.

Şekil 89. Beyazıt Devri Suyolları Haritası, 1239 (1823-24), Ayverdi, C: 4, 1974, s. 680

Şekil 90. Beyazıt Devri Suyolları Haritası'na göre Eski Saray Suru çizimi, Ayverdi, C: IV, 1974, s. 680

Bu şekilde Ayverdi, saray duvarının Beyazıt Devri Suyolları haritasına göre batıda Beyazıt Hamamı'nı ve hizasındaki yapıları da içine aldığını göstermektedir. Aynı dönemde kuzeydeki sınır Süleymaniye Camii'ni, Şeyhülislamlık ve Ağa Kapısı'nı da kapsamaktadır. Beyazıt Meydanı'na bakan güney cephede ise Bartlett'in çiziminde görünen kapının yer aldığı duvarın daha güneyde ve kırık olduğu anlaşılmaktadır.

Yeniçeriliğin kaldırılmasının ardından (1826) Eski Saray alanı seraskerlik makamı olmuş, bu dönemde burada yer alan sarayın kasır ve müştemilatları kullanılmıştır.⁶²¹ Sultan Aziz Döneminde ise Beyazıt Meydanı'na bakan kapının yerine Mimar Bourgeois tarafından tasarlanmış olan Harbiye Nezareti Binası yapılmış, (1864-66) kapının yerinde Neo Klasik- Mağrip üslubu karışımı (eklektik) bir kapı inşa edilmiştir.⁶²² Bu kapı halen aynı yerde bulunan İstanbul Üniversitesi Merkez Binası'nın ana giriş kapısı olarak kullanılmaktadır.

Aynı yerde XIX. yüzyıl başlarında yer alan kapı ise 1838 senesinde W.H.Bartlett tarafından resmedilmiştir. Bartlett tarafından resmedilen yapı geniş saçaklıydı ve üzerinde bir kubbe bulunmaktaydı. Julia Pardoe bu kapıyı tarif ederken ince bir işçilikle işlenmiş, altın yaldızlı ve üzerinde parlak bir yıldızın bulunduğu kubbeye taçlandırılmış ifadesini kullanmış ve bu yapının tasvir ettiği sahnenin en oryantal yapısı olduğunu belirtmiştir.⁶²³ Beyazıt Camii'nin, Kapalı Çarşı'nın hemen yakınında olduğunu, bu nedenle ortadaki alanda sürekli tüccarlar, alışveriş yapanlar ve hamalların bulunduğunu da eklemiştir. Bu alandaki muhallebi, yoğurt satıcıları,

⁶²¹Banu Bilgicioğlu, “‘Saray-ı Atik’ten Harbiye Nezaretine ve İstanbul Üniversitesine’”, **İstanbul’un Kitabı Fatih**, İstanbul, Fatih Belediyesi Yay., C. III, Eminönü-2, 2013, s.253

⁶²² Ara Altun, Bab-ı Seraskeri, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.IV, 1991, s.365; Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, s. 176

⁶²³ **The Beauties of the Bosphorus**, London Virtue &Co., Çiz: W. H. Bartlett, 1855, s.106, Hathi Trust Digital Library, (Çevrimiçi)

sucu ve şerbetçileri tasvir eden Pardoe arada Seraskerlik muhafızlarının buradan geçerek kalabalığı iki yana dağıttığını da ilave etmiştir.

Şekil 91. Seraskerlik Kapısı⁶²⁴

Şekil 92. Seraskerlik Kapısı,⁶²⁵

⁶²⁴ Julia Pardoe, **The Beauties of the Bosphorus**, Çiz: W. H. Bartlett, 1838, Travelogues, Aikaterini Laskaridis Foundation, (çevrimiçi)

<http://eng.travelogues.gr/item.php?view=50406>, 18.08.2016

⁶²⁵ Özkan Değer, Beyazıt, 2013, (Çevrimiçi)

Bartlett'in resminde de görüldüğü gibi kapı, XIX. yüzyıl başında geniş saçaklarıyla meydana hâkim bir konumdaydı ve doğudaki cami ile batıdaki medrese arasındaki orta aksın yukarı hizasını belirlemekteydi. Medrese ve cami meydana göre hafif açılı yer almaktaydı. Tanzimat Döneminde ayrıca Beyazıt'ta Seraskerlik Binası çevresinde büyük konaklar inşa edilmiştir.⁶²⁶

3.4.2. Beyazıt Külliyesi

II. Beyazıt Dönemi'nde (1481-1512) inşa edilen Beyazıt Külliyesi cami, medrese, hamam, imaret, kervansaray, türbe, hazire, muvakkithane ve sebil gibi bölümlerden oluşmaktaydı. Muvakkithane ve sebin yerleri tespit edilememiştir fakat XIX. yüzyılda çekilmiş bir fotoğrafta bulunan ampir üsluplu binanın muvakkithane olduğu düşünülmektedir.⁶²⁷ Külliye yapıldığında etrafında bir dış avlunun olduğu bu avlunun temizlenmesiyle ilgili bir belgeden anlaşılmaktaysa da bu avlunun etrafında duvar olup olmadığı bilinmemektedir.⁶²⁸ Cami ve imaret yapıları meydanın doğusunda, medrese ile hamam ise batısında yer almaktadır. Caminin üç kapısı olup ortada Saray Kapısı, imaret tarafında İmaret Kapısı ve meydan tarafında ise Meydan Kapısı bulunmaktadır.⁶²⁹ Bu anıtsal kapılardan girilen caminin iç avlusunda bulunan geniş kırmızı mermer taşların Bizans lahitlerine ait olduğu düşünülmektedir.⁶³⁰ Ayrıca 1950 senesinde avludaki taşlardan bazılarının alt

ozkandeger.blogspot.com.tr/2013/12/İstanbul-beyazıt-sehzadebas-laleli-vefa.html, 21.01.2016

⁶²⁶ Tanzimat Konakları için Bkz.: Gözde Çelik, "İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Tanzimat Döneminin Kâgir Konakları", **İstanbul Araştırmaları Yıllığı**, No. 2, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2013, s. 141-155

⁶²⁷ Semavi Eyice, "Beyazıt Külliyesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, C: II, 1995, s. 96

⁶²⁸ A.e., s.90

⁶²⁹ A.e.

⁶³⁰ A.e., s. 91

yüzlerinde Bizans uslubunda işlemler bulunmuştur.⁶³¹ Şadırvana ait yeşil somaki sütunlar da devşirme olup kaideleri yontulmuş Bizans sütun başlıklarından oluşmaktadır.⁶³² Avlunun revakları farklı devşirme sütunlardan yapılmıştır, üst başlıkları ise mukarnaslı Türk başlıklarıdır.⁶³³ Beyazıt Camii'nde tabhaneler camiye bitişiktir. II. Beyazıt Türbesi, Selçuk Hatun Türbesi ve hazire caminin kible tarafında yer almaktadır, imaret ise 1883'de II. Abdülhamit tarafından kütüphaneye çevrilmiştir.⁶³⁴ Yazma Eserler Kütüphanesi olarak hizmet veren imaretin bahçesinde son zamanlarda bir kilise kalıntısı bulunmuştur. Kiliseye ait apsis, sütun ve sütun başlığının bulunduğu alan imaretin güney tarafındadır. Yapının bulunduğu alan ziyarete kapalıdır.

Şekil 93. Beyazıt İmareti bahçesinde bulunan kilisenin kalıntıları, 2016

⁶³¹ A.e.

⁶³² A.e., s.91

⁶³³ A.e.

⁶³⁴ A.e.

Beyazıt Hamamı ve Medresesi: Beyazıt Hamamı, Theodosius Zafer Takı'nın karşısında, Divan Yolu'nun kuzeyinde yer almaktadır. Beyazıt Medresesi'nin batısında bulunan çifte hamam külliyesinin bir parçası olarak 1500-1505 yılları arasında inşa edilmiştir.⁶³⁵ 1930'larda çalışır durumda olan hamam cadde tarafında bulunan kubbeli soyunma mahallerinin kiraya verilerek depo olarak kullanılması ve sıcaklık bölümünün demirci atölyesi olması ile işlevsizleşmiştir.⁶³⁶ Hamama su sağlayan kuyu Hasan Paşa Medresesi ile hamam arasında bulunmaktadır fakat bu kuyudan su çekmeyi sağlayan dolap günümüze ulaşmamıştır.⁶³⁷ 1957-58 yıkımları Simkeş Hanı ve Hasan Paşa Hanı'nın kuzey bölümlerini etkilediği gibi yolun seviyesinin aşağıya indirilmesi kuzeyde bulunan Beyazıt Hamamı'nda da değişimlere yol açmıştır. Hamamın kütlesi Beyazıt Laleli istikametinde yol alırken yukarıdan ve daha alçak görülmekteyken yolun aşağıya alınmasıyla yapının girişi yukarıda kalmıştır. Bu nedenle yoldan girişi sağlayabilmek için ön cepheye merdivenler ve bir set ilave edilmiştir.

⁶³⁵ Semavi Eyice, "Beyazıt Külliyesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.II, 1993-1995, s.94

⁶³⁶ A.e., s.95

⁶³⁷ A.e.

Şekil 94. Beyazıt Laleli arasında yolun seviyesinin alçaltılması (1957-58)⁶³⁸

Şekil 95. Yol seviyesi alçaltıldıktan sonra kalıntılar, sağda oluşan set ve betonarme yapılar⁶³⁹

⁶³⁸ İstanbul, Beyazıt- Şehzadebaşı-Laleli- Vefa Eski Fotoğrafları, 2013, (Çevrimiçi)

<http://ozkandeger.blogspot.com.tr/2013/12/istanbul-beyazt-sehzedebas-laleli-vefa.html>, 21.01.2016

⁶³⁹ İstanbul, Beyazıt- Şehzadebaşı-Laleli- Vefa Eski Fotoğrafları, 2013, (Çevrimiçi)

<http://ozkandeger.blogspot.com.tr/2013/12/istanbul-beyazt-sehzedebas-laleli-vefa.html>, 21.01.2016

Yolun 1957-58'de aşağıya indirilmesiyle Beyazıt Hamamı'nın temel duvarları üzerinde Theodosius'un heykelinin bulunduğu sütuna ait yapıtaşları ortaya çıkmıştır. Bir kısım yapıtaşları hamamın güney duvarında bulunmaktadır. Yakın bir zamanda restore edilen Beyazıt Hamamı, II. Beyazıt Türk Kültür Hamamı Müzesi olarak ziyarete açılmıştır. Hamamın cephesi kısmen temizlenmiş olup eski doku ve temeldeki taşlarla bütünlüğü kaybolmuştur.

Şekil 96. Beyazıt Hamamı, 2016

Meydanın batısında yer alan Beyazıt Medresesi ile Hamam arasındaki arkeolojik alanda günümüzde İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi yer almaktadır. Aşağıdaki fotoğrafta Beyazıt Meydanı'ndaki medresenin güneydoğu ve güneybatı tarafında yapılan setler görülmektedir.

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nin arkeolojik alanın üzerine inşasıyla Beyazıt Medresesi yanındaki yol ve duvar değişmiştir. Günümüzde ise bu duvarın cadde tarafına w.c. ve telefon kulübeleri ilave edilmiştir.

Şekil 97. Beyazıt Medresesi, Forum Tauri, DAI-IST-R-3226⁶⁴⁰

Şekil 98. Beyazıt Medresesi, 2016

⁶⁴⁰ **Forum Tauri**, D-DAI-IST-R3226, Arachne, 2007, (Çevrimiçi)

<http://arachne.uni-koeln.de/item/marbilder/2092123> , 05.06. 2016

3.4.3. Beyazıt Meydanı

II. Beyazıt Devrinde (1481-1512) inşa edilen Beyazıt Külliyesi yapılarından Beyazıt Camii ve Medresesi'nin birbirinden ayrı yerleştirilmiş olmasıyla ortada yer alan açık alan meydan işlevi görmüştür. Eski Saray'ın kapısının kuzeyde olması nedeniyle Divan Yolu'na ulaşmak için tepeden aşağıya inen ve medrese ile caminin arasından geçen alan kullanılmıştır.

Beyazıt Meydanı'nın Tanzimat Dönemi (Tanzimat Fermanı 1839) ve sonrasındaki değişimi, II. Mahmut Dönemi'nde Eski Saray'ın yerini Seraskeriye'nin alması ve Sultan Aziz Dönemi'nde aynı yerde Harbiye Nezareti'nin kurulması ile devam etmiştir. Bu dönemde meydana kuzey-güney bağlantılı aksial yapı hâkim olmuştur.

Beyazıt Meydanı (1923-24) yıllarında etrafı yeşillikle çevrili yuvarlak havuzlu bir meydan olarak düzenlenmişse de 1955-57 yıllarında havuz kaldırılmıştır.⁶⁴¹ Daha sonra setlerden oluşan kademeli bir meydan olarak düzenlenmiş ve üst kademede taşıt trafiği bir tünelle aşağıya alınmıştır. Bu dönemde meydanın etrafından dönen tramvay hattı da kaldırılmıştır. Şehzadebaşı yönüne ulaşım Darülfünun Caddesi devamından bir alt geçitle sağlanmaktadır. Meydandaki setlerin alt kısmı otopark olarak kullanılmaktadır. Setlerden oluşan meydanda Üniversite Binası'nın kapısı ile güney bağlantısı çok parçalıdır.

⁶⁴¹ Semavi Eyice, “Beyazıt Külliyesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, s.90

Şekil 99. Havadan Beyazıt Meydanı⁶⁴²

1960’larda yapılan meydan düzenlenmesinde alt kottan üst kota çıkarken camiye doğru dönen ve camiyi ön plana çıkaran bir tasarım yapılmıştır. (Cami yönünde yardım çadırlarının kurulmasıyla bu görünüm ortadan kalkmıştır.) Turgut Cansever’e göre meydanı oluşturan akslar Tanzimat ile değiştirilmişti.

“ Beyazıt’taki Eski Saray’ın yerine Harbiye Nezareti inşa ediliyor. Harbiye Nezareti’nin bir aks oluşturacağı düşünülüyor. Bu aks, Osmanlı için asli olan Mekke istikametine değil (Beyazıt Camii’nin tabi olduğu kible istikameti) ona 45 derece dönük olarak inşa ediliyor. O aks üzerinde 1880’lerde bugünkü İstanbul Üniversitesi kapısı, iki tane müstemilatı olan yapılar inşa ediliyor...

Bu akstan çıkarak bir yol yapılıyor Nereye? Eski Beyazıt Meydanı’na...

⁶⁴² **Havadan Beyazıt Meydanı** Eski İstanbul Fotoğrafları Arşivi Caner Cangül, 2015,(çevrimiçi)

eski.istanbulium.net/post/116017489458, 29.07.2016

Dolayısıyla bu meydan, insanı yönlendirmeyen bir şehir mekânı oluyor... İnsan bunların arasında istediği istikamete karar verdiği şekilde hareket etme hürriyetine sahip bulunuyor, bir Rönesans meydanının “şuradan girip buraya gideceksin” diye emreden yapısından tamamen farklı olarak.”⁶⁴³

Bu yeni yapıyı anlayabilmek için meydana batıdan bakmak (Şekil 129) gerekmektedir. Günümüzde üniversiteye ulaşabilmek için yayalar önce camiye doğru dönerek caminin bulunduğu sete ulaşmaktadırlar. Yukarıdaki anlatımda ifade edildiği gibi mimar setlerle yayayı yönlendirmiş ve meydanın Seraskeriye-Marmara Denizi arasındaki aksını değiştirmiştir.

Medreseye ulaşmak için önce camiye yönelmek gerekmektedir. Hamam ise medresenin batı tarafındadır. Medrese ve hamam arasında 1950 sonrası inşa edilen yapılar yer almaktadır. Bu şekilde Beyazıt Kulesi-Marmara Denizi aksı kırılarak Beyazıt Camii’nin ön plana çıktığı bir plan tipi geliştirilmiş olmuştur.

Meydanın alt kotu 1960’lardaki gibi kalmamış, otopark olarak kullanıldığı için meydana kopmuştur. Marmara Denizi tarafında yükselen yapılar ise meydanın tarih boyunca var olan denize hâkim konumunu değiştirmiştir. Son zamanlarda Beyazıt çevresinde ve Üniversite Merkez Binası ile Valens Su Kemeri yakınlarındaki tarihi nitelikte olmayan yapılar yıkılarak yerlerine yeni yapılar inşa edilmektedir. Bu alan Eski Saray’ın duvarının sınırları içinde kalmaktadır. Ayverdi’nin Esnaf Hastanesi’nin bahçesindeki duvarla ilgili açıklamalarına göre bu alan Dellak Mustafa’nın Sarayı’nın yeri ise, Eski Saray’ın dış duvarı da buradan geçmektedir.⁶⁴⁴

3.4.4. Beyazıt Laleli Arası

Osmanlı Devrinde inşa edilen hanlardan üçü Beyazıt Laleli arasında bulunmaktadır. Bunlar Divan Yolu’nun güneyinde Beyazıt ile Laleli arasında yer

⁶⁴³ Turgut Cansever, **a.g.e.**, s.110

⁶⁴⁴ **Bkz.: yuk.**, s. 179

Simkeş Hanı, Seyyid Hasan Paşa Hanı ve Laleli Camii civarında bulunan Çukurhan'dır.⁶⁴⁵

Simkeş Hanı: Theodosius Zafer Takı üzerine yapılmış, avlulu bir yapı olan Simkeş Hanı'nın kuzey kanadı yıkıldığından günümüze güney kanadı kalabilmiştir. Simkeşhane olarak da bilinen Simkeş Hanısmine burada sim çeken bir zanaat kolunun varlığından almaktadır.⁶⁴⁶ II. Mehmet tarafından daha önce bir manastır yapısının bulunduğu alana yaptırılmış ve Darphane-i Amire olarak kullanılmış olan yapıda ayrıca bir cami de bulunmaktaydı.⁶⁴⁷ Yapı 1645 ve 1660'da yangından zarar görmüş, 1683 yangını sonrasında başmimar Mehmet Ağa tarafından han ve sebili yeniden inşa edilmiş (1707), bir kısım kalıntılar bu inşaat sırasında ortaya çıkmıştır.⁶⁴⁸ Darphane 1740'ta Topkapı Sarayı'na taşınmıştır.⁶⁴⁹ 1826 yangınından sonra 1867'de yapı yeniden onarılsa da 1926 yılında yıkılma tehlikesi nedeniyle terk edilmiştir.⁶⁵⁰ Kemerin bir parçası ve bir sütun 1920'de inşaat çalışmalarında bulunmuş, 1928'deki kazılarda iki kaide ortaya çıkartılmıştır.⁶⁵¹ D. Talbot-Rice avlusunda kazı yaptığı dönemde (1928) yapının kuzey kanadı henüz yıkılmamıştı.

⁶⁴⁵ Semavi Eyice, "Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi", **Atatürk Konferansları**, Ankara, TTK, C.VII, 1975 s.125

⁶⁴⁶ **A.e.**

⁶⁴⁷ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 354

⁶⁴⁸ **A.e.**

⁶⁴⁹ **A.e.**

⁶⁵⁰ **A.e.**

⁶⁵¹ **A.e.**

Şekil 100. Pervititch Sigorta Haritası, Beyazıt 1923-24⁶⁵²

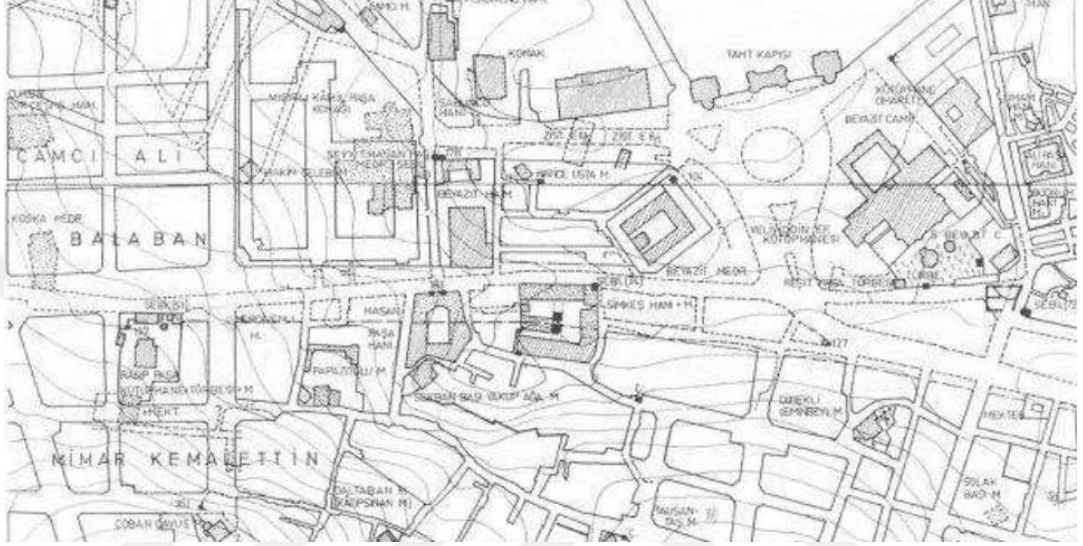
1923-24 yıllarında yapılan bir sigorta haritasında (Şekil 98) Simkeş Hanı ve çevresi görülmektedir. 1957-58 yıllarında Divan Yolu'nun devamında Beyazıt'ı Aksaray'a bağlayan cadde (Ordu Caddesi) genişletilerek seviyesi alçaltılmıştır.⁶⁵³ Simkeş Hanı'nın kuzey kanadı istimlak edilmiştir. Zafer takına ait bir kısım yapıtaşları Şimkeş Hanı'nın kuzey kanadının yıkılmasıyla ortaya çıkmıştır. Hasan Paşa Hanı'nın kuzey kısmı da bu dönemde yıkılmıştır. Şekil "100'de, 1923-24'de Ordu Caddesi'nin açılmadan önceki hali, şekil 101'de ise yolun değişimi ve yıkılan yapılar görülmektedir. Bu alanda yolun genişletilmesiyle birlikte seviyesinin alçaltılması topoğrafyanın büyük ölçüde değişimine yol açmıştır. Yolun ortasında kalan yapı adaları ise bütünüyle ortadan kalkmıştır. Sırmakeş Hanı olarak işaretlenmiş olan Simkeş Hanı'nın güney tarafındaki mahallede ahşap yapılar ve yeşil alanlar bu dönemde çoğunluktadır. Pervititch haritasında ahşap yapılar sarı, kâgir

⁶⁵² Jacques, Pervititch, **Pervititch Sigorta Haritası, Beyazıt 1923-24**, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt-000589, (çevrimiçi)

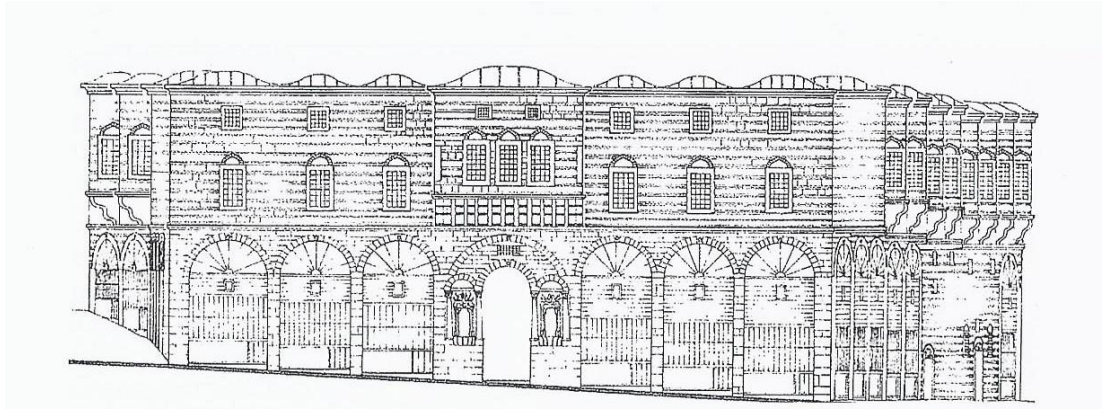
katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/haritalar/Hrt_000589pdf, 22.01.2016

⁶⁵³ Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 264

yapılar kırmızı olarak işaretlenmiştir. Geç Roma ve Bizans Devirleri'ne ait sarnıçlar ve bir villaya ait altyapılar caddenin güney tarafında yer almaktadırlar.

Şekil 101. Beyazıt, Müller-Wiener, 2001, s. 258

Şekil 102. Seyyid Hasan Paşa Hanı, Kuban, 2010, s.429

Seyyid Hasan Paşa Hanı: Han, Seyyid Hasan Paşa Külliyesi'nin Ordu Caddesi üzerinde bulunan yapılarından biridir. Külliye, Vezneciler tarafında, Beyazıt Hamamı'nın kuzeyinde, medrese, sebil, dükkânlar, sıbyan mektebi ve çeşmeden

oluşan yapılar topluluğu ile Ordu Caddesi üzerindeki hanın bulunduğu alanda yer alan iki çeşme, fırın ve dükkânlardan oluşmuştur.⁶⁵⁴ Mimarbaşı Mustafa Ağa tarafından inşa edilen külliye'nin medrese tarafındaki bölüm 1745, han tarafındaki bölüm ise 1747'de tamamlanmıştır.⁶⁵⁵ İki katlı, revaklı ve avlulu olarak yapılan hanın üst katı, yapı 1894 depreminde zarar gördüğü için yıktırılmış, kuzey kısmı ise 1956-57 yıllarında yıkılmıştır.⁶⁵⁶ Kuzey cephede kapının iki yanında birer barok çeşme yer almaktaydı.⁶⁵⁷

İçinde yer alan fırın ürünleriyle tanınan yapıda 1957'deki yıkımlar sonrasında süpürgeciler esnafı yer almıştır.⁶⁵⁸ Son zamanlarda aslına uygun olmayan bir onarım gören han, Simkeş Hanı'nın batısında, Theodosius Zafer Takı'na ait kalıntıların bulunduğu alanın ilerisinde yer almaktadır.

3.5. Laleli Çevresinde Osmanlı Dokusu

Theodosius Forumu'nun batısında Philadelphion ve Capitolium yer alıyordu. Laleli Camii'nin Philadelphion'un üzerinde yer aldığı görüşü Capitolium ve Philadelphion'un Notitia'daki anlatımının değerlendirilmesine göre biçimlenmiştir.

Mese'nin güneyinde XVIII. yüzyılda, Ragıp Paşa Kütüphanesi, sıbyan mektebi ve türbesi, kuzeyinde ise Laleli Külliyesi yer almıştır. Günümüzde Yeniçeriler Caddesi olan caddenin bu dönemdeki adı, Simkeş Hanı ile Koska

⁶⁵⁴ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Seyyid Hasan Paşa Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.VII, 2009, s.60

⁶⁵⁵ **A.e.**

⁶⁵⁶ **A.e.**, s.62

⁶⁵⁷ **A.e.**

⁶⁵⁸ **A.e.**

Aşhane ve imaret yapıları kuzeybatıdadır.⁶⁶² Çarşı revaklı avlunun altında yer almaktadır. 1957-58 yıllarında yolun aşağıya alınması nedeniyle avlu duvarı üzerine dükkânlar inşa edilmiş, kuzeydeki dükkânlar ise zamanla yıkılmıştır.⁶⁶³ Caminin doğu tarafındaki dükkânlar camiyle birlikte yapılmıştır.⁶⁶⁴ Güneydoğuda yer alan kapının sol tarafında iki, sağında ise yedi adet dükkân günümüze ulaşmıştır.⁶⁶⁵ Kapının sol tarafında iki adet dükkânın devamında daha önceleri avlu duvarının yer aldığı görülmektedir.

Cami 1766 depreminde zarar görmüş, 1783’de tamir edilmiştir.⁶⁶⁶ Yapının altında kalan tonozlu çarşı deprem sonrasında toprakla doldurularak takviye edilmiş, 1956-57 yıllarında toprak boşaltılarak daha önce kullanılmamış olan çarşı bölümü açılmıştır.⁶⁶⁷

Beyazıt Laleli arasında kötü değişen caddenin Simkeş Hanı’nda olduğu gibi Laleli Camii’nde de yapının girişini ve avlu bağlantısını etkilediği görülmektedir. Avlunun Beyazıt tarafındaki girişi sökülerek yeni cadde seviyesine göre düzenlenmiştir.⁶⁶⁸ Girişin sol tarafındaki dükkânlara yenilerinin eklenmiş olması bu dükkânların kapıyla birlikte oluşturduğu kompozisyonu yok etmiştir.

⁶⁶¹ A. V. Çobanoğlu, **a.g.e.**, 86

⁶⁶² **A.e.**, s.87

⁶⁶³ **A.e.**

⁶⁶⁴ **A.e.**

⁶⁶⁵ **A.e.**

⁶⁶⁶ Eyice, **a.g.e.**, s.103

⁶⁶⁷ **A.e.**

⁶⁶⁸ **A.e.**, s. 104

Şekil 104. Laleli Camii, Kuban, 2010, s. 425

3.5.2. Ragıp Paşa Kütüphanesi

Mese'nin güney tarafında, Seyid Hasan Paşa Hanı'nın ilerisinde, batıda Ragıp Paşa Kütüphanesi ve sıbyan mektebi yer almaktadır. Yapılar, III. Mustafa'nın vezirlerinden Ragıp Paşa tarafından 1762'de yaptırılmıştır. Mimarın Mehmed Tahir Ağa olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁶⁹

Yapının kuzey cephesinde yer alan kapı yol hizasına göre aşağıdadır. Kapının iki tarafında yer alan dükkânlarda kullanılmış olan farklı malzemeler ile yapının görünümünü değiştirmiştir. Yapıda bakım ve onarım yapılmaktadır.

⁶⁶⁹ Sumner-Boyd, Hilary, Freely, John: **Strolling Through Istanbul**, 7.bs. , İstanbul, Sev Matbaacılık ve Yay. A.Ş. 2001, s. 192

3.6. Lycus/ Bayrampaşa Deresi Çevresi

Bizans Devrinde, Mese üzerinde Philadelphion'un batısında Amastrion ve Forum Bovis yer almaktaydı. Laleli'nin batısında Murat Paşa Camii önlerinde 1957'de bir nehir tanrısı heykelinin bulunduğu alan yer almaktadır. Bu alana ulaşabilmek için Aksaray'da Atatürk Bulvarı'nın karşı tarafına geçmek gerekmektedir.

Aksaray çevresinde AksarayYangını (1856) ile başlayan bir dizi değişim meydana gelmiştir. Storari'nin düzenlemesiyle 1870'lerde ilk meydan oluşmuştur.

3.6.1. Pertevniyal Valide Sultan Camii

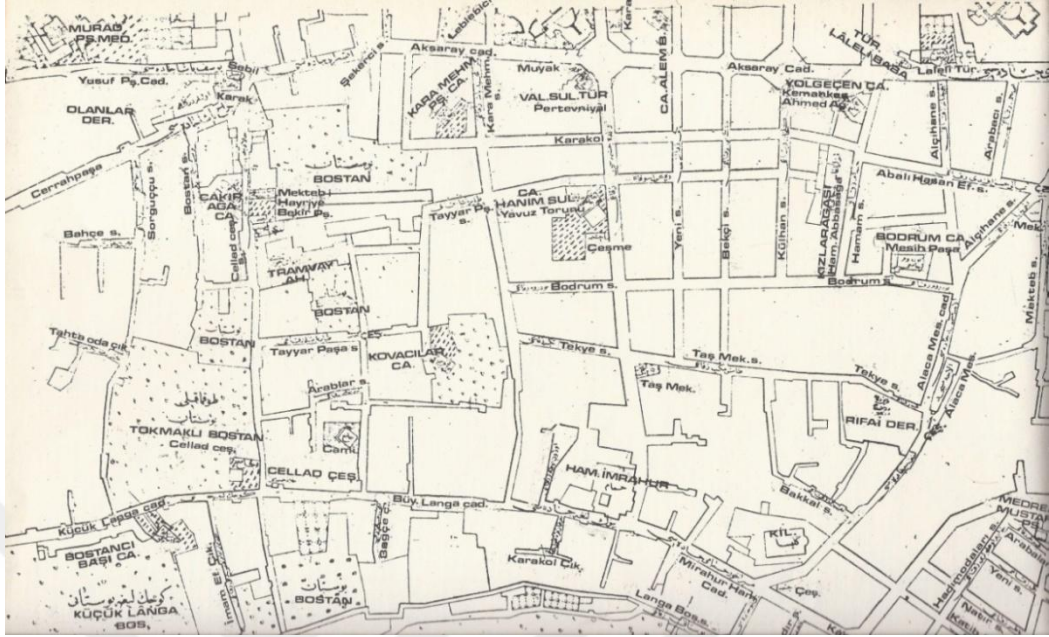
Aksaray Meydanı'nda yer alan Pertevniyal Valide Sultan Camii Mimar Montani tarafından 1871 yılında Neogotik usluhta yapılmıştır.⁶⁷⁰ Yapının üslubu, klasik devri Türk Sanatı ve Gotik Sanatı motifleri yan yana kullanıldığından eklektik üslup olarak da tanımlanmaktadır.⁶⁷¹ Caminin karşısında yer alan Pertevniyal Sultan Türbesi 1957'de yıktırılmıştır.⁶⁷²

Aşağıda yer alan haritada, XIX. yüzyılda Laleli Türbesi ve Murat Paşa Camii arasındaki alan ve henüz yıkılmamış olan Pertevniyal Sultan Türbesi'nin yeri ile karşısındaki caminin konumu görülmektedir.

⁶⁷⁰ Ernst Diez, Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, İst. Üni. Edebiyat Fakültesi Yay. No.627, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, y.t.y., s.192

⁶⁷¹ Eyice, **a.g.e.**, s.105

⁶⁷² **A.e.**

Şekil 105. Ekrem Hakkı Ayverdi Haritası, C3, 1978

3.6.2. Murat Paşa Külliyesi

Bovis Forumu üzerinde olduğu tahmin edilen Murat Paşa Külliyesi 1470-71'de Sadrazam Has Murat Paşa tarafından yaptırılmıştır.⁶⁷³ Zaviyeli ya da tabhaneli camiler olarak adlandırılan yapı grubunda yer alan caminin yanında medrese ve hamamı bulunmaktaydı.⁶⁷⁴ Yapının medresesi 1938'de, hamamı ise 1956'da yıktırılmıştır.⁶⁷⁵ Yukarıdaki haritada yıkılan medresenin konumu görülmektedir.

⁶⁷³ A.e., s. 107

⁶⁷⁴ A.e.

⁶⁷⁵ A.e.

Murat Paşa Camii'nin etrafında büyük bir kısmı 1960 öncesinde istimlak edilen Murat Paşa Mahallesi bulunmaktaydı.⁶⁷⁶ Mahallenin bağlı olduğu Murat Paşa Nahiyesi'nde 1546 ile 1596 yılları arasında 23 mahalle olduğu görülmektedir.⁶⁷⁷

3.6.4. Aksaray Laleli Arasındaki Yolların Değişimi

Divan Yolu'nun Sultanahmet Çemberlitaş kısmı 1869-1872 yılları arasında İslahat-ı Turuk Komisyonu tarafından genişletilmiş, batıda kalan kısım (Aksaray Beyazıt arası) ise 1839 Andre Auric ile başlayan süreçte değişmiştir.⁶⁷⁸ 1944'de Prost, (1930'larda 30 metre genişliğinde olan) Aksaray Laleli arasındaki bölüm ile Beyazıt bağlantısının genişletilmesini önermiştir.⁶⁷⁹ Bu dönemde uygulanmayan Prost'un önerisi, Menderes Dönemi'nde uygulanmış ve yolun Beyazıt kısmı da genişletilmiştir. Bu şekilde Aksaray Meydanı, doğu batı yönünde genişleyen yol ile kuzey güney doğrultusundaki Atatürk Bulvarı arasında önemli bir kavşak noktası olmuştur.

Bayrampaşa Deresi (Lycus Deresi) Sulukule'de surlardan içeriye girmekte, Vatan Caddesi doğrultusunda devam ederek Aksaray'da kıvrılmakta ve Yenikapı'ya doğru devam etmekteydi. Dere kurumuş ve kent yapılanmasının altında kalmıştır. Murat Paşa Camii önünde nehir tanrısı heykelinin bulunduğu (1957) alan Bayrampaşa Deresi'nin yakınındadır.

⁶⁷⁶ M. Münir Aktepe, "XVIII. Yüzyıl Vezirlerinden Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'ya Ait Vakfiyeler," **Vakıflar Dergisi**, Sayı 8, 1969, s.18

⁶⁷⁷ **Bkz.:** yuk., s.26, şekil 8, İncelik, **a.g.e.**, s. 225

⁶⁷⁸ Murat Gül, **Emergence of Modern Istanbul: Transformation and Modernisation of a City**, London, I.B. Tauris, 2009, s.152

⁶⁷⁹ **A.e.**

Aşağıdaki haritada XIX. yüzyılda Storari tarafından yolun kenarları kırılarak⁶⁸⁰ oluşturulan Aksaray Meydanı ve aynı planın üzerinde 1960'larda yapılan düzenleme görülmektedir. Bu planlamaya göre yol, eski meydanın doğusuna doğru büyümüş ve meydanın ortasında dairesel bir ada yer almıştır. Bu düzenlemenin meydanın kuzeybatısında yer alan Pertevniyal Valide Sultan Camii'ne (1871) göre yapıldığı, cami esas tutularak yolun doğuya doğru büyütüldüğü görülmektedir. Aynı haritada meydanın güneybatısında ve güneydoğusundaki yollar ızgara şeklindedir.

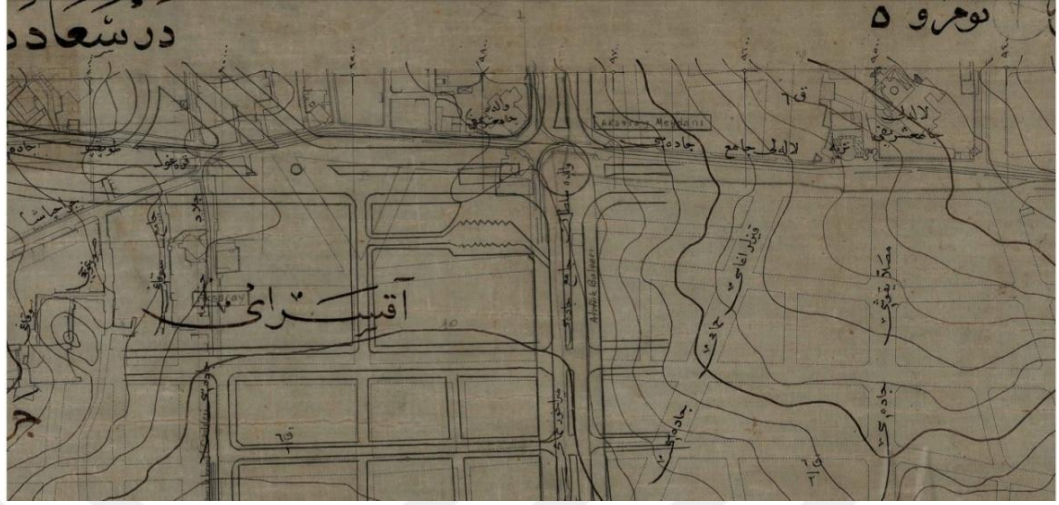

Şekil 106. Dersaadet Haritası 1334-1335⁶⁸¹

⁶⁸⁰ Storari Planı için Bkz.: Zeynep Çelik, **a.g.e.**, s. 46

⁶⁸¹ **Dersaadet Haritası** 1334-1335, İBB Atatürk Kitaplığı, pafta no.5, (çevrimiçi)

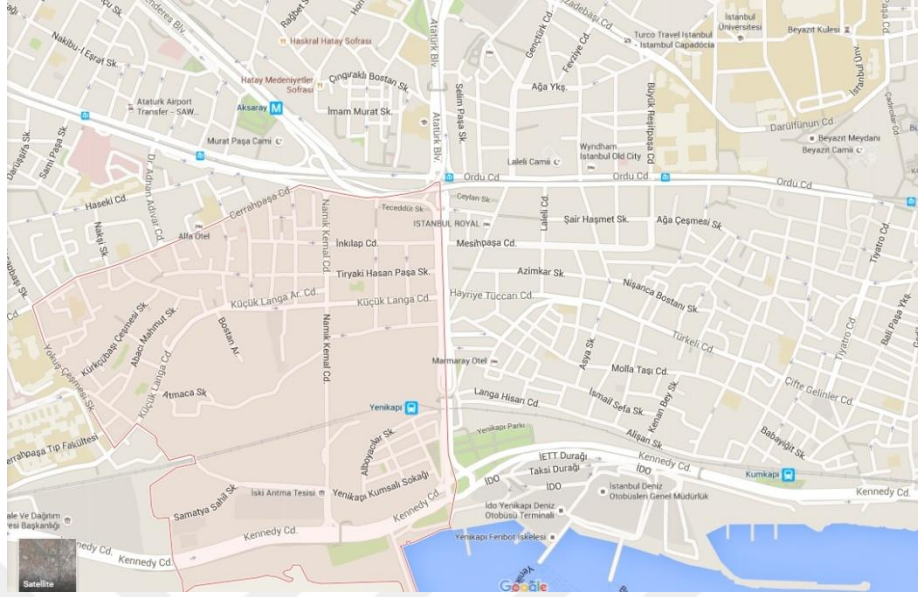
http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/haritalar/Hrt_005365.pdf, 11.06.2016

Şekil 107. Yukarıdaki haritadan detay, Aksaray Meydanı'nın değişimi

Şekil 108. Aksaray ve çevresi, Murat Gül, The Emergence of Modern Istanbul, 2009, s. 158

Şekil 109. Aksaray, Google maps, 2016

Atatürk Bulvarı'nda 60'lı yılların başlarında yer alan dairesel planlı kavşaklar daha sonra terk edilmiş, Aksaray ve Saraçhane Kavşakları'nda sürekli trafik akışının sağlanması için bulvar aşağıya alınmıştır. Bu yapılanma sonucunda Aksaray Laleli arasında tarihi dokuda büyük bir kesinti oluşmuştur.

Şekil 110. Aksaray alt geçit, 2016

3.7. Cerrahpaşa (Arcadius Sütunu) Çevresi

Aksaray'dan Cerrahpaşa'ya doğru yol alırken, Cerrahpaşa Caddesi Arcadius Forumu'nun bulunduğu alana kadar yükselmektedir. Burada en yüksek noktaya ulaşılmaktadır. Günümüzde tepeye ulaşıldığına dair bir düzenleme bulunmamakta, yolun lineer yapısı aynı şekilde devam etmektedir. Tepenin deniz tarafında yer alan ve eklentileriyle büyük bir alanı kaplayan Cerrahpaşa Hastanesi nedeniyle bu alan deniz tarafından kopuktur. Arcadius Sütunu'nun kaidesi Cerrahpaşa Caddesi'nin kuzeyinde, kara tarafında, Haseki Kadın Sokağı'nda yer almaktadır. Kaidenin etrafı apartmanlarla çevrilidir.

Arcadius Sütunu'nun bulunduğu alanda Osmanlı Devrinde Avrat Pazarı yer almaktaydı. Bu pazarın alıcısı ve satıcısı kadın olduğu için ismi Avrat Pazarı'dır.⁶⁸² Çoğunlukla esir pazarı ile karıştırılmıştır. Esir pazarı Çemberlitaş ile Kapalıçarşı'nın Kürkçüler Kapısı arasında bulunmaktaydı.⁶⁸³

Caddenin deniz tarafında, Arcadius Sütunu'nun güney doğusunda Cerrahpaşa Camii yer almaktadır. Cami 1593-94 yıllarında Cerrah Mehmed Paşa tarafından yaptırılmış olup yanında türbe, çeşme, yıkılan bir hamam ve medrese yer almaktaydı.⁶⁸⁴ Mimarı bilinmeyen cami 1894 depreminde zarar görmüştür.⁶⁸⁵

Osmanlı Devrinde pazar alanı olarak kullanılan forum alanında daha sonraları sokaklar oluşmuştur. Bu alanda 1334-35 (1917-18) haritası (şekil 112)

⁶⁸² DİA, "İstanbul", TDV. **İslam Ansiklopedisi**, 2001, cilt: 23, s. 243-267, s.262, (çevrimiçi)

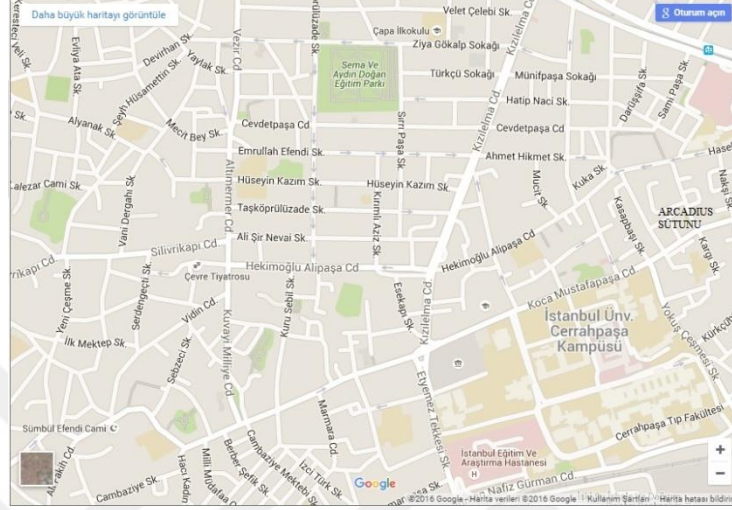
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c23/c230109.pdf>,

⁶⁸³ A.e.

⁶⁸⁴ Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, s. 115

⁶⁸⁵ A.e.

üzerinde daha sonra yapılan düzenlemeler yer almaktadır. Bu düzenlemelere göre Arcadius Sütunu çevresinde 1918’de çıkmaz sokakların yer aldığı görülmektedir.

Şekil 111. Cerrahpaşa, Haritap2016⁶⁸⁶ (harita üzerine Arcadius Sütunu’nun konumu işaretlenmiştir)

Aşağıdaki birinci haritaya göre kuzey kısmında, açık hava sarnıcı çevresinde yolların ızgara şeklinde değiştirildiği görülmektedir.

İkinci haritaya göre Arcadius Sütunu’nun önündeki cadde öne doğru çekilmiş ve düz olarak devam etmesi sağlanmış bu şekilde arkada boş bir alan oluşmuştur. Sütünun kaidesi caddeden uzakta kalmış, batısındaki çıkmaz sokaklar yol dokusuna bağlanmıştır. Bu düzenlemede Mesih Paşa Camii’nde olduğu gibi tarihi yapının önündeki yolun düzleştirilmesi sonucunda yolun yapıya doğru yönelen kırımını ortadan kalkmıştır. Burada oluşan boş alan üzerinde Mesih Paşa Camii’nin güneyinde olduğu gibi yeni bir yapı inşa edilmiş, kaidenin önü kapanmıştır.

⁶⁸⁶ **Cerrahpaşa, Haritap2016**, (çevrimiçi)

<http://www.haritap2016.com/yer/altimermer-caddesi-fatih> ,10, 06,2016

Şekil 112. Dersaadet Haritası 1334-1335⁶⁸⁷

Şekil 113. Şekil 112'nin (Dersaadet Haritası 1334-1335) detayı üzerine Arcadius Sütunu'nun kaidesi kare içinde işaretlenmiştir.

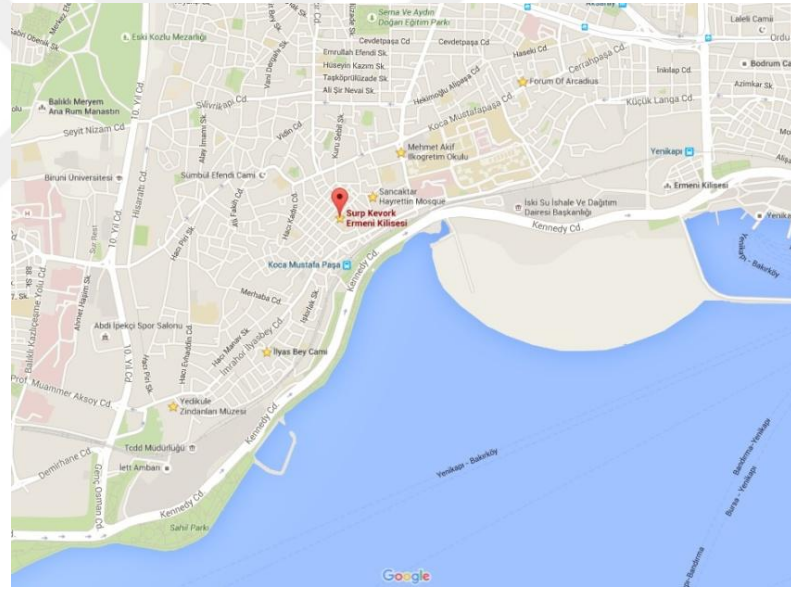
⁶⁸⁷ Dersaadet Haritası 1334-1335, İBB Atatürk Kitaplığı, pafta no 8, (çevrimiçi)

http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/haritalar/Hrt_005367.pdf, 11.06.2016

3.8. Osmanlı Devrinde Constantinus Surları ile Theodosius Surları Arasında Değişimler

3.8.1. Surp Kevork Kilisesi

Arcadius Sütunu'ndan sonra Mese üzerindeki birinci Altın Kapı'nın izi olarak kabul edilen İsa Kapı Mescidi'ni geçtikten sonra Sigma'nın bulunduğu alana ulaşılmaktaydı. Günümüzde Sigma'nın bulunduğu alanda, Sulu Manastır'a (Theotokos Peribleptos Manastırı) ait alt yapıların üzerinde Surp Kevork Kilisesi yer almaktadır. Kilisenin deniz tarafından Yedikule'ye uzanan cadde, İmrahor İlyas Bey Caddesi'dir.

Şekil 114. Surp Kevork, Google maps, 2016⁶⁸⁸

Burada daha önce mevcut olan kilise, II. Mehmet tarafından Ermenilere verilerek piskoposluk makamı olarak kullanılmış, 1641 senesindeyse Ermeni

⁶⁸⁸ Surp Kevork, Google maps haritalar, 2016, (çevrimiçi)

<https://www.google.com.tr/maps/@41.0014508,28.9374852,15.25z> ,16.05.2016

Piskoposluğu Kumkapı'ya nakledilmiştir.⁶⁸⁹ Eremya Çelebi'nin 17. yüzyılda gördüğü kilise 1660 yangınında yanmış olup (1782'de tekrar yangın olmuştur), bu kilisenin altında bir ayazma bulunmaktaydı.⁶⁹⁰

Kilise yangından sonra 1804'de yeniden yapılmış, 1866 büyük Samatya yangınında tekrar yanmış ve 1887'de günümüzde mevcut olan yapı inşa edilmiştir.⁶⁹¹ Üst yapılar bu son yapım aşamasına ait olsalar da kilisenin alt yapıları Peribleptos Kilisesi'nden kalmadır. Kilisede 17. yüzyılda görülen mozaikler günümüze ulaşmamıştır.

Surp Kevork Kilisesi eğimli bir arazide yer almakta ve kilisenin girişi kuzeyde kara tarafında kalmaktadır. Çevrede yangın geçirmiş ve yıkılmış tarihi yapılar mevcuttur. Kilisenin deniz tarafındaki barakaların ilerisindeyse Aziz Georgios Kilisesi bulunmaktadır. Studius Manastırı Kilisesi'ne bu alandan ulaşabilmek için denize doğru dönerek Mokios Sarnıcı'na ters (Marmara Denizi istikametinde) yürümek gerekmektedir. Yolun İmrahor İlyas Bey Caddesi'ne kavuştuğu yerden itibaren bu caddeyi takip ederek Studius Manastırı ve Yedikule Surları'na ulaşılmaktadır.

3.8.2. Studius Manastırı Çevresi

İmrahor İlyas Bey tarafından (II. Beyazıt Dönemi) camiye çevrilen kilisenin bazı açıklıkları kapatılmış, bir kısım kapılar ve sütunlar değiştirilmiştir.⁶⁹² Caminin etrafında bir mahalle oluşmuştur.⁶⁹³ Ayrıca avlunun güneyine bir tekke ve

⁶⁸⁹ Eremya Çelebi Kömürçüyan, **İstanbul Tarihi 17. Asırda İstanbul**, Çev. Hrant Andreasyan, Ed. Kevork Pamukciyan, İstanbul, Eren Yayıncılık ve Ticaret, 1988, s. 73

⁶⁹⁰ **A.e.**, s. 76-77

⁶⁹¹ Kömürçüyan, **a.g.e.**, s. 77

⁶⁹² Kırımtayıf, **a.g.e.**, s.99

⁶⁹³ **A.e.**

şeyh evi eklenmiştir.⁶⁹⁴ Kilisenin içindeki kutsal eşyalar II. Beyazıt tarafından Papaya gönderilmiştir.⁶⁹⁵ Cami 1782 Samatya Yangını'nda zarar görmüş ve 20. yüzyıl başında çatısı çökmüştür.⁶⁹⁶ Çatısı yok olan yapı günümüzde ziyarete kapalıdır. Kilisenin batı tarafında kalan avlu girişi, önündeki yolun asfaltlanmasıyla aşağıda kalmıştır. Fotoğraflarda görülen yolun 1936'daki taş dokusu ve girişin önündeki sütunlar ile sundurma günümüzde mevcut değildir.

Şekil 115. Studius Kilisesi, 1936, Artamonoff⁶⁹⁷ (avlu girişi)

⁶⁹⁴ Dr. Fatih Köse, “İmrahor İlyas Bey Camii ve Osmanlı Döneminde Geçirdiği Tamirler”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, sayı 4, s. 33, 2012

⁶⁹⁵ Kömürçüyan, **a.g.e.**, s.69

⁶⁹⁶ **A.e.**

⁶⁹⁷ N. V. Artamonoff, **St John Stoudios**, Nicholas V Artamonoff Collection, ICFA. NA. 0102, DOAKS, (çevrimiçi)

<http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/638>, 26.05.2016

Şekil 116. Studius Kilisesi avlu girişi, 2016

Studius Manastırı'nın kapladığı alan bilinmemektedir. Narlıkapı'da yer alan Surp Hovannes Kilisesi'nin, Paspates tarafından Studius Kilisesi'ne bağlı gösterildiğini yazan Hrand Andreasyan, bunun kesin olamayacağını, Surp Hovannes Kilisesi'nin bu çevrede yer alan Ermeni Hastanesi'nin tamiri esnasında 1807'de yapıldığını belirtmiştir.⁶⁹⁸

1960'lara kadar deniz kıyısında yer alan ve imparatorun Studius Manastırı'na gitmek için kullandığı iskelenin bulunduğu alanda, Surp Hovannes Kilisesi'nin önünde Kennedy Caddesi yer almaktadır. Bu cadde son zamanlarda Asya Avrupa bağlantılı bir tüp geçidin yapımı nedeniyle genişletilmektedir. Caddenin genişlediği alan sur hizasında kilisenin bahçesine doğrudur. Bahçede çok sayıda mezar taşı bulunmaktadır.

Studius Kilisesi'ne ulaşmak için Surp Hovannes Kilisesi arkasındaki surların içinde yer alan sokağı takip etmek ve tren yolu alt geçidinden yukarı dönmek gerekmektedir. Narlıkapı'dan kiliseye doğru iki, üç katlı ahşap ve kâgir evler ve

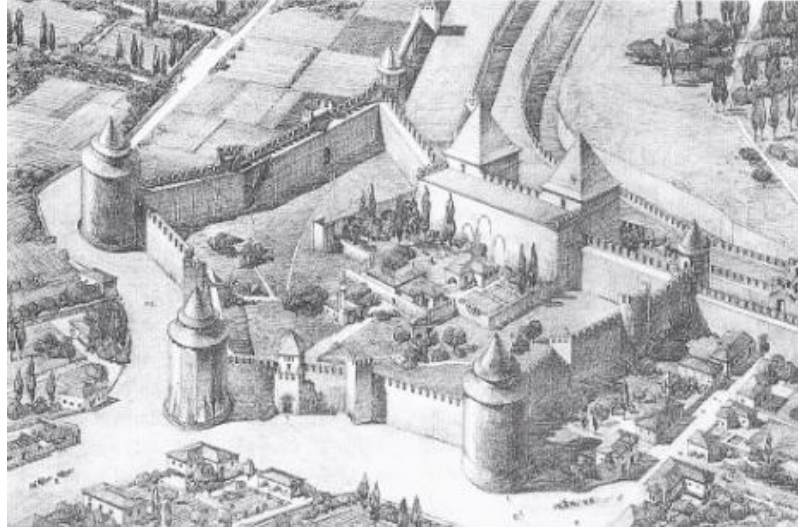
⁶⁹⁸ Kömürçyan, **a.g.e.**, s.69

aralarında yer yer sonradan yapılmış betonarme yapılar yer almaktadır. Surlar bu alanda kilisenin arkasında kalmış olduğu için korunmuş durumdadır.

Yedikule’de Studius Manastırı yakınlarında yer alan Hagios Constantinus Kilisesi Karamanlılarıdır. Karamanlılar bu çevreye II. Mehmet’in nüfus politikaları sonucunda yerleştirilmiştir. Bunlar eski Kilikyalılar olup ayrıca Kumkapı, Fener gibi semtlere de yerleştirilmişlerdir.⁶⁹⁹ Kilise Studius Kilisesi’nin kuzey doğusunda yer almaktadır ve yüksek bir duvarla çevrilidir.

Studius Kilisesi ve Manastırı, Constantinus Surları dışındaki alanda yapılmış olup daha sonra Theodosius Surları’nın inşasıyla kente katılmış alanda yer almaktadır. Günümüzde çevresinde (Narlıkapı’ya doğru) çoğunlukla XX. yüzyıl başında yapılmış ahşap ve kâgir evler bulunmaktadır. Kilise ve çevresi yangın geçirdiği için çevrede ve kilisenin batısında bazı apartmanlar inşa edilmiştir.

3.9. Theodosius Surları: Yedikule Hisarı

Şekil 117. Yedikule Hisarı (Albert Gabriel çizimi), Kuban, 2010, s. 259

⁶⁹⁹ Kömürçüyan, **a.g.e.**, s.70

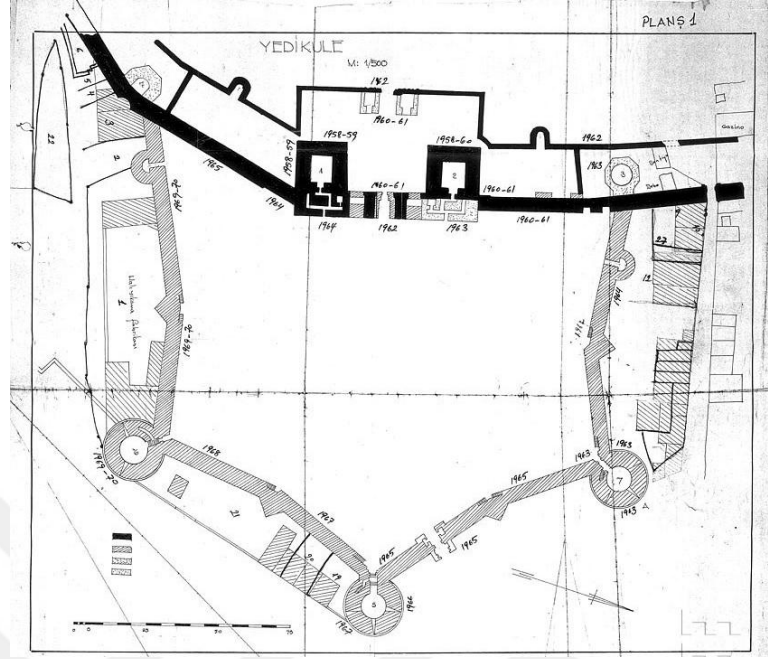
Osmanlı Devrinde Topkapı Sarayı'nı Edirnekapı'ya bağlayan güzergâh önem kazanmıştır. Bizans Devrinde Mese'nin güney kolunun sonunda yer alan Altın Kapı (Porta Aurea) Osmanlı Devrinde kapatılmış ve içinde hazinenin yer aldığı Yedikule Hisarı inşa edilmiştir. Bu şekilde Mese'nin surlara ulaştığı yerde yolun bir kısmı Yedikule Hisarı'nın içinde kalmıştır. Yedikule Hisarı'nın girişi doğuda yer almaktadır. Altın Kapı içeride yer alan bir zafer takının surlara ilave edilmesiyle oluşmuştur. İçte ve dışta dikdörtgen kulelerin arasında iki kapı yer almaktadır.

Yedikule Hisarı, Altın Kapı'nın iki yanında bulunan dikdörtgen kuleler ile bu kulelerin güney ve kuzeyinde yer alan kulelerin oluşturduğu surun doğu tarafına ortalarda kuleler bulunan, dört sur duvarı ilave edilmesiyle oluşturulmuştur. Bu şekilde bir iç kale inşa edilmiştir. Altın Kapı'nın iki yanında yer alan (planda 1 ve 2 nolu kare şeklindeki) kuleler ve sur duvarı üzerinde güneydeki kuleler Osmanlı Devri öncesinde de mevcuttu.⁷⁰⁰ Kuzeyde kalan 3 nolu kule sekizgen şeklindedir. Surun doğusunda kalan iç kalenin kuleleri ise dairesel formdadır. Duvarlar üzerinde üçgen ve yarım daire şeklinde “kavaliyer” olarak da tabir edilen burçlar mevcuttur.⁷⁰¹ Kulelerin üzerlerinde biçimlerine göre dairesel kulelerde konik, kare şeklindeki kulelerde ise piramidal külahlar bulunmaktaydı. Başlangıçta hazinenin korunması için inşa edilen Yedikule Hisarı sonraki dönemlerde zindan olarak kullanılmıştır. Yedikule Hisarı'nın iç avlusunda çeşme, kuyu ve bir cami de mevcuttu.⁷⁰² Günümüze bu caminin minaresi kalmıştır. Yapı son zamanlarda ziyarete kapatılmıştır.

⁷⁰⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimarisi'nde Fatih Devri (1451-1481)**, İstanbul, Fetih Cemiyeti, C: IV, 1974, s. 664; Halil Ethem, **Yedikule Hisarı**, s.15-17 (Halil Ethem Altın kapının iki yanında bulunan kuleler ile bunların güneyindeki kalenin Bizans Devrinde de var olduğunu diğer kulelerin ise Osmanlı Devrinde yapıldığını yazmaktadır.)

⁷⁰¹ Halil Ethem, **Yedikule Hisarı**, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1932, s. 22

⁷⁰² İzzet Kumbaracılar, Cahide Tamer, **Yedikule**, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, y.t.y. , s. 50

Şekil 118. Yedikule Hisarı, Cahide Tamer,⁷⁰³

Yedikule Hisarı 1927 ve 1958-70 yıllarında onarım görmüştür. 1958-70 onarımlarını gerçekleştiren Mimar Cahide Tamer, 1958 onarımı öncesinde, plana göre girişin sağında yer alan Fatih Kulesi'nin (4 nolu kule) harap durumda olduğu belirtmektedir.⁷⁰⁴ Bu kulenin batısında yer alan surun nihayetinde, kuzeyde, sekizgen şeklinde III. Ahmet Kulesi (3 nolu kule) yer almaktadır. Kulenin üzerinde 1758 tarihli bir levha (tamir kitabesi) bulunmaktadır.⁷⁰⁵ Kalenin girişinin solundaki kule (5 nolu kule) ise Kitabeler Kulesi'dir. Bu kulenin güneyindeki surda üçgen bir burç ve

⁷⁰³ Cahide Tamer, **Yedikule Hisarı**, Cahide Tamer Arşivi Mimarlık Müzesi, 2012, (çevrimiçi)

<http://www.mimarlikmuzesi.org/Gallery/DisplayPhoto.aspx?ID=32&DetailID=2&ExhibitionID=8>, 18.10.2016

⁷⁰⁴ İzzet Kumbaracılar, Cahide Tamer, **Yedikule.**, s. 49

⁷⁰⁵ **A.e.**, s.50

devamında diğer bir silindirik kule yer almaktadır. Kale duvarının II. Theodosius Surları'na bağlandığı güney kısımda yer alan kule (7 nolu kule) Melling'e göre II. Mustafa (1768) döneminde, daha önce bir Bizans kulesinin yerine yapılmıştır.⁷⁰⁶

Eremya Çelebi 17. yüzyılda surları ve Yedikule ile çevresini aşağıdaki gibi tarif etmektedir:

“Eski zamanlarda kışın, şehir halkına yetecek miktarda arpa ve buğday buradaki ambarlara konulurdu. Şimdi ise orada, ayrı ayrı yapılmış olan kulelerde paşalar, sadrazamlar ve Tatar Hanları hapsedilir...

Surlar boyunca cilalı taştan yapılmış Mermerkule görülmektedir. Surlar, üç taraftan denizle çevrilidir...

Kararımıza uyarak şarka doğru ilerleyelim. İşte Mermerkule ile ilk kapı olarak Narlıkapı önümüzdedir. Kapının açıldığı tepede iskele görülmektedir.

Civarda ve sur dâhilinde, Karamanlı denilen halk oturmaktadır. Bunlar Rum oldukları halde Rumca bilmezler ve Türkçe konuşurlar. Sultan Mehmed, İstanbul'u zaptettikten sonra onları buraya getirmiştir.”⁷⁰⁷

Yedikule Hisarının güneyinde, kara surlarının denizde son bulduğu yerde Mermer Kule yer almaktadır. Hrant Andreasyan Eremya Çelebi'nin yazısıyla ilgili notlarında, Mermer Kule'nin Bizans Devrinde hapisane ve idam kulesi olarak kullanıldığını, bu kulenin ilerisinde Arap Kulesi'nin yer aldığını, burada para basıldığını, darphane olarak kullanıldığını belirtmekte ve bu kulenin “geçen asırda” yıkıldığını eklemektedir.⁷⁰⁸

⁷⁰⁶ A.e.

⁷⁰⁷ Kömürçian, a.g.e., s.2

⁷⁰⁸ Kömürçian, a.g.e., s.68, geçen asır olarak belirtilen 1894 depreminde yıkılmış olmalıdır, Hrant Andreasyan (1892-1978)

Altınkapı'nın dışında burçlar ve bir hendek yer almaktaydı. Hendeęin izleri halen mevcuttur. Yedikule'de son bulan Mese buradan Via Egnatia ile Adriyatik Kıyılarına ve Roma'ya bağlanmaktaydı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

Kentin Yapısı ve Mese: Araştırmada Tarihi Yarımada'da Mese ve çevresinde tarihi dokunun oluşum ve değişimleri incelenmiştir. Tarihi yapılar tekil olarak değil, tamamlayıcı yapı bütünlüğüne göre değerlendirilmiştir. Sur içi tarihi kentte üç farklı yol dokusu yer almaktadır bu nedenle yapıların yerleşimleri bu plan tiplerine göre oluşmuştur.

Sur içi İstanbul'un yapılanması Byzantium ve Constantinopolis'teki planlamaya dayanmaktadır. Constantinopolis, yol dokusundaki farklılıklar nedeniyle, Severus Surları içinde yer alan Byzantium, I. Constantinus'un kenti ve II. Theodosius'un kenti⁷⁰⁹ olmak üzere üç gruba ayrılarak incelenmiştir. Sultanahmet çevresindeki doku Byzantium'un eski kent dokusuna uymaktadır. Antik Yunan anlayışına göre planlanan Byzantium üzerinde yer alan eski kent, Septimus Severus'un kenti almasıyla bir Yunan-Roma kentine dönüşmüştür. I. Constantinus tarafından Roma'nın yönetim merkezi olarak ilan edilmesinden sonra kent batıya doğru büyümüştür. Constantinus Forumu ile Surları arasında yer alan bu bölümde Byzantium'da var olan ızgara tipi plan terk edilmiştir. Constantinopolis'in batıdaki sınırları daha sonra II. Theodosius (408-450) tarafından yapılan kara surları ile (Blachernae Bölgesi hariç olmak üzere) bugünkü sınırlarına ulaşmıştır. Constantinus Surları ile Theodosius Surları arası kente sonradan katılan kısımdır. Bu kısımda Mese'nin kenarlarında revaklar bulunmuyordu.

Değişim ve dönüşümler Byzantium ve Constantinopolis'teki yollar, teraslanmalar ve tepelerin çevresinde üst üste yapılanmalar halinde ortaya çıkmıştır. Bu yapılanmalarda farklı kompozisyonlar birbirlerinin alanları üzerinde yer almıştır. XIX. yüzyılda yolların yeniden ızgara sistemine dönüştürülmesi (düz ve birbirine

⁷⁰⁹ Berger, "Streets and Public Spaces in Constantinople" , **DOAKS**, No.54, s. 162

paralel yolların yapımı) batıdan alınan bir modernleşme olarak görülmüş, Byzantium’da bu uygulamanın daha önce var olduğu fakat daha sonra terk edildiği anlaşılmamıştır.

Mese’nin tepeleri birbirine bağlayan güzergâhı ile üzerindeki forumlarda yer alan anıtsal yapıların kent silueti üzerinde etkisi olmuştur. Denizin uzaktan görülebilmesi ve evlerin birbirlerinin önünü kapatmamaları için Geç Roma Devrinde yasalar yapılmıştır. Bu tür yapı yüksekliğini sınırlayıcı düzenlemelerin sonuncusu Tarihi Yarımada’da Prost’un yaptığı düzenlemedir. Henri Prost tarafından yapılan nazım planına göre sur içi İstanbul’da görülen en yüksek cepheye 9.50 metre yükseklik sınırlaması getirilmiştir. Prost, 1919 tarihli Fransız Güzelleştirme ve Büyüme Planları anlayışı doğrultusunda çalışmıştır.⁷¹⁰ Yeni kentler, yeni yollar oluşturmayı hedefleyen bu anlayış Fransa’da 1940’larda terk edilmiştir.⁷¹¹ İstanbul’da ise yeni ve daha geniş yollara göre yapılan düzenlemeler 1940 ve sonrasında da devam etmiştir. Bu planlar doğrultusunda Atatürk Bulvarı ile ikiye bölünen sur içi tarihi kentin doğusunu batıdaki kara surlarına bağlayan Mese, Aksaray’da büyük bir kesintiye uğramıştır. Murat Paşa Camii’nin çevresinden dönerek Theodosius Limanı’na ulaşan Lykus (Bayrampaşa) Deresi’nin yeraltına alınması ile Murat Paşa Camii civarındaki Bovis Forumu’nu belirleyen önemli bir nirengi noktası kaybolmuştur. Dere kentin yedinci tepesini sınırlamaktaydı.

Suriçi tarihi kent ile ilgili yapılan araştırmanın ilk aşamasında, Bizans ve Osmanlı Devirleri’nde dokuların tarihsel oluşumu incelenmiştir. İkinci aşamada Sultanahmet’te bulunan Milion Kemerini Yedikule Surları üzerinde bulunan Altın Kapı’ya bağlayan kentin ana caddesi olan Mese’nin güneykolu ve çevresindeki forumların etrafındaki Geç Roma ve Bizans Devri Yapıları’nın değişimleri ve günümüzdeki durumları tespit edilmiştir. Üçüncü aşamada Divan Yolu/ Mese’nin

⁷¹⁰Bkz.: Yuk: s.38

⁷¹¹Bkz.: Yuk: s.38

güney kolu üzerinde yer alan forumlar ve çevresinde yer alan Osmanlı Devri Yapıları ile değişimleri incelenmiştir. Philadelphion’da (Laleli civarında) ikiye ayrılan yolun kuzey bölümü ile ilgili arkeolojik bulgulara Polyeuctus Kilisesi’nin güneyinde rastlandığı için bu alana da araştırmada yer verilmiştir.

Constantinopolis, V. Yüzyıl başlarında yazılmış olan Notitia’ya göre on dört bölgeye bölünerek yönetilmiştir. Bu bölgelerden onikisi Notitia’daki anlatıma göre Constantinus Surları içinde kalmaktadır.⁷¹²

XIII. bölge (Sykai), Galata tarafındadır. Haliç’in güneyinde 10. Yüzyıldan itibaren Amalfi, Pisa, Venedik ve Cenovalılara oturma ve ticaret izni verilmiştir. Latin İstilasası’nın kalkmasından sonra Cenovalılar Haliç’in kuzeyinde yerleştirilmiştir. Bu şekilde XIII. yüzyılda Galata’da kurulan Pera’nın etrafı daha sonra surlarla çevrilmiştir. XIV. bölgenin konumu hakkında kesin bir uzlaş yoktur.

Tarih boyunca kentin dokusu, savaşlar ve depremlerle değişmiştir. Byzantium’da Antik Yunan planlamasına göre oluşan ve yarımada’nın uç kısmında, yüksekte yer alan Acropolis’te tiyatrolar ve tapınaklar yer almaktaydı. Roma Devrinde bu yapıların batısında Tetrastoon’un çevresinde Bazilika Stoa ile Zeuksippus Hamamları yer almıştır. Geç Roma Devrinde kent batıya doğru büyümeye devam etmiştir.

Kentin yönetim merkezi ve saray, Bizans ve Osmanlı Devirleri’nde üçgene benzetilen Tarihi Yarımada’nın uç noktasına yakın konumda yer almıştır. Topkapı Sarayı, Byzantium Antik Kenti’nin **acropolis**’i üzerinde yapılmıştır. Osmanlı Devrinde Ayasofya Meydanı üzerinde (Augusteion’un yer aldığı alanda) yapılan ahşap yapılar ile bu alan meydan özelliğini kaybetmiştir. Bu dönemde Hippodrom’un yarış yapılan kısmı törenler için kullanılmış ve Atmeydanı adını almıştır. Kentin bu bölümündeki yapı Antik Byzantium’daki ızgara tipi yollara göre oluşumunu

⁷¹² Matthews, “The Notitia Urbis Constantinopolitanae”, **Two Romes, Rome and Constantinople in Late Antiquity**, s. 85

korumuştur. Büyük Saray üzerine inşa edilen Sultan Ahmet Camii'nin dış avlu duvarı da Hippodrom'un doğu duvarını takip eden yolun doğrultusundadır.

Kentin ana caddesi Mese'nin, Milion Kemer i ile Theodosius Surları arasındaki güzergâhı V. yüzy ılda tamamlanmıştır. I Constantinus Dönemi'nde ise kentin sınırları Constantinus Surları'nda sona ermekteydi. Kentin çıkış kapıları da bu surların üzerindeydi. Bu dönemde kentin batı kısmı Byzantium'un yer aldığı eski kent dokusuna eklenmiştir. Büyüyen kentin eski kente eklendiği alanda Constantinus Forumu yer almaktadır. Kentin bu kısmında yolların yapısı yarımada nın uç kısmında yer alan antik kentten ve Constantinus Surları ile Theodosius Surları arasındaki alandan farklıdır. I. Constantinus döneminde Byzantium'da görülen ızgara şeklindeki yol dokusu terk edilmiştir.

Severus Dönemi'nde var olan Tetrastoon'un yerini Augusteion almıştır. Milion Kemer i yakınında yer alan Augusteion, Büyük Saray, Aya Sofya ve Bazilika Stoa ile çevrelenmişti. Augusteion'dan batıya doğru, Çemberlitaş'ta, Constantinus Forumu ve Beyazıt'ta Theodosius Forumu'nu kateden Mese, Laleli civarında Capitolium ve Philadelphion'un bulunduğu alana varmaktaydı. Bu alanda ikiye ayrılan sütunlu caddenin kuzey kolu Polyeuctus Kilisesi ve Havariun Kilisesi yakınlarından geçmekteydi. Caddenin güney kolu ise, Capitolium'dan sonra Amastrianon ve Bovis Forumları'ndan geçerek Arcadius Forumu'na ve I. Constantinus Surlarına ulaşmaktaydı. II. Theodosius Dönemi'nde kentin batıya doğru büyümesi sonucunda bu surlar üzerinde Yedikule'deki Altın Kapı (Porta Aurea), Mese'nin güney kolunun sonu olmuştur. Yolun kuzey kolu da Theodosius Surları üzerinde Edirnekapı'da (Harisios Kapısı'nda) sona ermekteydi.

Mese'yi kuzey-güney doğrultusunda kesen Macros Embolos, Uzunçarşı Caddesi'ne tekabül etmektedir. Mese ile Makros Embolos'un kesiştiği yerde Khalkoun Tetrasyonu bulunmaktaydı. Bu kesişim noktasına yakın bir yerde büyük bir sarnıç ve İmparator Phocas tarafından diktirilen bir sütun yer alıyordu. Yakın bir

alandan Divan-ı Ali Sokak'ta Mamboury tarafından bulunan sarnıcın (Çifte Saraylar Sarnıcı) söz konusu sarnıç ile bağlantısı araştırılmışsa da ispatlanmamıştır.⁷¹³ Bir kısmı yolun altında kalan bu sarnıç bulunduğu zamandan günümüze kadar geçen süre zarfında zarar görmüştür.

Günümüzde Uzunçarşı Caddesi, Kapalıçarşı'da sonlandığı için Divan Yolu ile kuzey-güney doğrultulu yolun kesişimi belirgin değildir. Nirengi noktası olabilecek konumda olan Çifte Saraylar Sarnıcı kısmen özel mülkiyettir. Bu bölümler üzerinde yer alan yapıların sahipleri tarafından kullanılmaktadır.

Divan Yolu'nun kuzey kısmında Osmanlı Devrinde Kapalı Çarşı ve hanlar yer almış, kente giren çıkan mallar liman ve kapanlarda denetlenmiştir. Divan Yolu ile Haliç arasındaki yollar Haliç kıyısında sur kapılarında sona ermekteydi. Bizans ve Osmanlı Devirleri'nde ticari mallar sur dışında yüklenmekte ve indirilmekteydi. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Haliç tarafında Sarayburnu Bahçekapı arasındaki surların ve kapıların demiryolu inşasında yıkılması ile başlayan süreçte yollarla ilgili bir kısım nirengi noktaları ortadan kalkmıştır. Uzunçarşı Caddesi'nin kuzeyinde yer alan Balkapanı Hanı caddenin kuzeyindeki nirengi noktasıdır.

Byzantium'un Haliç'teki limanları Bizans Devrinde de kullanılmış, kentin batıya doğru büyümesiyle Marmara kıyısında Bukoleon, Iulianus ve Theodosius Limanları yapılmıştır. Theodosius Limanı V. yüzyılda terk edilmiştir. V. yüzyılda Haliç'te Proosphorion Limanı da terk edilmiş, VII. Yüzyıldan itibaren Neorion donanma tarafından kullanılmış, güneydeki Iulianus Limanı ise kullanılmaya devam edilmiştir.⁷¹⁴ VI. yüzyılda Haliç'te Neorion'un dibinin taranması veba ile

⁷¹³ Bkz.: yuk., s., 97

⁷¹⁴ Magdalino, *Studies on the History and Topography of Byzantine Constantinople*, s. 20-21

ilişkilendirilmiştir.⁷¹⁵ Limanların kullanım şekilleri çevrelerindeki yapılanmayı ve yolları da etkilemiştir.

Osmanlı Devrinde Haliç'te ticaret yaygın olarak yapılırken güneyde Iulianus Limanı'nın (Kontoskalion) yerini Kadirga Limanı almıştır. Bu liman 1585 senesinde Sokollu Mehmet Paşa tarafından doldurtulmuştur.⁷¹⁶ Caddenin kuzey kısmında yer alan Uzunçarşı Caddesi ticari faaliyetlerin yer aldığı bir cadde olarak günümüze ulaşmıştır.

Osmanlı Devrinde Mese'nin yerini Divan Yolu almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Divan Yolu- Edirnekapı bağlantısı önem kazanmıştır. Mese'nin güney kolu sonunda yer alan Altın Kapı, Yedikule Hisarı'nın yapımı ile kapatılmıştır.

Geç Roma Devrinde yapılar heykellerle süslüydü. Bu heykel grupları yapılara göre belirli temaları ifade etmekteydiler.⁷¹⁷ Heykellerin birçoğu Roma İmparatorluğu'nun sınırları dâhilindeki şehirlerden getirtilmişti. İkonoklast anlayış, yapı süslemelerine zarar vermiştir. Pagan inanın yok olması ve kilisenin etkisiyle heykeller Bizanslılar tarafından farklı şekilde yorumlanmıştır. Bu da batıl inanışlara göre heykellerin bazı parçalarının yok edilmelerine yol açmıştır.⁷¹⁸ Latin İstilasında heykeller ve yapılar yağmalanmıştır.

Osmanlı Devrinde I. Theodosius'un anıtsal sütunu kesilerek Beyazıt Hamamı'nda kullanılmıştır. Bu devirde kenti heykeller yerine çeşmeler süslemiştir. Düşey eleman olarak da minareler kentin silüetinde hareketliliği sağlamıştır.

⁷¹⁵ A.e.

⁷¹⁶ Wolfgang Wiener-Müller, **Bizans'tan Osmalı'ya İstanbul Limanları**, Çev. Erol Özbek, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Bs. , .2003, s.32

⁷¹⁷ Bassett, a.g.e., s. 57

⁷¹⁸ Cyril Mango, “Antique Statuary and the Byzantine Beholder”, **DOAKS**, Vol., 17, 1963, s. 61

Osmanlı Devrinde Mese üzerindeki forumlarda Osmanlı yapıları yer almıştır. Contantinus Forumu'nda Atik Ali Paşa Külliyesi yapılmış ve forum ahşap yapılarla dolmuştur. Beyazıt'ta Theodosius Forumu civarında Beyazıt Külliyesi ve Fatih'de Havariyun Kilisesi yerine Fatih Külliyesi inşa edilmiştir.

Divan Yolu'nun, Sultanahmet Çemberlitaş arasındaki kısmı Hocapaşa Yangını sonrasında (1869-1872 yılları arasında) İslahat-ı Turuk Komisyonu tarafından genişletilmiştir. Yolu batıda kalan kısmı (Aksaray Beyazıt arası) Andre Auric ile başlayan süreçte (1839) değişmiştir.⁷¹⁹

Günümüzde Divanyolu üzerinde büyük meydanlar ve açıklıklar yerine lineer bir yapı mevcuttur. Bizans Devrinde tepelerin üst kısmında yer alan **fora** Mese'nin revakları ile birbirine bağlanmaktaydı. Yolu dokusu sürekliliği sağlamakta, bu doku bir foruma ulaşıldığında genişlemekte ve değişmekteydi.

Günümüzde, Çemberlitaş'ta Constantinus Forumu'nda, Constantinus Sütunu'nun güneyinde, **nymphaeum tarafında**, XX. yüzyılda inşa edilen yapılar burada bir duvar etkisi meydana getirmektedir. Theodosius Forumu'nda ise Beyazıt Meydanı'nın alt kademesinin otopark olarak kullanımı ile bu alanda yalnızca meydanın üst kısmı kalmıştır. Seraskeriye'den Marmara Denizi'ne doğru çekilen tarihi fotoğraflardaki görünüm deniz tarafındaki yapıların yükselmesi ile kaybolmuştur.

4.1. Severus Surları İçindeki Kent Dokusu

Augusteion-Hippodrom/ Ayasofya- Atmeydanı Çevresi: I. Constantinus'un kurduğu kentte saray, tapınaklar, bazilika ve Hippodrom Tetrastoon'un yerini alan Augusteion'un çevresinde yer almaktaydı. Sınırları kesin

⁷¹⁹ Murat Gül, **Emergence of Modern Istanbul: Transformation and Modernisation of a City**, Londra, I.B. Tauris, 2009, s.152

olarak bilinmeyen Augusteion'un çevresindeki yapılar eski kentin dokusuna göre yapılanmıştır.

Augusteion'un kuzey batısında yer alan Bazilika Stoa ile Marmara Denizi tarafındaki Senato ve Büyük Saray alanı karşılıklı aksial konumdadır. Günümüzde yalnızca sarnıç kısmı kalmış olan Bazilika, bu sarnıcın üstünde yer almaktaydı. Bazilika yüksekte, meydana hâkim konumdaydı. Bazilikada Rhea ve Tyche Tapınakları ve büyük bir kütüphane bulunmaktaydı. Burada ayrıca yargıçlar görev yapmaktaydılar. Bazilikada devlet ve zaferi simgeleyen Kybele, Tyche⁷²⁰ ve otorite ve saygınlığı temsil eden Lyssipos'un Herakles heykeli⁷²¹ yer almaktaydı. Bazilika'nın terası üzerinde XX. yüzyılda il özel idaresi bulunuyordu. Bu yapı yakın zamanda yıktırılmıştır.

Büyük Saray'ın törensel kapısı olan Khalke, Bazilika'nın önünde yer alan Milion'un karşısındaydı. Milion'u Khalke'ye bağlayan Regia Augusteion'un güney sınırını çizmekteydi. Osmanlı Devrinde Ayasofya'nın çevresinde ahşap evler yer almıştır. Bu evler 1869'da yıkılarak meydan açılmıştır.⁷²² Günümüzde Ayasofya Meydanı kısmen Augusteion'u sınırlandıran Regia'nın üzerinde yer almaktadır. (Şekil 32)

Aya Sofya Yapı Alanı: Günümüzde müze olarak kullanılan Aya Sofya Kilisesi aynı alanda yapılmış olan üçüncü yapıdır. II. Constantius, II. Theodosius ve Iustinianus Dönemlerinde yapılan kiliselerden sonuncusu günümüze ulaşabilmiştir. Kilise birçok kez depremlerden etkilenmiş, XIII. yüzyılda payandalarla takviye edilmiştir. Payandalar Mimar Sinan tarafından XVI. yüzyılda restore edilmiştir.⁷²³

⁷²⁰Bkz.: yuk., s.51; Bassett, a.g.e. , s.72

⁷²¹A.e.

⁷²² Zeynep Çelik, a.g.e., s.32

⁷²³Bkz.: yuk., s. 53-54

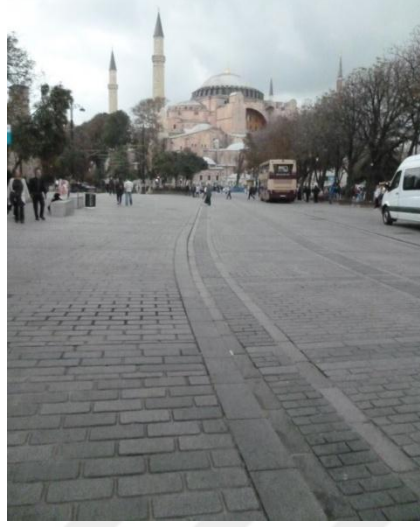
Aya Sofya, Osmanlı Devrinde kentin ana camisi olarak kullanılmış ve 1935'te müzeye çevrilmiştir. Theodosius Bazilikası'nın kalıntıları kilisenin ön avlusunda yer almaktadır.

Osmanlı Devrinde Aya Sofya camiye dönüştürüldükten sonra avlunun içerisine Padişah Türbeleri ile muvakkithane, mektep, medrese, imaret, sebil ve şadırvan ve türbeler eklenmiştir. Orta kısımda yer alan kare şeklindeki türbe Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Türbenin yapımı sırasında burada yer alan patrikhane binasının kalan kısmı yıkılmıştır.⁷²⁴ Bu şekilde Augusteion'un kuzeydeki sınırı da yok olmuştur. Günümüzde biri mevcut olmayan iki adet vaftizhaneden güneybatıda ve daha küçük olanı türbe olarak kullanılmaktadır.⁷²⁵ Ayasofya yapı alanında muvakkithane ve türbeler ziyarete kapalıdır.

Büyük Saray Yapı Alanı: Bazilikanın karşı tarafında Büyük Saray yer almaktaydı. Bu alan Aya Sofya'dan Hippodrom'un **sphendon** duvarına kadar olan bölgenin Marmara Denizi tarafındadır ve setlerle denize doğru alçalmaktadır. Augusteion'un güneyinde yer alan Regia'nın sonunda Büyük Saray'ın törensel kapısı Khalke bulunuyordu. Khalke'nin yanında Medusa Başları yer almaktaydı.

⁷²⁴Bkz.: yuk., s. 50; Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 91

⁷²⁵ Marie-France Auzepy, "Konstantinopolis'in Siyasal ve Dinsel Yaşamında Aya Sofya'nın Yeri", **Bizans Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, Ed. Annie Pralong, Çev. Buket Kitapçı Bayrı, İstanbul, Kitap Yayınevi, Kasım 2011, s.100

Şekil 119. Hippodrom- Aya Sofya Aksı

Şekil 120. Milion-Büyük Saray aksı

Günümüzde Marmara Denizi'ne doğru inen setlerin üzerinde yer alan Büyük Saray alanını seçmek için demir parmaklıklarla çevrili alana yaklaşmak gerekmektedir. Burada devlete ait bir cezaevinden otele dönüştürülmüş olan yapının yer aldığı arazinin içinde Büyük Saray kazı alanı yer almaktadır. Kazılar mahkemece durdurulmuştur. Saray alanının devamında, denize doğru uzanan setlerin üzerinde ise 1933 sonrası inşa edilmiş olan yapılar (çoğunlukla turistik dükkânlar, oteller)

mevcuttur. Bu alanda 1912 ve 1933 yangınlarından sonra yok olan ahşap yapıların yerini kâgır yapılar almıştır. Ayasofya yakınında 1933'te yanan Darülfünun Binası yer almaktaydı. Bu alan günümüzde Büyük Saray Kazılarının yapıldığı alandır. Büyük Saray alanını ikiye ayırarak devlete ait arazide, özel kurumların işletmesine izin verilen kazı alanı ve özel mülkiyette, üzerinde çeşitli yapıların yer aldığı alan olarak değerlendirmek gerekmektedir. Özel şahıslara ait alan Darülfünun Binası ve otele dönüştürülen Sultanahmet Cezaevi'nin devamındadır. 1933 yangınından sonra Büyük Saray alanında bir arkeolojik park yapılması ile ilgili öneriler geliştirilmiş olsa da bu planlar gerçekleştirilememiştir.

Günümüzde, Büyük Saray çevresinde 1933 sonrasında inşa edilen yapıların bazılarının yıkılarak yerlerine yenilerinin yapılmasına başlandığı görülmektedir. Depreme dayanıklı yapılar yapılabilmesi için dönüşüme, yeniden inşaat yapılmasına izin verilmektedir. Depreme dayanıklı betonarme yapıların temellerinin çok daha güçlü ve derin olması, arkeolojik alanlar için büyük tehlike arz etmektedir. Bu alanda 1933 öncesinde yer alan yapılar çoğunlukla ahşap, temelleri çok derin olmayan, hafif yapılar olduklarından, yangından sonra tarihi eserler ortaya çıkmış, alt yapılar zarar görmemiştir. Yeni yapılan inşaatlarda temel hafriyatı sırasında tarihi kalıntılar çıkması halinde kalıntılar korumaya alınmaktadır. Çoğunlukla kalıntılar korumaya alındıktan sonra üzerlerine Eresin Otelinde olduğu gibi yeni yapı yapılmasına izin verilmektedir.

Zeuksippus Hamamları: Augusteion'un ilerisinde, Sultan Ahmet Külliyesi'nin türbe kısmına yakın bir konumda, Zeuksippus Hamamları'nın kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Buluntular Arkeoloji Müzesi'ne taşınmıştır. Burada yer alan heykeller yapının termal tesis olma özelliği dışında sosyal açıdan önemini de vurgulamakta ve mitolojik figürler tarihle bağlantısını güçlendirmekteydi. Hamamda yer alan şairlerin, tarihçilerin ve devlet adamlarının portreleri klasik Yunan Medeniyeti'nin temsilcilerine aitti. ⁷²⁶ Bu şekilde yapının işlevi dışında geçmişle

⁷²⁶Bkz.: yuk., s. 60; Bassett; a.g.e. , s.55

bağlantısı ve sosyal açıdan önemi kurulmuştu. Buradaki yapılanma Geç Antik Devirde otoritenin gücünü simgelemekteydi.⁷²⁷ Zeuksippus Hamamları Nika İsyanları'nda (532) yıkılmıştır. Zeuksippus Hamamları'nın kuzeyinde Osmanlı Devrinde yapılan Haseki Hamamı günümüzde de faaldir. Zeuksippus Hamamları kalıntılarının bulunduğu yerin üzeri kapatılmıştır. Burada bulunan Aischines ve Hecuba heykellerinin kaideleri İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin bahçesindedir. Hamamda bulunan bir tanrıça heykeli başı da aynı müzededir.⁷²⁸

Hippodrom/ Atmeydanı Çevresinde Yollar ve Yapılanma: Million-Khalke aksını Hippodrom-Aya Sofya aksı kesmektedir. Burada dini yapı ile imparatorla halkın bir araya geldiği Hippodrom karşı karşıyadır. Aynı alanda ikinci bir aks, saray alanının uzantısını Hippodrom'a bağlayan imparator locası Katishma-Hippodrom aksıdır. Bu alanın karşısında Euphemia Kilisesi yer almaktadır.

Osmanlı Devrinde Sultan Ahmet Camii, Bizans Eski Saray alanının üzerinde yer almışsa da dış avlu duvarı Hippodrom doğrultusunda inşa edilmiştir. E yolu (Şekil 16) caminin dış avlusunun altında kalsa dahi, dış avlu duvarının yapılanması bu yola paralel olmuştur. Bu şekilde Augusteion ve Hippodrom civarında eski kentin yollarına göre yapılanmış olan kent dokusu günümüze ulaşabilmiştir.

Hippodrom/ Atmeydanı: Sultan Ahmet Camii dış avlu duvarı ile İbrahim Paşa Sarayı (Türk ve İslam Eserleri Müzesi) arasındaki alan Hippodrom'un koşu alanıdır. Severus tarafından inşasına başlanan ve I. Constantinus döneminde tamamlanan Hippodrom'un oturma sıraları (**cavea**) Sultan Ahmet Camii dış avlusunun içinde ve karşı taraftaki Türk ve İslam Eserleri Müzesi hizasında yer almaktaydı. Sıraların kalıntıları adı geçen alanlarda bulunmuş olup İslam Eserleri Müzesi ve Sultan Ahmet Camii bahçesinde sergilenmektedir. Hippodrom'un batı

⁷²⁷ Bassett, **a.g.e.**, s.57

⁷²⁸ **Bkz.: Yuk:** s. 61, Bassett, **a.g.e.**, s.171, 162, 180

duvarları ve merdivenlerinin bir kısmı ise Mehmet Akif Ersoy Parkı'nın bulunduğu alanda ortaya çıkarılmıştır. Duyuran tarafından yapılan kazılarda bulunan merdiven yerinde muhafaza edilememiş olup aynı alanda hipodroma ait duvar kalıntıları bulunmaktadır. Hippodrom'un sıralarının bulunduğu alan kısmen park ve geçiş alanı olarak kullanılmaktadır.

Hippodrom'un çıkışında **carceres** (yarış atlarının çıktığı alan) yer almaktaydı. Bu alanda bir zamanlar yer alan bronz atlar Latin İstilasında Venedik'e götürülmüşlerdir. Hippodrom'un **spina** (orta kısmında bulunan, yarışçıların etrafından döndüğü alçak duvar) bölümünde yer alan heykellerin çoğu günümüze ulaşmamış, Latin İstilasında yağmalanmıştır. Günümüzde Hippodrom'da Theodosius Sütunu, Yılanlı Sütun ve Örne Sütun yer almaktadır. **Spina'da** yer alan heykeller, apotropaia, zafer anıtları, halk adamları, Roma'dan önemli kişiler olmak üzere gruplara ayrılmaktaydı.⁷²⁹ Burada yer alan **spolia** (devşirme malzeme) askeri ve politik gücü simgelemekteydi.⁷³⁰ Yılanlı Sütun da askeri bir zaferi betimlemekteydi.

Antiochus Sarayı ve Çevresi: Firuz Ağa Camii ile Türk ve İslam Eserleri Müzesi (İbrahim Paşa Sarayı) arasındaki alanda, bu civarda bulunan bir hapishane binasının 1939'da yıkımıyla başlayan süreçte Euphemia Kilisesi'nin kalıntıları ile devamında bir **rotunda** (merkezi yapı) ve Büyük Hol bulunmuştur. Bu alan ile Hippodrom arasında bir yol bulunmaktaydı. Günümüzde Mehmet Akif Ersoy Parkı'nda bulunan **rotunda**'nın girişi Hippodrom'un kuzeyindeki yola bir **semi rotunda** (yarım daire) şeklindeki revaklı girişle açılmaktaydı. Antiochus Sarayı'nın girişi de revaklı **semi rotunda (sigma porticus)** şeklindeydi. Constantinopolis kaynaklı olduğu düşünülen bu tip yapılar (**sigma** yapılar) daha sonra Akdeniz'de de inşa edilmiştir.⁷³¹ Sigma'nın açıldığı yol Hippodrom'un batı duvarının arka hizasını

⁷²⁹ Bassett, **a.g.e.**, s.59

⁷³⁰ **A.e.**, s. 67

⁷³¹ **Bkz.: yuk.**, s.11; Müller-Wiener, **a.g.e.**, s.91

belirlemektedir. Bu yolun yüksekliği ve geçtiği doğrultu belli olmasına rağmen parktaki düzenlemede yolun kapladığı alan ve doğrultusu görülmemektedir.

Antiochus Sarayı, rotunda ve Büyük Hol'ün oluşturduğu yapı grubu günümüzde ikiye bölünmüş olup, bir kısmı (**rotunda** ve Büyük Hol) Mehmet Akif Ersoy Parkı'nda, diğer kısmı ise yıkılması planlanan Adliye Sarayı'nın bahçesinde yer almaktadır. İstanbul Adliyesi taşındığından Adliye Sarayı son zamanlarda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kullanılmaktadır. Euphemia Kilisesi ise bahçenin Hippodrom tarafında yer alan Türk ve İslam Eserleri Müzesi tarafından korunmaktadır.

Rotunda ve **sigma porticus**'un yöneldiği yol, Hippodrom'un batı duvarının hizasını, sınırını belirlemekteydi. Bu yolun izi Hippodrom'un kuzeybatısındaki kazılarda ortaya çıkartılmıştır.⁷³² Günümüzde bu yolun konumuna göre düzenlenmemiş olan park yapılanmasında Hippodrom'un koşu alanına batı duvarı ve oturma sıralarının olduğu alandan girilmektedir.

Şekil 121. Rotunda kazı alanı parçalı kullanım, 2015

⁷³² Bardill, “The Palace of Lausus and Nearby Monuments in Constantinople”, **AJA**, V. 101, No. 1, 71

Şekil 122. Rotunda (sigma porticus) giriş tarafı

Şekil 123. Büyük Hol'den rotunda'ya bakış, 2015

4.2. Constantinus ve Severus Surları Arası

Mese ile H Yolu Bağlantısı ve Sarnıçlar: Şekil 16’da Constantinopolis’teki eski kent yapısı ve yollar görülmektedir. Bu plana göre B yolunun üst kısmı Mese’nin yapımı ile terk edilerek H yolu devreye sokulmuştur.⁷³³ Bu yolun güzergâhı üzerinde Binbirdirek ve Şerefiye Sarnıçları ile Divan Yolu’nun kuzeyinde kalan büyük sarnıç bulunmaktadır.⁷³⁴ Peykhane Sokak’ta yakın zamanda bulunan sarnıçlar da aynı yolun devamındadır. Bu yapı grubu Hippodrom ile Constantinus Forumu arasında yer almaktadır. Yol, Marmara Denizi tarafında limana doğru uzanmaktadır.

Şekil 124. Peykhane Sokak altyapılar üzerindeki binalar

⁷³³ Bkz.:yuk., s. 72

⁷³⁴ Berger, “Streets and Public Spaces in Constantinople” , **DOAKS**, No.54, s. 166

Şekil 125. Peykhane Sokak'taki altyapı

Constantinus Forumu/ Çemberlitaş: Eski kent dokusu ile Constantinus'un kenti arasında yer alan forumun şeklinin dairesel olduğu görüşü kabul görmekteyse de bu forumun oval olduğu görüşü de mevcuttur. Patria'da forumun daire şeklinde olduğu belirtilmektedir.⁷³⁵ M. Mango, Mamboury tarafından çizilen haritanın batı tarafında yer alan revaklara ait sütunların merkeze göre 50 metre batıda bulunması nedeniyle forumun yarıçapının 50 metre olduğu ifade etmektedir.⁷³⁶ Forumun güneydoğu tarafında 1928 tarihinde D. T. Rice tarafından çizilen sütunlar, bu alanda da sıra sütunlar olduğunu göstermektedir. Aralıkları 2,54 m, çapları 72 cm olarak verilen bu sütunların ebatları revakların ebatlarına uymaktadır. Belgede, alt kısmı kalan sütunların Atik Ali Paşa Camii revaklarında kullanıldığı da belirtilmektedir. Rice tarafından açılan hendek bir ahşap evin önünde, o dönemdeki kaldırımın 1,5

⁷³⁵ Bassett, **a.g.e.**, s.30

⁷³⁶ **Bkz.:** yuk., s. 82; M. M. Mango, **a.g.e.**, s. 46-47

metre ilerisinde, forumun güney doğusundadır.⁷³⁷ Ahşap ev, Rice tarafından çizilen krokiye göre, Ekrem Hakkı Ayverdi Haritası'nda Matbaa-ı Osmaniye'nin yer aldığı alandadır. Günümüzde aynı yerde betonarme yapılar bulunmaktadır. Bu alanın Mamboury'nin haritasında **necropolis** alanı olduğu, güneyinde de **nymphaeum**'un (anıtsal çeşme) yer aldığı görülmektedir. **Nymphaeum** heykellerle süslenmişti. Latin İstilasası'nda forum ve heykeller yağmalanmıştır. Forumun kuzeyinde senato ve güneydoğusunda **preatorium** yapıları bulunmaktaydı.

Eski kentin yeni kentle birleştiği yerde, yapı itibarı ile bir çeşit eklem vazifesi gören⁷³⁸ Constantinus Forumu'nun plakaları bulunmuş olup bu plakalar zeminden 2.45 metre aşağıdadır.⁷³⁹ Plakaların üzeri kapatılmıştır.

Osmanlı Devrinde Constantinus Forumu'nun kuzeybatısına XV. yüzyıl sonunda Atik Ali Paşa Külliyesi inşa edilmiştir. Forumda yer alan revaklara ait sütunlar Atik Ali Paşa Camii'nin revaklarında kullanılmıştır. Divan Yolu'nun karşı tarafında yer alan ve külliyenin kervansarayı olduğu tahmin edilen Elçi Han Hocapaşa yangınında (1865) yanmıştır.⁷⁴⁰ Caddenin güneyinde bulunan medresenin ön cephesi Divan Yolu'nun genişletilmesi için küçültülmüştür. Caminin kible tarafında yer alan imaret ve tekke yapıları zaman içinde yıkılmış daha sonra dükkân olarak kullanılmıştır.⁷⁴¹

Günümüzde Çemberlitaş'ta yer alan forumun görünen tek izi ortadaki sütundur. Forumun 50 metre yarıçapında olduğu tezine göre günümüz haritası

⁷³⁷Bkz.: yuk., s. 88-89, şekil 38

⁷³⁸Bkz.: yuk., s. 82; Bassett, a.g.e., s. 30

⁷³⁹Bkz.: yuk., s. 80; Müller-Wiener, a.g.e., s.255

⁷⁴⁰Bkz.: yuk., s. 168; Eyice, “Atik Ali Paşa Camii”, **İslam Ansiklopedisi**, C.IV, s.66

⁷⁴¹Eyice, a.e.

üzerinde (Şekil 37) çizilen dairenin içinde, nymphaeum'un bulunduğu alanda XX. yüzyıla ait tarihi özelliği olmayan yapıların bulunduğu görülmektedir.

Talbot-Rice'in, Constantinus Forumu'nun güneyinde bulmuş olduğu sıra halindeki sütunların forumla bağlantılarının anlaşılabilmesi için arkeolojik araştırmalarla ortaya çıkabilecek daha fazla veriye ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Theodosius Forumu/ Beyazıt Çevresi: I. Theodosius (379-395) tarafından inşa edilen Theodosius Forumu (Forum Tauri) üçüncü tepede yer almaktaydı. I. Constantinus Dönemi'nde bu alanın çevresinde bazı villalar yapılmıştır. Laleli Beyazıt arasında Simkeş Hanı önünde yer alan zafer takı kalıntıları bu forumun izlerindendir. Forumun ölçüleri kesin olarak bilinmese de Matthews'a göre güney kısmında yer alan ve izi bulunamayan Theodosius Bazilikası'nın ölçüleri bu forumun ölçülerini belirlemektedir. VIII Bölge Constantinus Forumu'ndan başlayarak Mese'nin güneyinden devam etmekteydi ve VII Bölgenin karşısındaydı.⁷⁴² VII Bölge Constantinus Forumu'ndan başlayarak batıya doğru devam etmekteydi ve Mese'nin kuzeyindeydi.⁷⁴³ Güneyde forum boyunca uzunlamasına yer alan Bazilikanın ölçüleri 240 x 84 Roma adımı (70 x 24 m) uzunluğundaydı.⁷⁴⁴ Theodosius Sütunu ve heykeller kuzeyde, VII. Bölgedeydi.⁷⁴⁵

Theodosius Forumu'nun ortasında anıtsal bir sütun yer almaktaydı. Theodosius'un heykeli ortada, oğullarının heykelleri ise bu heykelin doğusunda ve batısındaydı.

⁷⁴²**Bkz.: Yuk:** s. 117, Thomas Matthews, "The Notitia Urbis Constantinopolitanae", **Two Romes, Rome and Constantinople in Late Antiquity**, Ed. Lucy Grieg v.d. Gavin Kelly, Oxford University Press, 2012, s. 106

⁷⁴³ Matthews, a.e.

⁷⁴⁴ A.e.

⁷⁴⁵ A.e.

Notitia'ya göre X. Bölgede büyük bir nymphaeum vardı.⁷⁴⁶ Bu anıtsal çeşmenin yeri bilinmemektedir. II. Beyazıt Hamamı'nın kuzey doğusunda yer alan kavisli duvar parçasının nymphaeum'a ait olması ihtimali üzerine burada araştırma yapılmıştır.⁷⁴⁷

Osmanlı Devri'nde, Theodosius Forumu'nun kuzeyinde, II. Mehmet'in kenti aldığı zaman yaptırdığı Eski Saray (Saray-ı Atık) yer almaktaydı. Daha sonra aynı yere Seraskerlik Binası yapılmıştır. Eski Sarayın etrafında çift sur bulunmaktaydı. Vavassore'nin çiziminde anıtsal sütun iki surun arasında güneybatıdadır. İkinci Surun kapsadığı alan batıda Diaconissa Kilisesi'nin doğusu ile doğuda Macros Embolos, kuzeyde Süleymaniye Camii arkasındaki set ile güneyde Mese ile sınırlanmaktaydı.⁷⁴⁸ Süleymaniye Camii'nin yapımı sırasında saray arazisinin kuzey tarafı caminin yapımı için ayrılmıştır.

E. H. Ayverdi'nin Beyazıt Su Yolları Haritası'na göre hazırladığı bir Eski Saray Haritası bulunmaktadır.⁷⁴⁹ Haritaya göre Eski Saray Alanı'nın XVIII. yüzyıl sınırları Seraskerlik Binası'nın yapımı sırasında değişmiştir.⁷⁵⁰ Theodosius Forumu çevresinde yer alan Eski Saray alanı zaman içerisinde küçülmüş bir alandır. İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü Seraskerlik Binası'nı çevreleyen iç sur içinde yer almaktadır.

Yukarıda adı geçen alanın batısında yer alan Theodosius Zafer Takı'na ait kalıntılar Simkeş Hanı'nın avlusunda bulunmuştur. Hanın ön kısmının yıkılması nedeniyle günümüzde yapıtaşları yol kenarındadır. Beyazıt Laleli arasındaki yolun

⁷⁴⁶ Matthews, **a.g.e.**, s.108

⁷⁴⁷ **Bkz.: yuk.**, s. 105; A. D. Çobanoğlu, v.d., **a.g.e.**, s.38

⁷⁴⁸ Berger, "Streets and Public Spaces in Constantinople", s. 167

⁷⁴⁹ Ayverdi, **Osmanlı Mimarisi'nde Fatih Devri (1451-1481)**, İstanbul, Fetih Cemiyeti, C. IV, 1974, s.681

⁷⁵⁰ **Bkz.: Yuk.**, s. 179; Ayverdi, **a.g.e.**, s. 681

aşağıya alınmış olması nedeniyle Simkeş Hanı'nın girişi yukarıda kalmış, bir merdiven ve terasla girişe bağlantı yapılmış, zamanla bu terasın altı dükkân olarak kullanılmıştır. Zafer takının orta geçidine ait kaideler ve dörtlü sütunlar yaya geçidinin iki yanında yer almaktadır. Bu sütunların 1970 civarında aynı kotta yer aldığı ve geçidin bu dönemde daha belirgin olduğu fotoğraflardan anlaşılmaktadır.⁷⁵¹ Simkeş Hanı'nın terasının altındaki dükkânlara bağlantı yapabilmek için yaya yolu han tarafında daha aşağıya alınmıştır. Bu şekilde yaya yolu iki kademeli olmuş ve takın kaideleri farklı kotlarda kalmıştır. 1970'li yıllarda alt kotta yer alan dörtlü sütunların daha sonra dükkânların önünü kapatmamak için kaidenin üzerinden kaldırıldıkları görülmektedir. Bu sütunlar günümüzde yaya yolunun kenarındadır. Bu kullanımlar sonucunda zafer takının yapı bütünlüğü zarar görmüştür.

Şekil 126. Theodosius Zafer Takı(soldaki kaidenin üzerindeki sütunlar kaldırılmış) ve Mese üzerindeki yaya yolu

⁷⁵¹Bkz.: yuk., s.112,şekil 52

Şekil 127. Theodosius Zafer Takı kaidesi yanında dükkânlar ve kademeli yapılanma

Theodosius Sütunu'na ait kalıntılar Divan Yolu'nun kuzeyinde kalan Beyazıt Hamamı'nda sergilenmektedir. Hamamın temel duvarlarında da bir kısım kalıntılar yer almaktadır. Yapı son zamanlarda müze olarak kullanıma açılmıştır. Osmanlı Devrinde çifte hamam olarak inşa edilen hamamın müze olarak düzenlenmesinde, yapının çifte hamam olma özelliği (iki ayrı bölümden oluşması) dikkate alınmamıştır. Müzede Bizans Dönemi'ne ait çeşitli korkuluk levhası parçaları ve sütun başlıkları da yer almaktadır.

Şekil 128. Beyazıt Hamamı Müzesi dış duvarı

Şekil 129. Theodosius Sütunu'na ait parça, Beyazıt Hamamı Müzesi

Beyazıt Külliyesi'nin yapımı ile Theodosius Forumu'na ait yapı taşları bu külliye de kullanılmıştır. Beyazıt Camii'nin iç avlusunda bulunan geniş kırmızı mermer taşlar, 1950 senesinde avludaki taşlardan bazılarının alt yüzlerinde bulunan Bizans uslubunda işlemler, şadırvana ait yeşil somaki sütunlar ve yontulmuş Bizans sütun başlıklarından kaideler yapıda devşirme malzeme kullanıldığını göstermektedir.⁷⁵²

II. Abdülhamit tarafından 1883'de kütüphaneye çevrilen Beyazıt Külliyesi İmareti'nin⁷⁵³ (Yazma Eserler Kütüphanesi) bahçesinde zon zamanlarda bir kiliseye ait apsis, sütun ve sütun başlığı ortaya çıkartılmıştır. Kilise imaretin güney tarafında

⁷⁵²Bkz.: yuk.,s. 176; Eyice, "Beyazıt Külliyesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, CII, 1993-1995, s. 96

⁷⁵³Bkz.: yuk., s. 185

yer almaktadır. Kalıntıların bulunduğu alan yapıya göre aşağıda kalmakta olup üzeri cam ile örtülmüştür. Cam örtünün kütüphanenin zemin döşemesi ile aynı kotta tutulmuş olması nedeniyle kalıntıları camın arkasından görmek mümkün olmamaktadır. Aşağıya bir merdiven bağlantısı da mevcuttur.

Theodosius Forumu çevresindeki yapılar forumun güneyinde de yer almaktadır. Bu alanda set üzerinde yer alan bir villaya ait **hypocaust** yapı, Soğanağa İşhanı (Star İş Hanı arkası) arkasında bulunmaktadır. Diğer bir altyapı ise Antik Otel'in altında yer almakta ve otel tarafından kullanılmaktadır.

Sonuç olarak Theodosius Forumu çevresindeki kalıntılar batıda Beyazıt Hamamı'nın batısından İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü'ne ve doğuda Uzunçarşı Caddesi'ne kadar uzanmaktadır. Theodius Bazilikası ve içinde yer aldığı VIII. Bölge Mese'nin güneyinde yer almaktadır.

Theodosius Forumu ve çevresindeki yapıtaşları kısmen Osmanlı Yapıları'nda kullanılmıştır. Beyazıt Camii'nin avlusundaki taşların alt yüzünde bulunan kabartmalar, döşemenin yeniden kullanılmış yapıtaşlarından oluştuğunu göstermektedir. Bizans Devri'ne ait kiliselerin parapetleri Beyazıt Hamamı'ndadır. Beyazıt'taki kiliselerden birine ait olan vaiz kürsüsü ise Beyazıt'ta değil, Ayasofya Müzesi'nin bahçesindedir. Bu alandan çıkartılan eserlerin yine aynı civarda sergilenmesi yapı bütünlüğünün anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Buradaki tarihi dokunun doğusunda, Beyazıt İmareti'nin bahçesinde yer alan kilise kalıntıları da bütünün doğudaki uzantısıdır.

Theodosius Forumu'ndaki zafer taklarından biri olan Simkeş Hanı önündeki kalıntıların farklı kotta yer alması bütünlüğün seçilemediği bir yapılanma tipidir. Dörtlü kaideler kemerin orta açıklığına aittir. Bu alanda yer alan kaidelerin çevresinin aynı kotta olması gerekmektedir.

Divan Yolu'nun güneyinde yer alan yapılar arasında olan Seyyid Hasan Paşa Hanı onarım görürükten yapı özelliklerini kaybetmiştir. Yolu kuzey tarafında

Beyazıt Hamamı arkasında yer alan Hasan Paşa Medresesi ve Sebili özelliklerini korumaktadır. İki yapıyı birlikte değerlendirerek yolun güneyinde kalan han kısmının sonradan yapılan eklentiler ve yapı malzemelerinden arındırılması gerekmektedir.

Divan Yolu ve devamındaki Yeniçeriler Caddesi'nin üzerindeki yapılar zamanla yenilenmektedir. Yolun güneyinde yer alan yapılar çoğunlukla çarşı ve otel olarak kullanılmaktadır. XIX. yüzyıl sonu fotoğraflarında kuzeyden görünen deniz manzarası günümüzde kapanmıştır. Meydanın deniz ile bağlantısının kaybolması önemli bir özelliğini yitirmesi anlamına gelmektedir.

Beyazıt Camii'nin meydan tarafından görünüşü günümüzde çadırlar tarafından kesilmektedir. Külliyelede ihtiyaç sahiplerine yemek vermek imaret yapılarının işlevleri arasındadır. Beyazıt Külliyesi'nde bu işlev günümüzde caminin batısında, meydan tarafında kurulan çadırlarda gerçekleştirilmektedir.

Beyazıt Meydanı'nda, Tanzimat Dönemi'nde Seraskeriye'nin kapısından aşağıya doğru yönelen bir yol bulunmaktaydı. Meydan, daha sonra havuzlu bir meydana dönüştürülmüştür. 1960'larda yapılan düzenlemelerden sonra ise aksial yapılanma yerine, camiye dönerek üst kademeye ulaşılan bir düzenleme getirilmiştir. Bu yapılanmada Beyazıt Camii ön plandadır.

Beyazıt Medresesi'nin güneybatı tarafında, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve Fen ve Edebiyat Fakültesi'nin bulunduğu mevkide, üniversite inşaatı esnasında kilise kalıntıları bulunmuştur.

Sonuç olarak Theodosius Forumu ve çevresinde tarihi eserlerin büyük bir kısmı yol genişletme ve kot değişiklikleri, kanalizasyon çalışmaları, yıkım ve inşaat çalışmaları sırasında ortaya çıkartılmıştır. Önce arkeolojik yapının araştırılması ve çevrenin daha sonra çıkan sonuçlara göre düzenlenmesi yöntemi kullanılmamıştır. Beyazıt Meydanı'nın 1960'larda yapılan düzenlemesi sırasında burada yer alan aksial yapı değiştirilerek Beyazıt Camii'ne göre bir düzenleme yapılmıştır. Divan

Yolu çevresinde yol açma ve kot değişimleri nedeniyle tarihi yapıların girişlerinin caddeyle bağlantıları zarar görmüştür.

Şekil 130. Beyazıt Meydanı, Müller Wiener, 2001, s.385

Şekil 131. Beyazıt Meydanı, 2015

Capitolium/ Laleli ve Çevresi: Notitia'ya göre Capitolium'un yer aldığı VIII. bölge Theodosius Forumu'nun batısında, IX. ile X. Bölge arasındadır.⁷⁵⁴ Capitolium'un yerinin Laleli Camii'nin olduğu alanda bulunduğu görüşü genel olarak kabul görmekteyse de Theodosius Forumu'nun bulunduğu alanda VII. Bölgenin karşısında, güneyde olan VIII. bölgenin bu alanın batısındaki konumuyla ilgili kazılarla ortaya çıkarılacak daha çok veriye gerek duyulmaktadır.

Capitolium'un doğusunda Philadelphion'da yer alan Tetrark Heykelleri'ne ait bir ayak parçası, Divan Yolu'nun güneyinde Myrelaion Kilisesi yanındaki **rotunda**'da bulunmuştur. Rotunda'nın yanında yer alan Myrelaion Kilisesi (Mesih Paşa Camii) günümüzde cami olarak kullanılmaktadır. X. yüzyılda yapılmış olan kilisenin alt katı Bizans Devrinde bir mezar şapeli olarak kullanılmıştır. Aynı yapının yanında yer alan **rotunda** çarşı olarak kullanılmaktadır. Bu yapı V. yüzyılda yapılmış olup büyük kubbeli bir yapının alt yapısıdır. Daha sonraları sarnıç olarak kullanılmıştır. Rotunda'nın üzerindeki tonozlu yapı burada yapılan bir düzenleme sırasında betonla örtülmüştür.

Şekil 132. Mesih Paşa Camii/ Myrelaion Kilisesi ve önünde yeniden dönüşmekte olan yapılar

⁷⁵⁴Bkz.: yuk.,s. 118, 129; Matthews, a.g.e. , s. 92

Theodosius Limanı'na göre kuzeydoğuda bir teras üzerinde bulunan Myrelaion Kilisesi ve **rotunda**'nın etrafının,1912'deki yangın sonrasında parsellendiği ve yüksek yapılar yapıldığı görülmektedir. Rotundanın güneyinde yer alan merdivenler de zaman içinde yıkılmıştır. Mesih Ali Paşa Caddesi'nin güneyinde, yolun karşısında yer alan küçük yapı yok olmuştur, üzerine beton yapılar yer almaktadır.

Lycus/ Bayrampaşa Deresi Çevresi, Amastrion ve Bovis Forumları:

Laleli civarında ikiyeayrılan Mese'nin kuzey kolunun izine Polyeuctus Kilisesi'nin güneyinde rastlanmıştır. Mese'nin güney kolu üzerinde Amastrion ve Bovis Forumları yer almaktaydı. Amastrion Forumu'nun yeri tam olarak bilinmemektedir. Burada suçlular yargılanmaktaydı. Bu forumların Lycus Vadisi'ne yakın bir konumda olduğu düşünülmektedir. Murat Paşa Camii'nin kuzeybatısından gelerek etrafından kıvrılan Lycus Deresi (Bayrampaşa Deresi) Theodosius Limanı'nda denize ulaşmaktaydı. 1960'larda derenin üzeri kapatılarak kısmen Vatan Caddesi'nin altında bırakılmıştır. Bu nedenle bu alandaki topoğrafya büyük bir değişime uğramıştır. Murat Paşa Camii önlerinde bir nehir tanrısına ait yapı taşlarına 1957-58 yıllarında rastlanmış, abidevi kemerin parçaları ve nehir tanrısını heykeli yok edilmiştir.⁷⁵⁵ Nehir tanrısı heykelinin kaidesi ve palmye şeklindeki sütun İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir.

Aksaray çevresinde 1856 Yangını sonrasında,1870'lerde Storari'nin düzenlemesiyle köşeleri kırıklı ilk meydan oluşmuştur. Pertevniyal Valide Sultan Camii (1871) bu kavşak üzerinde yer almıştır. Aksaray Kavşağı 1960'lı yılların başlarında dairesel planlı bir kavşak olarak planlanmış, daha sonra alt ve üst geçitler yapılarak dairesel kavşaklar terk edilmiştir.

⁷⁵⁵**Bkz.:** yuk.,s. 128, Cyril Mango, "The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate", DOAKS 54, s. 176

Murat Paşa Camii etrafında 1960 öncesinde istimlâk edilen Murat Paşa Mahallesi bulunmaktaydı.⁷⁵⁶ Mahalle Murat Paşa Nahiyesi'ne bağlıydı. Murat Paşa Mahallesi'nin istimlakı ve Atatürk Bulvarı'nın açılması ile Mese/ Divanyolu üzerinde geniş bulvarların kestiği büyük bir boşluk oluşmuştur.

Arcadius Forumu/ Cerrahpaşa: Mese'nin izlerine Murat Paşa Camii'nden sonra Arcadius Forumu'nda yer alan sütunun kaidesinin bulunduğu Cerrahpaşa'da, Haseki Kadın Sokağı'nda rastlanmaktadır. Sütun 402'de dikilmiş, 1716'da yıkılmıştır.⁷⁵⁷ Sütunun üzerinde yer alan rölyeflerin çizimleri (1574) Freshfield Albümü'nde yer almaktadır. Sütunun içindeki pencereler ve basamaklar Gilles tarafından incelenerek ebatları kaydedilmiştir.⁷⁵⁸

Arcadius Forumu'nun kapladığı alan bilinmemektedir. Constantinus Surları'ndaki Exokionion Kapısı ile Arcadius Forumu arasında, Mese'nin iki yanında Troadense Revakları yer almaktaydı. 1982'de Arcadius Sütunu'nun yakınında Mese'nin revaklarına ait olduğu tahmin edilen granit sütunlar bulunmuştur.⁷⁵⁹ Günümüzde bu sütunların izi yoktur.

Osmanlı Devrinde forumun bulunduğu alanda Avrat Pazarı yer almıştır. XX. yüzyılda Arcadius Sütunu'nun önünde yer alan caddenin sütunun kaidesine doğru kıvrılan yapısı değiştirilmiştir. Bu değişiklikler 1918 tarihli Dersaadet Haritası üzerinde işaretlenmiştir.⁷⁶⁰ Sütunun kaidesinin cadde tarafında, son zamanlarda yenilenmiş bir apartman yer almaktadır.

⁷⁵⁶ M. Münir Aktepe, "XVIII. Yüzyıl Vezirlerinden Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'ya Ait Vakfiyeler," **Vakıflar Dergisi**, sayı 8, s.18

⁷⁵⁷ Alan Cameron, Jacqueline Long, Lee Sherry, **Barbarians and Politics at the Court of Arcadius**, University of California Press, 1993, s.238

⁷⁵⁸ **Bkz.: yuk.** s. 132; Gilles, **a.g.e.**, C.IV, s.252

⁷⁵⁹ M. M. Mango, "The Porticoed Street at Constantinople", s.47

⁷⁶⁰ **Bkz.: yuk.**, s.199, şekil 112

Şekil 133. Arcadius Sütunu kaidesi

Şekil 134. Arcadius Sütunu kaidesi arka kısım

Arcadius Sütunu'nun kaidesinin bulunduğu alanın önünde yer alan yapının yenilenmesi, uzun vadede kaidenin çevresini açmayı öngören bir plan olmadığını göstermektedir. Kaidenin çevresindeki alanın açılması, burada yer alan ve tarihi niteliği olmayan bir kısım yapıların kentsel dönüşüme dâhil edilmemesi ile mümkün olabilir.

İsa Kapısı Mescidi ve Medresesi: Arcadius Forumu'ndan sonra Mese, Constantinus Surları'na uzanmaktaydı. Kentin giriş kapısı İsa Kapısı Mescidi'nin bulunduğu yerdeydi. Surların dışında bir sütun ve Constantinus'un heykeli bulunmaktaydı. Surların dışındaki bölge Exokionion olarak adlandırılmaktaydı.

Osmanlı Devrinde Constantinus Surları'na ait bir kemerin bulunduğu yerde İsa Kapısı Mescidi ve Medresesi yer almıştır. Son zamanlarda yapılan bir kazıda mescidin avlusunda bir porfir sütun bulunmuş, bu sütun yerinde bırakılmayarak bahçe duvarı kenarına taşınmıştır. Sütunun bulunduğu yer surların dışını, yapıya dâhil edilen kemer ise surların yerini belirlemekte olduğundan bu yapıların yerlerinin açıkça seçilebilir ve sütunun yerinde olması gerekmektedir.

Şekil 135. İsa Kapısı Medresesi

4.3. Constantinus Surları ile Theodosius Surları Arası

Bu bölüm Theodosius Surları'nın yapımı ile kente katılmıştır. Constantinus Surları ile Theodosius Surları arasında Mese'nin yanında revaklar yoktur.

İsa Kapısı Mescidi'nin batısı Exokionion Bölgesi'dir. Exokionion Sigma'nın kuzey doğusundaydı.⁷⁶¹ Constantinus Surları ile Yedikule arasında Sigma olarak bilinen yarım daire şeklinde revaklar ve üzerinde II. Theodosius'un bir sütun üzerinde heykeli bulunmaktaydı.⁷⁶²

Günümüzde Sigma'nın bulunduğu alan civarında, Sulu Manastır'a (Theotokos Peribleptos Manastırı) ait alt yapıların üzerinde Surp Kevork Kilisesi yer almaktadır.

Birçok kez yanan kilise yüksek bir set üzerindedir. Alt yapıların bulunduğu set duvarının yanında, son zamanlarda yapılmış bazı barakalar yer almaktadır. Bu yapılarda ihtiyaç sahibi kişiler yaşamaktadır.

Studius Manastırı Kilisesi Surp Kevork Kilisesi ile Yedikule Surları arasında yer almaktadır. Bir zamanlar manastır ile birlikte büyük bir alanı kaplayan yapıdan günümüze yalnız kilise kalmıştır. Osmanlı Devrinde cami olarak kullanılmış olan yapı 1782 Samatya yangınında zarar görmüş ve 20. yüzyıl başında çatısı çökmüştür.⁷⁶³ Studius Kilisesi bazilika formunda yapılmış olup İstanbul'da bu yapı tipinin tek örneğidir.⁷⁶⁴

⁷⁶¹ Raymond Janin, **a.g.e.**, s.34

⁷⁶² Cyril Mango, **a.g.e.**, s.180

⁷⁶³ **A.e.**

⁷⁶⁴ Alexander van Millingen, v.d. , **Byzantine Churches in Constantinople** Their History and Architecture, Gutenberg e-book Byzantine Churches, Bryan Ness, Turgut Dinçer, 2009, “http://www.gutenberg.org/files/29077/29077-h/29077-h.htm#Page_35”, 26.07. 2016, s. 50

Mese Studios Manastırı'nın batısında, Theodosius Surları'nda sona ermekteydi. Yedikule Surları'nda içte ve dışta olmak üzere iki kapı yer almaktadır. İçerideki kapı burada surların yapımından daha önce yer alan bir zafer takına aittir. Theodosius Surları'nın yapımı esnasında dışarıya ikinci bir kapı ilave edilmiştir. İstanbul Osmanlılar tarafından alındıktan sonra bu kapılar kapatılmıştır. Günümüzde müze olarak kullanılan Yedikule Hisarı son zamanlarda ziyarete kapatılmış olup, alanda arkeolojik çalışmalar yapılmaktadır.

Şekil 136. Yedikule Surları ve hendek, 2016

SONUÇ

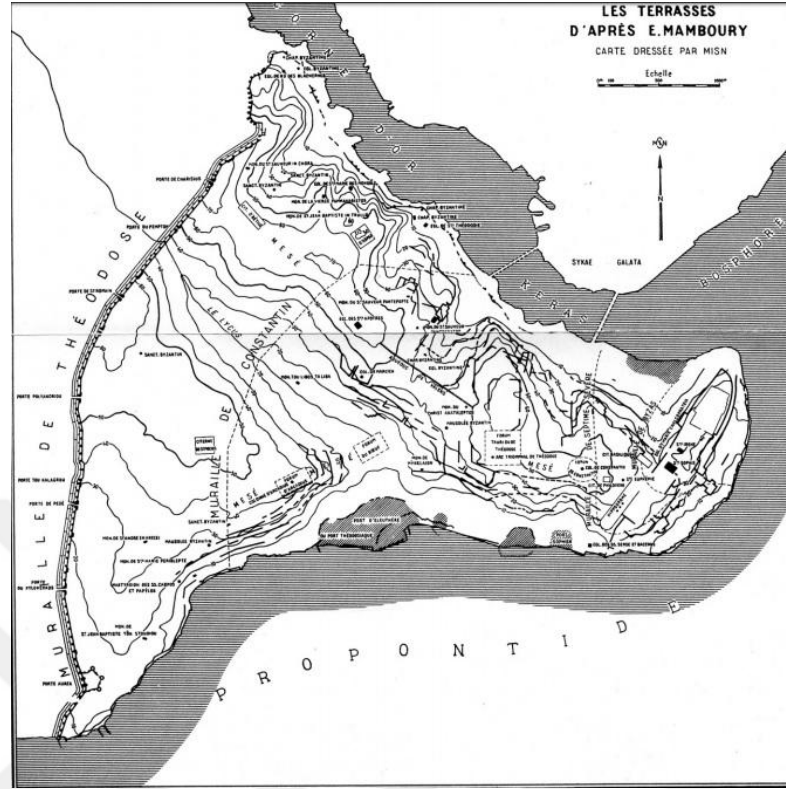
Bugün içinde yaşadığımız kentin oluşumu Byzantium'un Sarayburnu çevresinde kuruluşuna ve bunu izleyen Roma ve Geç Roma Devirleri'ndeki yapılanmaya dayanmaktadır. Byzantium'un batıya doğru büyütülmesi sırasında tepeler düzlenmiş, teraslar planlanmış ve bu düzeltme işlemi sırasında surların temelleri için gerekli taşlar sağlanmıştır.

“Aziz Constantine kenti inşa ederken, mevkikayalığı ve portik ve avluları inşa edebilmek için düzlemek istediğinden taşkesiciler ve ustalar kayaların tepelerini kestiler ve duvarların dışında yatan taşları aşağı yuvarladılar...”⁷⁶⁵

Düzlenen yüksek teraslarda forumlar ve önemli yapılar yer almıştır. Forumları birbirine ve kara surlarına bağlayan revaklı bir yol olan kentin ana caddesi Mese bu planlamanın sonucunda oluşmuştur. Bizans Devrinde yapılan kentin yedi tepesinde daha sonra Osmanlı Yapıları yer almıştır.

Osmanlı Devrinde de Geç Roma ve Bizans Devirlerinde olduğu gibi, kentte yapılanma teraslar üzerindedir. Kentteki teraslanmalar XIX. yüzyılda değişime uğramıştır.

⁷⁶⁵ Berger, **Accounts of Medieval Constantinople The Patria**, III-215, s. 227, (Alıntının aslı İngilizcedir.)

Şekil 137. Teraslar, James Crow, 2007 (Janin 1964’e göre)

Constantinopolis’te yolların üç ayrı kuşakta yer aldığını belirten Dalman, 1933’te bunların halen seçilebilir olduğunu, ikinci kuşakta kalan Constantinus’un kentinde sistematik bir yerleşim olduğunu açıklamıştır.⁷⁶⁶

İstanbul’da XIX. yüzyılda batıda olduğu gibi geniş ve düz yollar önem kazanmıştır. Bu dönemde ızgara şeklinde planlanan sokaklar terasları ve topoğrafyayı değiştirmiştir. Yolların tarihsel gelişim sürecine bakıldığında, Constantinopolis’te, birinci kuşağın yer aldığı eski kentte ızgara şeklinde bir doku olduğu fakat bu planlamanın IV. yüzyılda, batıya doğru büyüyen kentte terk edildiği görülmektedir. XIX. yüzyılda, batıdan örnek alınan ve yenilik olarak kabul edilen ızgara şeklindeki yapılanma Constantinopolis’te yalnızca birinci kuşakta görülen ve kentin diğer bölümlerinde kullanılmayan bir planlama çeşitidir.

⁷⁶⁶ Berger, “ Streets and Public Spaces in Constantinople”, **DOAKS** 54, s. 162

Yolların değişimi yapıların çevrelerindeki tamamlayıcı alanların da değişimini beraberinde getirmiştir. Bu alanların yapı bütünlüğüne uygun olarak düzenlenmesi için tarihi yapıları çevrelerindeki alanlarla birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

Mese/ Divan Yolu üzerinde eski kent dokusu Augusteion ve Hippodrom çevresinde görülmektedir. Bu alandaki tarihi yapılar, içinde yer aldıkları ızgara sistemine göre yapılanmış olan yolların sınırları göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidirler. Kentin ikinci tepesi olan Constantinus Forumu ise eski kent ile yeni kent arasındaki geçiş bölgesidir. Bu kısım, geçiş bölgelerinde eklem işlevi gören dairesel⁷⁶⁷ forumun olduğu bölgedir. Çemberlitaş'ta Constantinus Forumu'nun kapladığı alan, eski ve yeni dokunun birleştiği alandır. Forumun dairesel ve çapının 100 metre olduğu görüşü⁷⁶⁸ doğrultusunda çizilen bir daireye göre⁷⁶⁹ forum alanının güneyinde, **nymphaeum**'un olduğu bölgede, tarihi yapılar dışında bazı yapıların bulunduğu görülmektedir. Bu örnekte forumun merkezindeki sütunu tamamlayan dairesel alanın bir kısmı, tarihi değeri olmayan yapıların altındadır. Forum alanı Osmanlı yapılarının bulunduğu kompozisyonlar ve sütun etrafındaki forum alanı olarak iki ayrı yapıyı içinde barındırmaktadır. Bu alanda yeni yapıların oluşturduğu üçüncü tip bir yapılanma tarihi kompozisyonların okunurluklarını ortadan kaldırmaktadır.

Çemberlitaş ile Aksaray arasında yer alan teraslanmalar, XIX. yüzyılda yangınlar sonrası yapılan düzenlemeler neticesinde neredeyse yok olmuştur. Bu değişim sonucunda bazı yapılar bölünerek sokak altında kalmıştır. Çifte Saraylar Sarnıcı bu yapılardan biridir. Mese'yi kesen kuzey güney doğrultulu en uzun yola ve

⁷⁶⁷ **Bkz.: yuk.**, s.88; Talbot-Rice'in Constantinus Forumu'nun güneyinde bulunduğu sütunların kaideleri ise sıra halindedir, **Bkz.: yuk.**, şek. 38, s. 90; (Mambory'nin planında forumun uzun kenarları düz, uçları daireseldir), **Bkz.: yuk.**, şek. 35, s. 71

⁷⁶⁸ M. Mundell Mango, **a.e.**, **Bkz.: yuk.**, s. 88

⁷⁶⁹ **Bkz.: yuk.**, şekil 37, s. 88

bu yolların kesişim noktasındaki Khalkoun **Tetrapylonu**'na yakın bir konumda olan bu sarnıcın büyük bir bölümü, üzerinde yer alan yapıların sahiplerine aittir.

Bizans altyapılarının üzerine apartman, otel ve işyeri yapımına izin verilmiştir. Bu yapılar bir bütünün parçası ve nirengi noktalarıdır. Yapıların bazıları mutfak, bar, kahve, depo, otel olarak kullanılmaktadır. Sultanahmet'te Peykhane Sokağı'ndaki altyapılardan biri mutfak, diğeri apartmanın kazan dairesi olarak kullanılmaktadır. Beyazıt'ta bir Geç Roma Devri villasının altyapısı üzerinde bir iş hanı bulunmaktadır. Bütün bu yapılar tek tek değil, birlikte, bir güzergâha bağlı olarak değerlendirildikleri zaman bir bütünün parçaları oldukları görülebilir.

XX. yüzyıl ortalarında inşa edilen yapılar günümüzde yıkılmakta ve yerlerine depreme dayanıklı yeni yapılar yapılmaktadır. Mese üzerinde yer alan yapıları parsel bazında değil, çevreleriyle plan bütünlüğü çerçevesinde özel koruma statüsünde ele almak gerekmektedir. Eski Saray (İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü) çevresinde bir zamanlar çift sur içinde kalan alan da bu gruba dâhildir.

Mese/Divan Yolu çevresinde, XIX. yüzyılda yollarda yapılan değişimler, XX. yüzyılda da devam etmiştir. Beyazıt'ta Theodosius Zafer Takı'nın kalıntıları çevresinde caddenin kotu aşağıya indirilmiş, cadde genişletilmiştir. Yolun genişletilmesi esnasında iki önemli han olan Simkeş Hanı ve Hasan Paşa Hanı'nın kuzey kanatları yıkılmıştır. Yukarıda kalan Simkeş Hanı'nın girişinin önüne bir teras ve merdivenlerle bağlantı yapılmış, zamanla terasın altına dükkânlar inşa edilmiştir. Bu dükkânlara bağlantı yapabilmek için kaldırım kademelendirilmiştir. Bu şekilde Theodosius Zafer Takı dükkânlarla kuşatılmış, 1970'lerde seçilebilen orta açıklık artık seçilemez olmuştur. Takın han tarafında kalan kaidesinin üzerindeki sütunlar dükkânların önüne geldiği için yerinden kaldırılmış, yol kenarına bırakılmıştır. Burada çevre, anıtsal yapıya göre düzenlenmemiş, anıtsal yapı çevreye göre değişime uğramıştır.

Eklentiler Beyazıt Medresesi duvarında da görülmektedir. Medresenin Ordu Caddesi tarafındaki duvarına bitişik tuvalet ve telefon kulübeleri yapının görünüşünü

bozmaktadır.⁷⁷⁰ Yola göre açılı olarak yerleşmiş olan medresenin bu yapısını yol tarafından algılamak mümkün değildir.

Beyazıt Camii'nin meydan tarafında yer alan çadırlar da caminin meydandan görünüşünü engellemektedir.1960'larda yapılan meydan planlamasında cami-medrese aksı ön plana alınmıştır. Günümüzdeki eklentiler bu düzenlemeye uymamaktadır. Meydanın alt kısmının zamanla otopark olarak kullanılması ise meydanı küçültmüştür.

Laleli Camii de caddenin kotunun değişiminden etkilenmiş bir yapıdır. Beyazıt tarafındaki avlu kapısı yerinden sökülerek yola göre düzenlenmiştir.⁷⁷¹ Kapının sol tarafındaki iki özgün dükkânın yanına bir dizi dükkân eklenmiştir. Bu şekilde anıtsal kapı, dükkân, duvar kompozisyonu tek başına bırakılmamış, eklentilerle etkisi zayıflatılmıştır. Ragıp Paşa Kütüphanesi'nin girişi de yola göre aşağıda kalmıştır. Kütüphanenin girişinin iki yanında yer alan dükkânların vitrinleri yapıdan tamamen farklıdır. Yol kotundaki değişimler, yapıların yola göre yüksekliklerini, oranlarını değiştirmektedir.

Burada yol kotundaki değişimlerin anıtsal yapıların bağlantılarını yok edecek şekilde etkilediğini görmekteyiz. Oysa Mese/Divan Yolu üzerinde her kot farklı bir tarihi göstermektedir. Simkeş Hanı önünde aşağı alınan yol Geç Roma Devri'ndeki yüksekliğine getirilmiştir.

Sonuç olarak yolların genişletilmesi ve kot değişikliği yapılması kenti modernleştirmemiş, Mese/Divan Yolu çevresinde yer alan yapıların yol ile bağlantılarının bozulmasına sebep olmuştur. Modernleşme olarak kabul edilen düz yollar teraslanmaları bozmuştur. Mesih Paşa Camii ve Arcadius Sütunu önünde yapılara doğru yönelen yolların düz olarak yeniden yapılandırılması ile bu yapıların

⁷⁷⁰ Bkz.: yuk., şekil 97, s.189

⁷⁷¹ Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, s. 104

önlerinde yeni parseller ortaya çıkmıştır. Daha sonra bu parsellere yeni yapılar yapılmasına izin verilmiş, tarihi eserlerin önleri kapanmıştır.

Atatürk Bulvarı'ndaki alt geçit ile Polyeuctus Kilisesi çevresinden dönen yan yol, kilisenin yer aldığı arkeolojik alanı kuşatarak korunamaz hale dönüştürmüştür. Kilisenin güneyi, Mese'nin kuzey kolunun izlerinin bulunduğu alandır.

Kazılarda bulunan yapıların üzerlerinin kapatılması da tarihi dokunun anlaşılmasını engellemektedir. Zeuksippus Hamamları gibi yapılar bu uygulamanın örneklerindendir. Tarihi yapıları, içinde bulunduğu alanla bağlantılı olarak görebilmek için ortaya çıkartılan yapıların izlerinin korunması, yerlerinin belli olması gerekmektedir.

Alanların bölünmüş olması da bağlantıların anlaşılmasını engellemektedir. Mehmet Akif Ersoy Parkı'nda yer alan **rotunda**, Büyük Hol, Antiochus Sarayı ve Hippodrom'un kalıntıları bulundukları şekilde saklanmamış, bu alanın batısına Adalet Sarayı yapılmıştır. Alan bölünmüş bir yapıdadır. **Rotunda** ve Büyük Hol'ün bulunduğu alanın devamında Hippodrom'un batı duvarının izleri bulunmaktadır. Burada ortaya çıkartılan merdivenler ve setler zamanında korunamamıştır. Günümüzde Hippodrom'un yarış alanına, yıkılan batı duvarının bulunduğu alandan girilebilmektedir. Bu alandaki eğim Hippodrom'un oturma sıralarına ve arkasında yer alan duvara ve yola göre değildir. Duvarların yerleri ve hizaları Hippodrom'un kapladığı mekânı belirlemesi açısından önemlidir. Aynı şekilde parkın içinde bulunan **rotunda**'nın **sigma** girişi de Hippodrom'un batı duvarının arkasındaki yolun hizasını belirlemektedir. Günümüzde bu alanda setlerin belli olmadığı bir yapılanma mevcuttur.

Buluntuların yerlerinde veya yakın mahallerdeki müzelerde değerlendirilememesi de yapı bütünlüğünün anlaşılmasını engellemektedir. Beyazıt Hamamı'nın müze olarak kullanımı ile Theodosius Sütunu'na ve çevreye ait yapıtaşlarının bir kısmının bulunduğu mahalde sergilenmeleri sağlanmıştır. Yerinde

sergilenemeyenler arasında Beyazıt'taki kiliselerden birine ait olan vaiz kürsüsügibi eserler yer almaktadır. Kürsü Ayasofya Müzesi'nin bahçesindedir. Buluntuların büyük bir kısmı ise İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir.

Mese/Divan Yolu üzerinde zamanla genişleyen yaya yolunun arkeolojik alanlara taşması ayrı bir sorun oluşturmaktadır. Bu tip değişimlerden biri Firuz Ağa Camii yanında bulunan Mese'ye ait dükkânların kalıntıları ve devamında yer almaktadır. Yaya yolunun genişlemesi ve arkeolojik alana taşmasıyla Büyük Hol kalıntıları parçalı bir yapıya dönüşmüştür. Bu alan park alanı olduğundan bakımı belediye tarafından yapılmaktadır.

Aksaray'daki sürekli değişen planlar Mese'nin güzergâhını ikiye bölmüş, Lycus Deresi'nin yer altına alınması ile kentin önemli bir nirengi noktası yok olmuştur. Murat Paşa Camii etrafında yer alan derenin günümüzde izinin olmaması, aynı alanda bulunan bir nehir tanrısı heykelinin yok edilmesi ve nihayetinde heykelin kaidesinin ve palmiye şeklindeki sütunun arkeoloji müzesine nakledilmesiyle alanın tarihsel özellikleri kaybolmuştur.

Yaşanan bir tarihi kent olan İstanbul'da tarihi yapılar farklı işlevler verilerek ve kullanılabilir duruma getirilerek restore edilmektedirler. Bu yenileme sırasında yapılara uyumsuz malzemeler ilave edilmektedir. İsa Kapısı Mescidi'nin Paspates'in kitabında görülen kaba yonu avlu duvarı, kesme taş olarak yeniden yapılmıştır. Yapının tamamlanarak iyileştirme merkezi olarak kullanılması amaçlanmaktadır. Yapının restorasyonu sırasında çekilen fotoğraflarda bahçenin ortasında yer alan sütunun yerinin değiştirilerek bahçe duvarının yanına taşınmış olması Constantinus Surları dışında kalan bu sütunun özgün yerinin kaybolması anlamına gelmektedir. Aynı yapının surların bir parçası olduğu düşünülen kemeri ise yapının eksik duvarlarının tamamlanmasıyla yapıyla birleşmiştir.

Myraleion yanındaki **rotunda**'da yeni bir işlev verilerek kullanılan yapılar arasındadır. Günümüzde çarşı olarak kullanılmaktadır. Yapı Tetrark Heykelleri'ne ait bir ayak parçasının bulunduğu yerdedir. Bu devasa **rotunda**, üzerindeki tonozların

betonla kaplanmış olması ve çarşı olarak kullanılması nedeniyle yapı özelliklerini kaybetmiştir. Bodrum Camii'nin alt katı da mezar şapelidir ve içinde yer alan lahitlerle bir bütündür. Tarihi yapılar yapıldıkları dönemin malzeme ve plan özellikleriyle yapı tekniklerini taşırlar. Bu nedenle aslına uygun olarak geleceğe aktarılmalı gerekmektedir. Büyük eksiklikleri olan yapıların bitmiş bir yapı şeklinde tamamlanması tercih edilmemesi gereken bir uygulama çeşitidir.

İstanbul'da yer alan tarihi yapılar, yollar, sütunlar, yerlerinde ve çevreleriyle birlikte korundukları zaman kent belleğini de korumak mümkün olabilir. Constantinopolis'te imparatorluğun değişik yerlerinden getirilmiş olan heykeller bir çeşit aidiyeti de ifade etmekteydi. Truva ve Yunan şehirlerinden getirilen heykeller geçmişle bağlantı sağlamaktaydı. Constantinus Sütunu altında bulunduğu rivayet edilen Palladion Heykeli, Truva'dan Roma'ya ve Roma'dan Constantinopolis'e getirilmiş bir heykeldi. Theodosius'un anıtsal sütununun üzerinde imparatorun başarılarının yazılması, Arcadius Sütunu'nda bir deniz zaferinin betimlenmesi ile tarih görsel olarak ifade edilmekteydi

Constantinopolis'te yaşayanlar, yapılar, heykeller ve anıtlar ile oluşan bir kentin parçasıydılar. Latin istilasından önce kentliler heykellere yabancılaşmıştı. Constantinus Forumu'nda, Senato'nun önünde büyük bir bronz Athena heykeli durmaktaydı. Bu heykel 30 feet (9,1) metre yüksekliğinde, **contrapposto** pozundaydı.⁷⁷² Başına bir miğfer, üzerine uzun bir **peplos** giymişti.⁷⁷³ 1202 ayaklanmalarında yok edilen bu heykel yığınlara batılı orduları çağırıyor gibi görünmüştü.⁷⁷⁴

Yukarıda anlatılan olayda heykele yabancılaşma görülmektedir. Heykeli yok edenler Latinler değil halktır. Daha sonraki dönemlerde heykellerin Geç Roma

⁷⁷² Bassett, **a.g.e.** , s. 190

⁷⁷³ **A.e.**

⁷⁷⁴ **A.e.** , s.189

Devri'ndekinden farklı şekillerde anlaşıldığı görülmektedir. Latin İstilasası'nda yapılar ve heykeller yağmalanmış, Osmanlı Devrinde yıkık yapıların malzemeleri yeni yapılarda kullanılmıştır.

Birçok kez değişen yönetim şekilleri kenti algılama biçimlerini de değiştirmiştir. Geç Roma Devrinde büyük meydanlar ve anıtsal yapıların yerini Bizans'ta daha sonra kiliseler ve manastırlar almıştır. Pagan anlayıştan Hristiyanlık'a geçiş ile kilisenin yapılanmada öne geçtiğini ve okulların da kilise bünyesinde yer aldığını görmekteyiz. Osmanlı Devrinde kilise ve manastırların yerini cami ve külliyeler almıştır.

Bütün bu dönüşümler ve bıraktıkları izler bir bütündür. Bu bütün kent belleğini teşkil eder. İzlerin aslına uygun olarak korunması, onarılırken yapıları değiştirecek şekilde müdahale edilmemesi ile mümkündür. Günümüzdeyse kent belleği yanlış müdahalelerle sürekli eksilmektedir.

XIX. yüzyılda yollar genişletilip düz çizgide planlanırken altta yer alan kent planları bilinmiyordu. Bu dönemde yapılan müdahalelerin büyük zararlara yol açtığı daha sonra anlaşılmıştır. XXI. yüzyılda eskiyen yapılar depreme karşı yeniden dönüşürken yapıları çevreleriyle, içinde yer aldıkları kompozisyonlara göre değerlendirmek gerekmektedir. Mesih Paşa Camii ve yanındaki **rotunda** gibi kuşatılmış yerlerin çevrelerindeki yapılara yeniden inşaat izni verilmesi, XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl ortalarında yapılan yanlışların geleceğe taşınması anlamına gelmektedir.

Dethier 1870'li yıllarda sütunlu yolların ihya edilmesi gerektiğini şöyle ifade etmiştir:

“Günümüzde demiryolunun ve atlı tramvayların bir zamanların Konstantinopolis'inde ve Bizans mahalleri üzerinde kurulmuş İstanbul'da en iyi kılavuzlar olduğunu ekleyelim. Bu yeni vebüyük ulaşım damarları başkenti üç yönde keser. Demiryolu, Saray'dan eski Altın Kapı'ya değin Marmara kıyılarını izleyerek, eski Exokionion içinden geçer ve Yedi Kule'deki Altın Kapı'ya gelir. Tramvay da Aya

Sofya'nın bulunduğu tepeye varınca, eski Mese'nin yerini almış bulunan Divan Yolu'nu izler... Bu sütunlar ve galerilerinin ayağa kaldırılmasını günümüz şehreminlerine tavsiye ediyoruz.’’

Aradan geçen yaklaşık 150 sene içerisinde Mese'nin izleri bulunmuş fakat Arcadius Forumu yakınlarında ve Murat Paşa Camii önlerinde bulunan izlerin büyük bir kısmı yok olmuştur. Çıkarılan kalıntıların bir kısmı yerinde korunamadığı için İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne nakledilmiştir. Firuz Ağa Camii ilerisinde yer alan dükkânların üzeri kapatılmış, yanındaki parkta yer alan **rotunda** tiyatro sahnesine dönüştürülmüştür. Antiochus Sarayı'nın bulunduğu alana Adliye Sarayı yapılmış, Hippodrom'un batı duvarında, çıkışa yakın yerde, **rotunda**'nın **sigma** girişinin aşağısında bulunan Hippodrom merdivenleri ortadan kaldırılmıştır. Theodosius Zafer Takı'na ait kaidelerden birinin üzerindeki sütunlar yerinden çıkartılıp yol kenarına bırakılmış, Lycus Deresi yer altına alınmıştır. 150 sene içerisinde ortaya çıkartılan tarihi yapıtaşlarının eksilerek günümüze geldiği görülmektedir.

Tarihi yapıların ve yakın çevrelerinin dönüşümlerine bakıldığında bunların alan bütünlüğü ve kompozisyonlar açısından incelenmesi sonucunda yeni düzenlemeler yapılmasının uygun olduğu görülmektedir. Parsel bazında dönüşüm ise aynı yanlışların geleceğe taşınması anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak Mese üzerinde kentin tarihsel topoğrafyasına uygun düzenlemeler yapmak mümkündür. Augusteion'un doğusunda, senatonun önündeki Eudoksia Sütunu'nun kaidesi, Zueksippus Hamamları'nda ortaya çıkartılan Aischines ve Hekube Heykelleri, Regia'nın konumu, Berger'in haritasındaki D yolu⁷⁷⁵, Mehmet Akif Ersoy Parkı'nın güneyinde Hippodrom'un batı duvarı hizası ve arkasında yer alan **rotunda**'nın **sigma** girişi gibi nirengi noktaları bu düzenlemelerde bütünü tamamlamaya yardımcı unsurlardır.

⁷⁷⁵Bkz.: yuk., şekil 16, s. 45

Tarihsel yapıların bütünleyici alanlarla birlikte düzenlenmesine örnek olarak Hippodrom/Atmeydanı'nı ele alalım. Günümüzde Hippodrom'un yarış alanına batı duvarından ulaşılmaktadır. Mehmet Akif Ersoy Parkı'ndaki **rotunda**'nın **sigma** girişinin önünde bir zamanlar yer alan D yolu, Hippodrom'un kuzeybatısındaki kazılarda ortaya çıkarılmıştır.⁷⁷⁶ Bu yol aynı zamanda Hippodrom'un çıkışa doğru kırılan batı duvarının arka hizasını belirlemektedir. Yolun bulunmuş olan izinin açığa çıkarılması ve arazi yüksekliklerinin tarihsel topoğrafyaya uygun şekilde düzenlenmesiyle çevresindeki yapıların daha iyi anlaşılması mümkündür. Bu şekilde **sigma**'nın, **rotunda**'nın yola açılan girişi olduğunu da anlamak mümkün olacaktır.

Mese güzergâhında kentsel belleğin korunabilmesi için tarihi yapıların çevresinde yeni parkların, düzenlemelerin oluşturulması yerine, nirengi noktalarının yerinde sergilenmesi ve yapıları bütünleyici alanların, tarihsel topoğrafyaya göre planlanması gerekmektedir.

⁷⁷⁶ Bkz.:yuk., s. 231

KAYNAKÇA

- Aelst, Pieter “Atmeydanı gravür”, Ömer Koç Koleksiyonu, Coecke: **Hippodrom/Atmeydanı İstanbul’un Tarih Sahnesi**, Ed., Ekrem Işın, İstanbul, Pera Müzesi Yayını, Mart 2010
- Ahunbay, Zeynep, v.d.: **İstanbul A World Heritage Site**, Ankara, Republic of Turkey Ministry of Culture Publications, 10.11.2012, (Çevrimiçi)
<http://www.tedaproject.gov.tr/Eklenti/6585,istanbulaworldheritagesitepdf.pdf?0> , 31.03.2016
- Aktepe, Münir: “XVIII. Yüzyıl Vezirlerinden Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa’ya Ait Vakfiyeler”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 8, 1969, s.15-37
- Altuğ, Kerim: “İstanbul’da Bizans Sarıçılarının Mimari Özellikleri ve Kentin Tarihsel Topografyasındaki Dağılımı”, **Doktora tezi**, İstanbul, İTÜ, Haziran 2013
- Altun, Ara: “Bab-ı Seraskeri”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.IV, 1991, s. 364-365
- Artamonoff, Nicholas: **Nicholas V. Artamonoff Collection**, Dumbarton Oaks, Washington DC, Trustees for Harvard University, © 2011-2013, (Çevrimiçi)
<http://images.doaks.org/artamonoff/>, 2015
- Atalay, Can: “Tarihi Yarımada”, **42. Dönem Raporu**, TMMOB Mimarlar Odası, İstanbul Şubesi, 26.04.2010, (Çevrimiçi)
http://www.mimarist.org/application/uploads/assets/files/42_donem/9_05_TarihiYarimada.pdf, s. 1-86, 27.08.2015
- Auzepy, Marie-France: “Constantinopolis’in Siyasal ve Dinsel Yaşamında Aya Sofya’nın Yeri”, **Bizans Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, Ed., Annie Pralong, Çev., Buket Kitapçı Bayrı, İstanbul, Kitap Yayınevi, Kasım 2011, s.100-117
- Auzepy, “İstanbul’un Hipodromu”, **Bizans Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, Ed., Annie Pralong, Çev., Buket Kitapçı Bayrı, İstanbul,

- Marie-France: Kitap Yayınevi, Kasım 2011, s. 49-70
- Ayverdi,
Ekrem Hakkı: **19. Yüzyılda İstanbul Haritası**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti
İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1978
- Ayverdi,
Ekrem Hakkı: **Osmanlı Mimarisi'nde Fatih Devri (1451-1481)**, , İstanbul,
İstanbul Fetih Cemiyeti, C.IV, 1974, s. 678-681.
- Bardill,
Jonathan: “The Palace of Lausus and Nearby Monuments in Constantinople:
A Topographical Study”, **American Journal of Archaeology**,
101, No.1, Ocak 1997, s. 67-95, (Çevrimiçi)
<http://www.jstor.org/stable/506250>, 19.10.2015
- Bardill,
Jonathan: **Brickstamps of Constantinople**, 2c, New York, Oxford University
Press. 2004.
- Bardill,
Jonathan: “Konstantinopolis Hippodromunun Mimarisi ve Arkeolojisi”,
Hippodrom/Atmeydanı İstanbul'un Tarih Sahnesi, Ed. Brigitte
Pitarakis, İstanbul, Pera Müzesi Yayını, C.I, Mart 2010, s. 91-148.
- Bartlett, W.H: “The Mosque of Beyazıt II on Beyazıt Square in Istanbul, 1838”,
Travelogues, Aikaterini Laskaridis Foundation, (Çevrimiçi)
<http://eng.travelogues.gr/item.php?view=50406>, 18.18.2016
- Bassett, Sarah: **The Urban Image of Antique Constantinople**, Cambridge
University Press, 2004.
- Başgelen,
Nezih: **İstanbul Tarihi Yarımada ve Arkeoloji 1860-1960**, İstanbul,
Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007.
- Berger,
Albrecht: **Accounts of Medieval Constantinople: The Patria**, DOAKS
Medieval Lib., London, Harvard University Press, 2013

- Berger, Albrecht: “Imperial and Ecclesiastical Processions”, **Byzantine Constantinople, Monuments, Topography, Everyday Life**, Ed., Nevra. Necipoğlu, Brill The Medieval Mediterranean, 2001, s. 73-87
- Berger, Albrecht: “Streets and Public Spaces in Constantinople”, **Dumbarton Oaks Papers**, Ed. Alice-Mary Talbot, Washington D.C., DOAKS Research Library and Collection, No.54, 2000, s. 161-172, (Çevrimiçi)
<http://www.doaks.org/resources/publications/dumbarton-oaks-papers/dop54/dp54ch8.pdf>, 18.11.2015
- Bilgicioğlu, Banu: “Sarayı Atık’ten Harbiye Nezaretine ve İstanbul Üniversitesine”, **İstanbul’un Kitabı Fatih**, İstanbul, Fatih Belediyesi Yay., C.III, Eminönü-2, 2013, s. 250-271
- Bilsel, F. Cana: “Henri Prost’un İstanbul Planlaması (1936-1951)”, **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet’in Modern Kentine: Henry Prost’un İstanbul Planlaması (1936-1951)**, İstanbul, Suna ve İnan Kırarç Vakfı İstanbul Araştırmaları Yayınları, 2010, s. 101-165
- Bilsel, F. Cana: “İstanbul Avrupa Ciheti Nazım Planı, 1937”, **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet’in Modern Kentine: Henry Prost’un İstanbul Planlaması (1936-1951)**, İstanbul, Suna ve İnan Kırarç Vakfı İstanbul Araştırmaları Yayınları, 2010, s. 245-276
- Bonfils, Felix: Atmeydanı, Görsel Tarihin Sahnesinde Çizgiler, Renkler, Fotoğraflar, **Hippodrom/Atmeydanı İstanbul’un Tarih Sahnesi**, Ed. Ekrem Işın, İstanbul, Pera Müzesi Yayını, C.II, Mart 2010, s-242-315
- Cameron, Alan vd: **Barbarians and Politics at the Court of Arcadius**, Berkeley, Los Angeles, Oxford, University of California Press, 1993
- Cangül, Caner: **Eski İstanbul Fotoğrafları Arşivi**, 2015, (Çevrimiçi)
eski.istanbulium.net/29.07.2016
- Cansever, **Osmanlı Şehri**, Ed. Seval Akbıyık, İstanbul, Timaş Yayınları, Şubat 2010

Turgut:

Certeau, Michel de: **The Practice of Everyday Life**, Berkeley, University of California Press, 1984, (Çevrimiçi)

<https://chisineu.files.wordpress.com/2012/10/certeau-michel-de-the-practice-of-everyday-life.pdf>, 17.08.2016

Cezar, Mustafa: **Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System**, İstanbul, Kültür Yayınları İş Türk Ltd, 1983

Crow, James: “The Infrastructure of a Great City: Earth, Walls and Water in Late Antique Constantinople”, Ed., L. Lavan, Zanini, **Technology in Transition A.D. 300–650, Late Antique Archaeology**, Leiden, 4-6, 2007, s. 251–285, (Çevrimiçi)

http://www.shca.ed.ac.uk/staff/supporting_files/jcrow/06aCrow_249-286.pdf, 21.04.2016

Çelik, Gözde: “İstanbul Tarihi Yarımadası’nda Tanzimat Döneminin Kâgir Konakları”, **İstanbul Araştırmaları Yıllığı**, İstanbul, İAE Yayınları, No. 2, 2013, s. 141-155

Çelik, Zeynep: **Değişen İstanbul: 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, Şubat 1996

Çelik, Zeynep: **The Remaking of Istanbul in the Nineteenth Century**, California, University of Washington Press, 1986, (Çevrimiçi)

<http://www.ebookdb.org/reading/3176G227377A5338GCG7GE69/The-Remaking-Of-Istanbul--Portrait-Of-An-Ottoman-City-In-The-Nineteenth-Century>, 10.08.2016

Çobanoğlu, Ahmet Vefa: “Seyyid Hasan Paşa Külliyesi”, **İstanbul’un Kitabı Fatih**, İstanbul, Fatih Belediyesi Yay., C.III, Eminönü-2, 2013, s. 290-294

Çobanoğlu, Ahmet Vefa: “Köprülü Külliyesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXVI, 2002, s. 255-257, (Çevrimiçi)

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c26/c260156.pdf>,
9.09.2017

Çobanoğlu, “Laleli Külliyesi, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXVII, 2003, s. 86-89, Çevrimiçi)
Ahmet Vefa:

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c27/c270049.pdf>,
11.01.2016

Çobanoğlu, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXIX, 2004, s.249-250, (Çevrimiçi)
Ahmet Vefa:

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c29/c290163.pdf>,
9.09.2017

Çobanoğlu, “Seyyid Hasan Paşa Külliyesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXXVII, 2009, s. 60-62
Ahmet Vefa:

Çobanoğlu, “Sultan Ahmet Camii ve Külliyesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXXVII, 2009, s. 497-503, (Çevrimiçi)
Ahmet Vefa:

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c37/c370305.pdf>, 18.11. 2015

Çobanoğlu, “Yok, Olan Bir Yapı Sultanahmed Darüşşifası”, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.I, Sayı 2, Nisan 1988, s. 35-40
Ahmet Vefa:

Çobanoğlu, “Yok Olan Bir Yapı: Kemankes Kara Mustafa Paşa Külliyesi”, **Yıldız Demiriz’e Armağan**, Ed., M. Baha Tanman, Uşun Tükel, İstanbul, Simurg, 2001, s. 34-39
Ahmet Vefa:

Çobanoğlu, “İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü’nde Bulunan Taş Eserler”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Araştırma Merkezi Yay., Sayı 25, 2016, s. 1-46
Ayşe
Denkbalbant,

v.d.:

Değer, Özkan: **İstanbul, Beyazıt- Şehzadebaşı-Laleli- Vefa Eski Fotoğrafları**, 2013, (Çevrimiçi)

<http://ozkandeger.blogspot.com.tr/2013/12/istanbul-beyazt-sehzedebas-laleli-vefa.html>, 21.01.2016

Dethier, Philipp Anton: **Boğaziçi ve İstanbul**, Çev. Ümit Öztürk, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1993

DİA: “İstanbul”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XXIII, Böl. 5, © 2014, s. 243-267, (Çevrimiçi)

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c23/c230109.pdf>, 25.06.2015

Diez, Ernst, **Türk Sanatı**, İst. Üni. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, Doğan Kardeş Basımevi, No. 627, y.t.y.

Oktay:

Duyuran, Rüstem: “Belediye Sarayı Mozaikleri”, **Arkitekt**, Sayı 9-12, 1954, s. 166-170, (Çevrimiçi)

<http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/210/2852.pdf>, 25.02.2016

Duyuran, Rüstem: “İstanbul’da Yapılan Başlıca Arkeolojik araştırmalar”, **Arkitekt**, Sayı: 287, Şubat 1957, s. 75-80, (Çevrimiçi)

<http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/224/3062.pdf>, 25.02.2016

Ebersolt, Jean **Bizans İstanbulu ve Doğu Seyyahları**, Çev., İlhan Arda, 2. b.s., İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1999

Erbil, Ömer: Erbil. Ömer: “Bizans Zafer Takı’nın Üstüne Beton”, **Radikal**, 22.02.2013, (Çevrimiçi)

http://www.radikal.com.tr/turkiye/bizans_zaffer_takinin_ustune_beton-1122446, 20.12. 2015

Ergin, Osman **Mecellei Umur-ı Belediye**, 9c, İstanbul Belediyesi Kültür A. Ş.

- Nuri: Yay., 1994-1998
- Ethem, Halil: **Yedikule Hisarı**, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1932
- Eyice,
Semavi: “Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi”, **Atatürk Konferansları**, Ankara, TTK, C.VII, Sayı 7, 1975, s. 89-182
- Eyice,
Semavi: “Beyazıt Külliyesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, C.II, 1995, s. 87-96
- Eyice,
Semavi: **Tarih Boyunca İstanbul**, Ed., Ayhan Yıldırım, 2.bs., İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2010
- Eyice,
Semavi: “Atik Ali Paşa Camii”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.IV, 1991, s. 65-67, (Çevrimiçi)
<http://www.tdvia.org/dia/ayrmetin.php?idno=040066>, 22.11.2016
- Eyice,
Semavi: “Esekapısı Mescidi ve Medresesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XI, 1995, s. 371-372, (Çevrimiçi)
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c11/c110237.pdf>, 22.11.2016
- Gilles, Pierre: **The Antiquities of Constantinople**, London, John Ball, 1729, Getty Research Institute, 3.29.2010, (Çevrimiçi)
<https://archive.org/details/antiquitiesofcon00gill>, 22.09.2016
- Gül, Murat: **Emergence of Modern Istanbul: Transformation and Modernisation of a City**, Londra, I.B. Tauris, 2009
- Gülersoy,
Çelik: **Mavi Cami**, İstanbul, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi, 1990

Harrison, R. **Excavations at Sarachane in Istanbul**, New Jersey, Princeton University Press and DOAKS Research Library and Collection, 1986

Hennessy, Cecily: “The Chapel of Saint Jacob at the Church of Theotokos Chalkoprateia in Istanbul”, **Academia edu**, 2015 s. 341-357, (Çevrimiçi)

http://www.academia.edu/3647980/The_Chapel_of_Saint_Jacob_at_the_Church_of_the_Theotokos_Chalkoprateia_in_Istanbul, 31.10.2015

İnalcık, Halil: “İstanbul”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXIII, 2001, s. 220-239 (Çevrimiçi)

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c23/c230107.pdf>, 23.03.2016

İnciyan, P.Ğ: **18. Asırda İstanbul**, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, İst. Fetih Cemiyeti, İst. Ens. Yayınları, 1976

İzgi, Canan: “Esekapı Mescidi”, **Canan İzgi Design**, 2015 (Çevrimiçi)

<http://www.cananizgi.com/2009/01/esekap-mescidi.html>, 24.05.2016

Janin, Raymond: **Constantinople Byzantine**, Paris, Institute Francais d’Etudes Byzantines, 1950

Kahraman, S.Ali, Dağlı, Yücel: **Gününüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Ed.M. Sabri Koz, İstanbul, YKY Yayınları, C.I, 2013

Kala, Ahmet: **İstanbul’un Kaybolan Kültür Varlıkları Suriçi Fatih Camileri ve Mescitler-1**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay. 2014

Kalkan, Ersin: “Devlet Sultanahmet’ten Çekiliyor”, **Hürriyet Web Arşiv**, 19.06.2004, (Çevrimiçi)

<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2004/06/19/477682.asp>, 03.11.2015

Kırımtayf, Süleyman: **Converted Byzantine Churches in Istanbul**, İstanbul, Ege Yayınları, 2001

Komnena, Anna: **The Alexiad**, Ed.- Çev. Elizabeth A. Dawes. London, Routledge, Kegan, Paul, Fordham University, 1928, (Çevrimiçi)

<https://legacy.fordham.edu/halsall/basis/AnnaComnena-Alexiad12.asp>, 21.12.2015

Kömürciyan, Eremya Çelebi: **İstanbul Tarihi: 17. Asırda İstanbul**, Ed. Kevork Pamukciyan, Çeviri ve notlar Hrant Andreasyan, İstanbul, Eren Yayıncılık ve Ticaret, 1988

Köse, Fatih: “İmrahor İlyas Bey Camii ve Osmanlı Döneminde Geçirdiği Tamirler”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, Sayı 4, 2012

Kuban, Doğan: **Istanbul an Urban History**, Ed. Emre Yalçın, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010

Kumbaracılar, İzzet, Tamer, Cahide: **Yedikule**, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, y.t.y

Lorichs, Melchior: “Panoramic View of Istanbul 1559”, **Travelogues**, Aikaterini Laskaridis Foundation, T.VIII, 2014, (Çevrimiçi)

<http://eng.travelogues.gr/item.php?view=54712>, 25.11.2015

Lorichs, “Porphyry Column Constantinople, Forum of Constantine” **LSA**,

- Melchior: No. 2457, 328, Uni. Oxford, 2012, (Çevrimiçi)
<http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/detail.php?record=LSA-2457>, 22.11.2015
- Magdalino, Paul: “Aristocratic Oikoi in the Tenth and Eleventh Regions of Constantinople”, **Byzantine Constantinople: Monuments Topography and Everyday Life**, Ed. N. Necipoğlu, Brill, The Medieval Mediterranean, 2001, s. 53-69
- Magdalino, Paul: **Studies on the History and Topography of Byzantine Constantinople**, Leiden, Ashgate Variorum, Routhledge, 2007
- Malamut, Elisabeth: “I. Aleksios Komnenos Döneminde Konstantinopolis (1081-1118)”, **Bizans Yapılar Meydanlar Yaşamlar**, Ed. Annie Pralong, Çev. Buket Kitapçı Bayrı, İstanbul, Kitap Yayınevi, Kasım 2011, s.34-48
- Mamboury, Ernest: “Porphyry Column, Constantinople, Forum of Constantine 328”, **LSA Database**, No., 2457, Uni. Oxford, 2012, (Çevrimiçi)
<http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/detail.php?record=LSA-2457>, 22.11.2015
- Mango, Cyril: **Architecture Byzantine**, Paris, Berger-Levrault, 1981
- Mango, Cyril: **Bizans Mimarisi**, Çev. Mine Kadiroğlu, Ankara, Yapı Endüstri Merkezi, Kasım 2006
- Mango, Cyril: “Antique Statuary and the Byzantine Beholder,” **DOAKS**, Washington D.C. Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, Vol. 17, 1963, s. 55-75, (Çevrimiçi)
<http://www.jstor.org/stable/1291190>, 15.03.2016
- Mango, Cyril: The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate, **DOAKS**, Ed. Alice-Mary Talbot, Washington D.C. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, No. 54, © 2000, s.171-188

- Mango, Cyril, vd.: **From the Bosphorus to Oxford: unseen photographs from Prof. Harrison's Byzantine excavations in Istanbul**, Oxford Uni Research Archive, University of Oxford, 2011, (Çevrimiçi)
<http://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:92a9dd35-4e89-4a6d-b4df-1169f31d3fe7>, 16.04.2016
- Mango, Cyril: **Studies on Constantinople**, Aldershot, Variorum, 1993
- Mango, Marlia Mundell: "The Porticoed Street at Constantinople", **Byzantine Constantinople, Monuments, Topography, Everyday Life**, Ed. N. Necipoğlu, Brill, The Medieval Mediterranean, 2001, s. 29-51
- Mantran, Robert: **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Ankara, TTK, 1990
- Mathews, Thomas: Mathews. Thomas, **The Byzantine Churches of Istanbul**, Institute of Fine Arts New York University, 2001, (Çevrimiçi)
<https://www.nyu.edu/gsas/dept/fineart/html/Byzantine/home.htm>, 09.06.2016
- Mathews, Thomas: "The Notitia Urbis Constantinopolitanae", **Two Romes, Rome and Constantinople in Late Antiquity**, Ed. Lucy Grieg, Gavin Kelly, New York, Oxford University Press, 2012
- Millingen, Alexander van, v.d.: **Byzantine Churches in Constantinople Their History and Architecture**, Yay. Haz., Bryan Ness, Turgut Dinçer, Gutenberg e-book Byzantine Churches, © 2009, (Çevrimiçi)
http://www.gutenberg.org/files/29077/29077-h/29077-h.htm#Page_35, 26.07. 2016
- Murray, John: **Handbook for travellers in Constantinople: The Bosphorus, Dardanelles, Brousa and Plain of Troy**, London, John Murray, 1871, Hathi Trust Digital Library (Çevrimiçi)
<http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015011509869;view=1up;seq=84>, 07.01.2016

Muslubas, Ali: **Sultanahmet Tarihi Alanı Araştırması, Çevre Düzenlemesi Öncesi İnceleme ve Metot Önerisi**, İstanbul, Yay Yayıncılık, Ocak 2008

Müller-
Wiener,
Wolfgang **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları**, Ed. Ayşe Berktaş, Çev. Erol Özbek, 2. bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003

Müller-
Wiener,
Wolfgang **İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası**, Ed. Ekrem Işın, Çev: Ülker Sayın, İstanbul, YKY Yayınları, Ocak 2001

Niewöhner,
Philippe: “Der frühbyzantinische Rundbau beim Myrelaion in Konstantinopel, Kapitelle, Mozaiken und Ziegelstempel”, **Istanbulur Mitteilungen**, E. Wasmuth, Tübingen, No 60, 2010, 411-459

Örnek, Yusuf: “Mimarlık ve Felsefe: Çağdaş Filozofların Mimarlığı Yeniden Düşünmesi”, **ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Dialoglar**, Antalya, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Temmuz 2015, s. 125-139, (Çevrimiçi)

<http://www.ethosfelsefe.com/ethosdiyaloglar/mydocs/Ysf-Mimarlik1.pdf>, 16.10.2015

Ötüken,
Semiha Yıldız: “İsa Kapı Mescidi und Medresesi in İstanbul”, **Doktora Tezi**, Rheinischen Friedrich Wilhelms Universität, Bonn, 1974

Özgümüş,
Ferudun: “2007 İstanbul Suriçi Yüzey Araştırması”, **26. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Yay. Haz. Doç. Dr Fahriye Bayram, Dr Adil Özme, Ankara, T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı Kùltür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, C.1, 2008, s.1-14, (çevrimiçi)

http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arastirmalar/26_arastirma_1.pdf, 05.06.2016

Özgümüş,
“İstanbul'da Bulunan Bazı Bizans Kalıntıları”, **Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu**, İstanbul, 2011,

Ferudun: (Çevrimiçi)

[http://sgsymposium.ku.edu.tr/symposium/ferudunozgumus,](http://sgsymposium.ku.edu.tr/symposium/ferudunozgumus,05.06.2016)
05.06.2016

Özgümüş, “İstanbul 2003 Yılı Çalışmaları”, **22. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Yay. Haz. Koray Olően, Dr. Fahriye Bayram, Dr. Adil Özme, Ankara, T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı Kùltür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, C.1, 2004, s. 153-162, (Çevrimiçi)

http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arastirmalar/22_arastirma_1.pdf, 26.04.2016

Pakkan, “Four Seasons’ta İptal Kararı”, **Arkeolojihaber**, 12.04.2012, (çevrimiçi)

şükran:

<http://arkeolojihaber.net/2009/04/12/four-seasons%E2%80%99ta-iptal-karari/>, 04.11.2015

Pardoe, Julia: **The Beauties of the Bosphorus**, Çiz: W. H. Bartlett, London Virtue &Co., 1855, Hathi Trust Digital Library, (Çevrimiçi)

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc2.ark:/13960/t5v69qk4n;view=1up;seq=5>, 17.08.2016

Pardoe, Julia: **The Beauties of the Bosphorus**, Çiz., W. H. Bartlett, 1838, Travelogues, Aikaterini Laskaridis Foundation, (çevrimiçi)

<http://eng.travelogues.gr/item.php?view=50406>, 28.01.2016

Patrick, Mary **Son Sultanların İstanbul’unda**, Ed. Işıl Ayverdi, Çev. Ayşe Aksu, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009

Mills:

Pervititch, **Pervititch Sigorta Haritası Beyazıt 1923-24**, İBB Atatürk Jacques: Kitaplığı Arşivi, 2015 (Çevrimiçi)

katalog.ibb.gov.tr/kütüphane2/haritalar/Hrt_000589pdf, 22.01.2016

Pinon, Pierre: “Arkeoloji Parkı”, **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet’in Modern Kentine: Henri Prost’un İstanbul Planlaması (1936-**

1951), İstanbul, Suna ve İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Yayınları, 2010 s. 289-302

Pinon, Pierre: “Atmeydanı ya da “Büyük Cumhuriyet Meydanı” ve Adalet Sarayı”, **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet’in Modern Kentine: Henry Prost’un İstanbul Planlaması (1936-1951)**, Ed. Cana Bilsel, P. Pinon, İstanbul, Suna ve İnan Kıraç Vakfı İAY, 2010, s.245-276

Sav, Murat: “İhya Sürecinde Temel Araştırmasına Dönük Mescid Kazıları”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, Ocak 2001, s. 105-108

Sebati, **Atik Ali Paşa Camii**, lebriz.com, 10 Mart 2009 (çevrimiçi)

Muhittin <http://lebriz.com/pages/lst.aspx?lang=TR§ionID=7&articleID=494&bhcp=1>, 23.11.2015

Sodini, Jean “Konstantinopolis, Bir Megapolün Doğuşu”, **Bizans, Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, Ed. Annie Pralong, İstanbul, Kitap Yayınevi, Çev. Buket Kitapçı Bayrı, Kasım 2011, s.13-33

Soydan, Cihat, **İstanbul Mozaik Müzesi**, 2016, (Çevrimiçi)

Pasinli, Alpay: <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/14374/001580758010.pdf?sequence=1>, 15.03.2016

Sumner-Boyd, **Strolling Through Istanbul**, 7.bs. , İstanbul, Sev Matbaacılık ve Yay. A.Ş. 2001

John:

Şehsuvaroğlu, “İstanbul’un En Meşhur Meydanı: At Meydanı”, **Asırlar Boyunca İstanbul**, Ed. Osman Bahadır, 2bs, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı Basım ve Yayıncılık A.Ş, Sayı.3, 2005, s, 33-48

Talbot-Rice, **Constantinople**, David Talbot-Rice, Birmingham Eastmed Archive, 13.07. 2015, (çevrimiçi)

<https://www.flickr.com/photos/birminghameastmedarchive/albums/72157653290343804/>, 22.11.2015

Tamer, **Büyük Altın Kapı**, Cahide Tamer Arşivi, Mimarlık Müzesi, 2012,

Cahide: (çevrimiçi)

<http://www.mimarlikmuzesi.org/Gallery/DisplayPhoto.aspx?ID=32&DetailID=2&ExhibitionID=8> , 18.10.2016

Tanman, Baha, Çobanoğlu, A. “Atmeydanı ve Çevresinde Osmanlı Mimarisi”, **Hippodrom/Atmeydanı İstanbul’un Tarih Sahnesi**, Ed. Ekrem Işın, 2. bs. İstanbul, Pera Müzesi Yayını, C.II, 2010, s.32-70

Vefa:

Tunay, Mehmet “Byzantine Archaeological Findings İn İstanbul”, **Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life**, Ed. Nevra Necipoğlu, Brill, The Medieval Mediterranean, 2001, s. 217-227

Valensi, Lucette: **Venedik ve Bab-ı Ali**, Çev., A. Turgut Arnas, İstanbul, Bağlam Yayınları, Kasım 1994

Vavassore, Giovanni **Plan von Konstantinopel 1520**, Arachne, University of Cologne, Archaeological Institute, D-DAI IST-PI.30, 2016, (çevrimiçi)

Andrea: <http://arachne.uni-koeln.de/item/marbilder/445415>, 05.06. 2016

Vos, Lambert, de: “Arcadius Sütunu”, **Freshfield Album**, Cambridge, Master and Fellows of Trinity College, Cambridge, Wren Digital Library, ©11.12.2015, (çevrimiçi)

<https://trinitycollegelibrarycambridge.wordpress.com/tag/freshfield-album/> 12.08.2016

Yaman, Zeynel: “Yerebatan Sarnıcının Yüğü Yıkımla Azaltılacak”, **Turizm Habercisi**, 2.02,2011, (çevrimiçi)

<http://www.turizmhabercisi.com/yerebatan-sarnicinin-yuku-yikimla-azaltilacak.html>, 05.11.2015

Yavuz, Enver Vural: “Antique quarries of marmor troadense (NW Turkey): insights from field mapping and absolute dating”, **Turkish Journal of**

Earth Sciences, TÜBİTAK, Sayı: 23, 2014, s. 495-512, (çevrimiçi)

<http://journals.tubitak.gov.tr/earth/issues/yer-14-23-5/yer-23-5-2-1404-2.pdf>, 15.08.2016

Y.y.: **Alman Mavileri, 3, İstanbul Haritası**, İBB Atatürk Kitaplığı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları No. 38, 2015, (Çevrimiçi)

http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/Yay%C4%B1nlar%C4%B1m%C4%B1z/KMY_0004.pdf, 19.10.2015

Y.y.: **Çemberlitaş**, HaritaMap, 2012-2015, (çevrimiçi)

<http://www.haritamap.com/yer/cemberlitas-fatih>, 22.11.2015

Y.y.: **Dersaadet Haritası 1334-1335**, , İBB Atatürk Kitaplığı, 2016, (çevrimiçi)

http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/haritalar/Hrt_005367.pdf, 11.06.2016

Y.y.: **Fatih-Aksaray Bodrum Camii civarının vaziyet planını gösterir haritası 1955**, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 2016, (Çevrimiçi)

http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/haritalar/Hrt_007308.pdf, 20.01.2016

Y.y.: **Fatih-Aksaray Harik Mahalli Haritası**, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, 2016, (Çevrimiçi)

http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/haritalar/Hrt_004718.pdf, 20.01.2016

Y.y.: **Forum Tauri**, Arachne DAI Istanbul Photo Archive, University of Cologne, Archaeological Institute, D-DAI-IST-R3226, 2007,

(çevrimiçi)

<http://arachne.uni-koeln.de/item/marbilder/2092123> , 05.06. 2016

Y.y.: **Google maps**,2015-2016, (Çevrimiçi)

<https://www.google.com.tr/maps/@41.0053215,29.0121795,10z>,
2015-2016

Y.y.: “Kültür ve Tabiat Varlıklarının Koruma Kanunu”, kanun no 2863”, **Resmi Gazete**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 23.7.1983, (çevrimiçi)

www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2863.doc, s. 5879,
16.11.2015

Y.y.: “Certeau, Michel de: The Practice of Everyday Life”, **Wikipedia**, 2015, (Çevrimiçi)

http://en.wikipedia.org/wiki/The_Practice_of_Everyday_Life,
04.05.2015